

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар),
Н. ТҶҲЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

А. Мадвалиев таҳрири остида

Луғат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Луғатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Луғат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий ахборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”

Давлат илмий нашриёти

Тошкент

Эслатма: Ушбу китобдан фақатгина шахсий мутолаа, танишиб чиқиш мақсадида фойдаланиш мумкин. Тижорий мақсадларда фойдаланиш (сотиш, кўпайтириш, тарқатиш) қонунан тақиқланади.



-да куч. ва сўр. юкл. 1 Гапда таъкид, кучайтирув каби маъноларни ифодалаш учун хизмат қилади. -Бола-да, - кампир узр сўраган бўлди. Газетадан. Сен ҳам юрибсан-да полвон номини олиб. «Ёшлик».

2 Гапга сўроқ мазмунини киритади. Сиз ҳам борган экансиз-да!? ■ Сартарош бўлай дебсиз-да, а? Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

3 “Яна”, “тагин” каби сўзлар билан келганда, уларнинг маъносига ортиқлик, кучайиш белгисини киритади. Маданиятимизни янада ривожлантираимиз.

4 бркт. боғл. вэф. Бош гап билан эргаш гапни ёки гап бўлакларини боғлайди. Алимардон унинг ёнига оғир чўкди-да, қошларини чимирди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Искандаров бир неча дақиқа унга маҳлиё бўлиб турди-да, ўзини босиб олди. С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. Эшик ғирч этиб очилди-да, рухсат сўраб Дарवेशали кирди. Ойбек, Навоий.

ДАБ с.т. айн. даф II.

Даб бўл! Йўқол! Кет! -Кўз тегмасин. Келган балолар даб бўлсин! — деди [кампир] ва кўйлагининг ичига туфлаб ҳам кўйди. Ойдин, Ширин келди.

ДАББА I [а. دَبَّة — секин ҳаракатланиш, судралиш; кириб бориш] I от Ички аъзоларнинг ўзи жойлашиб турган бўшлиқдан шу бўшлиқ девори орқали ташқарига туртиб чиқиши ёки пастга — мойкдонга тушишидан иборат касаллик; чурра. Қорин даббаси.

2 сфт. Шундай касалликка чалинган, мубтало бўлган (одам ёки жонивор). Дабба одам. Дабба от.

3 кучма дағл. Судралган, юришмай қолган иш, касод бўлган мол; дангаса ва

ишёқмас одам ва ш. к. ҳақида. Нима бало, даббамисан, ётганинг ётган. Дабба мол. Бу ҳафта бозор дабба.

ДАББА II [ф. دَبَّة — чарм халтача] Жувоз-кашларнинг чармдан ёки металлдан ясалган ва ёғ, умуман суюқлик қуйиб қўядиган идиши.

ДАБДАБА [а. دَبْدَبَة — дукур-дукур; баланд овоз; тантана] I Ҳаддан ташқари тантана, ларзага келтирувчи, ваҳимага соладиган хатти-ҳаракат, шов-шув. Илгарилашган сари базмнинг бутун дабдабаси аниқроқ сезилиб, Ёрматни безовта қила бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Подшо дабдаба билан бозорга борибди. «Зумрад ва Қиммат».

2 Манманлик, гурур билан тўлиб тошган хатти-ҳаракат; куруқ ваҳима. Хусайн Бойқаро.. қадамларини тетик босиб, дабдаба билан чодирдан чиқди. Ойбек, Навоий. Бир танноз қиз зўр дабдаба билан идорага кириб келди. «Муштум». Дадабойнинг баланд бўлиб дабдабаси, Охир чиқди дабдабасин дабдаласи. Т. Йўлдош, Аттанг.

3 Ҳаддан ортиқ улуғворлик, ҳашамат; савлат, маҳобат. Улуғбек мадрасасининг дабдабаси Регистонга бошқача тус бериб турибди. ■ Қачонлардир дабдаба билан қурилган икки табақали нақшинкор дарвозадан ичкарига киришди. «Ёшлик». ..унинг [Шайбонийхоннинг] салласига қадалган дуру гавҳарлар, тўнига тикилган олтину марваридлар дабдаба билан ялтираб кўзга ташланади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Дабдаба сурмоқ Давр-даврон сурмоқ, шаън-шавкат билан ҳаёт кечирмоқ. У ҳам хонлик қилиб, подшоҳлик дабдабасини суриб..

неча ой, неча йилдан кейин ўлиб кетди. “Муродхон”.

ДАБДАБАБОЗ [дабдаба + ф. باز — ўйновчи] Меъридан ортиқ дабдабали ҳаракат, маросимларни яхши кўрадиган, маъносиз, қуруқ дабдабаларга берилган шахс. *Дабдабаз одам.* ■ *Тўлан сафсатабоз, ёлғончи, дабдабаз, кибрли.* Газетадан.

ДАБДАБАБОЗЛИК 1 Дабдабага, қуруқ ҳашамга тўлиқ бўлган хатти-ҳаракат. *..ўз-ўзини мақташ ва дабдабозлик вазиятига тоқат қилиб бўлмайди.* Газетадан. *Оилавий тантаналар, маросимларни яна бир неча хиллари борки, уларда ҳам.. дабдабозлик каби эски иллатлар.. мавжуд.* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар.

2 Амалий иш ўрнига қуруқ ваъдалар, баландпарвоз гаплар билан овора бўлиш. *Йиғлишларда қабул қилинаётган қарорлар кўпинча конкрет бўлмасдан, дабдабозлик характерида эканлиги катта камчиликдир.* Газетадан.

ДАБДАБАДОР [дабдаба + ф. دار — эга бўлувчи] 1 Серҳашам, ҳашамдор; дабдабали. *Низомулмулк ҳеч қандай жиноятнинг олдидан ўтмагандек, пинагини бузмай, аввалгидек кеккайиб, дабдабадор яшар эди.* Ойбек, Навоий.

2 Савлатли, улуғвор, маҳобатли. *Дабдабадор уйни колхоз ҳисобидан ремонт қилдиргани ҳам айтилди.* Мирмуҳсин, Илдишлар ва япроқлар.

ДАБДАБАЛИ 1 Ваҳима туғдирадиган, ларзага келтирадиган. [Навоий:] *Осмондаги дабдабали, аммо фойдасиз чақмоқ бўлишдан кўра ерда бир тутам олов бўлиб, бир ғарибнинг қозонини қайнатмоқ афзалдир.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Ҳаддан ортиқ ҳашамга берилган ёки безалган; серҳашам, маҳобатли. *Дабдабали иморат. Дабдабали қиёфа.* ■ *Арава бир лаҳзада ўзининг дабдабали кўринишини йўқотди.* К. Яшин, Ҳамза. *Марҳумлар хотирасини ҳурматлаш уларнинг қабрларига дабдабали ёдгорликлар ўрнатиш, ҳар хил битиклар ёзиш билан ўлчанмайди.* Газетадан. *Усмонбек Ўратена қозисига қарашли дабдабали уйда дарча ёнида ёлғиз ўтириб, Туркистоннинг ҳарбий харитасини кўздан кечирмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Қуруқ, баландпарвоз гаплар билан тўлиб-тошган; ортиқ даражада безатилган,

бўрттирилган. *Дабдабали ваъдалар. Дабдабали гаплар.* ■ *Мақолага жуда дабдабали сарлавҳа қўйилган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Интизомни мустаҳкамлаш учун курашда дабдабали сўзлар эмас, балки амалий иш керак.* Газетадан. *Фильмда дабдабали сўзлар, баландпарвоз иборалар йўқ, томошабиннинг ўзи воқеалардан хулоса чиқариб олади.* Газетадан. *Кейин Убайдуллаев уста кўрмаган рассомларни йиғиб, бир қанча дабдабали плакатлар тайёрлатди.* Газетадан.

4 Ҳаддан ортиқ тантанали, шов-шувли. *Дабдабали тўй.* ■ *Даромадга қараб бурмад деганларидек, тўй ҳам шунга қараб жуда дабдабали ўтди.* «Муштум».

ДАБДАЛА: дабдала бўлмоқ ёки дабдаласи чиқмоқ 1) парча-парча бўлмоқ, чилпарчин бўлмоқ. *Соат ерга тушиб дабдала бўлди.* ■ *Шофёр минага дуч келиб дабдала бўлган машина яқинида жонсиз ётарди.* В. Ғофуров, Вафодор; 2) вайрон-толқон бўлмоқ, ер билан яқсон бўлмоқ. *Бомбардимонлар натижасида шаҳрлар дабдала бўлган эди;* 3) йиртилиб, тўзиб кетмоқ. *Нуқул қирра тош, шағалли тоғларда этик, ботинкаларимиз йиртилиб.. дабдала бўлиб, тагчармининг соғ жойи қолмади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Баширжон анча дадилланди. Чўнтагидаги муқоваси титилиб, дабдаласи чиқиб кетган ўша ёндафтарчани варақлади.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа; 4) аъзойи баданининг бутун ери қолмай шикаст емоқ. *Калтак еб дабдала бўлди.* ■ *Мен якка, душманим эди бир гала; Белим, оёқларим бўлди дабдала.* Миртемир, Асарлар; 5) ишдан чиқмоқ, яроқсиз бўлиб қолмоқ. *Дехқон зоти борки, ҳозир қон йиғлаб ётибди: дабдала бўлиб, кукунни чиқиб ётган ерларни кўриб, одам туғул мол-жониворларга ҳам титроқ тушяпти.* А. Мухтор, Чинор; 6) бузилмоқ, издан чиқмоқ. *Лаълихон ишдан четлатилди; асаблари дабдала бўлган Жўрақулов яна жангга кирди.* Мирмуҳсин, Илдишлар ва япроқлар; 7) расво бўлмоқ, сири фош бўлмоқ. *Дадабойнинг баланд бўлиб дабдабаси, Охир чиқди дабдабасин дабдаласи.* «Муштум». *Гувоҳларнинг дабдаласи чиққандан кейин Ғуломжон деди..* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Дабдала қилмоқ** 1) бузиб ишдан чиқармоқ. *Телефон симларини дабдала қилиб ташлашган..* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси; 2) вайрон-толқон қилмоқ, ер билан яқсон қилмоқ. *Германиянинг эски чегарасидаги истехкомлар*

ҳам туриш беролмади. Авиация осмондан дабдала қилди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Ана-мана дегунча сел ҳамма ёқни дабдала қилди. И. Мирзаев, Тўйбошилар; 3) уриб қонга бўямоқ, пачақламоқ. *Ҳа, айтгандай, агар ёмонликка олсам, ҳозир уриб, башарангизни дабдала қилар эдим.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Сиз кўй, демаганингизда, оғзи-бурнини дабдала қилиб, аламдан чиқай деган эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Афт-башарасини дабдала қилди.* С. Анорбоев, Оқсой; 4) руҳий азоб бермоқ, руҳан чарчатмоқ. *Кун ботса бас. Дард билан озор Қиз юрагин қилар дабдала.* О. Ҳожиева, Ҳаётга таъзим.

ДАБДУРУСТДАН *рвш.* 1 Тўсатдан, кўққисдан, бирдан, кутилмаганда. *Дабдурустдан киришга ботинолмай туриб қолдим.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Унинг дабдурустдан нўписа қилиши нафсониятимга теғди.* «Ёшлик». *Дабдурустдан айтилган гапга Норхоннинг кулгиси қистади.* «Ёшлик».

2 Даствлаб, аввал, бошда; дарров. *Ҳайдар ота уни [Асрорқулни] дабдурустдан танимади.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Аҳмад остона ҳатлаб ичкари кирди. Дабдурустдан нима иши борлигини айтолмади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Дабдурустдан гапни шундай бошласанг, чўчитиб юборасан.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДАБИР [ф. دبير — мирза; котиб] *кт.* 1 Ўқитувчи, устоз. *Хоразмшоҳ очиқ юз билан дабирга мурожаат қилди.* Газетадан.

2 Мамлакат ҳукмдорининг шахсий котиби; давлатнинг расмий ҳужжатларини ёзувчи ва таҳрир қилувчи котиб, мунший. *Бу эрса, Николай вазири эди. Бутун хуфя ишда дабири эди.* С. Хондайлиқий, Навбахор.

ДАБЛА *шв.* Ёғ саклашга мўлжалланган хум ёки темирдан ясалган идиш. *қ. дабба II.*

ДАВ I [ф. ديو — дев, жин; жуда катта, улкан] *шв.* Улкан, катта, бақувват (одам ва б. нарсалар ҳақида).

ДАВ II *шв.* Туҳмат, бўҳтон.

ДАВАНГИ [ф. دبانگ — аҳмоқ, анқов; кўпол] *Бесўнақай, беўхшов, кўпол.* *Гўё бу даванги куёви қолиб, ҳозир Поиша холанинг ўзини бир нима қилиб кўядигандай, шошиб ўрнидан туриб кетди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Бошга тушганни кўз кўрар дегандек, оғзига латта тиқилган, кўллари чамбарчас боғланган даванги фашист ҳам ушоққина қиз буйруғига бўйсунушга мажбур эди.* А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз.

ДАВАНГИДАЙ, *-дек шв. айн. давангирдай.* *Курашга ишқибоз ёшлар Туламат мўйловнинг давангидай қоматига ҳавас билан тикилишарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Мундоқ қарасам, катта йўл ўртасидан билагига костюм ташлаган давангидай бир йигит келяпти.* С. Сиёев, Ёрулик.

ДАВАНГИРДАЙ, *-дек I ижоб.* Гавдали, забардаст. *Ўн олти ёшга тўлганда, Раҳматулло давангирдай йигитга айланди.* «Шарқ юлдузи». *Эшик очилиб, чорпахидан келган, давангирдай бир йигит кирди.* «Фан ва турмуш».

2 *салб.* Қомати беўхшов, кўпол; бесўнақай, суяги бузуқ. *Давангирдай йигит.* ■ *Кексагина бир одам елкасига давангирдай бир йигитни миндирибди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *-Ханжарим қонга ташна, — деди белбоғига ойболта қистирган давангирдай бир одам ҳозир бўлиб.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Ашурбой ака ҳаддан ташқари дароз, серғушт, суяклари бузуқ, давангирдай одам эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДАВАРА *шв.* Кўрқитиш, чўчитиш хатти-ҳаракати; дўқ, нўписа, дағдаға. *Давара қилмоқ.* ■ *Мен ҳаминша ёлиноб, гоҳи оғзаки давралар қилғонимни сўзлагонимда, ул киши кулди ва айтдиким..* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. *Бой отга мина туриб яна давара қилди: -Эрталаб албатта чиқ.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ДАВВОР [а. دوار — давра ясовчи] *Давра ҳосил қилиб айланувчи, чархпалак.* *Боши йўқ, сўнги йўқ бу чархи даввор.* *Коинот хаёлдай жумбоқ-да яхлит.* Миртемир, Асарлар. *Қўлимда бир қадах тимқора қаҳва, Елқамда муаззам гумбази даввор.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

ДАВ-ДАСКА *шв. айн. дав-дастак.* *Бутун бойлигини, дав-даскасини қизилларга қўш қўллаб турган бой.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ДАВ-ДАСТАК *шв.* Бутун бор-йўғи, барча бисоти. *Қаерда истиқомат қилмай, биринчи дав-дастагим, дастурум — китоб.* М. Жўра, Ноширнома.

ДАВАЧА *шв.* Тумор.

ДАВИР [ф. دوير — чарм белбоғ; қайиш] *фольк.* *От устига эгардан кейин ёпиладиган чочоқли зарбоф абзал; ёпинчиқ.* *Бисмилло деб солди отнинг устига Чочоғи зумраддан зарли давирди.* «Муродхон». *От белига олиб*

келиб ташлади Қимматбаҳо зар чочоқли давирди. «Хушкелди». От боради арқираб, Давирлари ярқираб. «Равшан».

ДАВКАР шв. фольк. Забардаст, девлек. Буён келди етти навкар, Навкарнинг бари давкар. «Тоҳир ва Зуҳра».

ДАВКАШ I шв. Мунозарани (довлашишни) яхши кўрувчи, жанжалкаш.

ДАВКАШ II шв. Тухматчи, бўхтончи.

ДАВЛАТ I [a. دولت — мамлакат] Ўз фуқароларининг ижтимоий-сиёсий ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи, бунга қарши турувчи кучларнинг қаршилигини синдирувчи ҳокимият органлари ва сиёсий ташкилотлари тизимига эга бўлган мустақил мамлакат. *Ўзбекистон давлати. Темурийлар давлати. Давлат аппарати. Давлат бюджети. Давлат герби. Давлат интизоми. Давлат мулки.* ■ Чиндан ҳам вақтли ҳукумат давлат тепасига чиқди-ю, лекин амалда подшонинг халққа қарши сиёсатини давом эттирди. К. Яшин, Ҳамза. *Темур томонидан тузилган давлатнинг системаси ҳам қизиқарлидир.* «Фан ва турмуш». *Давлат қуриб берсин, деб ўтирмай, ҳашар билан битириб қўяди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДАВЛАТ II [a. دولت — бойлик] I Бойлик, мол-дунё, мол-мулк. *Яхши ният — ярим давлат.* Мақол. *Давлат тугар, билим тугамас.* Мақол. ■ *Маблағ, давлат, сармоя!* Бизда ўша йўқ. К. Яшин, Ҳамза. *Рихсибой ака давлат келадиган манбани ахтара бошлади.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Одам ишлатиш хўп яхши нарса-да.* *Хизматкорлар ҳар куни давлатимга давлат қўшади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Арқони давлат Давлатнинг улуғлари, давлатнинг таянчлари. *Арқони давлат Чамбилда бежойи кўп деб, Шиғирлатиб опкеп кийим ташлади.* «Гулнорпари». *Икки ёнида арқони давлат қуллук мақомида турибди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Давлати кўтаради Молдунёси кўп; қурби етади. Биз катта боймиз.. давлатимиз кўтаради.* Ойбек, Танланган асарлар. **Тахти давлат** Давлат ҳукмронлиги, подшоҳлик. *Бу ерда тахти давлатинг, Кетар мендайин улфатинг..* «Эрали ва Шерали».

2 кўчма Маънавий бойлик; бахт, омад. **Соғлигинг** — давлатинг. Мақол. *Ҳамжиҳатлик — давлат, Ёлғизлик — кулфат.* Мақол. **Давлатинг** — ота-онанг. Мақол. ■ *Муқаддас мазордан сенга узоқ умр, кетмас давлат,*

инсоф ва тавфиқ тилаганман, болам! К. Яшин, Ҳамза. *Давлат кўнса бир чивиннинг бошига, Семурғ қушлар салом берар қошига.* «Муродхон».

3 кўчма (ў.-п.к. билан) Орқасида, соясида, кўмагида. *Отаннинг давлатида тезроқ тўйни қилиб, бу таранг кўғирчоқни тезроқ бағрингга босмайсанми, ландавур!* Мирмуҳсин, Меъмор. *Қариб, ўғил-қизларнинг давлатида еб-ичиб, кийиб, яйраб ўтирадиган пайтида..* С. Зуннунова, Олов.

4 Давлат (эркаклар ва аёллар исми).

Бошига давлат қуши кўнмоқ Толеи очилмоқ, омади келмоқ. [Сифат буви Жамилага:] *Айланай, қизим! Наҳотки бошингга давлат қуши кўнса-ю, уни калтак олиб, ўзинг қувласанг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Давлатингиз** (ёки давлатлари) кўланкасида (ёки соясида) ёки сояйи давлатларида (ёки давлатингизда) Сизнинг паноҳингизда, ҳимоянгиш, гамхўрлигингиз остида (мулозамат юзасидан, кўпинча кириш ибораси сифатида ишлатилади). *Сиз оқпошонинг давлати соясида юрт сўраб, умрингиз айш-ишрат, нашъу намо билан ўтяпти.* К. Яшин, Ҳамза. *-Йигитларингизнинг барчаси ҳам қуруқ қолмадимиз? -Давлатингиз соясида, тақсир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Худога шукур, давлатлари кўланкасида, — деб кўрбоши тавозеланди ва қўл қовуштириб, қушбегининг яқинига чўқалади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Давлатлари ёри берса** Ўзларининг мададлари билан бахтимиз чопса, омадимиз келса. *Давлатлари ёри берса, албатта, бизнинг муддао ҳам шунда!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўғрилардан биттаси тугилди, давлатлари ёри берса, қолганлари ҳам ушланур, деб ўйлайман!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Давлат қуши** 1) эртақларда: валиаҳди бўлмаган хон ўлганда, хон қилиб кўтариладиган кишини аниқлаш учун учирилган қуш. *Давлат қуши келиб, Рустамзоднинг бошига қўнди.* М. Маҳмудов, Булбулигўё; 2) кўчма бир келиб қолган бахт, омад, толе. *Бахтинг бунчалик кулган экан.. давлат қушини қўлдан учирши куфрони неъмат, болам!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Олтмиш деган ёшингда давлат қуши бошингда.* Ҳабибий, Девон.

ДАВЛАТБОЙ бот. Шакли узунчоқ, туси сарғиш эртапишар, ёзги қовун нави.

ДАВЛАТБОШИ Давлатни бошқарувчи ҳукмрон; юртбоши. *Давлатбоши беклар*

келди Урганчага, Яхши ният билан келдим, подшоийим. «Юсуф ва Аҳмад».

ДАВЛАТЛАРАРО Бир қанча давлат ўртасида бўлган ёки бўладиган, бир қанча давлатга тегишли. *Давлатлараро ҳужалик бирлашмалари. Давлатлараро битим. Давлатлараро ихтилофлар. Давлатлараро муносабатлар.*

ДАВЛАТЛИ I I Ўз мустақил давлатига эга бўлган (қ. давлат I).

2 эск. Ҳар ишга қудрати етадиган, ҳукмрон (асосан амир, хон, вазир ва юқори табақа амалдорлари ҳақида). *Бормасанг, жавоб бер, давлатли хоним! Мен қалмоқ[қа] бораман бундан, султоним! «Алпомиш». Бирга-бирга юринг, давлатли беклар. «Маликаи айёр». Зарбингдан йиғласин бунда душманлар, Номардлик қшагинин, давлатли шунқор. «Ширин билан Шакар».*

ДАВЛАТЛИ II Катта давлатга, бойликка эга бўлган; давлатманд, бадавлат. *Давлатли одам. Давлатли оила. ■ Бу ҳужраларнинг барча эшиклари ёпиқ ва қулфланган.. бўлиб, моллар билан бандлиги ва уй эгасининг давлатли одам бўлганлиги англашилур эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ДАВЛАТМАНД [давлат + ф. مند — бирор нарсага эгалликни билдирувчи кўшимча] **I** айн. давлатли **II**. *Давлатманд одам. ■ Яхши оиллага куёв бўлганидек, шаҳардаги бошқа давлатмандлар билан ҳам алоқа боғлади. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Мана, юртга ўғил ўстирган Бир давлатманд бой бўлиб қолдим. Зулфия, Хаёллар, туйғулар. Юраги яна пўкиллади. Тошкентнинг тўрт даҳаси танийдиган бу давлатманд кишининг олдига қандай киради. Ойбек, Танланган асарлар. -Давлатмандлар кўкнинг чароғи, ернинг гули, одамларнинг асли, — дейди отам. Ойбек, Нур қидириб.*

2 Иқтисодий жиҳатдан бақувват, ўзига тўқ, бадавлат. *Илгари қолоқ ва қашшоқ бўлган бу оила маданиятли ва давлатманд оиллага айланди. Н. Сафаров, Қурбонали. Э, мулла Сафо, бу хотинталоқ давлатмандлар ейиш-ичиши учун эмас, мақтаниши учун бойлик тўплашади. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. Қишлоқ хўжалиги санаоти давлатманд хўжаликлар қўлида тобора кўпроқ тўплана борди. Газетадан.*

ДАВЛАТМАНДЛИК Бой-бадавлат бўлиш; моддий жиҳатдан бақувватлик, катта иқтисодий имкониятларга эгаллик. *Давлат-*

мандлик нималарга қодир эканига унинг [Қоплонбекнинг] фаҳми етади. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ДАВЛАТПАНОҲ [давлат + паноҳ] Бахту саодат ато этувчи, саодатбахш; подшоҳ. *Лутфу карамингиз нуридан кўнгулларимиз чароғон ўлиб, лайлу наҳор дуои жонингизни қилмоқ ила хурраму шодмиз, давлатпаноҳ! С. Сиёев, Ёруғлик.*

ДАВЛАТХОНА [давлат + хона] *тар.* Арк; хон саройи; қаср, сарой. *Подшо давлатхонада ғамгин ёта берсин, энди бир сўзни подшонинг суярча ёридан сўранг. «Эрали ва Шерали». Эламас кетгандан ўз мазгилига бориб ётди, Эрта-мертан шохнинг давлатхонасига етди. «Интизор». Ўн йил ўтгандан кейин, Гўрўглининг давлатхонасига Нуралихонни етаклаб борди. «Нурали».*

ДАВЛАТХОҲ [давлат + ф. خواه — хоҳловчи, истовчи] Бахту омад тиловчи; хайрхоҳ; бахт истовчи. *-Муҳтарам беклар, давлатхоҳлар! — деб гап бошлади Хўжа Абдулла. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ДАВЛАТЧИЛИК Давлат тузуми; давлат сифатида уюшишнинг сиёсий, иқтисодий, мафкуравий асос ва тамойиллари. *Ўзбекистон давлатчилигининг таркиб топиши. ■ Бу йиллар миллий давлатчилигимизни тиклаш, мустақиллигимизни мустаҳкамлаш даври бўлади. Газетадан. Давлатчилик тизимини мустаҳкамлайлик. Газетадан. Қорақалпоқларнинг миллий давлатчилиги ҳам ривожланди. Газетадан.*

ДАВО [а. دوا — дори-дармон; илож] **1** Беморнинг шифо топиши учун қўлланадиган восита; муолажа; умуман шифобахш нарса. *Қуёш, ҳаво — танга даво. Мақол. Асал — минг дарда даво. «Қанотли сўзлар». ■ Олма шарбати организмнинг касалликларга қаршилигини оширади, юрак-томир касалликларига даво. «Саодат». Кашич мевда касалига мубтало бўлган кишиларга даво ҳисобланади. Газетадан. Унинг қўлида даво топган беморлар ўз халоскорларидан бир умр миннатдор бўлишади. Газетадан.*

Даво қилмоқ **1)** даволамоқ, муолажа қилмоқ, касални тuzатмоқ; **2)** кўчма кўмак етказмоқ, ёрдам қилмоқ.

2 кўчма Тадбир, чора, илож. *Амалга даво йўқ, Ёмонга — бало. Мақол. Оғриқ тишининг давоси — олбир. Мақол. ■ Мусибатнинг бирдан-бир давоси — меҳнат. «Шарқ юлдузи».*

Даво топмоқ 1) касални тузатадиган восита, дори-дармон топмоқ. *Утар бобо бошиқ сарой табиблари унинг дардига даво тополмадилар.* С. Сиёев, Аваз; 2) даволанмоқ, шифо топмоқ; 3) кўчма илож топмоқ.

ДАВОБАХШ [даво + ф. بخش — бағишловчи, берувчи] кам қўлл. айн. **шифобахш**. *Улар [нефтчилар] нефть қидириб келишди-ю, бироқ излашган нарса нефть эмас, давобахш сув бўлиб чиқди.* Ф. Сирожиддинов, Чортоқ ҳавоси.

ДАВОЛАМОҚ 1 Касални муолажа қилиб, боқиб тузатмоқ, дори-дармон қилиб соғайтирмоқ. *Қулоқни даволамоқ. Тишни даволамоқ.* ■ *Гапирмас эдим. У профессор дардимни ипидан игнасигача эшитса, осон даволайди, деб ўйладим.* Н. Аминов, Қалтис хато. *Умид табибдир: одамни даволаб, унга қанот беради.* «Ёшлик».

2 Бирор касалликни, оғриқни дори-дармон қилиб тўхтатмоқ, йўқотмоқ. *Ракни даволамоқ. Безгакни даволамоқ.* ■ *Халқ жуда кўп ишларни пахтадоғ билан даволайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 кўчма Маънавий-ахлоқий нуқсонни тузатмоқ, тўғриламоқ. -*Бу касални тузатиш мумкин, — деди раис, — аммо бўлармикан даволаб айёрлигингизни ҳам.* «Муштум». *Ҳамкасбларимизни тўғрилиқ ва ҳалоллик дориси билан даволаймиз.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатни. *Бу дардни [эл дардини] адл суви билан ювмоқ, даволамоқ лозимдир.* Ойбек, Навоий.

ДАВОЛАНМОҚ **Даволамоқ** фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Касалхонада даволанмоқ. Курортда даволанмоқ.* ■ *Шамси Тўраевич қон босими ошиб, шифохонада даволаниб ётибди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Касалхонамизда даволанаётган беморлар номидан ушбу совғани қабул қилинг.* С. Аҳмад, Сайланма.

ДАВОЛАНУВЧИ *от* Бирор бир соғлиқни сақлаш муассасасида даво, муолажа олаётган шахс. *Розия Фахридиновага ҳамкасбларининг ҳам, даволанувчиларнинг ҳам ишончи беқийс.* «Саодат».

ДАВОЛАТМОҚ **Даволамоқ** фл. орт.н. *Нега оламга келиб, оҳ-надомат билан ўтиб кетаётган шу ожизани шу кунгача даволата олмадик.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАВОЛОВЧИ Касалларга қаровчи, шифо берувчи; беморларга муолажа белгиловчи. -*Қўлларимни кесади, Шукур ака?*

— *эраниб сўради у даволовчи врачдан.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ДАВОМ [а. دوام — узоққа чўзилиш, узоқ муддатлилик, доимийлик] 1 Бирор иш-ҳаракат, ҳодиса, воқеа ва ш. к. нинг узлуксиз жараёни, бориши. *Кузатишлар “Марс-1” космик станцияси ҳаракатининг давоми нормал эканини кўрсатди.* ■ *..бу одам уч йилдан бери гулдираб келган, ҳозиргиси шунинг давомидай эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Табиатдир менинг давомим, Туташ эрур бағрим бағрига.* Х. Даврон, Болаликнинг овози.

Давом этмоқ (ёки қилмоқ) 1) бирор ишни узлуксиз бажармоқ. *Ортиқча от-араваларимиз қирдаги сомонлар билан бундаги қуруқ бедаларни ташишда давом қиладилар.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллаво; 2) маълум вақтгача чўзилмоқ. *Бу ҳол тушга қадар давом этди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шундай шиддатли жанг кун бўи давом этди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Ўйин-кулиги ярим кечгача давом этди.* А. Қаҳҳор, Асарлар; 3) (ў.-п. к. билан) бошланган иш-ҳаракатни давом эттирмоқ. *Очил индамай ёзишда давом этди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Ғанижон беихтиёр орқасига қаради-ю, яна йўлида давом этди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Тўхтатилган иш-ҳаракат, ҳодиса, воқеа ва ш. к. нинг қолган (ҳали давом этиши лозим ёки мумкин бўлган) қисми. *Ҳикоянинг давоми. Кечаги гапнинг давоми.* ■ *Қудрат хатнинг давомини ўқиймай.. қолди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *У гапнинг давомини айтолмай қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

3 Бирор нарсанинг маълум жойидан кейинги қисми, кети. *Йўлнинг давоми. Чизиқнинг давоми.*

4 3-ш. эгалик ва ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. **давомида**).

Давом феъли тлш. Давомли иш-ҳаракатни англатувчи феъл. *Ўтган замон давом феъли иш-ҳаракатнинг такрорланганлигини, давом этганлигини англатади.* «Ўзбек тили дарслиги».

ДАВОМАТ [а. دوامت — ишда бўлиш вақти] Муайян иш-ҳаракат, тадбирларга (машғулот, ўқиш, тўғарак ва ш. к. га) доимий иштирок этиш, қатнаш. *Ўқувчиларнинг дарсга давомати яхши.* ■ *Тингловчиларнинг давомати яхши бўлмади.* Газетадан. -*Ҳўш,*

болалар, қани, айтинглар-чи, ҳозир синфларинг давомат масаласида нечанчи ўринда турибди? – деб сўради [директор]. Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб.

ДАВОМИДА 1 кўм. вэф. Муайян вақт, муддатнинг давом этиш оралиғида, мобайнида. Кейинги икки йил давомида биз уруғлик чигитларни нурлантиришга оид тажриба олиб бордик. “Фан ва турмуш”. Кутбиддинлар икки кун давомида ложвард конини урганнишди, ўн килограммча намуна олишди. С. Кароматов, Олтин кум. Саодатхон иккинчи чорак давомида қилинадиган ишларни ба-тафсил сўзлаб берди. С. Зуннунова, Олов.

2 Муайян иш-ҳаракат, ижодий фаолият вақтида, орасида. Иш давомида унда-бунда бегона сўзларни эшитиб, кейин эса китоб таталаб, инглизчани билиб олдим. “Гулдаста”.

ДАВОМИЙЛИК 1 Тўхтовсизлик, узлуксиз давом этишлик. Демак, ҳаракатнинг давомийлигини ифодалаш учун маълум даврларга қадар **-моқ** аффикси билан ясалган ҳаракат номининг ўрин-пайт келишигидаги шакли қўлланган. «УТА».

2 Изчиллик, анъанавийлик. Кадрлар танлашда давомийликка риоя қилиш лозим. Газетадан. Бу масала [синф раҳбарлиги]да ҳам давомийлик жорий қилмоқ лозим. Газетадан.

ДАВОМЛИ Узоқ давом этган ёки этadиган; давоми бор. *Давомли қарсақлар.* ■ Хусайн Бойқаро.. тўхтовсиз, давомли.. урушларда.. қиличбозликдаги маҳоратини намоён қилган эди. Ойбек, Навоий. Қизгн баҳслар, давомли мунозаралар студентлик кезларининг ажойиб ва серзавқ дамлари ҳисобланади. Газетадан.

ДАВОМСИЗ эск. Узлуксиз давом этмайдиган, мунтазам қатнамайдиган. *Давомсиз ўқувчи.* ■ Булар [ўқувчилар] ҳам тўполончи, давомсиз, дарсда улгурмовчи бўлмаган. Газетадан.

ДАВОМЧИ Ўзидан илгаригилар бошлаган ишни давом эттирувчи; ворис. *Бизда илму фаннинг забардаст намояндалари: Ибн Сино, Беруний, Улуғбекларнинг ҳақиқий давомчилари.. етишиб чиққанлиги дунёдаги дўстларимизни қувонтирмоқда.* Газетадан. *Тўраҳон ўз авлодининг бирдан-бир давомчиси бўлган ўғли учун ҳамма нарсага тайёр эди.* Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин.

ДАВОСИЗ 1 Даволаб бўлмайдиган, давоси йўқ. *Давосиз касаллик.* ■ Ўрмонжон

нима қилса экан? Бу давосиз дардни кимга айтса экан? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Умрининг энг қимматли кунларини огулаган, икки йил бўйи давосиз дардга мубтало қилган .. ўз онаси эмасиди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Кутулиб бўлмайдиган, иложи, чораси йўқ. *Давосиз иллат.* ■ Йўлиқтирдинг давосиз дардга, дармонинг бўлурман деб. «Муштум».

ДАВОТ [a. دوات – сиёҳдон] айн. довот. *Эртага шогирдим менга қоғоз, қалам, давот келтиргусидур.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Токчадан кўндан бери қўл урилмаган давот-қаламни олди.* Қ. Мирзо, Олам гўзал. *Кўтаринглар қўлларингда аламни, Мулла олсин давот билан қаламни.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДАВОТХОНА [давот + хона] тар. эск. Хон (подшоҳ) девонхонасида муншийлар, мирзалар ўтирадиган хона.

ДАВОХОНА [даво + хона] 1 эск. айн. **шифохона.**

2 Касалларни даволаш ишлари олиб бориладиган хона, жой; муолажа хонаси; профилакторий. *Ўнг томони беморлар ётадиган хоналар, чап томони давохона, ошхона, синфхона.* Газетадан.

ДАВР [a. دور – айланиш, айлана; ал-машинаш, навбат] 1 Жамият тараққиётида ёки табиатда муҳим воқеа, ҳодиса ўз берган ёки ўзига хос хусусияти билан ажралиб турадиган маълум вақт оралиғи. *Қулдорлик даври. Феодализм даври. Капитализм даври. Бозор иқтисодиётига ўтиш даври. Тош даври. Темир даври.* ■ *Ўзбекистон олимлари олиб бораётган археологик қазималарнинг тарихий диапозони тош давридан то ўрта аср охиригача бўлган даврни ўз ичига олади.* Газетадан. *Қанча даврлар ўтса ҳам, бўёқлари худди бугун сурилгандай яп-янги турган бу ажойиб бинолар Бобурнинг қалбидаги зафар завқига завқ қўшди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Бунинг устига ўша давр тарихчилари Темур забардаст, хийла қиройли одам бўлганини ёзиб қолдирганлар.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Тарихда бирор шахс ёки кишилар гуруҳи, сулоланинг номи билан боғланган вақт, замон. *Темурийлар даври. Навоий даври.* ■ *Бобур Мирзонинг орзулари шулким, Мовароуннаҳр яна Улуғбек давридаги каби*

бирлашса, пойтахт асига қайтса.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Шахс ҳаётидаги маълум вақт. *Ёшлик даври. Талабалик даври.* ■ Холиданинг ёшлик даврида аёлларнинг кўзи кўр эди, тиканни кўрмасдан босарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ўтган ярим асрли мураббийлик даврим мен учун ҳам катта ҳаёт дарсхонаси бўлди, кўп нарса ўргандим. Газетадан. Офтоб оймнинг: “..нега қирқ кокил қилиб ўрмайсан” деган сўрашига: “Қизингиз энди қизлик давридан ўтиб, келинлик даврига кирди”, деб кулди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

4 Бирор бир авлод яшаган ёки яшаётган вақт; айна яшаб турилган вақт, замон, замона. *Ўз даврининг ҳар йирик воқеаси Ойбек ижодида ёрқин аксини топди. Газетадан. Давримиз ҳар бир соҳани комплекс равишда ҳал этишни тақозо этяпти. Газетадан. Чўлқуварлар ва қаҳрамонлар давр баҳодирларидир. «Ўзбекистон кўриқлари». Бадиийлик ва янгидан-янги эстетик кашфиётлар яратишимизни давр тақозо этмоқда. Газетадан. Ўқиш керак, давр билан бирга бориш керак. «Ўзбекистон кўриқлари». Давр тараққиёти институт олимлари ва мутахассислари олдига янги-янги вазифалар қўймоқда. Газетадан.*

5 Бирор иш-ҳаракат, тадбир бажариладиган муайян вақт. *Ҳисобот даври.* ■ *Ғўза парваришининг қизғин даври. Ҳар соат ганимат. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ҳисобот даврида йигит-қизларнинг асосий диққат-эътибори пахтачиликни ривожлантиришга, унинг самарадорлигини оширишга қаратилди. Газетадан.*

6 Маълум ҳодиса, воқеа, жараёнда ўзгариш содир бўладиган муддат. *Ўсимликларнинг ўсиш даври.* ■ *Биз аввало ўсимликларнинг ўсиш даврини қисқартириш ва ҳосилдорликни оширишга эришдик. «Фан ва турмуш». Ҳосил туғиш даврида ғўзани чеканка қилиш муҳим агротехник тadbирлардан бири ҳисобланади. Газетадан. Буқоқнинг айна авж олган даври экан. Й. Шамшаров, Зиёлилар.*

7 махс. Такрорланувчи жараён ёки хоссаларнинг ҳар бир такрорланишида унинг бошланишидан то охиригача ўтадиган вақт. *Битта тўла тебраниш учун кетган вақт давр деб аталади. «Физика курси». Календарь Қуёш, Ер, Ой ва Юпитер сайёраси ҳаракатининг астрономик давларига асосланиб*

тузилган. «Фан ва турмуш». Қаторнинг, элементлар хоссасининг изчиллик билан ўзгаришини ўз чегараси ичига олган қисмини.. Менделеев давр деб атади. «Кимё» дарслиги.

8 геол. Геологик системани ташкил қилувчи тоғ жинсларининг ҳосил бўлишига кетган вақт.

9 Кишининг омади келган, иши юришган чоғлар; роҳат-фароғатли замон. *Ҳозир бизга давр келган вақт. Давримизда уйнаб олайлик.* ■ *Давримизда юравермайсизми, дўстим, бир кишини қанотимиз тағига оломасак, нима қилиб юрибмиз. «Муштум». Қўлингдан кетмасин давринг, давронинг, Ойдин кўлга қушинг чуйгин, Авазжон. «Авазжон». ..ҳозир сизларнинг даврингиз, қўлингиздан келганини бизнинг ҳаққимиздан аяманг. Бир кун яна бизнинг давримиз келар. С. Айний, Қуллар. Гул юзимга, буви, мунча термулдинг, Уларнинг даврида ўйнадинг-кулдинг. «Эрали ва Шерали».*

Давр сурмоқ 1) ҳукмронлик қилмоқ, Давр келса, ур, бегим, даврон келса, сур, бегим. Мақол. ■ *Хўп подцолар давр сурган эканларда, а! П. Турсун, Ўқитувчи. Давр сурмоқчи бўлди, Бек бўп турмоқчи бўлди. «Ойсулув». Отанг подшо, сен қадимдан тўрасан, Олтмиш тўрт йил бўлди – давринг сурасан. «Эрали ва Шерали»; 2) роҳат ва фароғатда яшамоқ. *Оқ эшон Худобёрхон вақтида хўп давр сурди. К. Яшин, Ҳамза. Шу кишининг орқасидан давр суриб юрибмиз, ахир. «Муштум». Василий қишлоққа янги келган пайтида Асқар мулланинг давр сурган пайти эди. С. Зуннунова, Олов. Даври фалак айн. даврони фалак қ. даврон.**

ДАВРА I [a. دوره – айланиш, айлана; давр, навбат] I Доира шаклида тузилган саф ёки доира ясаб, қуршов олиб ўтирган кишилар ёки кўр ташлаб ўтирган одамлар. *Яхши йигит – давранинг боши. Мақол. ■ Давра сув қуйгандек жимжит бўлиб қолди. «Шарқ юлдузи». Даврага ғалати сукут чўкди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Урмонжон Қурбон ота билан Сидиқжонни созандалар ялла қилаётган даврдан топди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 Шундай қуршовнинг ўртасидаги бўш жой. *Жувон даврани уч айланганидан кейин, ўзи сингари кишини бир йигитни тортади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ҳаяжонга тушиб, ниҳоятда чиройли ўйнаётган Бадиа*

даврани айланиб чиқди. Мирмуҳсин, Меъмор. Бўри полвон қўлларини орқага қилиб, давра айланди. Т. Мурод, Қўшиқ.

Давра олмоқ (ёки ясамоқ, қурмоқ) 1) доира шаклида тизилмоқ; қуршов олиб ўтирмақ. Саккиз юз одам ҳар тарафдан давра олиб, кишикни тутмоқчи бўлди. “Эртақлар”. Давра қуриб ўтирган базмчиларнинг ҳаракатлари, қилиқлари, бўғиқ нидоларини тасвирлашга тил кифоя қилмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Аёллар кураш бўлаётган ерга келиб, давра олишди. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) айланиб, доира чизиб учмоқ. Самолёт шаҳар устида бир давра олиб, кўздан ғойиб бўлди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Қандай бўлди ов, менинг ишим, деб, Неча давра олди олғир қушим, деб. «Муродхон».

3 Маълум хусусиятига кўра уюшган одамлар түпи, гуруҳи, тўдаси; йигин. *Олимлар давраси. Санъаткорлар давраси.* ■ Мен қишлоқлик бир бола эмасманми, бунақанги катта олимлар даврасида биринчи бўлишим эди, андак унғайсизлана бошладим. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Ичкарида, бир тўп қизлар даврасида Зумрад ўсма кўйиб ўтирарди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Кейин, умуман, Зебо у даврага тўғри келмайди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчаси.

4 Ўйин, мусобақа, турнир ва ш. к. нинг бир қури; бир қур ўйин, тур. *Шахматчилар ўртасидаги мусобақанинг биринчи даврасида биринчи ўйин ҳам тугади.* Газетадан. *Жаҳон биринчилиги учун кураш олиб бораётган хоккей командаларининг иккинчи давра ўйинлари ниҳоятда кескин ўтмоқда.* Газетадан. *Иккинчи давра бошланди. Мирҳайдарнинг хўрози ғолиб чиқди.* «Муштурм».

5 Кўп босқичли сайлов тизимида сайловнинг бир босқичи. *Сайловнинг иккинчи давраси бошланди.*

6 тўқм. Танда қўядиган айланувчи дастоҳ.

7 дин. этн. Марҳумнинг гуноҳларини ювиш учун, жанозадан илгари тўпланиб ўтказиладиган маросим (бунда садақага ажратилган нарса марҳумнинг ёшига мувофиқ қўлдан қўлга ўтказиб айлантирилади).

ДАВРА II Бадий мискарликда баркаш ва лаганлар устига тушириладиган, маълум тартибга эга бўлган доира шаклидаги нақшлардан бири.

ДАВРАПОЯ Пештоқиға жимжимадор безаклар солинган кириш тоқи (арки)нинг умумий номи.

ДАВР-ДАВРОН, давру даврон Роҳат-фароғатли замон; кишининг бахти чопган, омади келган чоғлар. *Эркин-эркин юргин, алла, Давр-даврон сургин, алла.* “Бойчечак”. *Узоқ умр кўринг давру давронда.* Ф. Йўлдош, Болаларимга. *Давру давронингда биз ҳам бир тўйиб ҳандалак ейлик, дугонажон! О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.*

Давр-даврон сурмоқ айн. давр сурмоқ қ. **давр 9.** *Айланай, қизим.. Бойнинг севиқли хотини бўлиб, давру даврон сурмайсанми? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Сизлар ҳам катта бой экансизлар, извош қилинг, беш кунлик дунёда давру даврон сурунг!* Ойбек, Танланган асарлар.

ДАВРИЙ [a. دورى – вақти-вақти билан бўладиган] Вақти-вақти билан воқе бўлиб, такрорланиб турадиган, мунтазам такрорланадиган. *Даврий матбуот. Даврий тебранишлар (физ.).* ■ *Силжишга пропорционал бўлиб, мувозанат вазиятига томон йўналган кучлар таъсири остида бўладиган даврий тебранишлар гармоник (ёки оддий) тебранишлар деб аталади.* «Физика курси».

Даврий каср мат. Чексиз ўнли каср. **Элементларнинг даврий системаси** ким. Элементларнинг хоссалари билан атом оғирликлари ўртасидаги даврий боғланишга асосланган ҳолда рус олими Д.И. Менделеев тузган элементлар жадвали. *Элементлар даврий системасини яратган Менделеев университетга кириш учун бир неча марта уринган, лекин ҳар сафар.. химиядан “йиқилган”.* «Фан ва турмуш».

ДАВРИЙЛИК Вақти-вақти билан содир бўлишлик, такрорланишлик. *Тебранишларнинг даврийлиги.*

ДАВРОН [a. دوران – айланма ҳаракат, айланиш, бурилиш] I **Фароғатли ҳаёт, турмуш; хуррамлик; бахтли фурсатлар.** *Мени бахт нурига фарқ этди меҳнат, шонли давроним.* Т. Тўла. *Узоқ умр сурунг янги давронда.* Э. Раҳим. *Худо берса, шундай дилбарни олиб, Утқазай дунёнинг давронин суриб.* «Муродхон».

2 **Ҳукмронлик, олий мансаб (шоҳлик, подшоҳлик) гашти, сурури.** *Оқтошнинг шаҳрида подшоҳлик қилдим, Неча вақт даврон устида ўтирдим.* «Муродхон». На

бўлди салтанатли давронинг, Душманга кетдими этмиш қўрғонинг? «Эрали ва Шерали».

3 Даврон (эркаклар исми).

Даврони фалак 1) фалакнинг айланиши, замоннинг ўтиши; 2) кўчма тақдир, қисмат, ёзмиш. **Даврон чархи ёки чархи даврон** Тақдир, қисмат, ёзмиш. -*Даврон чархи бундай тескари айланишини кутмаган эдим, — деди Комил. Ҳ. Фулом, Машғал. Даврон сурмоқ айн. давр сурмоқ қ. давр 9. Аё шоҳим, адолатда тўрасан, Тўралик даврида даврон сурасан. «Фольклор».* **Соҳиби даврон** Амалдор, ҳукмдор; подшоҳ. *Соҳиби давронлар эса шаппати еб эмас, шаппати уриб ўрганган. Буни Аваз биларди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ДАВШАН шв. Куён.

ДАГАЛА фольк. 1 Жун ёки қилдан тўқилган ип, арқон. *Аймоқлар.. дагала билан уларни [Баҳромни ва унинг болаларини] уриб, кечакундуз йўл юриб, айни саҳар вақтида келди. «Зулфизар билан Авазгон».*

2 Дағал жундан босилган (тўқилган) уст кийим. *Тоҳир ҳамённи қўйнига солиб чиқиб кетганча, пешин кечроқ оёғига янги аскарый этик, бошига мўғулча бўрк, чакмонга ўхшаш дағал юнгли дағалани елкасига ташлаб келди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ДАГАЛАЙ шв. Юмалоқ шаклда тикилган мўйна телпак.

ДАГИР I шв. Фирибгар, қаллоб; алдоқчи.

ДАГИР II тўқм. Очиқ рангли ярим шойи мато. *Нимшойи матоларнинг дагир ёки дурўя деган турлари майин ипакдан ўралади, арқоғи очиқ рангли ипдан бўлади. «Фан ва турмуш».*

ДАГИШ шв. Дарё қирғоқларининг ўпирилиши; ўпирилма жой. *Ўркак-ўркак тўлқинлар соҳилга сапчиб, дамбага тинмай уриларди, тунпроқни ўз қаьрига ютарди. Буни Хоразмда “дағиш” деб аташади. Газетадан.*

ДАДА I Ота, падар. *Гулнор икки ҳафтадан буён дадаси ва онаси билан бирга ҳар куни боғда ишлайди. Ойбек, Танланган асарлар. Қорақўз дадасини жуда яхши кўради. Чунки унинг саволларига дадажониси эринмай жавоб берарди. «Саодат».*

Дадаси этн. Хотин кишилар ўз эрининг исмини айтмай, унинг ўрнида ишлатадиган сўз. [Ҳожар Умурзоққа:] *Тўғри, дадаси, мен айтаман. Ҳамза, Паранжи сирлари. Нима қилай ахир, дадаси? Менга қолса ҳар йили*

туғай дебманми? К. Яшин, Ҳамза. Катта дада Ота ёки онанинг отаси; бобо. Чалишни билмайман. Катта дадам: “Чалма, сен найчи бўласанми, ёмон кўраман”, дейди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Дада (эркаклар исми).

ДАДИЛ I Дангал иш тутадиган, кўрқиб, ҳадиксираб ўтирмайдиган; довюрак. *Дадил бола. Дадил хотин. ■ Раҳимберди ўзига ишонган, дадил йигит эди, ишлаб чарчамасди. Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг. Қадами, товуши дадил. Ҳар қандай мушкулдан тап тортмай, тикка қарши борадиган довюрак одам кўринади. А. Мухтор, Асарлар.*

2 Шижоат билан тўлиб тошган; жасурона, мардонавор, шахдам. *Дадил қадамлар. ■ Халқ дадил боради. Айниқса хотинлар — оналар жасур. Ойбек, Танланган асарлар. Турсунбой тоғли қишлоғи томон жиддий, дадил одим ташлаб боряпти. «Ўзбекистон кўриқлари». Шеримбек дадил бориб, Бобур минган бўз отнинг олтин безакли юганидан олди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Меҳнат қилган одам доим бошқаларнинг юзига дадил қарайди. Т. Ашуров, Оқ от.*

3 Кўрқмай, ишонч билан, бемалол, тортинмай. *Дадил жавоб. Дадил танқид. ■ Узоқдан бўлса-да, Йўлчига дадил қарайди, баъзан яширин илжаяди. Ойбек, Танланган асарлар. Дадил ташлаётган қадамларига қараганда, унда иккиланишдан асар ҳам йўқ. Газетадан. -Нима ёрдам керак, тортинмай, дадил мурожаат қилаверинг, — деди Бой-мирзаев. «Ўзбекистон кўриқлари». Маъруф Назаров кинематография, драматургия соҳасида ҳам дадил қалам тебратяпти. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.*

4 Жисмоний, маънавий жиҳатдан бақувват; тетик, бардам. *Элмурод одамлар тўлқинида Фотима билан ёнма-ён юраркан, ўзини ҳар вақтдагидан дадил ва енгил сезди. П. Турсун, Ўқитувчи. Дармони қуриган йигит ўзини дадил тутишга тиришар, лекин мункиб-мункиб кетар эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Шундан кейин Нормат ўзини янада дадил сезди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

5 Моддий жиҳатдан ўзини тутиб олган; бой-бадавлат. *Жамоа хўжалигимиз бу йил анча дадил бўлиб олди. Газетадан.*

Ҳамёни дадил с.т. Серпул, пулдор.

6 кўчма Энг муҳим, долзарб, зарурий. *...энг дадил ғояларни ўртага ташлаб, уни рўёбга*

чиқарган ирригаторларнинг мардлиги ҳақида ҳикоя қилади. «Ўзбекистон кўриқлари».

ДАДИЛЛАНМОҚ Ўзига ишончи ортмоқ; тетикланмоқ, ўзига келмоқ. *Нодиров залдагиларга қараб олди, ўзининг жанговар дўстларини, донғи кетган оловкорларни кўриб, дадилланди. И. Раҳим, Тақдир. Газагига яхна гўшт еб, анча дадилланди. К. Яшин, Ҳамза.*

ДАДИЛЛАШМОҚ Тобора дадилланиб, шижоат ва тетиклиги ортиб бормоқ. *Горбунов яна ҳам дадиллашди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Дўстларининг ўзига тикилиб турганини кўриб, Саттор дадиллашди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

ДАДИЛЛИК Жисмонан ва руҳан ўзига ишонганлик, бақувватлик; дангаллик, дов-юраклик, тетиклик. *Иш жуда соз бошланди. Энди охиригача силлиқ кетсин. Бунинг учун биринчи галда дадиллик керак. Ойбек, Танланган асарлар. Санъаткорда куч ва ишонч, эрк ва дадиллик бўлмас экан, у ўз мақсадига эриша олмайди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Бу таклиф Темиржонда андак дадиллик уйғотди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

ДАДИЛОНА рвш. Кўрқмай, жасурлик билан, мардонавор. *Дадилона олға бормоқ. ■ У. қулликка, жабр-зулм сиёсатида дадилона қарши чиқди. Газетадан.*

ДАЁВ шв. Қайиқни бошқариб боришга хизмат қилувчи таёқ; эшкак. *Қайиқнинг орқа томонида даёв ушлаган дарға уни тўғри йўлдан олиб бормоқда. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ДАЖЖОЛ [a. دَجَال – йўлдан урувчи, фирибгар, ёлғончи] 1 Ислом динига кўра, қиёмат яқинлашганда пайдо бўлиб, одамларни диндан, тўғри йўлдан оздирувчи, одамсимон бир кўзли махлуқ. *Бу ҳикоядан [Элмурод] вужудини ваҳима босиб, бошини кўрпага буркаб олди: дажжол деган бир махлуқ кечаси билан тоғларни кемирармиш. П. Турсун, Ўқитувчи. Дажжолнинг бир кўзи кўр бўлар экан. А. Қодирий, Обид кетмон.*

2 кўчма Ўтакетган бешафқат ва фирибгар. *Дажжолда раҳм-шафқат бўладими – мени тоза калтаклашди, кечаси қочиб кетдим, Яшии бува. Ж. Шарипов, Хоразм. Сен қаттолларнинг қаттолисан, дажжолларнинг дажжолисан. Ш. Рашидов, Асарлар.*

3 сўк. Малъун, иблис, шайтон. [Мулла Рўзи Майсарага:] *Ҳа, мен улгани келдимми? Бир ёқдан жунат қани, дажжол. Ҳамза,*

Майсаранинг иши. *Вой-вой.. Ё пирим! Оббо, дажжоллар-эй! Ҳамза, Заҳарли ҳаёт.*

ДАЗГИЛ [ф. دستگیر – ёрдам берувчи; ушлаб турувчи] махс. Тикилаётган оёқ кийимини тиззага қистириб қўйиш учун косибчиликда ишлатиладиган айлана тасма. [Унсин] *Таизга кичкина курси қўйиб, оёқларига дазгил чалмаштириб, эңчил қулоқ тортади. Ойбек, Танланган асарлар.*

ДАЗГИР шв. айн. дазгил. У [Ҳайдар] *устига кичкинагина қорбурчак кўрпача ташланган пастак курсига ўтириб олар, ўзи учун мослаштириб қисқартирилган дазгирни тиззасидан ўтказиб олар, дадаси берган ишни тикишга бошларди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.*

ДАЗМОЛ [ф. درزيمال – дарз, тешик-тирқиш, чокни текисловчи] 1 Кийим-кечак, газлама ва ш. к. ни қиздириб текислаш, силлиқлаш, гижимини ёзиш учун мўлжалланган асбоб. *Чўян дазмол. Электр дазмол. ■ У уйнинг иссиғи ва дазмолнинг тафтидан қизиб кетган. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Маданий турмуш учун энг зарур буюмлардан бири дазмолдир. Газетадан. Зебо дазмолни онаси кўлидан олиб боса кетди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

Дазмол босмоқ (ёки урмоқ, қилмоқ) Дазмолламоқ, дазмоллаб текисламоқ. *Акрам Нигорани уйдан топди: ювилган кийимларига дазмол ураётган экан. С. Анорбоев, Оқсой. [Адолат] Усмонжоннинг кир кўйлакларини, сочиқларини ювди, дазмол қилди. С. Зуннунова, Гулхан. Ямоқ ишлари сийраклашгач, ювилган кийимларга дазмол босишди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

2 Дазмоллаш натижасида кийим-кечак, газлама ва ш. к. нинг юзида ҳосил бўлган силлиқлик, текислик. *Кийган кўйлагининг дазмоли ҳали кетгани йўқ.*

Дазмоли бузилмаган Тахи бузилмаган, гижимланмаган; янги. *Унинг назарида, Зийнатулаевнинг чиройли поляк трикосидан тикилган ва ҳали дазмоли бузилмаган костюми ҳам.. ўзига кўп бино қўйганидан далолат берарди. П. Қодиров, Уч илди.*

3 Дазмоллаш иши. *Корхонамизда анча киши дазмолда ишлайди.*

ДАЗМОЛЛАМОҚ 1 Дазмол босиб текисламоқ, гижимини ёзмоқ, силлиқ қилмоқ. *Кўйлагингизни дазмоллаб қўйдим. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Шойи кўйла-*

гимни киймасам бўлмас, ёқасин дазмоллаб олмасам бўлмас. «Оқ олма, қизил олма».

2 кўчма салб. Хаспўшламоқ, бости-бости қилиб, текислаб юбормоқ (жиноят, ножўя хатти-ҳаракат ва ш. к. ҳақида). *Нон заводининг директори прокурор кабинетига икки марта илжайиб кирган эди, ишлар дазмолланди-қўйди.* Газетадан.

ДАЗМОЛЧИ Тикув ёки кир ювиш корхонасида кийим-кечакка дазмол босувчи ишчи.

ДАЙДИ 1 Доимий тураржойи ва белгили касби бўлмаган, бир жойда кўним топмайдиган; дарбадар (одам ҳақида). *Дайди ҳаёт кечирмоқ.* ■ *Тайини йўқ дайди. Машҳад бекатларида юриб, майнавозчиликка ўрганиб қолган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Дарахт бир жойда кўкаради.. Отанг раҳматли умр бўйи шу ердан бир қадам жилган эмас эди. Сен дайди бўлиб қолдинг.* П. Турсун. Ўқитувчи.

2 Доим тентираб, дайдиб, санқиб юрадиган; санқиб. *Дайди одам.* ■ *Кир ювиб ўтирган опам орқамдан қичқиради: -Яна қаерга, дайди? Ойбек, Болалик. Дўппи тикиб қон бўлдим Дайди, саёқ аҳмоққа. «Бойчечак». Тагин қаёқни кўзлаяпсан, дайди! Бола бўлиб ҳеч фойданг тегмайди!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Ҳар ёқда изғиб юрадиган. *Унда-мунда бир эшик учрайди. Лекин оч-ориқ, дайди итлар кўпроқ санқиб юради.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма Бемаҳал ва бетартиб ҳаракат қиладиган, йўналиши ўзгариб турадиган. *Дайди шамол. Дайди булут. Дайди тўлқин.* ■ *Ҳаво ҳамон булут бўлиб, кўкламнинг дайди шамоли гувуллаб эсиб турарди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Ҳандалаб бўйини аста уфуриб ўтган дайди шабада палаклар оромини бузди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Кўёш думалаб, кўкка кўтарилар, дайди булут парчаларининг кўланкаси қишлоқ устидан ўтиб турарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ишга яроқли одамларнинг ҳаммаси далада бўлди.. дайди сувнинг йўлини ўзгартириб турдилар.* Газетадан.

Дайди гап Оғиздан оғизга ўтиб юрган гап, миш-миш гап. [Мирзақул:] *Дайди гапга қулоқ солманг!* Н. Сафаров, Уйғониш. **Дайди ўқ** Бемўлжал отилган, беҳосдан келган ўқ. *Фашист мерганларининг дайди ўқи Тўра-*

бойнинг бошига келиб тегди. Н. Сафаров, Жанговар саҳифалар. *..чинқираб келаётган дайди ўқлар эса дарахтларнинг шохларини чўрт-чўрт узиб ташлар эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ДАЙДИЛАНМОҚ Бир жойда кўним топмай, кўчиб юрмоқ, тентираклагоқ; дайдимок, санқимок.

ДАЙДИЛИК 1 Бемақсад санқиб юришга одатланганлик.

2 Дарбадар кезиб юриш, кўнимсизлик. *-Менинг ҳам кўп умрим қишлоқма-қишлоқ дайдилик билан ўтадиган бўлиб қолди, — деди Ботирали.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

3 Санқиб, дайдиб юриш, саёқлик. *Туну кун оғзи ичкиликдан, ўзи дайдиликдан бўшамайди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ДАЙДИМОҚ 1 Кўним топмай, дарбадар кезиб, кўчиб юрмоқ. *Дунёдан умидимиз бор. Биз дайдилайдиган кунлар ҳам келар, хўжайин! П. Турсун, Ўқитувчи. Саёҳат қилиб, дайдиб юришга одатланган бир киши бўлганим учун қопқонга ўхшаган бу дўконда диққинафас бўлиб ўлаёздим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Тентираклагоқ, тентираб, санқиб юрмоқ. *Уйингда кам бўласан, қаёқларда дайдийсан?* ■ *У уззукун шаҳар кўчаларида дайдиб юрди.* «Шарқ юлдузи». *Қудрат эгасиз дайдиб юрган саманни тутиб, Полвон отанинг олдига олиб борганда, Полвон отандан шу воқеани эшитган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Бирор мақсадда изғиб юрмоқ. *Секинроқ гапир, ўғлим, хон айғоқчилари дайдиб юрибди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Менга, дўстим, о, тутма осон, Бунда тун-кун ажал дайдийдир.* Т. Тўла, Асарлар.

4 кўчма Одатдаги ҳолатдан фарқли равишда ҳаракатланмоқ. *Аллақандай дайдиб келган изғирин қуруқ қорларни чирпирак қилиб, узоқларга учуриб кетди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Қишлоқ тепасида ипак толаларидай нафис мезон эринибгина дайдиб юрибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ДАЙН [а. دین — қарз]: **дайн қилмоқ** Бўйнига қўймоқ, бўйнига олдирмоқ; топширмоқ. *Суд ҳайъати.. пиримнинг гуноҳларини бўйнига дайн қилиб.. 3 йил овоқхонада меҳмон бўлишларига ҳукм қилган.* Газетадан. *Болшавойларни алдашни авлиё.. зиммасига дайн қилдилар.* «Муштум».

ДАЙР [а. دیر — бутхона] 1 Насронийлар ва оташпарастлар ибодатхонаси; бутхона; оташкада. *Бизга маю маъшуқ, сизга дайр ташвиши..* Умар Хайём.

2 кўчма Майхона.

3 кўчма Дунё, жаҳон; бутун дунё. *Қиссаси кўп кўҳна дайрнинг..* А. Мухтор, Тонг билан учрашув. *Вужуд деганлари асли нимадир? Дайр денгизиде юрган кемадир.* А. Орипов, Юртим шамоли.

ДАЙРАБОТ шв. Дарёнинг ёқаси, дарё бўйи. *Мерсан отар дайработнинг гозини, Хоним, англа Хуройимнинг сўзини.* «Муродхон».

ДАК Ипакнинг ҳиндлар тайёрлайдиган бир тури. *Бизга машҳур дак ипагини кўрсатишди. У қордай оппоқ, майин.* З. Акромов, Ҳиндистон лавҳалари.

ДАКА Шох ташламайдиган, мувозанатланган варрак. *Турсунали ясаб олди ўзига дака. Катта, бутун тахта қоғоз, ўзи ҳам қуроқ.* Ф. Фулом. *Болалар ширачлаб дака варрагин, Баҳорни чақирар: "Боғи шамол, кел!"* С. Акбарий, Меҳригиё.

ДАКАВАРРАК айн. **дака**. *Дакаваррак осмон фалакда калтадум эчкидек ликиллаб турарди.* Мирмуҳсин, Умид.

ДАКАН [а. ديك — хўроз] Товуқ-хўрозларнинг бўйдор ва гўштдор тури. *Дакан товуқ.* ■ *Кўчқорлар билан дакани нега боқиб семиртиряпти бу, ана шунни айтиб берсин.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

Дакан хўроз 1) шу турга мансуб урушқоқ хўроз. *Қишлоқ томондан дакан хўрозларнинг уйқу аралаш бўғиқ овози эшитилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) кўчма ҳазил зўравонлик билан кериладиган, урушқоқ одам ҳақида. *Янги ерга бойиб кетиш учун келган дакан хўрозлари ҳам анчагина учратамиз.* Ш. Фуломов, Бўз ер уйғонди.

ДАКАНА Ўрта яшар ва кекса аёлларнинг (кўпинча оқ докадан) саллага ўхшатиб ўраладиган рўмоли. *Ўзбек ойим тўйга борадиган хотинлардек ясанган, эғнида одми хонатлас кўйлак, бошида оқ шоҳи дакана, кўзиде сурма эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бошида кўкимтир шоҳидан саллача — дакана, бу дакана Хадича бегимнинг бўйи-қоматини баланд кўрсатар эди.* Ойбек, Навоий.

ДАКАНГ I айн. **дакан**. *Кейин жангда голиб чиққан даканг хўроздай гердайиб, узокда беда ўраётганлар томон жўнади.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ДАКАНГ II тақл. с. Чилдирманинг икки зарбда чиқарган овози ҳақида. *Чилдирманинг овози кулурким, даканг-даканг.* “Муштум”.

ДАКАНГЛАТМОҚ Оёғини ерга теккизмасдан, дик-дик югуртирмақ. *Агар бу жинойят бир ҳимоясиз йиртиқчопон томонидан содир бўлганда эди, мингбошингиз унинг қўлини орқасига боғлаб, даканглатиб олиб кетган бўлар эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ДАККАМ-ДУККАМ айн. **яккам-дуккам**. *Тўғонбек даккам-дуккам мўйлабини йўғон бармоқлари билан чимтиб, кинояли кулиб қўйди.* Ойбек, Навоий.

ДАККИ [ҳинд. «дхакка» — зарб, туртки; изтироб] 1 Ножўя иш, хатти-ҳаракат учун айтилган аччиқ гап, қаттиқ танбеҳ, таъзир, койиш. *Чакки юрсанг, дакки ерсан.* Мақол. *У даккиларга бўш келмайдиган одам. Дакки емоқ (эшитмоқ).* ■ *Аҳмаджон дадасидан бир неча дакки эшитиб, уйига жўнади.* «Ёшлик». *Болалар мени нега ёмон кўришларини айтсам, улар мен туфайли ё онасидан, ё отасидан дакки эшитарди.* Х. Тўхтабоев, Беш болали йигитча. *Қилгиликни сиз қилдингиз, даккини биз эшитдик.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ноҳақ туртки, хўрлаш, таҳқирлаш. *Чўриликдан қутулдим, энди бойнинг хотинларидан дакки емайман.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ёмон бўлсанг, ким кўрингандан дакки ейсан!* Н. Сафаров, Наврўз. *Ҳар кишидан дакки еявериб, юрагим қонга тўлиб кетди.* Уйғун, Асарлар.

ДАККИ-ДАШНОМ [дакки + ф. دشنام — сўқиш, ҳақорат] Танбеҳ ва ҳақорат; таҳқир ва сўқиш. *Отам умрининг охиригача ўз шаънига, оиласи шаънига гард юқтирмаслик, одамлардан дакки-дашином эшитмаслик учун интилган.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ДАКРОН Лавсан материалнинг иккинчи, тижорий номи.

ДАКТИЛ Бармоқлар ёрдамида амалга ошувчи, имо-ишораларга асосланган.

Дактил нутқ Кар-соқовларнинг бармоқлар ёрдамида амалга ошувчи нутқи. *Дактил нутқ аслида бармоқ белгилари бўлиб, улар ҳар бир тил учун қабул қилинган ёзувни ўзида акс эттиради.* Газетадан.

ДАКТИЛОГРАФИЯ [юн. daktylos — бармоқ + grapho — ёзаман] Ёзиш учун қулай бўлган ҳар қандай текис юзада бармоқлар билан амалга оширилган ёзув (кар-соқовлар ўртасида).

ДАКТИЛОЛОГИЯ [юн. daktylos – бармоқ + logos – сўз; тушунча] Кар-соқовларнинг бармоқлар ишораси билан гаплашиш усули.

ДАКТИЛОСКОПИЯ [юн. daktylos – бармоқ + skopeo – қарайман] Одам бармоқларидан қолган изларни ўрганиш асосида унинг шахсини аниқлаш. *Дактилоскопия ва рўйхатга олиш бюроси ишга киришди.* «Фан ва турмуш».

ДАЛ I шв. Худди ўзига, тўппа-тўғри. *Дал отмоқ.* ■ *Овчи-да! Дал кўзлаб отар, Қайрилар қанот.* Миртемир, Асарлар.

ДАЛ II шв. Тут барги.

ДАЛА I Аҳоли яшайдиган жойдан ташқарида бўлган, экин экиладиган ер, экинзорлар. *Экин даласи. Пахта даласи. Меҳнат даласи. Пахтазор дала. Боғбон боғини тузар, Деҳқон даласин сузар.* Мақол. ■ *Аёллар далада, болалар мол-ҳолларни ўтлатгани олиб кетишган.* С. Аҳмад, Уфқ. *Тўғри, чоршанба кунни далага қўш чиқиси керак.* А. Қаҳҳор, Кўшчиноҳ чироқлари.

Дала шийпони Деҳқонлар иш маҳалида ҳордиқ чиқаришлари учун далада қурилган бино. *Кўзига ойнак тутиб олган тракторчи йигит дала шийпони олдиға келиб тўхтади.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми. *Зовур бўйлаб бир оз юргач, дала шийпони рўпарасидан чиқдик.* Газетадан.

2 Шаҳардан ташқаридаги боғ, кўрғон ва ер-сувлар. *«Поччане ўласин!» – деди аччиқланиб Хушрўй, – Нажмиддинбек деганнинг даласига кетган эди. Тўрт кундан бери домдараксиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Дала ҳовли Дала жойда барпо этилган, дам олишга мўлжалланган маскан; дача. *Дала ҳовлининг олдидан катта сой оқиб ўтади.* Газетадан. *Дала ҳовли учун дарвозаси билан тайёрланган панжарани бўяшда давом этди.* Газетадан.

2 Умуман кенг табиий сайҳон ер, ёвон. *Дала, қирлар қирмизи кўйлак кийган сулув келинчакдек яшнаб кетган.* Газетадан. *Адоқсиз далалар, офтоб ўт пуркайди.* «Саодат». *Дов-дарахтлар, том-тош, далаю қирлар оппоқ эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 Уйдан (хонадан) ташқари жой, ҳовли, кўча. *Онанинг кўнгли болада. Боланинг кўнгли далада.* Мақол. *Даладан келган ўғрини туттиш осон, Уйдаги ўғрини туттиш қийин.* Мақол. ■ *Мен даладан олай хабар.. Уйин қилиб тургин, қизлар.* «Маликаи айёр».

Дала машқи ҳарб. Аскарларнинг аҳоли яшайдиган жойдан ташқарида, очик майдонда ўтказадиган машқлари. *Элмуроднинг взводи ҳам батальон билан икки ҳафталик дала машқига чиққан эди.* Шухрат, Шинелли йиллар. **Дала почтаси** Ҳарбийларнинг ҳарбий қисмлар бўйича юриб хизмат қиладиган почтаси. *Хатдаги содда, ёқимли сўзлар, унинг таниш имзоси, дала почтасининг беш рақамли адреси – буларнинг ҳаммаси Эралининг соғ-саломатлигидан далолат бериб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДАЛАБОП Дала шароитида кийишга мўлжалланган; чидамли. *Шляпасини, далабон костюмини ечиб, илгакка илди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *«Далабон қаттиқ тиринадан беш-олти метр оламан, – деди Хўжараҳмон.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ДАЛА-ДАШТ Дала ва даштдан иборат ерлар. *Зиёхўжанинг кўйи, йилқиси тоққа, даладаштга сиғмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ботаника дарси сифога эмас, дала-даштда, тоғу тошда ўтказилди.* «Ёшлик». *Йўл даладаштдан қайтувчилар, подалар, подачилар билан тўлиб борди.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.

ДАЛАЙ-ЛАМА (мўғ. «далай» – донишманд, «лама» – дин пешвоси) 16-асрдан бошлаб Тибет руҳонийларига берилган унвон.

ДАЛАСИЧҚОН Кемирувчилар оиласига мансуб жонивор.

ДАЛАТОБ I Далада, кишлоқда ўсган. *Отабек айтди: Биз токай қипчоқлар қўл остида эзиламиз ва бир ҳовуч далатобларға бош эгамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Тобланган, чайир, бақувват. *Йигит тушмагур, нима қилса-да, далатоб, азамат йигит-да. Иштаҳаси ҳам карнайдаккина экан.* Ф. Фулом, Шум бола.

ДАЛА-ТОШ айн. *дала-дашт.* *Февралнинг ўрталарида ҳаво юмшаб, дала-тошни, тўқайларни босиб ётган қалин қор ёниги тешила бошлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Дала-тошда нечанинг тугаб мадори, Сиқади юракларни аламли зори.* Файратий.

ДАЛА-ТУЗ Дала ва экилмай ётган сайҳон, бўз ерлар. *Дала-тузни сув олса, кўнғир ғознинг тўшидан, Қулоқсизга сўз айтсанг, қулогининг ташидан.* Мақол. ■ *Зумрад эрта тонгдан дала-туз, яйлов айлиниб кетади.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Карнай-сурнайлар эрта-лабдан дала-тузни бошиға кўтариб, меҳмон чорлади.* «Гулдаста».

ДАЛАЧИ Далада, қишлоқда яшовчи; далада ишловчи. *Бошқа ҳеч ерда милт этган нур йўқ, ҳаммаёқ зим-зиё, далачилар аллақачон уйқуга кетишган.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Яғриндор Арслон далачи дўсти билан хайрлашиб, лапанглаб, ичкари кириб, трубкини кўтарди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

ДАЛАЧИЛИК с.т. 1 Дала экинлари (пахта, ғалла, сабзавот ва ш. к.) етиштиришдан иборат деҳқончилик тизими; экинчилик. *Далачилик бригадалари.* ■ *-Олти далачилик бригадаси тузилди.* Газетадан. *Жавод Кўчиев биринчи трактор-далачилик бригадасига етакчилик қила бошлади.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Дала шароити. *Кечирасиз энди, далачилик.*

ДАЛАЧОЙ Далачойдошлар оиласига мансуб ўт ёки чала буталардан иборат ўсимликлар туркуми. *...улар миқдори қичитқи ўт, отқулоқ, ялпиз, мойчечак, далачой ва бошқа гиёҳларда кўпроқ тўпланиш хусусиятига эга эканлиги аниқланди.* «Ёшлик».

ДАЛБАНГЛАМОҚ шв. Гандиракламоқ. *Яна турдим. Далбанглаб бориб, бировнинг бўйнига осилдим.* «Ёшлик». *Бобо калитини тополмай, далбанглаб.. бир йиқилиб олди.* Эргаш Жуманбулбул ўғли.

ДАЛВ {a. دلو — челак; меш} 1 (Д — катта) астр. Ўн икки буржнинг бири. Жадй ва Ҳук буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида ўн биринчи ойнинг арабча номи (22 январь — 22 февраль даврига тўғри келади). *Далв кирди — давр кирди.* Мақол. ■ *1264 ҳижрия, далв ойининг ўн еттинчиси, қишки кунларнинг бири, қуёш ботган, теваракдан шом азони эшитилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАЛВА-ДАЛВА шв. Парча-парча, жулдур. *Алмонбойнинг кўйини боқаман. Уст-бошим далва-далва.* «Юнус пари». *Дуконларнинг эшиклари ёпиқ, биноларнинг соясида ифлос, далва-далва кийимли одамлар ухлаб ётишарди.* Газетадан.

Далва-далва қилмоқ Тилка-пора қилмоқ; эзмоқ. *Йигитнинг куюнишлари ҳамманинг юрагини далва-далва қилиб юборди.* «Ёшлик».

ДАЛДА Рухни кўтарувчи, куч-ғайрат, мардлик, дадиллик бахш этувчи маънавий ёрдам, ҳимоя, илиқ сўз ва ш. к. *Далда бўлмоқ.* ■ *Атрофдаги одамларнинг далдаси умид-*

нинг сўнги учқунини сўндирмасликка ёрдам беради. Ойбек, Танланган асарлар.

Далда бермоқ Рухни кўтарувчи, куч-ғайрат, сабр-матонат, дадиллик бахш этувчи иш, ҳаракат қилмоқ, илиқ сўз айтмоқ. *Чаққон ака довдираб қолган қизига далда берди.* Газетадан. *-Ёмон ният қилманг, — Мансур акаларча меҳрибонлик билан Гавҳарнинг елкасидан тутиб, далда берди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Почтаев мажлисни бошқаролмай, ишни бузиб қўйганига амин эди.* *Лекин Баратова кўз қарашини билан унга далда берди.* А. Мухтор, Тўғилиш. **Ўзига-ўзи далда бермоқ** Ўзини ўзи юпатмоқ, ўз-ўзига тасалли бермоқ; ўзини тутиб олмоқ. *Ҳиқиллашни бас қил, дея ўзимга далда бера бошладим.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Киши ҳам ўз сўздан қайтадими, деб ўзимга- ўзим далда бердим.* Газетадан. *Гоҳо ўзимга-ўзим далда бераман.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАЛИ шв. Жинни, тентак; ақлдан озган. *Дали бўлмай, вали бўлмас.* Мақол. *Далидан тўғри хабар.* Мақол. ■ *Ватандан айрилган ватангадолар Тириклик йўлида саргардон, дали.* «Ёшлик».

2 *кўчма* Бебош, асов. *Жайхун қани, Сайхун қани? Қани тошар дали дарё?* М. Қўшмоқов, Али Қамбар.

ДАЛИ-ДЕВОНА айн. дали 1. *Кўп ўтмай, тўранинг боғини суғораётган Полвонни кўриб севиб қолдим-у, дали-девона бўлиб, ишқи ўтида ёндим.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ажаб дали-девонаман, Элатимдан бегонаман.* «Тоҳир ва Зуҳра».

ДАЛИЛ {a. دليل — белги, из; исбот; сабаб} 1 Фикр, мулоҳаза ва ш. к. ни тасдиқловчи, улар ҳақида далолат берувчи нарса; исбот, факт. *Ишончли далил. Кучли далил.* ■ *-Гумонингиз бор-у, далингииз йўқ! — Кундузой унинг сўзини бўлди.* Ойдин, Ҳикоялар. *-Тухмат, қани далил? — бирдан тутақиб бақирди Ўлжаев.* «Муштум». *Маъқул эмас, дейиш билан иш битмайди, бирорта далил керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *хўқ.* Жиноятни тасдиқловчи нарса, факт ёки ҳолат. *Сиз айтаетган буюмлар қотилликка алоқадор эканлигига далил бўла олмайди.* *Буни ҳали исботлаш керак.* «Ёшлик». *У ўз раисини қўлга туширган хужжатларидан, далилларидан, тергов натижаларидан хабардор қилди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

Ашёвий (ёки ашёйи) далил ёки моддий далил Жиноятни исботлайдиган буюмлар. Суд мажлиси залида Пауэрсни жосусликда фош этувчи ашёвий далиллар қўйилган. Газетадан. Прокурор асло илжои йўқлигини ашёвий далиллар билан исботлаб берди. С. Аҳмад, Юлдуз. **Тўғри далил** Тўғридан-тўғри, бевосита исботлайдиган далил (мас., жиноятчи бармоғининг бирор нарсада қолган изи). **Эгри** (ёки сохта) далил Бавосита исботлайдиган далил. ..*Бўлмаган сохта далиллар билан гапирувчи ифлосларнинг сўзига кириб, бу хилда қилиш яхши эмас.* Ҳамза, Танланган асарлар.

ДАЛИЛЛАМОҚ Фикр, мулоҳаза, даъво ва ш. к. нинг тўғрилигини факт, исбот ва ш. к. билан асосламоқ, тасдиқламоқ. *Ёзувчи ҳалол, меҳнаткаш Умиднинг бу оила таъсирига тушувини ишонтирарли далиллайди.* О. Тоғаев, «Умид» романи. *Бу даъволарни турли аспектда далиллаш учун қитъа жанри етарли материал бера олади.* «ЎТА». Янги ревизор бошқарманинг кейинги йиллардаги молиявий-хўжалик фаолиятини далилловчи барча ҳужжатлар билан танишиб, бошини қотириб ўтирмади. Газетадан.

ДАЛИЛ-ИСБОТ Далил ва исбот қилишга асос бўла оладиган нарсалар, факт. *Қосим калава ҳибсдан озод қилинган, зеро, уни қўлга туширадиган далил-исбот йўқ эди.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт.

ДАЛИЛСИЗ Ишонтирувчи ҳужжатлари, исботи йўқ, фактсиз. *Бу каби асарларда, одатда, тил ҳам ғализ, тасвирланган воқеалар ҳам далилсиз.* Газетадан.

ДАЛИР [ф. دليّر — довюрак, жасур] Қўрқинч билмайдиган; довюрак, шижоатли. *Журм ишига далир ўлуб, кўб қиламан шитоб ўзум.* Ҳувайдо.

ДАЛИ-ТЕЛБА қ. дали-девона. *Амударёни дали-телба дарё, бебош дарё дейишади.* Р. Бекниёз, Лаққа балиқ барваста.

ДАЛИ-ҒУЛИ с. т. 1 Кўнглида кири йўқ, оққўнги ва хушчақчақ. *-Ўртоғим бирдан кулиб юборди, ўзи жуда серзавқ, дали-ғули, шўх бала, — дейди Мусавой.* Ойбек, Болалик.

2 Чапанича, содаларча айтилган; палапартиш. *Нозим ака ҳам унинг дали-ғули гапларига ўрганиб кетган шекилли, индамай бош ирғади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ДАЛЛА [а. دله — воситачи; қўшмачи] нафр. Қўшмачилик билан шуғулланувчи,

қўшмачи. *Кўп қизларнинг бўйи етган паллалар. Келтираркан сарой ичра даллалар.* Ҳабибий. *Ҳайдайдиди қўшмачи деб, ҳеч ким йўлатмас уйга, Ажаб эмас аслида расвою дала бўлса.* Уйғун, Ҳаёт чақиради.

ДАЛЛИ 1 айн. дали 1, 2. *Бахшими, оташқалб, элсевар далли, Бош оққан томонга кетаётган кас?* А. Икромов, Биз дунё одамлари.

2 Далли (аёллар исми).

ДАЛЛИК шв. Эгар тагидан солинадиган тўқим.

ДАЛЛОК [а. دالوك — уқаловчи, массажчи; ҳаммомчи; сартарош] шв. Сартарош. *Даллокларнинг покиси, Қўлида тамоқиси..* «Халқ дурдоналари».

ДАЛЛОЛ [а. دلّول — жарчи; воситачи] 1 Савдо-сотикда олувчи билан сотувчи ўртасида воситачилик қилувчи, молга нарх қўйиб, уларни келиштирувчи киши. *Эл назар қилмаса, эшак бозорига даллол ҳам бўлмайсан!* Мақол. *Тилнинг узуну даллолга керак.* Мақол. ■ *Муҳсин гуппи аввалдан даллол ёллаб олган шекилли, икковлашиб бир туркмандан гилам савдолашарди.* «Шарқ юлдузи».

2 салб. Ўртада туриб, ноҳўя ишларни битиштирувчи, муросага келтирувчи, воситачи. [Кўзубой:] *..Раҳимга нима деб айтаман-а? Ўртада даллолмисан, демайдимми!?* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Сизга ўхшаш даллолларга ҳожат йўқ. Мен сизни хўп синаганман. Сиз халқ бўронини тўсмоқчимисиз?* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Далла, қўшмачи. *Гулсанам бола чоғида онаси билан далада ишлашга ўрганиб қолган эди. Энди эшикка чиқармай қўйишди: хоннинг даллолларидан қўрқадилар.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз. [Ғофир:] *Ахир даллол деганда паранжи бўлади-да, чопонни йигит киши кияди.* Ҳамза, Бой или хизматчи. *Иягида учтўрт тола соқол кўзга ташланган, баланд бўйли, бақувват, эркаксимон даллол кампир уни [куёвни] етаклаб, палак остидан қизга келтирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДАЛЛОЛБОШИ Даллолларнинг бошлиғи, оқсоқоли, бош даллол. *Ҳўжазода Носирхўжа даллолбошининг кенжа ўғли..* С. Абдулла, Сирлар.

ДАЛЛОЛЛИК 1 Даллол иши, касби билан шуғулланишлик. *Унинг касби даллоллик. Даллоллик қилмоқ.* ■ [Набиқори] *Баъзан чайқовчилик билан, баъзан мол*

бозорида даллолик қилиб кун кечириб келади. Газетадан.

2 Бирор ишда ёки кишилар ўртасида ноўрин воситачилик қилиш. -*Мен сизнинг даллолигингизга зор эмасман!* - Чарос кескин бурилиб юриб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Аҳмад бригадир бунақа масалада бировга даллолик қилмаслигини яхши биладиан Нусратбек ҳайрон бўлди. С. Нуров, Нарвон.

ДАЛЛОЛЧИЛІК айн. даллолик. Мен билмас эканман, Иброҳим Пардаев яшанба бозорада қиқиб, даллолчилик қилиб турар экан. «Гулдаста».

ДАЛОЙИЛХОНА [а. دالئل — «далил» сўзининг кўпл. шакли + хона] тар. 1 Ўрта Осиёнинг йирик шаҳарларида саводи чиққан болалар қабул қилинадиган диний мактаб. *Мазкур қонунга асосан, мусулмон мактаблари домлалари ҳар йили алоҳида гувоҳнома олишлари ва бунинг учун мактаб, қорихона, далойишхона домласи 3 сўм 50 тийин.. солиқ тўлашлари зарур эди.* «Фан ва турмуш».

2 Расмий ҳужжат ва маълумот сақланадиган хона, жой; архив.

ДАЛОЛАТ [а. دلالت — кўрсатма; исбот, далил] 1 Бирор ишга ундаб, рағбатлантириб берилган маслаҳат, бирор ишга рағбатлантириш. *Далолат қилмоқ (этмоқ).* ■ - Келинг, бой ака, шу болани [қулбайчани] олинг, — деб жиддийроқ далолат қила бошлади даллол. С. Айний, Куллар. *Ҳатто паровоз механиги ўртоқ Турғунбой Усмонов ҳам далолат қилиб кўрди — фойдасиз.* «Муштум».

Далолати хайр Хайр ишига, яхшиликка ундаш, рағбатлантириш.

2 эск. Далил; далиллар; белги, аломат. *Ҳалиги эшитган сиримнинг далолатига қараб, Комилбекнинг қотили Ҳомид, деган фикрга тушдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Лекин «хайр» — айрилмоққа далолат эмас..* М. Шайхзода, Йиллар ва йўллар.

Далолат бермоқ Хабар бермоқ, дарак бермоқ; гувоҳлик бермоқ; кўрсатиб турмоқ. [Ражабовнинг] *Ингичка қўли, умуман, кўриниши унинг нимжонроқ ўсганидан далолат бериб турар эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Унинг [Навоийнинг] бутун қиёфаси яхшилик истаб келган ҳар бир кишига катта яхшиликлар қила олишидан далолат беради.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Юзидаги кулгичи алақандай юмшоқ кўнгили-*

лигидан далолат бераётганга ўхшайди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ДАЛОЛАТНОМА [далолат + нома] Бирор бир фаолият, содир бўлган воқеа-ҳодиса ёки ҳолатни тасдиқлаш, унга гувоҳлик бериш мақсадида бир неча шахслар томонидан тузилиб имзоланган расмий ҳужжат; акт. *Аксар ҳолларда далолатнома олдиндан белгиланган қоидавий намуна асосида тузилади.* «Иш юритиш». *Хайрулла қалбакилаштириш йўли билан тузилган далолатномага.. сохта ёзувларни киритиб, ҳужжат тузади.* Газетадан.

ДАЛОН шв. қ. долон. *Бостирмали кенг далонда оти чиқарилган извош.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Катта дарвоза далонида ёмғирдан қочган шалаббо товуқлар қунушганча гуж бўлиб туришибди.* С. Аҳмад, Ўн иккидан иккинчиси.

ДАЛЬТОНИЗМ [инглиз олими Ж. Дальтон (Dalton) номидан] Рангларни ажрата олмаслик касаллиги.

ДАМ I [ф. دم — нафас, тин] 1 Нафас, тин. *Дамим қайтиб кетяпти. Дамимни ростлаб олай. Чуқур дам олинг.* ■ *Жиндай дамимни ростлаб олай, ух.. ҳалиям оёғимнинг қалтироғи босилгани йўқ.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Бахтингиз бор эканки, мендай қўли енгил, дами ўткир ромчига йўлиқдингиз.* К. Яшин, Ҳамза. *От пишқирган дамига Эрир тоғдаги қорлар.* «Ойсулув».

Дам солмоқ этн. Дуо ўқиб, «куф-суф» қилмоқ, куфсуфламоқ. *Кампир Авазнинг кўнглидагини билиб, дуо ўқиб, тупроққа дам солиб, сочди.* «Маликаи айёр». *Нури у кишига бориб, дам солдириб келади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Дам урмоқ** 1) чуқур нафас олиб «пуф» демоқ, пуфламоқ; 2) айн. **дам солмоқ.** [Домуллани] *Отхонага бошлаб кирдим. Тақсир, мана бемор, дедим. Домулла кулди.. Кейин дуо ўқиб, отга дам урди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нормат сўфи бешиктерватдай лиқиллаб, нималарнидир пичирлаб ўқир, келинойсига дам урарди.* «Муштум»; 3) оғиз очмоқ, айтмоқ. *Дуч келганинг лекин бири ҳам, Отанг — мен, деб уролмади дам.* Ҳ. Олимжон. *Ҳаммаси [полвонлар] нима қиларини билмай, бошини қашиб, биронтаси ҳам бораман, деб дам урмади.* «Зулфизар билан Авазхон». **Дами ичига тушиб кетмоқ** 1) нафаси қайтиб кетмоқ, нафас ололмай қолмоқ. *Машҳур артистнинг дами ичига*

тушиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ. Яна дамим ичимга тушди. Бўрон нафасни бўғарди. Ҳ. Назир, Муҳаббат; 2) жим бўлиб қолмоқ. [Элмурод] Бир нафас дами ичига тушиб ўтирди-да, сўнг оғир бир энтикиб: -Ҳай, майли.. — деди. П. Турсун, Ўқитувчи. Хўжа номини эшитиб, Фуломжоннинг дами ичига тушиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.; 3) кўчма нима дейишини билолмасдан, оғзини оча олмай қолмоқ. Бу — Исмат-хўжага айил ботди, шекилли, дами ичига тушиб кетди. Ойдин, Ҳазил эмиш. **Дамига тортмоқ** 1) чуқур ва кучли нафас билан ичига тортмоқ, ютмоқ. Қараса, қаттиқ бўрон кўтарилиб, аждар қизни ўз дамига тортаётганмиш. «Олтин бешик». Газнинг шамоли одамни дамига тартади. П. Қодиров, Эрк; 2) кўчма ўз таъсирига олмоқ, илинтирмоқ. Бизни илондай авраб, дамига тортаётганлар кимлар? — Нуъмон ҳожи, Мирҳайдар хўжа, Оқилхон тўралар. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Дамини ичига ютмоқ** Гапирмасдан, жим турмоқ. Бу ёқда қолган хотинлар дамларини ичларига ютиб, чурқ этмай туришипти. С. Аҳмад, Уфқ. **Дамингни чиқарма** 1) нафасингни чиқарма; 2) ҳеч кимга айтма, гапирма, гинг дема. Бир маҳалладан бир қизни олиб қочишди. Бойваччанинг хизматкорининг қизи эмиш.. Дамингни чиқарма! Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ишдан бўш вақт; ором, ҳордиқ, Дам бермоқ. Дам олмоқ. Дам бермай югуртирмоқ. Дам олиш уйи. ■ Эртага якшанба, дам олиш куни. Ўзбекистон баҳорининг гуркираган пайти. Газетадан. Соҳибжон дамини олиб, яна йўлга равона бўлибди. «Зумрад ва Қиммат». Ҳатто Шарофат билан икки марта дам олиш уйига борганмиз. “Муштум”.

3 Бирор нарса ичига йиғилган, тўпланган ҳаво, газ. Баллонга дам бермоқ. Дами чиққан баллон. ■ ..Аҳмад, дами чиққан нуфакдек, бўшашиб ўтириб қолди. Мирмуҳсин, Меъмор. Илгари говмиш сигирнинг елинидек солиниб турадиган бағбақаси сўлган, дами чиққан нуфакдай шалвираган. А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Ошқозон ёки ичакда овқатдан пайдо бўлган ел, газ. Хом ўрик қоринни дам қилар, Ёл масала — бошга калава. Мақол. ■ Янги фулрон узум ични дам қилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

5 Тафт, иссиқ, ҳарорат. Аммо ўзиям дамига ош пишадиган отахонлардан. О. Ёқубов,

Пьесалар. Қиём чоғи эди. Қуёш дамини ғир-ғир эсан шамол кесар эди. Ойбек, О.в.шабадалар.

6 Кўчма Куч, зўрлик; шиддат. Азимжон ўз ротасидаги жангчилар билан душманнинг дамини кесди. Н. Сафаров, Оловли излар. Азмокор халқнинг даҳшатли ҳамласи офатнинг дамини кесди. Н. Сафаров, Оловли излар. Қишнинг дами кесила бошлади. Ойбек, Навоий.

7 Кўчма Кибр-ҳаво; ҳовур. Дамидан тушмоқ (қайтмоқ). Ҳали хомсан, пишарсан, бу дамингдан тушарсан. Мақол. ■ Бугун Бухородан комиссия келганини эшитган бўлса керак, кечаги дами ҳам қолмаган. С. Айний, Қуллар. Ўринбой оғзидаги ошини олдирмайдиган, тутганини шарт кесадиган, дами баландгина кўринган эди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

8 Буғ, ҳовур, пар.

Дам емоқ Дамлангандан кейин ўз буғи билан етилмоқ. Чой дам еди. ■ Ош дам егунча, пиёла неча бор қўлдан қўлга ўтди. С. Айний, Дохунда. Ошпаз шийпон тагидаги тол тагида капирни бошидан баланд кўтарди, бу ош дам еганлигига ишора эди. Й. Шамшаров, Гурумсаройликлар.

Дам емоқ Панд емоқ; бўш келмоқ, енгилмоқ. Мақтанчоққа дам емасман. Ҳабибий. Бировдан дам емасман, сўзга полвон, қаҳрамонман дер. «Муштум». Дам турмоқ Жим бўлмоқ, тинч, дим турмоқ. Дам турун, битди қулоқлар, лаҳза, жон қурбақалар. Муқимий. Дами ичида Айтадиганини айтолмайди, тили қисиб. Райҳон қишлоқда, қизиникида турган кунларда Зумрадбининг дами ичида бўлди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. Тожибой.. қизининг йўқолганидан кўра одамлар ўртасида иснодга қолишидан кўрқарди. Эр-хотиннинг дами ичида, ундан бундан сўраб суриштирайлик дейишса, гап-сўз тарқаб кетади. С. Зуннунова, Гулхан. **Дами кесилмоқ** 1) гапи бўлинмоқ, сўзлай олмай тўхтаб қолмоқ. У Валихонга изоҳ беришга астойдил тайёрланган эди, Валихоннинг қўл силтаб, рад қилганини кўргач, дами кесилиб, оғзини очганича, тек қараб қолди. Ш. Тошматов, Эрк куши. Ҳуббийбой.. ўзининг “йўқлигидан” шикоят қилиш учун оғзини жуфтласа ҳам, аммо бирдан дами кесилиб қолди. А. Қодирий, Обид кетмон; 2) кўчма шиддати пасаймоқ, сусаймоқ. Аммо бунда куёвнинг иштироки кўрилмай, шунинг

ила менинг дамим кесилиб қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Дамини кесмоқ** (ёки **қирқмоқ**, **қайтармоқ**) 1) қувватини кетказмоқ, таъсирини пасайтирмоқ. *Иссиқнинг ва ёғли овқатларнинг дамини кесиш учун ҳеч ким пиёладан, чойнақдан қўл узмас эди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) таъзирини бермоқ, тарбияламоқ; олдини олмоқ. *Уларнинг фикрларича, кўпни кўрган муғамбир ва пишиқ домла ўқитувчи болани яхшилаб тузламоқда ва дамини қайтариб қўймоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу тадбир орқали айрим кўзбўямачи қаллобларнинг дамини қирқмоқчи бўлганлар.* Газетадан.

ДАМ II [ф. دم — бир нафаслик фурсат; лаҳза; вақт] **I** Он, лаҳза; кез, пайт. *Бахтли дамлар. Бир дам жим қолмоқ. Шу дамгача. Шу дамда. Чилла, ҳар дами тилла.* Мақол. ■ *Бир дам ўзини йўқотиб, эсанкираб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Балки дўстлар даврасида Камим бўлмас ҳеч қачон. Лекин сени уша дамда Қайдан топай, онажон.* А. Орипов, Йиллар армони.

2 айр. боғл. өзф. Баъзан, гоҳ, гоҳо. *Йўлчи эртадан кечгача дам у экинда, дам бу экинда Қамбар билан бирга ишлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сув дам оқизиб кетади, дам четга отади.* С. Аҳмад, Уфқ.

ДАМ III [ф. دم] Темирчиларнинг кўра ёки ўчоқдаги кўмирни ёндириш учун ҳаво юборадиган, чармдан ишланган асбоби. [Фарҳод] *Темирчидан бир кўра, бир дам сўраб олди. “Фарҳод ва Ширин”.* Бошқа бир мулланинг қорни ҳам темирчиларнинг дамидек катта экан. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

Дам бермоқ (ёки **босмоқ**) Дам орқали ўчоққа, кўрага ҳаво юбормоқ. *Учоқнинг орқасидаги уйда икки киши зўр бериб, тўхтовсиз ўчоққа дам беради.* Ойдин, Ҳазил эмиш. *Акам мени тақачига топширди. Еган-ичганим бадалига эртадан кечгача дам босар эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАМ IV [ф. دم] Чет, қирғоқ. *Иброҳимов оёғини ёзгани ўрнидан турди ва айвоннинг дамига бориб.. узоқдаги каптарранг тоғларга қаради.* А. Қаҳҳор, Кўшчиноҳ чироқлари.

ДАМ V [ф. دم] Асбобнинг кесадиган, ўткир томони, тиғи; тиг. *Пичоқнинг дами. Қиличнинг дами. Кетмоннинг дами.* ■ [Отабек] *Ханжарини қинидан суғуриб олди-да, дамини ойдинга солиб боқди.* А. Қодирий,

Ўтган кунлар. *Раҳимберди.. катта кетмоннинг дамини эговлаб, хиргойи қилиб ўтирарди.* Х. Тўхтабоев, Шонли авлод.

Пичоқ дамича (ёки **дамидай**) Жуда юпқа. *Чўққиларнинг учи худди пичоқ дамидай чақнаб турипти.* С. Аҳмад, Жимжитлик. **Қилич дамида юрмоқ** ёки **қилич дамига оёқ қўймоқ** Хавфли, ҳалокатли иш қилмоқ ёки унга киришмоқ.

ДАМБА I [ғолл. dam — қирғоқлардаги кўтарма] Дарё, сой, сув ҳавзаси ёқаларига тупроқ, тош, шағал, бетон ва ш. к. дан кўтарилган тўсиқ, кўтарма. *Бўрон заптига олган пайтларда канал суви.. тупроқдан қилинган дамбаларни ўпириб юборгудек ваҳима солган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *..минглаб кишилар сувнинг йўлини тўсиш мақсадида ғовлар ва дамбалар қурдилар.* «Фан ва турмуш».

ДАМБА II айн. **тамба**. Кейин дамба ўрнига узун занжир урилган кўча эшигини қия очиб, кўчага чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Татьяна ферма биноси ёнидан ўтиб, запас дарвозаларнинг дамбаларини кўтариб ташлади.* И. Раҳим, Ихлос.

ДАМБА III шв. Йўғон гавдали, қўпол семиз одам.

ДАМ-БАДАМ [ф. دم بدم — ҳар замон, тез-тез] рвш. Дам ўтмай, ҳар дамда, тез-тез. *Дам-бадам чақмоқ ялт-ялт қилади.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. *Дарвозадан дам-бадам мўралаб турган қизлар тапир-тупур қилиб, югуриб кетишди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ДАМБАЛАМОҚ айн. **тамбаламоқ**. *Ғулумжон кўча эшигини биратўла дамбалаб кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Кўча эшигини дамбалаш, отга беда солиш, ташқари эшигини занжирлаб келиш керак эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАМ-ДАМ айн. **дам-бадам**. *Найлайн, бошимда бордир минг алам, Бағримнинг олови кўпаяр дам-дам.* «Тоҳир ва Зухра».

ДАМГАР [ф. دمگار — дам берувчи, ҳаво ҳайдовчи] Темирчилик устахонасида дам бериб, оловни ёндирувчи хизматкор (қ. **дам III**). *Уста Шералининг дўконида ишлайдиганларга “босқончи”, “халфа”, “дамгар”.. деб ном берилар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДАМГАРЛИК Дамгар касби; дам босиш иши билан шуғулланиш. *Уч-тўрт ой хиз-*

маткорлик қилиб юргандан кейин Темиртош дамгарлик қилди. М. Осим, Ўтрор.

ДАМГИР [ф. *دمگیر* – нафас, дам олувчи] Ош яхши дам ейиши учун қопқоқни ўраб қўядиган махсури қалин дастурхон ёки мато. *..бу аёл дамгири янгигина олинган ошдан тотиб кўриб, бош ошпазга танбеҳ бераётган экан.* «Саодат».

ДАМДУЗ [ф. *دمدوز* – нафаси, оғзи боғлиқ] Кўнглидагини бировга айтмайдиган, кимсага сир бермайдиган; камгап. *Дамдуз одам.* ■ *Қодир девкор эса қилт этмайди. Гапирмайдиям. Дамдуз бўлиб олган.* «Ёшлик». *Зарофат бундай ишларга чапдастликка чапдасту сал одамови, дамдузроқ.* «Ёшлик».

ДАМИДА, дамийда [ф. *دميدن < دمیده* – «эсмоқ»; «пуфламоқ» фл. сфдш. шакли]: **дамида қилмоқ** Уфурмоқ, пуфламоқ; куфсуф қилмоқ. *Аммо бир ҳаромзода бангнинг тутунини оғзига йиғиб, баъдазон фақирга дамида қилур эди.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Лоҳавлони.. ўқиб, ўзимизга дамийда қилиб, масжидга келиб қараймизки.. базми жамшидининг устидан чиқиб қолибмиз.* «Муштум».

ДАМКА [фр. *dame* – хоним] 1 Шашка ўйинида: рақиб томонидаги энг охириги қаторга чиқиб олган ва истаган томонга юриш ҳуқуқини олган дона. *Дамкага чиқмоқ.* *Дамкани юрмоқ.*

2 с.т. айн. **шашка** 1. *Дамка ўйнамоқ.*

ДАМКЎТА шв. 1 Ҳарсиллаб, тез-тез нафас оладиган одам.

2 Доимо йўталиб, йўтал тутиб юрадиган одам.

ДАМЛАМ: бир дамлам Бир марта дамлашга етадиган, бир бор дамланадиган. *Бир дамлам чой.*

ДАМЛАМА Дамлаб тайёрланган нарса (дори). *..унинг [бўзночининг] дамламаси кўнгил айнишни, қусишни йўқотади.* «Фан ва турмуш». *Беморларга муайян ўтлардан уч хилининг дамламаси ичирилади.* «Фан ва турмуш».

ДАМЛАМОҚ 1 Бирор нарсанинг ичига ҳаво, газ юбормоқ; ҳаво, газ билан тўлдирмоқ. *Машина баллонини дамламоқ.* ■ *..у [Султонқул] ориқ қўйларни олиб, уйида яширинча ўша қўйнинг орқа оёғидан тешиб, велосипед насоси билан дамлаб, таранг қилиб, хотинига етаклашиб бориб, "бўрдоқи" деб сотар экан.* С. Абдулла; Соялар.

2 Ошқозон ёки ичакда овқат ҳазм бўлиш жараёнида ел, газ тўпланмоқ. *Комбайнга илинмаган бошоқларни моллар еб, сув ичиб, кўпи дамлаб нобуд бўлиб кетди.* С. Нуров, Нарвон. *Йўқ, қорним унчалик дамламайди. Ҳа, гоҳи-гоҳида.* Н. Аминов, Қалтис ҳаракат.

3 Ҳовури чиқмайдиган қилиб бекитиб, паст оловда ўз буғида пиширмоқ, етилтирмоқ. *Палов дамламоқ. Чой дамламоқ.* ■ *Пешиндан кечга қолманг. Мен ошни дамлаб, сизни кутиб ўтираман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нусратбек чой дамлаб келиб, чойнакни столнинг бир четига қўйди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Куннинг ўрталарига бориб, кампирнинг ўзи яхшилаб ош дамлади.* Мирмуҳсин, Умид.

4 Бўғмоқ, тўсмоқ. *Сув(ни) дамламоқ.* ■ *Ўзанинг эгатидан сувни тортиб, "пахтани дамлаб қўйишган" шу.. кунларда Бек аканинг аёли уйида бетоб ётган Хосият холанинг олдида бўлди.* С. Нуров, Нарвон.

ДАМЛАММОҚ Дамламоқ фл. ўзл. н. Ош дамланди. Сув дамланди. ■ *Шу куни завод чўяндан қўйиб берган катта қозонда ош дамланди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *..меъёрида етказиб дамланган хушбўй кўк чой Нусратбекка малҳамдек ёқди.* С. Нуров, Нарвон.

ДАМЛИК: бир дамлик Бир лаҳзалик, бирпаслик; оний. *Кўнглида уйғонган бир дамлик хавфсирашни қизиқиш ҳисси енгиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бир дамлик сукутдан кейин Жанна секин: "Юринг, ичкарига кирамиз, Умид ака", – деди.* Мирмуҳсин, Умид.

ДАМЛОҒЛИК 1 Ичига ҳаво, газ киритиб тўлдирилган. *Дамлоғлик баллон.*

2 Ўз буғида пишиб етилиши учун усти беркитилиб, паст оловга қўйилган. *Дамлоғлик ош. Дамлоғлик чой.* ■ *-Қайнананг суяр экан, паловхонтўра дамлоғлик.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Вой, овораси нимаси, пошшахон, чойим дамлоғлик.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

3 Тўсилган, бўғилган (катта оқин сув ҳақида). *Пахтазорга келадиган сув кечадан бери дамлоғлик.* Сўзлашувдан.

ДАММАДАМ с.т. Дам-бадам.

ДАММАЛ шв. Бесўнақай, кўпол. *Даммал одам.*

ДАМОДАМ [ф. *دمادم* – дам-бадам, ҳар дамда] рвш. кт. Тез-тез, узлуксиз, ҳамиша.

Иссиқ. Дим. Ҳаво этишмайдигандай. Дамодам артинса ҳам, юз-кўзини тер босарди. С. Нуров, Нарвон. Утлаб юрган кийик дамодам бошини кўтариб, атрофга қараб қўярди. Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар.

ДАМСОЗ [ф. *دمساز* – ҳамдам, сирдош] Қалбан сирдош, ҳамдард, ҳамсуҳбат. *Йўлиқ-қанда, менинг ҳолим билмадинг, Сен сирлашиб, менга дамсоз бўлмадинг. «Муродхон».*

ДАМТОВОҚ Дам едириш учун қозондаги палов устига ёпиладиган товоқ; дамгир. *Пиширилган палов жуда шўр бўлиб кетган бўлса, дамлаганда, гуручнинг бетига нон ёпиб, сўнгра дамтовокни (дамгирни) боссангиз, ҳар ҳолда, шўри бирмунча қирқилади. К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.*

ДАМЧЎП Палов дамланганда, унинг сувини текис буллатиш учун ишлатиладиган, узунлиги 30-35 см., йўғонлиги бармоқдек таёқча.

ДАМҚИСМА Нафас қисиш; астма. *Абулвоҳид Фориғий дамқисма касалига мубтало эди, ўрнидан қўзғалиб, ҳансираганча сўз бошлади. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.*

ДАНАК [ф. *داناك* – мағизнинг қаттиқ қобиғи] **1** Баъзи этли мевалар (ўрик, шафтоли ва ш. к.) ичидаги қаттиқ пўчоқ ва мағиздан иборат уруғ. *Ўрик данаги. Шафтоли данаги. ■ Табиат ўзи уста деҳқон. Меёри билан данак ташлаган, меёри билан уруғ сочган. С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар. Қаришида ўриклар аллақачон данак қотириб қолган, бу ёқларда бўлса, энди гуллайпти. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

Ширин данак Данакнинг ажратиб олинган, сиртига шакар суртилган мағзи ёки қовурилган данак. *Умид Ҳафизани эскимо ва ширин данак билан сийлади. Мирмуҳсин, Умид.*

2 кўчма Бола, фарзанд. *Данаги ширин, данагидан мағизи ширин. «Қанотли сўзлар».*

Бошида (ёки миясида) данак чақмоқ кам. *қўлл. айн. бошида ёнғоқ чақмоқ қ. бош. Бизга қуллуқ қилган камбағал бошимизда данак чақсинми? Ҳ. Пўлат, Танланган асарлар. -О, Мастон, – деди Турғуной, – эрим миямда данак чақса ҳам, уйда ўтирганим бир давлат эди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Бошда икки букилиб, кейин миямда данак қақадиганидан шу тузук. И. Раҳим, Ихлос. Данагини чақмоқ кам. қўлл. айн. мағзини чақмоқ қ. мағиз. Абдуқодир улуғ халқ бошлаган азим ҳаракат ва кураш ҳақида*

чуқур ихлос ва ҳаяжон билан гапириб, воқеаларнинг данагини ўз билганича чақишга тиришар эди. Ойбек, Нур қидириб.

ДАНАКДЕК, –дай Катталиги данак ҳажмидай келадиган; ҳажми ва шакли данак каби бўлган. *Агар шу қизга кимда-ким данакдек тош отиб кўрсин, хонумонидан номнишон қолмайди. К. Яшин, Ҳамза. Данакдай хамиртурушдан бир тоғора хамир қилдиқўйди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Унинг иягидаги данакдек, жуи чиққан холини айтмаса, чиройликкина хотин эди. С. Аҳмад, Сайланма. Унинг қулоғида бриллианти данакдек келадиган зирак ялтирарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

ДАНАКОР, донакор фольк. Воситачи, вакил. *Моманг донакор бўлиб ишни созласа, Ётарсан ойимнинг қордай бағрида. «Гулихиромон». Қабул қилгин, болам, шундай тўрани! Моманг данакор бўлиб келди орага. «Гулихиромон».*

ДАНГ: данг қотмоқ айн. донг (қотиб) қолмоқ қ. донг **1**. *Арслон жавоб тополмай, данг қотиб қолди. Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар. Ашур Мирзо китобни очди-ю, данг қотиб қолди, кўзлари чаноғидан чиқиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Данг қотиб ухламоқ (ёки ётмоқ) айн. донг қотиб ухламоқ қ. донг **2**. Худойқул бостирма тағида тўқимни ёстиқ, шолчани кўрпа қилиб, данг қотиб ётар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қандибой оғанинг кигиз ҳиди анқиб турган ўтовидида кун ёйилиб кетгунча данг қотиб ухлабмиз. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.*

ДАНГАЛ **1** Раёй-андиша, юз-хотир қилмасдан, рўйирост, очиқ. *Дангал гап. Дангал айтмоқ. ■ Зумрад пайтдан фойдаланиб, дангал гап бошлади. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Нуқсонларини дангал айт, хатоларини юзига сол, кўзи очилсин. Уйғун, Навбахор. Ота вазиятдан чиқишининг йўлини қидира-қидира, дангалга кўчиб қўя қолди. Э. Аъзамов, Жавоб.*

2 Тортинмасдан, бемалол; кўрқмасдан, шиддат билан. *Аҳмад хона эшигини тақиллатди-да, дангал ичкарига кирди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Бу дейман, йўли шунақамаску, хўжайин, дангал кириб келавермайсизми? А. Муҳиддин, Нуқсонбой. Шайх Назарбой нақибга ўқрайиб қараб қўйди-ю, дангал чўккалади. С. Сиёев, Аваз.*

3 Ростмана, чин кўнгилдан; самимий. *Халил ака аскиячиларга ўхшаб очиқ ва дангал*

куларди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Бу ҳазилдан фақат Рисолат кулди. Дангал ва чиройли кулар эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАНГАЛЛИК Тортинмасдан, ортиқча мулоҳаза қилмасдан қилинадиган ҳаракат; дадиллик, шижоат. Бу Алпомиш тахлит киши ўзининг ишчанлиги ва дангаллиги билан ажралиб туради. «Шарқ юлдузи».

ДАНГАЛНИШИН [дангал + ф. نشين — ўтирувчи] Ўрта Осиё хонликларида жангларда алоҳида қахрамонлик кўрсатган кишиларга берилувчи рутба (унвон) ҳисобланиб, унинг эгаси хоннинг маслаҳатчиларидан бўлиб, ўз фикрларини ҳеч тортинмай, дангал айта олган.

ДАНГАЛЧИ Раёй-андишага бориб ўтирмайдиган, юз-хотир қилмасдан тўппа-тўғриси рўйирот айтувчи, шартга гапирувчи. Дангалчи одам. ■ Аҳмад лўппи, қип-қизил башарасидан гўл кўринар, аммо тўғрисиўз, дангалчи бола. Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

ДАНГАЛЧИЛИК айн. дангаллик. Самадга Маъсуманинг дангалчилиши айниқса ёқди. М.М.Дўст, Галатепага қайтиш.

ДАНГАНА I Бир қанча оилалар ўртасида навбат билан тайёрланган, тайёрланадиган ва тарқатиладиган умумий овқат.

2 Шерикчиликка бирор тирик мол (от, сизир, туя ва ш. к.) сотиб олиб, сўйиб, гўштини ўзаро тақсимлаш. Амма-хола йиғилиб, дангана қилур. Булиб олишолмай, ҳангама қилур. Мақол. ■ Ўтган куни Самад чол дангана қилармиш, деган гапни эшитгач, кўзи дарвозада бўлди. Н. Норқобилов, Тўқнашув. Агарда менинг отимни ўзгартирсаларинг, мен бир сизиримни дангана қилиб бераман. «Эртақлар».

ДАНГАСА Меҳнат қилиб, ўзини қийнашни хоҳламайдиган; иш ёқмас, танбал, ялқов. Дангаса одам. Иш иштаҳа очар, дангаса ишдан қочар. Мақол. Дангасага булут сояси ҳам юк. Мақол. Ўтлоқда бедана кўп, Дангасада — баҳона. Мақол. ■ Наҳотки у шундоқ дангаса бўлиб қолди? Китоб ўқишга қунти йўқ. Мирмуҳсин, Умид.

ДАНГАСАЛИК I Меҳнат қилишдан қочиб одатланганлик. Дангасалик қилган одам шафқат кутмасин. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Дангасалик — бу ёмон дард, бунинг номини ўзини-ўзи алдаш дейилади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 Дангасаларга хос хатти-ҳаракат. Кўриб турибмиз: дангасалик, айёрликни билмай-

диган йигитга ўхшайсиз. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Шу куни, не балодир, дангасалигим тутди. Ойдин, Ҳикоялар.

ДАНГ-ДУНГ тақл. с. айн. данг-дунг. Амаки осма соатнинг данг-дунг зангига бир нафас қулоқ солиб турди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

ДАНГИР-ДУНГУР айн. данғир-дунғур. Аранг-аранг қулоғимга чилдирманинг данғир-дунғур қилган нағмаси кирар эди. А. Қодирий, Кичик асарлар. -Қишлоғимизни биррав кўриб кетмоқчи эдим. Бу ердаги данғир-дунғурни кўриб аграйиб қолдим, — деди Йигитали Иброҳимга. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ДАНДАНА, дандона I [ф. دندانه — тишга алоқадор; тишга ўхшаш] I Бирор асбоб-ускунанинг тишга ўхшатиб ишланган ва уланадиган қисми. Муҳаммад Аваз ҳавоза зиналаридан тўппа-тўғри жанубий гумбаз учига кўтарилиб, усталар билан ғишткорлик қилди. Сўнг пештоқ тарафга ўтди, пештоқ гардиши учун дандона ташлади. «Ёшлик».

2 Иморат, кўрғон, қалъа деворлари устига ёки четига ғишдан ёки ёғочдан тишга ўхшатиб ишланган қисм. Айвоннинг данданаси. ■ У [Собир темирчи] қозининг қаршида дандона устида тиз чўкиб ўтирди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ДАНДАНА II [ф. دندانه — тишсимон қисмга эга] қ.х. Тишлари бўлган мола; сихмола. Энди менинг олдимда у ерга дандона, мола босиш масаласи турарди. С. Айний, Эсдалиқлар.

ДАНДАНАДОР Тишга ўхшаган; тишли. XIX асрда бунёд этилган қалъа деворлари кўплаб буржлар билан мустаҳкамланган, буржларнинг юқори қисми данданадор қилиб ишланган. «Фан ва турмуш».

ДАНДОН [ф. دندان — тиш] I кам қўлл. айн. тиш. Иш юришмаса, атала дандон синадирар. Мақол. -Ғам чекма, нон бўлиб, емоққа дандон бўлмаса, Чин мусибат будир: дандон бўлиб, нон бўлмаса. Газетадан.

2 Фил тиши, фил суягидан ясалган. Дандон (сопли) пичоқ. ■ Туяларга.. олтин кўзалар, дандон сопли пўлат пичоқлар, олтин суви билан гул солинган эгарлар, Ҳиндистон доривор-зираворлари ортилган эди. М. Осим, Элчилар. Саидқул.. пичоқни қинидан чиқарди. Дандон сопли ўтқир тиг эди. М.М.Дўст, Лолазор.

3 Шимиладиган, қаттиқ конфет тури (қоғозга ўралмаган ёки ўралган бўлади).

..қизалоқлар югуриб келишарди. Шакархон пистали ҳалво, дандон сочарди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ДАНДОНБОЗЛИК Сафсатабозлик; маҳданалик; гапбозлик. *Биз манманликни, дандонбозликни энг хавфли эскилик деб биламиз. И. Раҳим, Меҳр кўзда. - Мен сендан қоламанми, деган дандонбозликнинг оқибати шу.. - йиғлаб-йиғлаб гапирди кампир. Ойбек, Улуғ йўл.*

ДАНДОНСОП Сопи фил суягидан ёки умуман суякдан ясалган. *Ориф бува дандонсоп пичоғи билан анор сўйиб қўйди. Мирмуҳсин, Умид. Мўйсафид.. гулбанди ярқираб турган дандонсоп пичоғини қинидан суғуриб, менга узатди. Ҳ. Нурий, Пахтакор ўйлари.*

ДАНҚА *шв.* Суюқлик қуйиладиган идиш; керосин идиши.

ДАНҒ: **данғ қотмоқ** 1) қўрқув ёки ҳайратдан эс-хушини йўқотиб қотиб қолмоқ. *Жуман билан Сангин иш кийимида, юз берган воқеани ҳали ҳам англаб етмагандай, данғ қотиб турар эдилар. А. Мухтор, Туғилиш; 2) қаттиқ ухлаб қолмоқ. Бола.. гоҳ у ишга, гоҳ бу ишга югурар, кечалари ҳолдан тойиб, ҳориб, данғ қотиб ухлар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

ДАНҒ-ДУНҒ *тақл.с.* Металл ва бошқа қаттиқ нарсаларнинг урилишидан чиқадиган физикавий товушга тақлид. *Данғ-дунғ қилмоқ.*

ДАНҒИЛ *шв.* Кенг, равон, данғиллама. *Данғил йўлда жавлонига жаҳон қойил, баракалла, Сиймосида аён бахти, ёрқин кунни, чўн келажак. Миртемир, Асарлар.*

ДАНҒИЛЛАГАН *айн. данғиллама.* Данғиллаган иморат.

ДАНҒИЛЛАМА 1 Керагидан ортиқ ҳашам берилган, ҳашаматли, кенг, катта. *Данғиллама уй. Данғиллама дарвоза. Данғиллама ҳовли. Данғиллама клуб. ■ Чорбоғнинг ўртасида сойга қаратиб солинган, олдида ромли айвони, олти хонали данғиллама уйи бор. С. Анорбоев, Оқсой. Ичкари-ташқарили данғиллама иморат, олди айвонли тўрт хона, яна ошхона билан тандирхона. С. Айний, Дохунда.*

2 Овозаси кенг тарқалган, дабдабали. *Бир ойдан кейин худди мана шу катта боғда данғиллама тўй бўлди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. Тўй данғиллама бўлди. Ш. Холмирзаев, Болдом қишда гуллади.*

ДАНҒИЛЛАМОҚ Данғ-дунғ овоз чиқармоқ, данғир-дунғур қилмоқ. *Дахмазали деворий соат икки марта данғиллади. А. Қаҳҳор, Таниш башаралар. От чопса, данғиллар тоғнинг дараси, Қутулмоқлик бандининг мўддаоси. «Эрали ва Шерали».*

ДАНҒИР-ДУНҒУР *айн. данғ-дунғ.* Олдиндаги нортую бўйнига осилган қўнғироқ данғир-дунғур чалиниб борар эди. *Ф. Фулом, Шум бола. ..аллақаёқдан данғир-дунғур чилдирма чалишиб келиб қолишди. Р. Раҳмонов, Чакалакзордаги шарпа.*

ДАОСИЗМ [*хит.* «дао» — қонун, тамойил] Қадимги Хитойда кенг тарқалган илғор фалсафий қарашлар тизими; шу фалсафадан келиб чиққан динлардан бири.

ДАПҚИР-ДАПҚИР *шв.* Тез-тез, ора-орада, вақт ўтказмай. *Ҳаялламай, дапқир-дапқир келиб тур, болам. К. Яшин, Пьесалар.*

ДАРА [*ф.* دره — тоғ оралиғидаги йўл; жарлик] Икки тоғ оралиғидаги узун, нисбатан тор, чуқур жой; жарлик. *От чопса, гумбурлар тоғнинг дараси. Ботирни ингратар найза яраси. «Алпомиш». Хотинларнинг кулгисидан Оғажон дараси жаранглаб кетди. Н. Сафаров, Танланган асарлар. Машина ўйдим-чуқур йўлақлардан ўтиб, энсиз дарага кириб борди. Э. Усмонов, Ёлқин.*

ДАРАЖА [*а.* درجه — босқич; мартаба, унвон; зина] 1 Иш-ҳаракат, хусусият ёки ҳолатнинг меъёри, чегарасини англатади. *Кўпинча аниқловчилар билан ишлатилади. Трактор қулоқни қоматга келтирадиган даражада тариллаб ишлайди. Э. Усмонов, Ёлқин. Одамлар уйни бошларига кўтарар даражада хандон ташлаб, қаттиқ кулдилар. С. Айний, Эсдалиқлар. Отабек қизик ҳолатда қолди, бир турли титраб кетди, кўзлари қинидан чиқар даражага етди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Томоғи қирилар даражага етди. «Шарқ юлдузи». Улар [суратлар] орасида мукамал даражага етганлари ҳам оз эмас. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Унинг хотираси ҳайратда қоларли даражада бой ва тиниқ эди. Газетадан. Дарсларнинг осонқийинлик даражасини ўқувчининг ўзи аниқлагани яхши. «Фан ва турмуш». Боланинг йиғиси бу мотамсаро муҳитда юракларни тилка-пора қиларли даражада аянчли эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Унга шу даражада пул вабда этилган эдики, бу пулга уч арава сотиб олиш мумкин эди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 Тадрижий ёки нисбий тараққиёт, ривожланиш поғонаси; савия, юксаклик ўлчами. *Билим даражаси. Турмуш даражаси. Техникани ҳозирги замон талаблари даражасига кўтармоқ.* ■ *Бўш вақт ишлаб чиқариш кучларининг тараққиёт даражасига боғлиқ бўлиб, ўзи бу тараққиётнинг бевосита натижаси ҳисобланади.* «Фан ва турмуш». *Фан ва техника, саноат шу даражада тез тараққий этяптики, уни товуш эмас, ёруғлик тезлиги билангина қиёслаш мумкин.* Газетадан.

3 эск. Мансаб поғонаси, рутба, мартаба. *Анвар бош муншийлик даражасини олгандан кейин, маҳдум илгариги «сиёсат»ни давом эттириши ва эттирмаслик тўғрисида икки-лашиб қолди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Зарбоф тўн кийган, белига тилла камар боғлаган серсоқол эшикоға биринчи вазир даражасидаги катта бек эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 Илм-фан соҳасидаги ишлари учун маълум қоидалар ва талаблар асосида бериладиган илмий унвон. *Илмий даража. Фан номзоди даражаси. Фан доктори даражаси.* ■ *Илмий кенгаш кашфиётимни кўриб чиқиб, яхши баҳолабди ва менга медицина фанлари доктори даражасини беришга қарор қилибди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Шу куни Умиднинг қишлоқ хўжалик фанлари номзоди даражасини олиши учун берилган яширин овоз натижаси эълон қилинди.* Мирмуҳсин, Умид.

5 Ўз ихтисоси бўйича эришилган малака поғонаси. *Ўрта даражадаги тиббиёт ходимлари. Бешинчи даражали пайвандчи.*

6 Жамиятда, ҳаётда, кишилар ўртасида тутган ўрин, мартаба, эътибор. *Даражалари баланд бўлсин!* (дуо, яхши тилак). ■ *Ҳар ким ўз даражасига кўра ҳар вақт ўтирадиган ўрнида қарор топди.* Ойбек, Навоий. *Ҳовли юзига тўшалган шолча ва кизизларда иккинчи даражадаги одамлар ўтириши керак эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У ўтирганлар билан уларнинг амал ва даражаларига қараб, қуюқ-сууюқ кўришиб чиқди.* С. Аҳмад, Қалдрон далалар.

7 Сира, карра, бор, марта. *Ўтиришдилар, фотиҳадан сўнг яна бир даража аҳвол сўрашилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Даҳшати юз даража ортган ҳолда Кумушини кўтариб олиб, ичкарига кирди.* А. Қодирий,

Ўтган кунлар. *Онасининг лутф қилиб айтган сўзлари Бобурнинг ҳужрадан олган завқини яна бир даража оширди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

8 Бир оз, озгина, андак. *Ҳожи шу жавобдан кейин ўглидан бир даража қафоатланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Биз юқорида ёш Хушрўй билан ўқувчини бир даражада таништирган эдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Анвар.. яхшигина форсixon ва бир даражада араб тилига ошна эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

9 мат. Бурчак ва айлана ёйининг ўлчов бирлиги; тўғри бурчакнинг 90 дан бир ёки доиранинг 360 дан бир бўлаги; градус. *70 даражали бурчак.*

10 физ. Термометр, барометр ва ш. к. ўлчов асбоблари шкаласидаги чизиқлар ва рақамлар билан белгиланган бўлимлар ҳамда шу бўлимлар ифодалайдиган ҳарорат миқдори. *Сув 100 даражада қайнайди. Бугун совуқ 20 даражага етган. Касалнинг иситмаси 38 даражадан ошибди.* ■ *Ҳарорат ҳозир қирқ даражадан тушяпти.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Умуман бактерия.. 160-180 даража иссиққа чидайди.* «Фан ва турмуш».

11 мат. Тенг кўпайтувчиларнинг кўпайтмаси, бир соннинг ўзини ўзига кўпайтиришдан олинган натижа. *Ўннинг иккинчи даражаси юз.*

12 тлш. Белги-хусусиятнинг ортиқкамлигини ифодаловчи грамматик категория, шакл. *Сифат даражалари. Озайтirma даража.* ■ *«Даража категорияси» мақолачасида сифат даражалари бош даража, орттirma даража, озайтirma даража, деб учга бўлинади.* «ЎТА».

ДАРАЖА-БАДАРАЖА *рвш.* Тадрижий равишда, бир даражалдан иккинчи даражага кўтарилиб, аста-секин. *Улар [ухлаган меҳмонлар] бир-бирлари билан ўчакишгандай, хурракни даража-бадаража оширишга тиришардилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДАРАЖАЛАМОҚ Даражаларга бўлмоқ, даражаларга ажратмоқ. *Термометрни даражаламоқ.*

ДАРАЖАЛИ 1 Маълум миқдордаги градусга эга бўлган; градусли. *Қирқ даражали иссиқ.* ■ *Сахро ёнмоқда, 42 даражали иссиқ. Барча нарса тинчиб қолган.* Газетадан.

2 Бирор даражага эга бўлган, эришган, бирор даража олган. *Биринчи даражали*

шофёр. Даражали олим. Иккинчи даражали «Соғлом авлод учун» ордени. ■ Биринчи даражасининг икки биқинида турувчи қоровул йиғитлар Ўрдаининг улуғ даражали бекларини таъзим билан узатар эдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Қишлоқ хўжалик кўргазмасидан “Олтин медаль” ҳамда биринчи даражали диплом билан келди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 тиб. Хавфлилик даражаси жиҳатидан маълум ўрин олган. Биринчи даражали куйиши.

4 Маълум аҳамиятга эга бўлган (аниқлаб келувчи сўзлар билан). Иккинчи даражали ишлар. ■ Толанинг сифатини яхшилашни ўз олдимишга биринчи даражали вазифа қилиб қўйганмиш. Газетадан. Кичкинагина, кўримсиз дўкон очиб, бошқа, паст даражали патент олди. А. Қаҳҳор, Сароб.

Иккинчи даражали бўлақлар тлш. Гапнинг бош бўлақларидан бошқа бўлақлари.

ДАРАЖАМА-ДАРАЖА с.т. Даражабадаража. Унинг мансаби даражама-даража ошиб борди. ■ ..бундан кейин валентликнинг.. бошқатдан даражама-даража еттигача ошгач, яна нолга қадар тушиб қолганини кўрамиз. “Кимё” дарслиги.

ДАРАК [а. درك — чуқурлик; хабар, огоҳлик] **1** Бирор ердан, бирор кимса, нарса ҳақида олинган хабар, маълумот. Дарак қилмоқ. Дарак келмоқ. ■ Исмоилдан ҳамон дарак йўқ эди. «Ёшлик». Қоронғи тушиди ҳамки, Отаҳўжа акадан дарак бўлмади, Зумрад опа хавотир ола бошлади. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. Фунча очган сўлим навбахор Кутганимдан келтирди дарак. Миртемир, Асарлар.

Дарак бермоқ Билдирмоқ, огоҳ қилмоқ. Тўғри, айрим далалар борки, кўнгилни гап қилади, хавф-хатардан дарак беради. Ойбек, О. в. шабадалар. **Дарак солмоқ** Хабарини билиш, маълумот олиш учун ҳар тарафга хабар тарқатмоқ; суриштирмоқ. **Дарак** (ёки **дарагини**) **топмоқ** Бирор нарса, ҳодиса тўғрисида хабар, маълумот эшитмоқ. *Отам шу куни.. хурсанд эди. Марғилонлик ҳожилардан дарак топибди.* М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Отамнинг дарагин топмай, Соқибулбул ғамга тўлди.* «Маликаи айёр».

2 Бирор нарса ёки хусусиятдан далолат берувчи нишона, белги. *Ёшлик — ҳаёт, келажак. Ёшлик — қудратдан дарак.* Ё. Мирзо. *Оқ булутлар ферузаланган самода енгил сузади. Кўзнинг дараги, деймиш буни.* Газетадан.

Дарак гап тлш. Хабар мазмунини билдирадиган гап. *Хабар, дарак мазмунини билдирадиган гап дарак гап деб аталади.* «Ўзбек тили дарслиги».

ДАРАКЛАМОҚ Дарагини суриштирмоқ, дарак солиб қидирмоқ, ахтармоқ. *Даракламаган жойим қолмади. Бир ёқда онаси “боламни топ!” деб еган-ичганимни ичимга туширмайди.* Ойдин, Ҳазил эмиш. *Аваз Матпанони дараклаб, сахар хужрасига борди.* С. Сиёев, Аваз. *Эрталаб Соҳибанинг кетиб қолганлигини эшитдим, дараклашга ботинолмадим.* «Ёшлик».

ДАРАКНОМА [дарак + нома] кам қўлл. Ёзма хабар, ёзма маълумот. *Бундай даракномалар кундалик топшириқларнинг бажарилмай қолиш сабабларини ўз вақтида аниқлашга кўмаклашади.* Газетадан.

ДАРАКСИЗ рвш. Дарак бермай, хат-хабар қилмай, бедарак. *Дараксиз йўқолмоқ. Дараксиз кетмоқ.* ■ [Ҳасанали] *Ухламай кутиб ўтирди. Аммо у [Отабек] тунги соат.. ўн иккида ҳам дараксиз эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бир хўроз қичқирғи ўтганига талай вақт бўлса ҳам, ҳамон Раъно дараксиз.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ДАРАКЧИ 1 Дарак, хабар олиб келувчи ёки етказувчи; огоҳ этувчи. *Қалдирғоч — баҳор даракчиси.* ■ *Бойчечак — баҳор даракчиларидан бири.* Газетадан. *Бу кулгусида заҳар бор эди, ёмон бир нарсанинг даракчиси эди.* «Ёшлик».

2 тар. Айғоқчи, жосус; агент. *Даракчининг айтишича, Искандар аскарларининг бир қисмини Сўғдияда қолдириб, ўзи қишлоқ учун Зариаспа [Балх яқинидаги шаҳар] жўнаб кетибди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ДАРАНГЛАМОҚ Даранглаган овоз чиқармоқ, бермоқ. *Девордаги осма соат даранглаб, тўққиз марта занг урди.* «Ёшлик». *Тунука том даранглаб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Челак қумга тушиб, енгил даранглаб, юмалаб кетди.* К. Яшин, Ҳамза.

ДАРАНҒ-ДУРУНҒ тақл. с. **1** Металл нарсалар урилганда ёки торли асбоблар бетартиб чалинганда чиқадиغان овоз. *Энг сунгги нортуняннинг бўйнига осилган катта кўнғироқнинг даранғ-дурунғи Чингизхон элчиларининг етиб келганини ҳаммага эълон қилгудай бўлди.* М. Осим, Ўттор. *Жанубдан, Қарши томондан Бухорога туя карвонлари*

қўнғироғини даранғ-дурунғ чалиб, қатор тизилиб ўта бошлади. Мирмуҳсин, Мезмор. Саломхонада чилдирманинг гижбанги авжга чиқди, дутор ва сеторларнинг даранғ-дурунғи, раққосаларнинг шўх кулгиси янгради. О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

2 кўчма Ортиқ даражада шов-шув, овоза, дабдаба. Даранғ-дурунғ тўй. ■ Дастлабки йили [тўй] жудаям камайиб кетди. Бўлганларида ҳам ортиқча даранғ-дурунғ бўлмади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДАРАНҒЛАГАН 1 Даранғ-дурунғ овозга эга бўлган.

2 Ҳашаматли, данғиллама. Даранғлаган уй.

3 кўчма Дабдабали, овозали. Мен даранғлаган номимга яраша иш кўрсатганим йўқ ҳали. Ойбек, О.в.шабадалар.

ДАРАНҒЛАМОҚ айн. дарангламоқ. Бутхона қўнғироғи кечки ибодатга чақариб, оғир ва узун даранғлади. А. Қаҳҳор, Томошабоғ. Деворий соат даранглаб, ўн бирга жом урганда, Саидий ўрнидан турди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАРАХТ [ф. درخت — дарахт, ниҳол; бута] Тана кўйиб, шох ва новдалар чиқариб, томир отиб ўсадиган кўп йиллик ўсимлик. Мевали дарахт. Мевасиз дарахт. Олма дарахти. ■ Дарахт шохларида илиқ томчилардан сесканиб уйғонган гўдак куртаклар табассум қилади. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. Деворлар бўйлаб ҳар хил мевали дарахтлар: шафтоли, олма, нок, олуча, жийда. Ойбек, Танланган асарлар. Бодом дарахти ер танламайди: тошлоқ, қўмлоқ жойларда ҳам бемалол ўсаверади. Газетадан.

ДАРАХТЗОР [ф. درختزار] Дарахтлар билан банд ер, майдон. Режасиз дарахтзор — чангалзор. Мақол. ■ Тегирмонни кўмиб ётган дарахтзор настда худди самоварнинг саҳнидаги гулзорга ўхшар эди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Қайинзор икки йўлнинг ўртасида бўлиб, теварак-атрофдаги дарахтзорлардан анчагина баландликда эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДАРАХТЗОРЛИК Дарахтлар кўп ер; дарахтзор.

ДАРАХТСИМОН Дарахтга ўхшаган, дарахтга ўхшаб тармоқланган. Дарахтсимон ўсимта. ■ Тармоқланиб кетувчи ўсимталар дарахтсимон ўсимта.. деб аталади. Газетадан. Кашиан — қора қайиндошлар оиласига мансуб дарахтсимон ўсимлик. «Фан ва турмуш».

ДАРБАДАР [ф. دربدر — эшикдан эшикка: уй-жойсиз; дайди] 1 Муҳтожлик туфайли эшикма-эшик юрувчи; (мажбурият орқасида ёки жаҳонгашталиқ мақсади билан) ўзга элларда гурбатда кезувчи; овора, сарсонга саргардон. Дарбадар одам. Дарбадар кезмоқ (юрмоқ). ■ Ахир, полвон шу одам касридан неча йил дарбадар кезди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Унинг офтоб ва шамолдан қорайган юзи дарбадар ҳаёт кечирганидан далолат бериб туради. М. Осим, Карвон йўлларида.

2 кўчма Бетартиб ҳаракат қилувчи; беқарор. О, сен, дарбадар дарё, Бунчалар вазминсану бунчалар қув, ўжарсан! А. Орипов.

ДАРБАДАРЛИК 1 Эшикма-эшик юришлик, дайдилик; саёқлик. Шу дарбадарлик бир ерга олиб боради. Ш. Холмирозав, Қил кўприк.

2 Мажбуран ўзга элларда кезишлик, сарсон-саргардонлик; мусофирлик ҳаёти. Сиз Дилдорни бахтсиз қилдингиз, мени дарбадарликка мажбур қилдингиз. С. Аҳмад, Уфқ. Шоир қайтар эди дарбадарликдан, Устибоши юпун, яланғоч эди. Х. Даврон, Тўмариснинг кўзлари. У йигитлигини дарбадарликда ўтказиб, Андижондан Бухорогача пиёда кезган, тарашадай қотма Юсвали чол эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАРБАНД [ф. در — эшик; дара + بند — берк, мустаҳкам] Табиий тўсиқ, ғов; тоғ орасидаги ўтиш қийин бўлган тор йўл. Кўрарсан, жонивор, сонсиз парини, Неча баланд дарбанд тоғлардан ошиб. «Муродхон». Ирғитиб неча дарбандни, Бедовларни ярқиллатди. «Эрали ва Шерали».

ДАРБОЗ айн. дорбоз. Элмурод станица четидаги бир тегирмон сув оқадиган ариқча ташланган икки ходачадан дарбозлардек енгиллик билан ўтди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ДАРБОЗА айн. дарвоза. Филбонга ошна бўлсанг, Дарбозангни катта қил. Мақол. ■ Бир вақтда ҳалиги Ҳотам тўра дарвоза орқасига келиб, "ким" деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРБОЗАБОН айн. дарвозабон. Ҳой Ҳусайнбек, дарвозабонларга югур, ҳозир турсинлар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРБОЗАБЕГИ айн. дарвозабегги. Дарвозабегги югуриб, қўрғон деворига чиқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРБОЗИЙ [ф. دربازى] Халқ меъморчилигида хона шифтини түртбурчак ва кўпбурчакли кесик пирамида шаклида ясагининг бир тури.

ДАРБОН [ф. دربان — эшик, дарвозани кузатиб турувчи, дарвозабон] **1 тар.** Қалъа, сарой дарвозасини кузатиб турувчи, дарвоза қоровули; дарвоза посбони. *Арк дарвозаси олдида амир дарбонлари, зарбоф тўнли қушбеи ва бошқалар саф тортиб турардилар.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Дарбоннинг чеҳраси ёришиди ва дарҳол эшикни очиб берди.* Газетадан.

2 Бадавлат хонадонларда, айрим муассасаларда эшик олдида турувчи шахс; дарвоза қоровули; швейцар. *Ресторан эшиги ёнидаги серсоқол дарбон чол унга писандсиз назар ташлади.* Ҳ. Темиров, Хиёбондаги одам.

ДАРБОР [ф. دربار — подшоҳ саройи, даргоҳи] **1 тар.** эск. Хон ва беклар саройи; боргоҳ. *..солиқчиларнинг барчаси хурсанд бўлиб, карвонбошини дарбордан иззат ва ҳурматлар билан узатдилар.* С. Айний, Қуллар.

2 кўчма Олий даргоҳ. *Мактаб — у фан ўчоғи, кўп азиз дарбор, Биз илмнинг қалъасин олмоққа келдик.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

ДАРВЕШ, дарвиш [ф. درويش — қашшоқ, гадо] **1 дин.** Тарки дунё қилган, гўшанишишликка берилган одам; суфий. *Дамашқ шаҳрида бир қарвонсаройнинг дарвозахонасида сочлари оқарган баланд бўйли бир дарвеш ўтирар эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Балки бирор бобом шаҳаншоҳ ўтган, Балки вужудимда дарвеш қони бор.* А. Орипов, Йиллар армони. *Ҳув тортади хонақоҳнинг дарवेशи.* «Ҳасанхон».

2 кўчма Ҳеч нарса ийўқ, қашшоқ, гадо. *Зеро, халқ шундай бир дарёйи азимки, у тошса, унинг мавжидан на шоҳнинг қасри, на дарवेशнинг кулбаси қолур.* Ойбек, Навоий. *Кўз очиб юмгунча, дарवेशнинг олдида анчагина танга йиғилди.* «Ёшлик».

3 кўчма Ҳеч нарса билан иши йўқ, ўтакетган содда ва сипо одам. *Шоир қизиқ халқ-да, ҳақиқий дарвеш бўлади.* Шукрулло, Сайланма.

ДАРВЕШВАШ айн. дарवेशсифат, дарवेशнамо. У. чиндан ҳам дарवेशваш одам эди. Ҳ. Ҳошимов, Навбахор.

ДАРВЕШЛИК Дарвеш ҳолатида бўлиш.

ДАРВЕШНАМО [ф. درويشنامه — дарвешга ўхшаш] Дарвешларга ўхшаган, дарвешларча иш тутувчи; дарвешсифат. *Дарवेशнамо киши.* ■ *Эшикда қари фаррош ҳожи Солиҳ пайдо бўлди.* У дарवेशнамо, камтарин, хаёлчан киши эди. Ойбек, Навоий.

ДАРВЕШНАМОЛИК Дарвешларга хос ҳаракатга, хусусиятга эгалик. *Собирнинг кўринишида қандайдир дарवेशнамолик, муқаддаслик бора ухшарди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

ДАРВЕШОНА [ф. درويشانه — дарвешларча] **1 сфт.** Дарвешларга хос бўлган, дарвешларникига ўхшаган; дарвешларча. *Унинг бурушқоқ маҳсусидан бошлаб оддий салласига қадар дарवेशона эди.* Ойбек, Навоий. *Фарибий дунё ишларидан қўл ювиб, Самарқандда дарवेशона умр кечирарди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 от этн. Кўпинча баҳор фаслида қишлоқларда ва шаҳар маҳаллаларида айни ҳудудлар аҳолисидан тўпланган пул ёки озиқ-овқат ҳисобига ўтказиладиган хайрия маросими.

ДАРВЕШСИФАТ [дарвеш + сифат] Дарвешларга ўхшаш, дарвештабиат. *Дарवेशсифат одам.* ■ *..у табиатан дарवेशсифат эди.* Ойбек, Навоий.

ДАРВЕШТАБИАТ айн. дарवेशсифат. Улар: «*Бу дарвештабиат киши экан*», — деб менга жавоб берди. «Ойсулув».

ДАРВИНИЗМ Жонли табиатнинг тарихий ривожланиши, ҳайвонот турлари ва ўсимликлар организмларининг табиий танланиш йўли билан пайдо бўлиши ҳақидаги инглиз олими Ч. Дарвин таълимоти. *Дарвинизм — органик оламнинг тараққиёт қонуниятини ифодалайди.* «Фан ва турмуш».

ДАРВОЗ айн. дорбоз. Улар. *ерда ётган Георгийнинг икки оёғи устига қоринларини қўйиб, дарвоз уйнашади.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ДАРВОЗА [ф. دروازه — икки табақали катта эшик] **1** Шаҳар, қўрғон, қалъа, ҳовли ва ш.к. га кириладиган икки табақали катта эшик, қопқа. *Тахта дарвоза. Темир дарвоза.* ■ *Дарвозанинг бир табақаси очиқ эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тонгда, қалъа дарвозалари очилган ҳамон Аваз йўлга тушди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кун чошгоҳга яқин Отабек сарой дарвозасидан чиқди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

Шаҳар дарвозаси 1) *тар.* атрофи мустаҳкам қилиб ўралган шаҳар қопқаси. У *Хивага бориб етгунча, шаҳар дарвозаси ҳам беркилиб қолган.* Ойдин, Гулсанам. *Қипчоқлар бизнинг томондан отилган милтиқ ўқларига чидамай, Самарқанд дарвозасини ташлаб, Камолон дарвозасига юзландилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) шаҳарнинг ана шундай қопқасига ёпишган, ёндош маҳалла ёки маҳаллалар.

2 Каналларда сувни тўсиш ёки қўйиб бориш учун ишланган махсус қурилма; қопқа. *Қани, канал дарвозасини очиб юбор.*

3 *спрт.* Футбол, хоккей ва ш.к. ўйинларда майдоннинг рақиб йўллаган тўпни (шайбани) киритмаслик учун ҳимоя қилинадиган чекли қисми. *Пахтакорчилар рақиб дарвозасига учта тўп киритдилар.* Газетадан. *“Динамо” хоккейчилари рақиб дарвозасига бешта шайба уриб, ғалабага эришдилар.* Газетадан.

4 *кўчма* Имконият. *Бир дарвоза бекилса, Минг дарвоза очилади.* «Халқ дурдоналари».

5 *кўчма* Сезги, сеза олиш имкони. *Ҳислар учун яралмиш етти дарвоза.* У. Исмоилов, Сайланма.

6 *кўчма* Бошланиш, эришиш, етишиш йўли. *Гўзаллик дарвозасининг йўли — латофатда.* Газетадан. *Бобомнинг бу сўзлари менга ажойиботлар оламининг дарвозасини кўрсатади, калитини яшириб қўйгандек туюлди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

Бахт дарвозаси Бахт йўли, бахтга эришиш имконияти. *У сени севмайди. Бахтинг очилишига овора бўлма, бу уйда сенга бахт дарвозаси берк.* И. Раҳим, Ихлос. **Билим дарвозаси** Билим олиш йўли, билим ўчоғи. *Мактаб — билим дарвозаси, яъни фақат билим олиш йўлини кўрсатиб беради, холос.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Дарвозаси кенг** (ёки **очик**) одам Меҳмондўст одам. *Эй Ҳабибий, ёру дўстларга очик дарвозамиз. Халқпарвар, бағри кенг, ҳимматда беандозамиз. Ҳабибий. Ҳимматли бўл, очик бўлсин дарвозанг, Илмингни соч, чиқсин баланд овозанг. Ҳабибий.*

ДАРВОЗАБЕГИ *тар.* Шаҳар дарвозаларини назорат қилиб, идора этувчи мансабдор. *Азизбек, қаршисида қўл боғлаб турган дарвозабегига бақирди: — Нега қараб турасан, дарвоза устига чиқ, ким экан у ит!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРВОЗАБОН [дарвоза + *ф.* بان — қаровчи] 1 *тар.* Шаҳар ёки хон саройи дарвозасининг қоровули ёки соқчиси. *Ҳирот дарвозаларига дарвозабонлардан ташқари яна отлиқ сарбозлар қўйди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Дарвозабон бекни таниб, қўл қовуштирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *спрт.* Дарвозани ҳимоя қилувчи ўйинчи. *Дарвозабонни алдаб ўтиб, тўпни дарвозага киритмоқ.*

ДАРВОЗАБОНЛИК *спрт.* Дарвозани ҳимоя қилувчи ўйинчи вазифасини бажариш. *Бир вақтлар Мансур ҳам ўртоқлари билан шу майдонда футбол ўйнади.* дарвозабонлик қилар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДАРВОЗАХОНА [дарвоза + хона] Ҳовли дарвозасига ёпишган ёки унинг тепасига қурилган усти ёпиқ жой. *Мингбоши дарвозахонада ҳовучларини бир-бирига ишқаб, у ёқ-бу ёққа юра бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Бўри ака машинани асфалт ётқизилган дарвозахонага ҳайдаб кирди.* С. Нуров, Нарвон.

ДАРВОҚЕ [*ф.* درواقع — ҳақиқатан, дарҳақиқат] *реш.* 1 Ҳақиқатан, чиндан, чиндан ҳам. *Дарвоқе қишлоқ ҳаётинда катта ўзгаришлар қилишга пайт келмадими?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дарвоқе бул мулоҳаза дуруст чиқди.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой.

2 *кри с. взф.* Айтмоқчи, айтгандай. *— Ҳа, дарвоқе, — деди Қудрат, бир нарса эсига тушгандай.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. [Бой Гофирга:] *Дарвоқе, Гофир, келинга айт, хизмат-пизмат қилиб турсин.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ДАРВОҚЕАН *кри с. айн.* дарвоқе. *Дарвоқеан, қозон қайнаб турмаса, мажлисининг қизимаслигини бой афанди.. яши билурлар.* Ҳамза. *Ҳа, дарвоқеан, Мулларўзи ағлам сизга ҳеч нима дедими?* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ДАРГОҲ [*ф.* درگاه — эшик; эшик остонаси] 1 Подшоҳ арки ва саройи; боргоҳ. *Кампир Холчаойни подшоҳнинг даргоҳига олиб борибди.* «Эртақлар».

2 Уй-жой, ҳовли, маскан. *Мана, Мулла-дўст! Сизга сабр қилинг десам, хафа бўласиз. Бизнинг даргоҳимиздан ҳеч ким қуруқ қайтмайди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

3 Хонадон; оила. *Қизим Гулнор шундай улуг даргоҳга тушса ёмонми?* Ойбек, Тан-

ланган асарлар. *Кейин ўқийлади: катта даргоҳ, бола-чақа, қозон-товоқ.. Қолиб кетди!* А. Қаҳҳор, Асарлар.

4 кўчма Хизмат, фаолият соҳаси, ўрни; ишхона. *Маориф даргоҳи.* ■ *Эрта тонгдан қалблари пок, ўйлар, орзулари лим-лим қизлар, аёллар сеvimли даргоҳлари – Бухоро зардўзлик фабрикасига ошиқадилар. “Саодат”.* Маълумки, ҳар бир олим илм даргоҳига кимгадир эргашиб келади. «Фан ва турмуш». ..ёш муаллифлар шеърят даргоҳига ўзларининг маълум бир услублари, овозлари билан кириб келяптилар. Газетадан.

5 кўчма Нажот топиладиган, паноҳ бўладиган жой. *Ер юзида шухратли, машҳур даргоҳ ўзингсан. Элу юртга қудратли, мангу паноҳ ўзингсан.* Я. Курбон. Кавказ, кимларга сен иқбол даргоҳи, Кавказ, кимларга сен қатагон диёр. А. Орипов, Ёиллар армони. *Тошкент катта шаҳар, даргоҳи кенг.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

6 дин. Сигиниладиган муқаддас жой. *Асқар ота.. иккала қўлини кўтарди: -Илоҳи омин!.. Худоё худовандо, шу ёшга кириб, даргоҳингдан ҳеч нарса сўраган эмас эдим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Даргоҳингга имоним билан боратганимга гувоҳ бўл. «Ёшлик».*

Даргоҳида қабул қилсин ёки худо (ёки олло) ўз даргоҳида қабул қилсин Худо қабул этсин, ижобат қилсин. *Худо қизимнинг саҳарлари қилган дуосини даргоҳида қабул қилди. Дадаси, энди тузукман.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ДАРГУМОН |ф. درگمان – гумонли, шубҳали| рвш. Гумонли, шубҳали, аниқмас; билиб бўлмайдиган. *Бу гапларнинг амалга ошиши узоқ ва даргумон бўлса ҳам.. нимадир келажакка умид тугдирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Урушдан соғ қайтаманми, йўқми – буниси даргумон.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *-Бориши даргумон, – деди Абдуҳафиз..* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДАРД I |ф. درد – касаллик; озор, алам; руҳий азоб| I Жисмоний азоб; оғриқ, касаллик. *Оғир дард. Дард кўрмак. Дардга чалинмоқ. Дардни яширсанг, иситмаси ошкора қилади.* Мақол. *Дард чекмаган дори қадрини билмас. Мақол. Танаси бошқа дард билмас. Мақол.* ■ *Кечга томон дард кучайиб кетди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Худои таоло ҳар бир дардга бир даво яратган.* Ойбек, Танланган асарлар.

Дард кўрма ёки қўлинг дард кўрмасин Қўли гул ижрочига, ўз касбининг устасига яхшилик тилаб айтиладиган ибора. *Бу насиба сизга. Сара бугдой. Қўлингиз дард кўрмасин, оға. С. Сиёев, Аваз. Дардини олмоқ «Ўргилиб кетай, айланай, соғу саломат бўлинг» маъноларида. Дардингизни олай, бойваччам. Бу йил, ўзингизга маълум, об-ҳаво наст келиб, деҳқончиликдан барака қочди. К. Яшин, Ҳамза.*

2 кўчма Руҳий азоб, ғам-ғусса, алам-ҳасрат. *Айрилиқ дарди. Дардида ёнмоқ (куймоқ). Дардини ичига ютмоқ.* ■ [Фотима домлага:] *Менинг ҳеч жойим оғримайди, фақат ишқ дардим бор, уф!* Ҳамза, Тухматчилар жазоси. *Ниҳоят, дардим юрагимдан тўлиб-тошиб, баъзи гапларни эримга айта бошладим. Ойбек, Танланган асарлар. Юрагимнинг дардлари Қизил гулдай қатма-қат, алла. «Бойчечак». Мен кимга йиғлайман, дардимни ёриб. «Ширин билан Шакар».*

3 кўчма Кишининг борлигини, бутун фикри-ёдини банд этган нарса, иш, ташвиш, орзу, хаёл ва ш.к. *Унинг дарди – уйин. Бирор нарса дардида юрмоқ.* ■ *Шоирлик бу – улкан дард. Шукрулло, Сайланма. Мирзажон кўнглида шоирлик дарди билан туғилган бола. П. Турсун. Ўқитувчи. -Сиз нимани билардингиз, дардингиз пул, – деди Зумрад ойисига. Ойбек, Зумрад. Солиҳ Пулатович шогирдларининг дардини яхши тушунарди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Қадрдонингиз Юсуфбек ҳожининг ўғли Отабек бир неча кунлардан бери бениҳоя бир дард билан оғрир эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

Дарди бедаво қ. бедаво. Дарди ичида Дардини айтмай қаса, тили қисик. **Дард устига чипқон (чипқандек)** Буниси етмагандай, устига устак. *Бола беш ёшида қаттиқ касалга учраб, икки кўзи кўр бўлиб қолди. Дард устига чипқон чипқандек, кўп вақт ўтмай, у ота-онасидан ҳам жудо бўлди.* Н. Ёқубов, Қалб кўзи билан. *Шербекнинг юраги ғаш эди. Лекин тергов дард устига чипқон бўлиб чиқди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Дард қолмоқ** Ноилож қолмоқ, доғда қолмоқ. *Бир оз ақлга ён бериб иш қилган киши ҳеч бир вақт дард қолмайди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Кузда чуқур шудгор қилинган ер деҳқонни дард қолдирмайди.* Газетадан.

4 кўчма Фикру хаёл; армон, эзгу мақсад. *Унинг [Алиевнинг] қалби ҳамшиша халқ қу-*

вончи, халқ дарди, халқ орзу-ҳислари билан ёниб, оловланиб туради. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Элбекнинг ҳам ўзига яраша дарди, севгиси, орзуси бор эди. Н. Фозилов, Дийдор. Дардинг мактаб очишгинами деса, ҳали бу ёқда гап катта экан-у! М. Исмоилий, Фарғона т.о.

5 кўчма Ишқ, муҳаббат. Лайли дардида чўл кезиб юрган Мажнуннинг изтиробларига ёз ҳолати мутаносиб эди. Газетадан. Зевархон Маликаи Ҳуббоннинг дардида юрган эди. «Баҳром ва Гуландом».

ДАРД II [ф. درد] Койиш сўзи. Али десаг, бали дейди, ўл десаг, дард дейди. ■ Баҳрининг ранги бўзариб, қўлидан пичоқ тушиб кетди. -Нима бўлди, опажон? -Дард! А. Қаҳҳор, Хотинлар. ..Энди ҳақимни ҳеч кимга бермайман. “Дард!” деса, “ўл!” деб тура берман. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАРД-АЛАМ Қайғу-ҳасрат ва улар қолдирган асорат, таъсир. Бечора канизлар дард-аламларини ўйин-кулги билан чиқарар, ғамларини шу билан ёзардилар. Ж. Шарипов, Хоразм. Яқиндаги дард-аламларни эслади. Хомушланди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

ДАРДАРАК Дариллаб овоз чиқариши учун варракнинг эгма чўпи ичига ёпиштирилган қоғоз. Шабада варракнинг дардарагидан чиқаётган овозни олиб келади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Менинг ташвишимни варрак қилсам, сизларники унга дардарак ҳам бўлолмайди. «Муштум».

ДАРДДОШ [ф. دردداش — ҳамдард] Бировнинг дардига шерик бўлувчи; ҳамдард, сирдош. Навоий минбарда туриб, бир туйғу, бир ҳаяжон билан жим қотган халққа дарддош кўзларини югуртириб чиқди. Ойбек, Навоий. Менинг дардим-дарддошим, илин-жим, кўнгиш тинчим.. сиз-ку! Миртемир, Асарлар.

ДАРДДОШЛИК Кимсанинг ғаму қайғусига шерик бўлишлик. Аҳмад Ҳусайн қизни чуқур диққат билан тинглади, юраги унинг ғами билан тўлди ва қиз отасининг қамалиши сабабини дарддошлик билан сўради. Ойбек, Нур қидириб.

ДАРДИ-ДУНЁ: дарди-дунёси қоронғи-лашмоқ (ёки қоронғи бўлмоқ) Дунёдан, ҳамма нарсадан воз кечгудай хафа бўлмоқ; руҳий тушқунликка тушмоқ. Дарди-дунёси қоронғи бўлиб, тарвузи қўлтиғидан тушган

ийгит [Олимжон] қишлоқдан бош олиб кетмоқчи бўлиб юрганда, яна [раис Солижон] жонига ора кирди. Х. Назир, Қанотлар. [Зўҳранинг] Дарди-дунёси шундай қоронғи эдики, кулги ҳам ёқмасди. Р. Файзий, Балли, она қизим. ..унинг бу таклифи дарди-дунёси қоронғи бўлиб юрган Пўлатга ёқинқирамади. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ДАРДИСАК [ф. دردساک] Сакта касаллиги. Буви Ҳилолнинг дардисак касали бор экан. «Гўрўғли».

ДАРДИСАР [ф. دردسار — бош оғриғи] 1 Ортикча ташвиш, дахмаза; бош оғриқ. Кийимларни чамадонга бир амаллаб сиғдирди-ю, оқ кийимлар дардисар бўлди. Л. Тожиёва, Меҳрим сизга, одамлар. Тағин, бу қиз менга дардисар бўлар экан, деб хавотирланманг, ўз кучим билан имтиҳон берман. М. Қориев, Ойдин кечалар.

2 Бош қотирадиган, машаққатли иш. Аҳмад Ҳусайн адабиётни мақтаиб кетди: -Орзуларим бор, журналист бўлишни истайман, — деди, — лекан дардисар тирикчилик тўсқин. Ойбек, Нур қидириб. У ҳар куни бир дардисар ишни ўйлаб чиқаради. Ойбек, О. в. шабадалар.

ДАРДИҲОЛ [дард + ҳол] Аҳволни баён қилиш; шикоят, норозилик. Ҳаққуловнинг дардиҳол қилгани одамлар орқали қўшилиб-чатилиб, Нусратбекнинг қўлоғига етди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ДАРДКАШ [ф. دردكاش — дард тортувчи, азоб чекувчи] 1 Узоқ вақт касалланиб ётган; дардманд. Унинг [Нигоранинг] қаршисида.. ҳафталаб, ойлаб касалхона каравотида қўзғалмай ётган.. бир дардкаш инсон турар эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Дард-аламга дучор бўлган; дард-алам кўрган; аламли. Полвон ўзини эркинроқ ҳис қилди, олдига бика эмас, оддий бир дардкаш, мазлума бир аёл.. ўтиргандай бўлди. Ж. Шарипов, Хоразм. Севимли газетамиз дардкашларга ҳамдард эканлигини яхши билганимдан ушбу мактубни ёзаётirman. Газетадан.

3 Кимсанинг ғами, қайғусига шерик бўлувчи, биргаликда қайғурувчи; ҳамдард. Дардим кўп, дардкашим йўқ менинг. К. Яшин, Ҳамза. Дилфузанинг кўнгли яримта эди. Уйда дардини эшитадиган дардкаши йўқ эди. «Ёшлик». Айниқса, эру хотин иноқ, бир-бирига дардкаш, меҳр-оқибатли бўлса, бундан ортиқ бахт йўқ. Газетадан.

ДАРДЛАШМОҚ Бир-бирига кўнглидаги га му ташвишларини, қайғу-ҳасратини изҳор қилмоқ, ҳасратлашиб кўнгли ёзмоқ, ҳасратлашмоқ. *Кошки у ҳам Йўлчиға ҳам-роҳлик қилган бўлса, у билан дардлашиб, ғамларига шерик бўлиб.. у билан бирга тепалар, жарлар ошса.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сиз билан бир дардлашиб, юрагимни бўшатиб олмоқчиман.* «Муштум». *Эргаши билан Йўлдош узоқ дардлашиб ўтирдилар. Эргаши жуда эзилган, чўккан эди.* А. Мухтор, Чинор.

ДАРДЛИ 1 Дард, касаллик аломати бор; хаста, касал. *Дардлининг дардини дардсиз на билар.* Мақол. ■ *Унинг ранги касал одам каби дардли.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Ғам-алам чеккан, дард-аламга грифтор бўлган. *Дардлиман, дардимни кимга ёрман.* «Рустамхон». *Гулнора ая жавдираб турган дардли кўзларини ерга тикди, кўк шойи кўйлак ичидаги нимжон кўкси бир кўтарилиб кўйди.* О. Ёқубов, Диёнат.

3 кўчма Дард, алам билан тўлиб тошган; ғамли, аламли. *Бу дардли ҳаётда Гулнорга ягона бахт – Йўлчининг синглиси Унсин бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шоқир ота Йўлчининг бошида чўкка тушиб, ўзининг оғир дардли, чуқур ярали қалби билан узоқ йиғлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма Дард-аламни ифодаловчи; ғамли, мунгли. *Гулнор.. секин, майин, дардли овоз билан ашула бошлади.* С. Зуннунова, Гулхан. *Бақатерак шапалоқ-шапалоқ барларини қарсиллатиб садо берар, чинорлар дарёдай шовуллар.. мажнунтоллар эса нозик оҳанг билан дардли куйлар, йиғлар эди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ДАРДМАНД [ф. *دردمند* – оғриқли, касал; ғамгин] Касалланиб турувчи, касаллик асоратлари бўлган; касалманд. *Дардманд киши.* ■ *Дардманд бўлгандан кейин, дард устига дард келаверар экан.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Улар яқиндагина касалдан бош кўтарган дардманд кишиларга ўхшардилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Жон қизим, дардманд онанга раҳминг келсин.* К. Яшин, Ҳамза.

2 айн. **дардкаш.** *Фарзанд учун ота-онадек яқин, қадрдон, дардманд, ғамхўр киши йўқ.* М. Исмоилий, Фарзандлик бурчи.

3 Дард-алам чеккан, қайғули. *У [Ҳожимурод] туғилиб, эсини танигандан буён.. нималар қилди? Одамдек яшадими? Бирон*

дардмандга дардкаш бўлдимиз? С. Аҳмад, Жимжитлик.

4 кўчма Ошиқ. *Дард эса ишқинг, бўлай мен Бир умрга дардманд.* Э. Воҳидов, Ёшлик девони.

ДАРДМАНДЛИК Хасталик, касалмандлик. *Зиё ака ажабланиб деди: -Қандай дардмандлик? Отабек соғ-ку!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳожар опа шу топда ҳамма нарсани: ўзининг дардмандлигини ҳам, болаларнинг отасиз – етимлигини ҳам унутган.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ДАРДНОК [ф. *دردناک* – оғриқли, азобли; касал] **1** Дардли, хаста. *Паранжи балосидан дарднок чехранизни пажмурда кўрмоқ биз бўстони маърифат аҳли учун мусибатдир.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ошиқ они билки, эрур дарднок, Ҳам тили, ҳам кўнглию ҳам кўзи пок.* «Ёшлик».

2 Қайғули, мунгли. *У Руқиянинг юзига тик қаради, кейин ўпкаси тўлиб, дарднок жавоб берди.* К. Яшин, Ҳамза. *“Пешраво диёр” деган узун ва дарднок ноласини чала бошлади.* А. Мухтор, Чинор.

ДАРДСИНМОҚ Бир оз дард тортиб синиқмоқ. *Шу чоқ аёл юзига боқдим, Турар эди маъюс, дардсиниб.* Сайёр.

ДАРД-ФАЛОКАТ, дарду фалокат Дард ва фалокатлар, кулфатлар, мусибатлар. *Бу сув қишлоқнинг бутун дард-фалокатини, бутун қашшоқлигини ювиб кетаётгандай, ҳамма шод-хуррам эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ДАРДЧИЛ 1 Тез-тез касал бўлиб турадиган, салга касал бўлаверадиган. *Комил баайни ойдинда уйқусираб юрадиган дардчил одамдай.. мавзе эликбошисининг орқасидан боғини айланиб чиқди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Отам қариб қолди, онам дардчил қолганлигини ким билади?* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Кўкарган тақдирда ҳам дардчил бола сингари жонсиз ва ранги сариқ бўлади.* Ҳ. Олимжон.

2 Дард тортиб заифлашиб қолган, дардга чалинган. *Не-не умидлар билан олинган ер, болалари ёш ва Анзират холанинг ўзи дардчил бўлгани учун, экувсиз қолиб, қўриққа қўшилиб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Жўра дардчил, ориқ, ювош бола эди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

3 кўчма Қайғули, ғамли, мунгли. *-Мен бўлсам отам туғул, онамни ҳам эслай ол-*

майман, — унинг овози дардчил қалтиради. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Аҳмад Хусайн кулди, кейин дардчил хўрсинди. Ойбек, Нур қидириб.

ДАРД-ҲАСРАТ, дарду ҳасрат Дарду ғамлар, ташвишлар. *Гўё қалбидаги бутун севгисини, айтмоқчи бўлиб юрган дард-ҳасратларини гапирди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Ҳаддин ошди нотавон кўнглимда дарду ҳасрати.* Ҳабибий. *Кейин дард-ҳасрати, ишқи ва умид-орзулари билан тўлиб, секин юриб кетди.* Ойбек, Нур қидириб.

ДАРЁ [ф. دریا — катта сув, денгиз] 1 Манбаидан куйилиш жойи томон табиий ўзандан доимий равишда оқиб турадиган катта сув. *Зарафшон дарёси. Азим дарё. Дарё суви. Дарё бўйи. Утирган — бўйра, юрган — дарё.* Мақол. *Томчи тошиб бўлгунча, дарё оқиб бўлар.* Мақол. ■ *Пастликда Чорвоқдан фаввора бўлиб отилиб чиқаётган сув дарё ҳосил этиб, олға боряпти.* Газетадан. *Кечаси дарё шунақа чиройли бўладик, Канизакхон!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўчма Кўп микдордаги нарсалар ҳақида. *Хаёл дарёси.* ■ *Ботир ёрим, биламан, сиз қайғу дарёсига мендан чуқурроқ ботдингиз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Одамлар дарёси.. янги шаҳар томонга оқарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кўёш ботган. Лекин унинг олов дарёси турли ранглар билан товланиб, чексиз бир нарда каби уфқларда мавжланади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Дарё бўлмоқ 1) оз-оздан кўшилиб, кўпайиб, дарёга айланмоқ. *Оз-оздан ўрганиб, доно бўлур, қатрадан кўпайиб, дарё бўлур.* Мақол. *Бирлашган дарё бўлур, Тарқалган ирмоқ бўлур.* Мақол; 2) кўчма жўшмоқ; тўлиб-тошмоқ. *Кўз ёши дарё бўлиб оқди.* ■ *Юрагим дарё бўлиб Тошди севинч қирғоғидан.* Ё. Мирзо. **Дарёдан бир томчи** Қолган қисмига нисбатан жуда оз. *Дарёдан бир томчи, Тўнғиздан бир тук.* Мақол. ■ *Бу айтганларим дарёсидан бир томчигина!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Юраги дарё айн.** юраги кенг қ. кенг. *Ҳамманинг юраги сеникига ўхшаган дарёми?* Ойдин, Фарҳодлар. *Бунча юрагингиз дарё бўлмаса, жаврайвериб жағим толди, ё ҳа, ё йўқ, демасиз.* «Муштум».

3 кўчма Битмас-туганмас; бой; кенг. *Тақсиримнинг илмлари жуда дарё, ўзлари Бухорода хатми китоб қилганлар!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Худойимнинг бир*

дарёси ғазаб бўлса, минг дарёси раҳмат. Ҳамза, Танланган асарлар.

4 эск. айн. денгиз.

Шўр дарё ёки **Дарёи шўр** Каспий денгизи. *Бу аргумегингиз билан Дарёи шўргача етасиз.* Ойбек, Навоий.

5 кўчма Бойлик, хазина. *Санъаткор халқ тили дарёсидан ўринли фойдалана олса, бир қатраси билан серзавқ, анча бақувват гуллар кўкартира олади.* «ЎТА».

6 кўчма Ўтиб кетувчи, ўткинчи. *Ҳайҳот! Ёшлик, болалик бир дарё — оқди-кетди.* Минг афсус. К. Яшин, Ҳамза.

7 кўчма Оқим, кечмиш; тарз. *Оқибатда турмуш дарёси истаган томонга оқизди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳамма нарса ўз йўлидан борар, ҳаёт дарёси уни ўзининг ўйноқи тўлқинларига миндириб, ҳамон олға сурарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ДАРЁ-ДАРЁ Жуда кўп, беҳад кўп. *Ўз тарихий байрамини тантана қилган халқ Тошкент кўчаларидан дарё-дарё бўлиб, янги шаҳарга томон денгиз бўлиб борар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бирам ялинди, бирам ёлворди, урманг, тавба қилдим, деб йиғлади, кўзларидан дарё-дарё ёш кетди-я!* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАРЁДИЛ [ф. دریادل — юраги дарёдай кенг: сахий, олиҳиммат; шижоатли] Бағри кенг, мурувватли. *Меҳнат кузагининг тўйин фазайдан Қолмагай дарёдил эрлар бебаҳра.* Ф. Фулом.

ДАРЁЧИ Дарё транспортида ишловчи ишчи ёки хизматчи.

ДАРЖ [а. درج — ёзиб кўшиб қўйиш; рўйхат]: **дарж этмоқ** Қайд қилмоқ; ифодаламоқ, ёзиб қўймоқ. *Бир чеккада чордона қурган, ўнг тиззасига қоғоз қўйиб, ўнг қўлида қалам ушлаб турган муний фармони олийни дарж этди.* М. Осим, Сехрли сўз. *Ҳарбий мухбир жанг жараёнини кузатади, ўзига таъсир этган воқеаларни қаламга олади ёки ён дафтарига дарж этади.* М. Жўра, Ноширнома.

ДАРЗ [ф. درز — чок, чандиқ; тор тирқиш] 1 Ёриқ, ёрилган. *Дарз ойна. Дарз кетмоқ.* ■ *У [чойхоначи] зинғиллаб бориб, бир чойнак чой билан дарз ниёлани Алижоннинг олдига дўқ этиб қўйиб кетди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

2 Ёрилган жой; ёриқ. *Дарз бўлмоқ.* ■ *Ичкаридан қилт этган товуш эшитилмас, фақат эшик дарзидан.. қинғир чироқ ёруғи*

тушиб турар эди. Ж. Абдуллахонов, Йўл. *..кичик дарз катта кемага ҳам ҳалоқат келтиради.* Мирмуҳсин, Умид. *Олимов бу ўсимликларнинг уруғи шамолда учиб келиб, тошларнинг дарзларига жойлашишини, ундаги намлик ва тузлардан уруғ озиқланиб ўсишини тушунтира кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Дарз кетмоқ Бирор куч, ҳаракат таъсирида путур етмоқ, зарбага учрамоқ, бузилмоқ. *Шу кундан бошлаб уларнинг турмуши дарз кетди.* С. Аҳмад, Сув оқиб кетди. *Дўстлик тори жуда нозик бўлади, салгинага дарз кетиши мумкин. Дарз кетдими – тамом.* Газетадан. *Бино дарз кетса, тузатса бўларкан.* *Айтинг, айтинг, виждон дарз кетмасин экан.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДАРИЙ [ф. *دره‌ی < دره‌ی* – тоғ, дарага мансуб: дарада яшовчилар тили; кейинчалик: сарой тили] Форсий; янги форс тили. *Бу термин [«дарий»] фанда «форсий» ва «форсии дарий» терминлари билан бир мазнода ишлатилади ва у билан ҳозир “яни форс тили” деб аталувчи тил ифода этилади.* «ЎТА».

ДАРИЧА [ф. *دریچه* – эшикча; дераза; тешик] **I** юк. усл. айн. **дарча.** *Отабек қайтиб келиб, дарича остига ўтирган ҳам эди, Ҳомиднинг шу сўзини эшитиб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сувга қаранг, уйнаб-уйнаб оқади; Ёрга қаранг, даричадан боқади.* «Кўшиқлар».

2 кўчма Бирор нарсага (севгига, озодликка, орзуга) йўл, имконият. *Кўнгул даричасин очиб қўйинглар, Ғуссали дилда ҳам кулади баҳор.* А. Орипов, Йиллар армони. *Пастқам кўчадаги қалин девордан Умид даричасин очар Жўрақул.* С. Акбарий, Кўнгул оҳанглари.

ДАРИФ [ф. *دریغ* – афсус, ҳайф] айн. **дарифо.** *Дорға қараб, Эралихон йиғлаб: -Э дариф, шунинг тагига қоним тўкилар эканда, – деб афғон қилиб сўзлагани.. «Эрали ва Шерали». -Во дариф! – деб Тоҳирнинг отаси оғир уҳ тортди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Дариф тутмоқ (ёки **этмоқ**) Аямоқ, ҳайф деб билмоқ. *Каромат опа ўзининг меҳрмуҳаббатини ҳеч кимдан дариф тутмади.* «Саодат». *Чорлар сени интиқ вужудим, Оғушингни дариф тутма, Бахт! «Ёшлик».* *Ардоқлагин бургут боласин, Ёш кўзлардан уни дариф тут.* Х. Салоҳ, Излар ва ҳислар.

ДАРИФО [ф. *دریغا* – э афсус, э аттанг] унд. с. Эй дариф, ҳай аттанг, афсус. *Дарифо, айрилиб қолдим ул ой юзли нигоримдан.* Хуршид. *Дарифо, Фурқатий, беилм қолдим, Ўзимни жаҳл зиндонига солдим.* Фурқат.

ДАРКОР [ф. *درکار* – керак, лозим; яроқли] мод. с. Керак, зарур. *Минг ишчига бир бошчи даркор.* Мақол. ■ *Ҳар муроду мақсадинга етмоқ истарсан мурод, Кўз очиб бедор бўл, даркор илм, даркор илм!* Ҳамза. *Хуш кўрдик, азаматлар. Биздан не хизмат даркор?* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАРМАНА [ф. *درمنه*] Мураккабгуллилар оиласига мансуб, ўқ илдизли доривор ўсимлик ва ундан олинадиган гижжага қарши дори.

ДАРМАНАЛИ Дармана ўсган, ундан тайёрланган дори мавжуд бўлган. *Эрманали уйда эр ўлмас, Дарманали уйда дард бўлмас.* Мақол.

ДАРМИЁН [ф. *درميان* – ўртада, ўртасида] қ. **девор-дармиён.** *Боқижон зўр таажжубда қолди, дарров девор-дармиён қўшинисига кириб суриштирди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Келдим ўз юртимга девор-дармиён, Булбулдек Ёркентга қурдим ошиён.* С. Абдулла, Асарлар.

ДАРМОН [ф. *درمان* – дори, даволаш воситаси] **I** Тирик организмдаги энергияқувват, мадор, куч. *Қалам кучи фармон билан, Қилич кучи дармон билан.* Мақол. ■ *Мана, хотиним ётиб қолди, ёстиқдан бошини кўтаришига дармони йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мени ўзингдай бақувват деб ўйлайсанми? Дармоним йўқ, болам, дармоним.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

Дармони келмоқ Кучи, мадори етмоқ. *Дард кетди, дармон келди.* Мақол. ■ *Бозор имомнинг ҳурмати учун ёстиқдан бош кўтармоқчи бўлди, бироқ дармони келмади.* С. Айний, Дохунда. **Дармони** (ёки **дармондан**) **кетмоқ** Кучсизланмоқ, бемадор бўлмоқ. *Дард келганда дармон кетар.* Мақол. ■ *Оқсоқолнинг тиззасидан дармони кетиб, супа четига ўтириб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Танамдан кетди дармоним, Куйиб кетди устухоним.* «Гулнорпарӣ». **Дармони қуримоқ** Куч-қувват, мадордан кетмоқ, мадорсизланмоқ. *Орифжоннинг дармони қуриб, ўзини ёстиққа ташлади.* С. Аҳмад, Сайланма. **Дармон** (ёки **дармонга**) **кирмоқ** Аҳволи, соғлиғи яхшиланиб, куч-қувватга кирмоқ, тетиклашмоқ.

Сал дармонга кирсангиз, яхши бўларди. Узлукиб қолмайсизми? С. Зуннунова, Гулхан. Шукур, анча дармонга кирдим. С. Анорбоев, Оқсой. **Дармон олмоқ** Куч йиғмоқ, дам олиб, аҳволи яхшиланмоқ. Эҳ.. кўркам оромгоҳнинг Кучоғида кўп жонлар. Янги ўқув йилигача Қувнаб олур дармонлар. Т. Тўла.

2 кўчма Ёрдам, кўмак; руҳий мадал. Августда ғўзага қуйилган сув ҳосилга дармондир. Газетадан. Икки оғиз илиқ сўзинг уларга бир йил дармон бўлади. Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Чора, илож; даво. Дард берган дармони ҳам берар. Мақол. Дардини яширган дармон топмас. Мақол. ■ Дардига дармон қидирдим, ёргинам бир боқмади. У. Исмоилов, Сайланма. Гоҳ шифо топамиз биз дорулардан, Гоҳо муҳаббатдан излаймиз дармон. А. Исмоилов, Югурик нур.

ДАРМОНБАХШ [ф. درمان بخش — дармон, қувват бағишловчи] Куч-қувват киритадиган; дорилк хусусиятига эга. Вахш водийсида ажойиб бир боғ бор. Меваси дармонбахш. Газетадан.

ДАРМОНДА [ф. درماتده — бахтсиз; ҳимоясиз; кучсиз]: дармонда бўлмоқ (ёки кетмоқ, қолмоқ) Ҳайрон бўлмоқ; иложсиз қолмоқ, қийин аҳволга тушмоқ. Армонда қолсанг ҳам, дармонда қолма. Мақол. ■ Онахоним Ширин армонда кетган, Замон йўл бермаган, дармонда кетган. Ҳабибий. Аваз дармонда бўлиб, отга минмай.. отини етаклаб, орқасига қараб кетаверди. Усмон бахши Мамаат ўғли, Бўтакўз.

ДАРМОНДОРИ Жисмоний қувват бахш этувчи дори, витамин. Олмада А белгили дармондори ва анча миқдорда С белгили дармондори бор. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Олимларимиз сабзавот ва мевалар таркибида 30 хилдан ортиқ дармондорилар мавжудлигини аниқлаганлар. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Тумачадек иккита дармондорини илимсиқ чой билан устма-уст ичди. Н. Қиличев, Чиғирик.

ДАРМОНСИЗ Куч-қуввати кетган, ҳорфин, кучсиз. Қиз жуда озган, юзи сарғайган эди. Кўзлари ҳорфин, ўзи дармонсиз эди. Ойбек, Танланган асарлар. Рихсивой ака қуёш ботмасданоқ даладан чиқди, уйига келиб, ўзини дармонсиз сездди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ДАРМОНСИЗЛАНМОҚ Куч-қуввати кетиб, ҳолдан тоймоқ; кучсизланмоқ. Ўзи-

нинг ҳам оёқ-қўллари боятдан бери дармонсизланиб, ғайришуурий тарзда титраётганини шу асно пайқаб қолди. «Ёшлик». Ер ҳам чарчайди, тупроқ қатламидаги ўғитлар камайиб, дармонсизланади. Газетадан.

ДАРМОНСИЗЛАШМОҚ Дармони, куч-қуввати кетиб, тобора бўшашмоқ. Баъзи хотинлар иккиқат бўлганда, дармонсизлашади, бошлари оғрийди. Ойбек, Танланган асарлар.

ДАРМОНСИЗЛИК Мажолсизлик, куч-қувватсизлик ҳолати. Гулнор ўрнидан қўзғалди, дармонсизликдан оёқлари титраб, пастга тушди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўкпиёз дармонсизлик билан кечадагян касалликларга даво ҳисобланади. Газетадан.

ДАРОЗ [ф. دراز — узун; узоқ давомли] 1 Баланд бўйли, новча, бўйчан. Дароз одам. Дароз терак. Ақли пакана аҳмоқ дароздан яхши. Мақол. ■ Содиқжон йигирма ёшлардаги дароз, оғиркарвон, камган йигит. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Кун ботиб қолгани учун болаларнинг бўйи дароз кўринади. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. Лекин бу ҳовлидаги чучумалар жуда дароз, поялари сип-силлиқ ва оқ. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

Дароздан келган Новча, бўйдор. Дароздан келган, ягриндор Тимофей узун ва бақувват қўллари билан Шералини қучоқлади. М. Муҳамедов, Қахрамон изидан.

2 Узундан-узоқ, узун. Айта берса барча нутқин, Бўлажак сўзи дароз. Шайхзода. Сидқи билан қип эдим сизларга ихлос, Ўғлимнинг умрини дединглар дароз. «Эрали ва Шерали».

Дастини дароз қилмоқ Имкониятини оширмоқ, қўлини узун қилмоқ. Беш миллион сўмлик имтиёзли қарз унинг ишонч ва қатъиятини оширди. дастини дароз қилди. Газетадан.

ДАРОЙИ I [ф. درايى — занг; кўнғироқ; шокила], доройи Эртапишар қора рангли узум навларидан бири. Ишқомда қоп-қора даройи узумлар осилиб турибди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ДАРОЙИ II айн. доройи. Даройи рўмол. Даройи қўйлак. ■ Оғагинам дарахта ялмашади, Даройи қўйлак-иштон ярашади. «Халқ дурдоналари». Даройи қўйлак кийиб, тут қоқаман, Душманлар ўлган куни гул тақаман. «Халқ дурдоналари».

ДАРОМАД [ф. درآمد — кирим; фойда; бошланиш, ибтидо] I Савдо-сотик, меҳнат,

ишлаб чиқариш соҳаларидан давлат ёки айрим шахслар ҳисобига келиб тушадиган соф пул ва бошқа хил тушумлар; кирим. *Бир кунлик даромад. Давлат даромади. Миллий даромад. Даромадга қараб буромад. Мақол. Унумли меҳнат — катта даромад. Мақол. ■ Тўғрилиқ, ҳалоллик туфайли топилган даромад оилага бахт келтиради. «Саодат». Ўзбекистон шароитида асаларичилик яхши даромад берадиган соҳа ҳисобланади. М. Тўйчиев, Асаларичилик. Даромадга яраша буромад дезанларидек, тўй ҳам шунга қараб жуда дабдабали ўтди. «Муштум».*

Даромад солиғи Ҳамма турдаги даромаддан олинадиган давлат солиғи. **Даромад тақсимоти** Хўжаликларда йил бўйи олинган даромадни меҳнатга қараб тақсимлаб чиқиш. *Иш сентябрнинг охирларида бошланиб, даромад тақсимотига яқин тугади. А. Қаҳҳор, Асарлар. Даромад тақсимотидан кейин келин билан куёвнинг иши жуда кўпайиб кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 Муқаддима, кириш. Гапнинг даромади. ■ *Гапнинг даромади тугаб, энди буромадга кўчди, шекилли, — ўйлади чол. «Муштум». Шу орада эртақнинг даромади тугаб, Қосимахон сув париси ҳақида гапира бошлади. М.М. Дўст, Галатепа қиссаси.*

3 Бирор мақсадни англатиш учун шу мақсад атрофида узоқдан бошланган гап. *-Шунақа қилиб, Нарзини ҳам юбормоқчимисиз? — деди кампир, дарров гапнинг даромадини пайқаб. Ҳ. Назир, Маёқ сари. ..домланинг сўз даромадига қараганда, сизни ўзига куёв қилиш фикри борга ўхшайди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Онахон Ҳақназарова даромад қилиб ўтирмасдан, шартта шу янги гигант объектни олишни таклиф қилди. Газетадан.*

4 Бирор жойга кириладиган йўл, эшик, йўлак. *Уйларнинг даромади ва деразалари кўчадан кўринади. А. Қодирий, Обид кетмон. Агар ҳужра даромадига эшик қуриладиган бўлса, қоронғи бир қабр, яна ҳам тўғриси, дахма ҳолига киради. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ДАРПАРДА [ф. др — эшик + پرده — тўсик; ёпқич] **1 тар.** Ойна ўрнига шаффоф қоғоз ёпиштирилган дераза. *Бой.. менга янги усулда ўқитишни ман қилди, болаларнинг кўлидаги алифбе китобларини тортиб олиб, дарпардадан улоқтириб ташлади. М. Му-*

ҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Навоий чодирнинг дарпардасини кўтарди. «Ёшлиқ».*

2 Дераза ёки эшик пардаси. *Чарос дарпардани суриб, деразани очди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Эшқувватов мийиғида жилмайиб, Эҳсоннинг ёнидан ўтди, дарпардани тортиб, ойнага қаради. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.*

ДАРРА [ф. درّه — қайиш қамчи] **1 тар.** Хон-амирлар даврида жазога маҳкум этилган кишиларни савалаш учун қайишдан ўриб ёки тикиб ясалган қалин энли қамчи. *Захзиндонларда дарра еб, баданлари қаварган.. бегуноҳ кишилар, пок дийдалар ётар эди. Ш. Тошматов, Эрк куши. Зум ўтмай бир ўрам чилвир билан тўрт энлик қалин дарра олиб чиқди. С. Сиёев, Аваз.*

Даррага ётқизмоқ Дарра билан жазолаш учун ётқизмоқ, ётқизиб дарра билан урмоқ, дарраламоқ. *Бенамозлардан бирини даррага ётқизиб, ҳадеб уни урмоқда эдилар. «Муштум». Менда бошқаларнинг ўғлини даррага ётқизиш чоғида кўндаланг келадиган виждон бор, диёнат бор. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Халқ ўйинларидан бири ва шу ўйинда ютқазган кишини уриш учун рўмол ёки белбоғдан эшиб қилинган қамчи, арқонча.

3 *кўчма* Куч, қурол; восита. *Замонавий қизиқчилар кўпроқ эскиликнинг кишилар турмуши ва тушунчасидаги кўринишларини сатира дарраси билан аямай савалайдилар. М. Қодиров, Ҳажв, ханда ва қаҳқаҳа.*

ДАРРАЛАМОҚ Дарра билан урмоқ.

ДАРРАЛАТМОҚ Дарраламоқ фл. орт. н. *Мингбоши, ҳоким кетгандан кейин, Фуломжонни дарралатмоқчи ҳам бўлди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

ДАРРАНДА [ф. دریدن < درنده — «пора қилмоқ», «парчаламоқ» фл. ҳоз. з. шакли] **1** Сутэмизувчи йиртқич, ваҳший ҳайвонлар. *Даррандаларнинг айримлари, сариқ юмронқозиқ ва суғурлар қиш ва ёзда узоқ уйқуга кетади. «Фан ва турмуш». Тухуми қуриб кетган, қуруқда яшовчи судралиб юрувчилардан дарранда калтакесаклар диққатга сазовордир. «Зоология».*

2 *кўчма* Ёвуз, йиртқич. *Янчинг ўз ичиди дарранда зотин, Гитлернинг балойи ногўхонларин. Ф. Фулом. Дарранда душманлар сержаҳл, асабий, Кучанар деворни синдирай дея. М. Шайхзода, Чорак аср девони.*

ДАРРАСОЛДИ этн. Болалар ва ўсмирларнинг ўйинларидан бири.

ДАРРОВ [ф. دررو — кетувчи, қочувчи, йўқолувчи] рвш. Қисқа вақт ичида, тезлик билан; кўп вақт ўтмай ёки ўтказмай; дарҳол. *Гавҳар унга бир қаради-ю, дарров кўзларини яширди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Феълим шундоқ: бир лов этиб ёнаман-у дарров ўчаман.* С. Аҳмад, Уфқ. *Қурбон ота ўзини дарров тугтиб олди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ДАРС [а. درس — сабоқ; маъруза] 1 Таълим муассасаларида илм, маълумот бериш мақсадида ўтказиладиган ўқув машғулотлари, сабоқ. *Дарс олмақ. Дарс бермоқ. Дарс қилмоқ (тайёрламоқ).* ■ *Насиба дарсда экан, айтдим, ҳозир, дарс тамом бўлиши билан келади.* А. Қаҳҳор, Саодатнинг қиссаси. — *Қизлар дарсларини тайёрлашганми? — қайин онасига қаради Саодатхон.* С. Зуннунова, Олов. *Ҳақинда синфдан ташқари дарс ўтамади.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

2 *кўчма* Ҳаётий тажрибадан келажак учун чиқарилган фойдали натижа, ибрат, сабоқ. *Бу унга яхши дарс бўлди. Рост айтдим — дарс айтдим.* Мақол. ■ *Сенга менинг берадиган дарсим бор, Икки оғиз сўзлагани эдим зор.* Ҳ. Олимжон.

Шайтонга дарс беради қ. шайтон 2.

ДАРСЛИК Фаннинг бирор соҳаси бўйича ўқувчилар ва талабалар учун мўлжаллаб ёзилган китоб. *Она тили дарслиги. Тарих дарслиги.* ■ *Китоб жавонининг ўнг ёнбошида этажерка, унда Нодиранинг дарсликлари..* С. Зуннунова.

ДАРСХОНА [дарс + хона] эск. Дарс ёки машғулотлар ўтиладиган хона; аудитория. *..падари марҳум.. дарсхонада ёлғуз қолган фурсатларида чой қуйдириб ичганларидан воқиф эрдим.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Афғон офицерлари машқ хоналарида ва дарсхоналарда бўлдилар.* Газетадан. *Дарсхона музлаб кетди.* К. Яшин, Ҳамза.

ДАРХОН, тархон [мўғ. — темирчи; озод киши] тар. Солиқдан ва ҳар қандай мажбуриятлардан озод қилинган; имтиёзли, дахлсиз (қабилла, уруғ, зот ёки мансабдор). *Мен Гўрўғли, элда беклигим дархон.* «Интизор». *Энди сенга тимсол айтмай бир аловон, Мен кетганча, ўзинг Чамбидда дархон.* «Маликаи айёр».

Дархон этмоқ (ёки қилмоқ) Муайян иш, мансаб ёки жисмоний меҳнатдан озод қилмоқ; бўшатмоқ. *Бош вазирни мансабидан*

дархон этолмаслигини Исфандиёр билади. С. Сиёев, Аваз. [Ўқтам:] *Қийинчиликлар йўқотилган сайин кексаларни шидан дархон қилиш керак.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ДАРЧА [ф. درچه — эшикча] 1 Илгари вақтларда дераза вазифасини ўтаган бир ёки кўш табақали эшикча. *Ота дарвозага тамба тираб, кўшинининг дарчасидан ўтиб, кўчага чиқди.* С. Нуоров, Нарвон. *Тугтибу Зумраднинг қўлидан хатни тортиб олиб, дарча томон югурди.* С. Зуннунова, Олов.

2 Эшик ёки деворга ўрнатилган кичкина эшикча ёки дераза. *Кўпинча ёпиқ бўладиган касса дарчасидан ёқимли зарҳал нур тушиб туради.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Очиқ дарчанинг юпқа ромига икки тирсаги билан таяниб, ташқарига кўз солди.* А. Мухтор, Асарлар. *Дарчаларга атлас ва шойи пардалар тугтилган.* М. Осим, Карвон йўлларидан.

3 *кўчма* Фойдаланиш, кириш имкони; йўл. *Дастурхон устидан қизиди суҳбат. Очди гўё бирдан фан дарчасини.* М. Икром. *Қайси бир одамнинг бахтига ёрсан, Очилдими сенга толе дарчаси?* А. Орипов, Йиллар армони. *Эзулик дарчасин чертмади бекор, Сокин кечиб ўтди ўту сувидан.* Отаёр, Оқ фасл.

Биқинидан, пешонасидан (ёки қулоғининг тагидан) дарча очиб қўймоқ Қулоғининг тагига бир туширмоқ; калтаклаб ёки совуқ қурол билан жароҳатламоқ (дўқ, пўписа ибораси). *Ҳотам шўро кўриб қолса, нақ пешонангдан дарча очади.* М.М.Дўст, Лоллазор. *Ҳозир пешонасидан дарча очиб қўямиз, ана ундан кейин ҳеч нима эсидан чиқмайдиган бўлади.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ДАРҒА 1 эск. Кема бошқарувчиси; капитан. *Кема тумшугида турган дарға кўксини чангаллаганча дарёга йиқилди.* «Ёшлик». *Дарға йўлдан тойса, кема ағдарилади.* «Қанотли сўзлар». *Дарёнинг бўйида қарғалар бўлсам, Энг катта кемага дарғалар бўлсам..* «Қўшиқлар».

2 *кўчма* Машинани бошқарувчи, юргизувчи. *Зангори кема дарғалари.*

3 *кўчма* Йўлбошчи, раҳбар, етакчи. *Унинг юз ёшгача соғ-саломат ва яна узоқ йиллар келажак сари шиддат билан бораётган улкан кеманинг дарғаси бўлиб қолишини тилайдилар.* Газетадан. *Сиз бўлдингиз шевриятнинг дарғаси.* Отаёр, Оқ фасл.

ДАРҒАЗАБ [ф. + а. درغضب — ғазабда, ғазабнок] Ғазаби келган, ортиқ даражада

газабланган. Саркарда ниҳоятда даргазаб бўлди. Мирмуҳсин, Темур Малик. *Хотин ҳеч қандай жавоб ололмасдан, даргазаб бўлиб чиқиб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАРФАЛИ *этно.* Ўзбек миллати таркибига кирган туркий уруғлардан бири.

ДАРҒИНЛАР *этно.* Доғистон Республикаси ҳудудига яшайдиган халқ.

ДАРҲАМ [ф. درهم — мураккаб; чалкаш] Зардўзликда бой ва ҳашамдор буюмларга зар билан гул шаклида тикиладиган мураккаб нақш тури.

ДАРҲАҚИҚАТ [ф. + а. در حقيقت — аслида, чиндан ҳам] *рвш.* 1 Ҳақиқатан, чиндан ҳам. - *Мулла Абдурахмоннинг илми дарҳақиқат яхши бўлган деб эшитаман!* — деди маҳдум. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *криш с. өзф.* Ҳақиқатан ҳам, ҳақиқатда. *Дарҳақиқат, Вали ака ўғлига бир отагина бўлиб қолмай, унинг энг яқин ҳамдарди ҳам эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАРҲОЛ [ф. + а. در حال — ҳозирнинг ўзида, тезлик билан] *рвш.* 1 Тез, дарров, бир онда. *Умид фурсатни қўлдан бермай, дарҳол эшик ёнига келди.* Мирмуҳсин, Умид. *Бўри боласи ўзини дарҳол дарахтлар орасига урди.* «Ёшлик».

2 Тез вақт ичида, кечиктирмай. - *Агар шундай асос топилар экан, сизга дарҳол маълум қиламан,* — деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАСИСА [а. دسيسه — макр-ҳийла; яширин битим] *эск. кт.* Ҳийла, найранг, макр. *Маккор Ҳомиднинг иблисона дасисаси бир оилани тамом ишдан чиқараёзганким, бу тўғрида айниқса сизга сўзлаш ортиқчадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАСКАНА *шв. айн. дасткола.* *Марзада барг кесаётган Дадаали ака қўлидаги дастканани белбоғига қистириб, дарров югуриб келди.* А. Мухтор, Кумуш тола.

ДАСТ [ф. دست — қўл; панжа] 1 *кам қўл. айн. қўл* 1. *Мен Исфандиёр бўлсам, дағдағали хат битган сиёсатдонни топиб, анинг дастни панжасин кесиб ташлайман.* С. Сиёев, Аваз. *Олмос ярашгандир марднинг дастига.* «Маликаи айёр».

2 Шартга, тез; бирдан. *У даст ўрнидан туриб, айвонга чиқиб кетди.* «Ёш куч». *Хотини сут соғайтган пақирни тақ эткизиб ерга қўйди-да, даст ўрнидан турди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Улуғбек бу китобни*

устознинг қўлидан даст юлиб олди ва кўзларига суртди. Б. Аҳмедов, Улуғбек.

ДАСТИ БАЛАНД *айн. қўли баланд қ. қўл.* **ДАСТИ УЗУН** *айн. қўли узун қ. қўл.* *Дастни узун анинг, ако.* М.М.Дўст, Лолазор. **ДАСТ КЎТАРМОҚ** Бир зўр билан ердан узиб, тик кўтармоқ, азот кўтармоқ. *Ўғлини кўриб, уни даст кўтариб, бағрига босди.* Мирмуҳсин, Илдизлар ва япроқлар. *Анзират болтани даст кўтарди-ю, Холжонга қараб югурди.* «Ёшлик». **ДАСТИДАН** 1) сабабли, туфайли. *Рост, акаси унинг дастидан қамалди.* «Ёшлик». *У кун четда оҳ чекардим Ғуссаларнинг дастидан.* А. Орипов, Йиллар армони. *Бу боланинг дастидан уйда на теша қолди, на қайчи.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар; 2) жабридан, ёмонлигидан, зулмидан. - *Дод, бу рашкчи эрнинг дастидан.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Қўлга тушса, улар билар, Дастидан сулувлар йиғлар.* «Эрали ва Шерали». *Сўқир, ёвуз ўлим, минг дод дастингдан.* А. Орипов, Йиллар армони.

ДАСТА I [ф. دسته — соп; тутқич] 1 Турли асбобларнинг қўл билан ушланадиган қисми; соп. *Болта дастаси. Пичоқ дастаси.*

■ *Пичоқ дастасини қаттиқ қисганидан, тирноғи кафтига ботиб кетди.* «Ёшлик». *Дастаси бўлмаса, қилич ҳам кесмайди.* «Қанотли сўзлар». *Укичина.. кетмонини ерга қадаб, дастасиса утирди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Тутқич, тутқа, қабза. *Эшикнинг дастаси.*

■ [Гулнор] *Бир қўли билан деразанинг дастасини ушлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бекнинг чайир қўли бегона чамадоннинг дастасини ушлаганича тинчиди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Чашканинг дастасидан тутиб, қора чой ичса, жуда гаштли бўлади.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

3 Мусиқа асбобининг тор (ип, сим) тортилган ва қўл суриб, парда босиладиган қисми. *Дуторнинг дастаси.*

ДАСТАСИНИ ЎЗИДАН ЧИҚАРМОҚ *айн. сопини ўзидан чиқармоқ қ. соп.*

ДАСТА II [ф. دسته] Кели (ўғир)да нарса оқлашда (туйишда) ишлатиладиган тутқичли асбоб, келисоп. *У дадасининг қийин-қистовидан кейин, келини ҳовлига опчиқиб, зарда билан дастани тўқиллатиб, шולי оқларди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Азизхон бир гал шунақа шולי оқлашда дастани шундай куч билан урган эдики, тут тўнкасидан қилинган кели иккига ажралиб кетган эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ДАСТА III [ф. دسته] шв. Чиллак. Қадимги майяларнинг касалланган тишларини даволашда шифокорлар ёғоч дасталардан фойдаланишган экан. «Фан ва турмуш».

ДАСТА IV [ф. دسته — гуруҳ; тўда; боғлам, тўп] **1** Бир тутам ёки боғлам қилиб терилган ёхуд боғланган нарса; боғ, боғлам. *Бир даста пиёз.* ■ *Бир даста гул кўтариб Мамлакат киради.* С. Зуннунова, Олов. *Полда бир даста бинафша сочилиб ётарди.* «Ёшлик».

2 Устма-уст қилиб терилган, тахланган ёки тахлаб боғланган ёхуд қутичага жойлаштирилган нарса; пачка. *Бир даста китоб.* *Бир даста пул.* ■ *Исломуҳжа бир даста тилхатни тез-тез кўздан кечирди.* С. Сиёев, Аваз. *У менга бир даста дафтар варақларини берди.* «Ёшлик». *Бир оздан сўнг кийим-кечак тахланадиган шкафдан бир даста пул топилди.* «Муштум». *Аҳмаднинг аяси қўлидаги бир даста чинни косани тушириб юборди.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

3 махс. Ипак курти пилла ўраши учун сўкчакка бостириладиган ғўзапои ва ш. к. боғлами. *Қурт дастага кирар вақти чимхўр бўлиб, сустлаб қолади, бир кун ноз уйқуни олади.* М. Қўшмоқов, Али Қамбар.

4 Гуруҳ, ансамбль. *Созандалар дастаси бир чирмандачи, бир ноғорачи, бир сурнайчи, бир раққоса ва битта қўғирчоқбоздан иборат эди.* С. Айний. Эсдалиқлар.

5 Тўп, гуруҳ, отряд. *Бавъан ҳар икки томоннинг илгор дасталари тўсатдан учрашиб, катта сурон билан ўқ узишадилар.* Ойбек, Навоий. *Қўшин жўнаб баланд-настда, Жўнай берди даста-даста.* «Интизор». *Минг даста тузсин, амирнинг кунни саноқли.* С. Айний, Қуллар.

ДАСТАВВАЛ [ф. + а. دستاۋل — биринчи навбатда, аввало] рвш. Энг аввал, биринчи навбатда, биринчи галда, аввало. *Ҳамза у билан даставвал Хоразмда танишди.* К. Яшин, Ҳамза. *Яқинлашаётган аллақандай фалокатни даставвал Нодира сезгандек бўлди.* «Ёшлик».

ДАСТА-ДАСТА I Дасталанган нарсанинг миқдоран кўплиги. *Гулларим даста-даста, Ҳамон сени кутаман.* Миртемир, Асарлар. *Илгарилари ҳў анови айвонда тойтой пахталар, қизларнинг чархи, даста-даста савағичлар бўларди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 Тўда-тўда, тўп-тўп. *Қўшин келди даста-даста, Ясов тортди баланд-настда.* «Хуш-

келди». *Қўшин жўнар баланд-настда, Саф-саф бўлиб, даста-даста.* «Гулшанбоғ».

3 Устма-уст тахлаб пачкаланган нарсанинг миқдоран кўплиги. *Даста-даста хат. Даста-даста пул.* ■ *Даста-даста пулни кўз олдига келтирди-ю, “пул топиш мана мунақа бўлади”, деб енг шимариб, мижоз қидиришга тушиди.* Газетадан.

4 Устма-уст қилиб терилган, тахланган. *Токчаларда даста-даста косалар, пиёлалар ва чойнақлар терилиб турарди.* С. Зуннунова, Олов.

ДАСТАК I [ф. دستک — қўлча; даста; ҳасса] **1** Турли қурилмаларнинг ричаг асосига қурилган қисми; ричаг. *Тегирмон қулоғининг дастаги.*

2 кам қўлл. Даста, соп, тутқа. *Унинг [бешикнинг] дастагию йўргаси, қасқоню тағбозиси шунчалик маҳкам зичланардики, ойлаб тўхтамай тебратганда ҳам, бирор жойидан ғийқ этган товуш чиқмасди.* «Ёшлик».

3 кўчма Бирор ҳаракат учун асос, таянч қилиб олинган ёки таянч бўлиб хизмат қилувчи нарса (далил, ҳужжат, баҳона ва ш.к.). *Ҳомиднинг бу гапи унга катта дастак бўлди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Бу [балиқ овлаш] отанинг яна бир тирикчилик дастагидир.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ДАСТАК II [ф. دستک] Оёқ кийимининг товонни айлантириб олган ва бошлиққа бириктириладиган орқа қисми. *Этикнинг дастаги. Кавушининг дастаги.* ■ *Маҳкам ака ботинкани қўлига олиб, дастагини кериб берди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ДАСТАКИ [ф. دستكى — қўлга алоқадор] Қўлда ясалган, хонаки; сўқма. *Дастаки самофар. Дастаки қулф.*

2 Қўлда бажариладиган, қўл билан ишлатиладиган. *Дастаки пуркагич.*

ДАСТАЛАМОҚ I Даста ўрнатмоқ, сопламоқ. *Кетмонни дасталамоқ.*

ДАСТАЛАМОҚ II I Даста-даста қилиб термоқ ёки боғламоқ. *Гул дасталамоқ.* ■ *Она гандираклар, дасталаб қўйилган қоқ янтоқ устига орқаси билан ўтириб олди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Хонтахтада тандирдан янги узилган қип-қизил патирлар дасталаниб турарди.* О. Ёқубов, Ларза.

2 Устма-уст, қават-қават қилиб термоқ, тахламоқ. *Нон дасталамоқ. Китоб дасталамоқ.* ■ *Чўк тушиб, сочилган жилд-қоғоз-*

ларини бирма-бир дасталади. «Ёшлик». Келин, ювиб артилган пиёлаларни дасталай туриб, чолнинг гапини яхши англамади чоғи, сўзни бўлди. Ойдин, Олтин узукка олмос кўз.

ДАСТАЛИ Сопи, тутқаси бор; сопли, тутқичли. Дастали кетмон. ■ Тол новдадан тўқилган, узун дастали замбил аллақачон тайёр бўлган. Ф. Фулом, Шум бола. Бу кишига ўттизта чойнак, юзта пахта гулли пиёла, йигирма бешта дастали чашка.. берилган. Н. Аминов, Қаҳқаша.

ДАСТАЛИК Соп қилишга, даста қилишга ярайдиган; дастабоп. Дасталик тол ёғоч.

ДАСТАРРА [ф. دستاره — кўл арра] Бир кўл билан ушлаб ишлатиладиган (тортиладиган) арра; кичик кўларра. Отам онамга болта, дасттеша, дастарра.. тайёрлашни буюрди. С. Айний, Эсдаликлар.

ДАСТГИР [ф. دستگیر — ёрдамчи; ҳомий, мадакдор] 1 эск. кт. Ёрдамчи, мадак берувчи. Сағир булсин ул, хохи кабири, Чуқур фикри ҳамиша дастгири. Ҳабибий. Бу эрди ул арабким, бўлди дастгир. Саййид Қосимий, Садоқатнома.

2 шв. Дастали, сопли. Дўстлар қилди бир тарафга юришни, Белга осиб тилла дастгир қилишни. «Орзигул».

ДАСТГОҲ [ф. دستگاه — асбоб, ускуна, станок] 1 Косибларнинг, тўқимачиларнинг дастаки станоғи; дўкон. Мен ҳам тўқувчи косиблар дастгоҳида ишлаб турибман. П. Турсун, Ўқитувчи. Чол шоша-пиша дастгоҳини йиғиштирди. «Шарқ юлдузи».

2 эск. айн. станок. Тўхтаб қолган дастгоҳларнинг 70 фоизи ишга солинди. Газетадан. Автомат дастгоҳлардан мавжланиб оқатган ранг-баранг шойи газламалар шу зўр тўлқин билан тўхтовсиз кўпайиб бормоқда. Газетадан. Бугун Шералининг хаёли шошқин, Роса ярқиратиб мойланган дастгоҳ. А. Мухтор, Асарлар.

ДАСТГОҲСОЗЛИК эск. айн. станок-созлик. Дастгоҳсозлик заводи. Бизда илгари дастгоҳсозлик кўл меҳнатига асосланар эди.

ДАСТЁР [ф. دستيار — ёрдамчи; иштирокчи; ҳомий] 1 Кўлдан келган ишни бажариб, оилада катталарнинг оғирини енгил қилувчи, ёрдамчи. Мен ўн бир ёшларга кирганимда, ота-онамга яхши дастёр бўлиб қолдим. С. Айний, Эсдаликлар. Эси кириб, дастёр бўлиб қолган Элмурод укасининг.. ингичка оёқларига қараб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бировнинг енгил-елпи ишларини бажариш учун ёлланган хизматкор бола. Туртинчи кун [Кудрат] керосин сотувчи бир рус савдогарга дастёр бўлиб кирди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Канал бўйидаги сўрига ўтириб, дастёр болага кўк чой буюрди. С. Аҳмад, Ойдин кечалар. Равшан пальтоси билан қалпоғини ечиб, пештахта ортидаги дастёрга узатди. «Шарқ юлдузи».

3 кўчма Ёрдамчи, кўмакчи. Яхши ит — чўпоннинг қўриқчиси, дўсти, дастёри. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ДАСТЁРЛИК 1 Яқиндан кўмакдош, суянчиқ бўлишлик; ёрдамчилик.

2 Енгил-елпи ишларда ёрдамлашиш; дастёрчилик. Буш вақтида.. далага келиб, Файбуллага дастёрлик қилиб турар, машинанинг қисмларини ўрганар эди. Ҳ. Назир, Маёк сари.

ДАСТЁРЧИЛИК айн. дастёрлик 2. Менинг ҳам дастёрчилик қилавериб, оёғим қаварди. Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан.

ДАСТКАЛЛАК с.т. Дасткола.

ДАСТКОЛА [ф. دستکاله — кўл асбоби] Дарахтларнинг шох-шаббасини кесадиган узун дастали асбоб. Отам онамга болта, дасттеша, дастарра, дасткола каби асбобларни тайёрлашни буюрди. С. Айний, Эсдаликлар.

ДАСТЛАБ рвш. Энг аввало, даставвал, бошда. Эс-хушини йўқотиб, гарангланган деҳқон дастлаб индамади. Ойбек, Танланган асарлар. Карима Ойша опадан дастлаб болаларни севишни ўрганди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

ДАСТЛАБКИ 1 Энг аввал юз берган, энг аввалги, бошланғич, биринчи. Дастлабки кезлар. Дастлабки кунлар. ■ Ёзнинг дастлабки кунларида уфқларга чўзилган кенгликлар яшил тусга кирганди. Газетадан. Боғ кўзга кўришиб қолган, дастлабки кўчатлар ҳосилга кирган эди. Т. Ашуров, Оқ от. Бу — Умиднинг ҳаётидаги дастлабки галаба эди. Мирмуҳсин, Умид.

2 Биринчи галдаги, биринчи навбатдаги. Дастлабки вазифалар. ■ Бинокорлар қисқа фурсатдаёқ дастлабки туркум ишларни уддалаб улгуришди. Газетадан.

3 Бирламчи; хомаки. Дастлабки текшириш. Дастлабки ишлаш. ■ Бу дастлабки ов-машқ эди, албатта. «Ёшлик». Дастлабки маълумотларга қараганда, 35 киши тирик

қолган. Газетадан. *Техникумда толали экинлар маҳсулотини дастлабки ишлаш учун технологлар тайёрланади.* Газетадан.

ДАСТМОЛ [ф. *دستمال* — қўл артадиган мато] **1** Қўл артадиган рўмолча, дастрўмол; чўнтак рўмолча.

2 шв. Қозон сочиқ.

ДАСТМОЯ [ф. *دستمايه* — озгина пул, маблағ; мол] **1** Савдо-сотик ишларида айлантриб туриладиган ва ўша асосда фойда кўриладиган дастлабки асосий маблағ. *Отам куёвдан олган қалин пулини дастмоя қилиб, косиблик — маҳсидўзлик билан шуғулланади.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Меҳтархон сингари катта савдогарлар дастмоя бериб, Ҳиндистон ва Эрон билан савдо-сотик қилар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

Дастмоясидан айрилмоқ Синмоқ, банкротликка учрамоқ. *Ҳисобини билмаган дастмоясидан айрилар.* Мақол.

2 с. т. Бисотдаги, пешонадаги бор-йўқ нарса. *Унинг дастмояси — шу битта кетмони.*

■ [Рафиқ Мидҳатга:] *Ёзавер.. Занг босиб қолмасин. Дастмояни ишга сол.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. — *Буларниям топган дастмояси нуқул ашула экан-да!* — *Асом бува қалампир еган каби афтини бужмайтирди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

3 кўчма с. т. Бирор иш-ҳаракат учун восита, дастак, баҳона бўлган нарса; рўкач. *Бултур ишимнинг ўнгидан келмагани бу йил сизга дастмоя бўлиб қолдими!* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Фиёсиддин иккита мешни дастмоя қилиб, расталарда “оби худойи” деб, мешкобчилик қилиб юрибди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ДАСТОР [ф. *دستار* — салла; сочиқ] *эск. айн. салла* **1** Ҳирот чапанилари.. *дастори бошларига наридан-бери чулғаб, жомега келган эдилар.* Ойбек, Навоий. *Меъмор дасторини бошига қўндириб, қиблага юзини тўғрилади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Дастор олма Анжирсимон ялпоқ олма. **Дастор қовоқ** Кўриниши бошга, тарам-тарам қилиб ўралган дасторга ўхшаш қовоқ хили. *Бу томонда аймоқи ток сўриси, у томонда дастор қовоқ чирмашган эди.* А. Мухтор, Кумуш тола.

ДАСТОРБАНД [ф. *دستاربند* — салла ўровчи] *тар.* Подшоҳ ёки хоннинг салласини ўраб қўядиган хизматкор.

ДАСТОРБОШ *бот.* Мураккабгуллилар (қоқидошлар) оиласига мансуб кўп йиллик ўтлар туркуми.

ДАСТОРГУЛ [ф. *دستارگل*] Мураккабгуллилар (қоқидошлар)га мансуб, кўп йиллик ўтсимон ўсимлик. *Дасторгул гулзорларни безатиш учун экилади.*

ДАСТПАНЖА [ф. *دستپنجه* — қўл панжаси, бармоқлар] *с. т.* Қўл; кафт ва панжалар. *Ахир, сўлоқмондай дастпанжа бўлгани билан ёзувга уқув бўлмаса, бекор экан-да.* А. Муҳиддин, Утники ўтга, сувники сувга. *Ҳар томондан бараварига урилиб турилган совуқ дастпанжалар анча-мунча нарсани ўмариб қўйди.* Газетадан.

Дастпанжаси йўқ одам кест. Ҳеч нарсада йўқ, қўлидан ҳеч иш келмайдиган, ношуд одам.

ДАСТРЎМОЛ [даст + рўмол] Ёнда олиб юриладиган кичкина рўмолча. *Шерали чўнтагидан дастрўмолини олди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Усмон Юсунов терлаган гарданини дастрўмол билан арта-арта, олдинга чиқди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Иқболхон зинғиллаб уйга кириб кетди-ю, дастрўмолага ўралган бир нарса олиб чиқди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ДАСТРЎМОЛЧА *айн. рўмолча.* *Дадамат аканинг кўзларига ёш қалқди, у дастрўмолчасини олиб, кўзларини артди.* Ф. Муса-жонов, Ҳиммат.

ДАСТТЕША Қўл теша. *Отам онамга болта, дасттеша, дастарра.. каби асбобларни тайёрлашни буюрди.* С. Айний, Эс-даликлар.

ДАСТУР [ф. *دستور* — йўл-йўриқ, кўрсатма, тартиб-қоида] **1** Муайян мақсад, иш-ҳаракат ёки тadbирнинг олдиндан белгилаб чиқилган йўл-йўриги, уни амалга оширишнинг тартиби, қонун-қоидаси; программа. *Соғлом авлод дастури. Давлат тилини амалга ошириш дастури.* ■ *У хоксор, доно, камсуқум шоирдан ҳамиша илиқ бир сўз эшитади, оқилона бир дастур олади.* С. Сиёев, Аваз. *Бугун ўтказилаётган сиёсатимиз аниқ, муддао равшан, тараққиёт дастуримиз мавжуд.* Газетадан. *Меҳнатга ҳурмат — ахлоқнинг юксак дастурларидан биридир.* Ойбек, Нур қидириб.

Дастур тутмоқ Қўлланма сифатида амал қилмоқ.

2 Бажариладиган тadbирлар тартиби, қилинадиган ишлар рўйхати. *Анжуман дастури.*

ДАСТУРИЛАМАЛ [ф. + а. دستور العمل — йўл-йўриқ, йўриқнома, кўрсатма] **1** Йўл-йўриқ, ишончли йўлланма. *Бизнинг шоирларимиз ҳам қаерда нимадан ифтихор қилсалар, аввало худди мана шу нарсани тила олганлар ва шу нарсани дастуриламал қилиб келганлар.* С. Зуннунова, Олов. *Ахир, бу мушоҳадалар биз учун дастуриламал энди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Низомнома, устав. *Сиз элчилар учун мукамал бир дастуриламал ёзинг.* М. Осим, Карвон йўлларида. *У саккиз ёшида солдат бўлди, унинг қўлига “дастуриламал” беришди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ДАСТУРИЙ 1 Муайян мақсадга қаратилган, қатъий дастур, режа асосига қурилган; белгиланган. *Менинг назаримда, мухोलифат аниқ муқобил дастурга эга бўлиши керак.* Газетадан.

2 Йўналтирувчи, аниқ мақсадни кўзловчи. [Президентнинг] *Олий Мажлис биринчи сессиясидаги дастурий маърузасидан келиб чиққан ҳолда, жорий ва истиқболга мўлжалланган иш режаларини тузиш..* Газетадан.

ДАСТУРХОН [ф. دستارخون — овқат қўйиладиган мато; унга қўйилган таомлар] **1** Ўртага ёзиб, устига овқат қўйиладиган махсус мато, рўзгор буюми. *Ёмоннинг дастурхонидан яхшининг устухони яхши.* Мақол. ■ *Қумри кулранг бўз дастурхонни ёзди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Хуш келибсизлар. Қани, дастурхонга марҳамат.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 кўчма Ўртага ёзилган шундай дастурхон ва унинг устига қўйилган таомлар. *Тўкин дастурхон. Дастурхон безамоқ. Дастурхон тузамоқ. Дастурхонга боққан дўст эмас.* Мақол. ■ *Юртимизнинг фаровонлиги, дастурхонимизнинг тўкинлиги ана шу оқ пахтадан.* Газетадан. *Шоҳона дастурхон ёзилди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Дастурхонга ўтирмақ Овқатланишга ўтирмақ. *Бу орада Ҳамза ҳам ҳужрасидан чиқиб, дастурхонга ўтирди.* К. Яшин, Ҳамза. **Дастурхонга қарамоқ** (ёки қараб ўтирмақ) Еб-ичиб ўтирмақ. *Қани, дастурхонга қаранг.* К. Яшин, Ҳамза. **Дастурхон емоқ** Зиёфат емоқ. *Жамоамизнинг барчаси ҳам ҳозир бўлиб, дастурхон ер эрдик.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ. **Дастурхон қилмоқ** Бирор гапни ҳар қаерларда ҳар кимларга гапириб, овоза қилиб юрмақ, дастмоя қилиб олмоқ. *Сиз кимга яхши кўринмоқчи эдингиз, ёлғон гапни*

дастурхон қилиб юрибсиз? П. Қодиров, Қадрим. *Чойни ичиб, пиёланнинг четини кафти билан артаркан, юрагидаги дардини дастурхон қилишга киришди.* «Ёшлик». **Нонини еб, дастурхонига оёқ артмоқ** Яхшиликка ёмонлик қайтармоқ.

3 кўчма Мамлакат, жамият бойлиги, ризқ-рўзи. *Биз мамлакатимиз улкан дастурхонига.. оқ олтинимизни қўйишимиз билан фахрланамиз.* Р. Файзий, Таъзим. *Сендақа пайтимизда биз, наинки машоқ, оғзимиздаги нонимизни ҳам эл дастурхонига қўйганмиз.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ДАСТУРХОНЛИК Дастурхон бўладиган; дастурхонбоп. *Дастурхонлик мато. Бозорга тушиб, икки метр дастурхонлик олдим.*

ДАСТУРХОНСИЗ 1 Дастурхон ёзилмаган. *Дастурхонсиз стол.*

2 кўчма Меҳмондўстликни билмайдиган, саховатсиз. *Устунларимизни.. унчалик ҳам бесаховат, дастурхонсиз одамлар деб бўлмайти.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДАСТУРХОНЧИ 1 Тўй, катта зиёфат ва бошқа маросимларда дастурхон тайёрлаш ва келган-кетганларни кутиш учун белгиланган аёл ёки эркак киши. *Дастурхончи ва бошқа.. хотинлар Йўлчининг ёнига бемалол келсалар-да, у қиз яқин келмас эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дастурхончи катта тарелкадаги чаросдан бир бошини олдига олиб, сиқимлаб оғзига солди.* «Саодат».

2 тар. Ўтмишда амир, хон ва беқлар саройида сарой аҳлларига бериладиган овқатларни тайёрлатиш ва меҳмон кутиш билан шуғулланган лавозимли киши. *Гўрўғли билан Авазхон шул замон тахтага чиқиб, саркарда, тўқсоба, номдор беқларини чақиртириб.. дастурхончилар дастурхон ёзиб, турли таомлар тортилиб.. кечаси билан ҳар элга ясовуларни чоптириб ётди.* «Гулшанбоғ».

3 с. т. салб. Воситачи, даллол.

ДАСТУРХОНЧИЛИК Дастурхончи вазифасини бажариш, дастурхончи бўлиш. *-Узинг биласан, тўйларда, маъракаларда дастурхончилик қиламан, — деди Ҳожжи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *У кишига [Рустамовга] дастурхончилик вазифасини юклашди.* «Муштум».

ДАСТХАТ [ф. + а. دست خط — қўл билан битилган] Шахснинг ўз қўли билан ёзган хати. *Мулла Муҳсиннинг ўз дастхати ва таҳрири билан ёзилган “ариза” мажлисда*

яхшигина кулги берди. А. Қодирий, Обид кетмон. *Тожиқўзи аввал ёзувчи дастхатиға мансуб ўша ҳаяжонли сатрларни ўқиб берди. «Ўзбекистон қўриқлари». Бу ёзув унга таниш: Асроранинг дастхати.* С. Аҳмад, Уфқ.

ДАСТШЎ(Й) [ф. دستشوی — қўл ювадиган идиш] Қўл-бет ювганда, ювинди сув оқиб тушадиган металл идиш. У [канизак] хиёл ўтмай, қўлида дастшў ва қумғон билан келиб, ўтирганлар қўлиға сув қуйди. М. Осим, Қарвон йўлларида. *Бир қўлида обдаста, бир қўлида дастшў, сўрининг четида туриб, қўллариға сув қуя бошлади.* П. Қодиров, Қадрим.

ДАФ I [а. دف — доира, чилдирма] Чертиб чалинадиган, доира шаклидаги ёғоч гардишга хом тери қоплаб ясалган мусиқа асбоби; чилдирма, доира. *Даф чалиниб, базм бошланди.* Мирмуҳсин, Ойна. *Дилдор юзуриб бориб, Давлатбахтбегиининг хонасидан ғижжака, танбур, даф келтирди.* Ойбек, Навоий.

ДАФ II [а. دفع — силташ, қаршилиқ; узоқлаштириш] Қайтариш; йўқотиш, бартараф этиш. *Мана у [Отабек] шу мудҳиш, бошга тушмоғи аниқ турган ҳалокатнинг дафи учун Марғилондан ошиғич чиқиб жўнаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Даф бўлмоқ Йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ; бартараф бўлмоқ. *Чол бобо қўли билан “даф бўлинглар” дегандек ишора қилиб қўйди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи. «*Келган бало ўша билан даф бўлсин*», деди ичида. С. Анорбоев, Оқсой. **Даф қилмоқ** (ёки **этмоқ**) 1) қайтармоқ; йўқотмоқ, бартараф қилмоқ. *Қуй сутининг қон туфлаш касалини даф қилишда фойдаси катта.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Ҳар қандай ёмон назарни даф қилади бу исирик.* С. Аҳмад, Уфқ. *Душманнинг бир неча ҳужуми даф этилди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат; 2) ҳужум қилмоқ, ҳамла қилмоқ. *Беғуноҳларға ноҳужа даф қиладиганларни сал фаҳмласанг, шипшитиб қуй: нақ белини синдирамиз. “Муштум”. -Ваҳшийға тегмасанг, у сенга даф қилмайди, — деди Шубин.* Шуҳрат, Олтин зангламас. *Алижон чамадонини шилдираб оқайтган ариқ бўйиға қўяётганида, қоплон сапчиб туриб, даф қилди.* Мирмуҳсин, Чинқиш. **Дафи савдо** 1) бошга тушган савдони қайтариш; 2) бошга тушган савдони қайтарадиган.

ДАФИНА [а. دفینه — ерга кўмилган бойлик] I Ерга кўмилган зебу зийнат буюм-

лари, қимматбаҳо тошлардан иборат бойлик, хазина. *Ота-бобонгиз ва ўзингиз жамғариб қўйган хазина, дафиналарни бир-бир очиб.. бизға топширинг.* С. Айний, Дохунда. *Ўтган асрнинг охирларида Фарғона область Наманган уезида.. чўпонлар тасодифан металл буюмлар дафинасини топиб олишган. «Фан ва турмуш».*

2 кўчма Сиру асрор, орзу-армон. *Дафина кўп кенг юрагимда, Катларим сақлар.* Миртемир, Асарлар.

ДАФН [а. دفن — марҳумни кўмиш, қабрга қўйиш] Ўлган киши (майит)ни кўмиш, қабрга қўйиш маросими. *Дафн этмоқ* (қилмоқ). ■ *Одил бувани Собир ўз қўли билан дафн этди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Дафн маросими тушдан кейин тугаб, одамлар тартибсиз равишда.. тарқала бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАФНА [юнон мифологиясидаги Daphne — дарё маъбудининг қизи номидан] Лаврдошларга мансуб доимо яшил хушбўй дарахт; лавр. *Родионов чемпион Петросян бўйниға дафна дарахти баргидан ясалган катта гулчамбарни кийгизиб қўйди.* Газетадан. *Суратни дафнадек безаган райҳон, Қўл тегса, дув этиб тўкилар гўё.* Б. Бойқобилов, Садоқат.

ДАФТАР [а. دفتر < юн. diftera — қоғоз ўрами] I Китобча шаклида тикилган, муқоваланган ва хат ёзиш ёки расм чизиш учун мўлжалланган тоза қоғоз варақлари. *Бир чизикли дафтар. Катак дафтар. Расм дафтари.* ■ *Болаларникидай кулимсираган жуда жонли ва қандайдир баҳаё қоп-қора кўзлар дафтарлар устида ўйчан югуради.* Ойбек, Нур қидириб. *Шерали ҳозиргина эшитган гапларини апил-тапил дафтарига ёзғач, минбарға қараб қолди.* С. Кароматов. Олтин кум. *Отам менинг отли йигит, Дафтари гул хатли йигит.* «Бойчечак».

Вексель дафтари Қарздорларнинг қарзлари ва уни тўлаш муддатлари қайд этиладиган ҳужжат. *Шуниси ҳам борки, вексель дафтарим қаердалиги эсимда йўқ.* К. Яшин, Ҳамза. **Кундалик дафтар** Ўқувчининг дарсларға қатнашиши, ўзлаштиришиға оид маълумотлар қайд этилувчи дафтар. *..ювган кирларини дазмол қилди, болаларининг дарсларини текширди, кундалик дафтарларини кўрди.* С. Зуннунова, Олов. **Нота дафтари** Мусиқа ноталари қайд этилган ёки этиладиган дафтар. *Симларға қўнган қушлар*

нота дафтаридаги нуқталар-у, шамол уларга қараб, куйни чалаётгандек эди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. **Уй дафтари** Бир хонадон, оилада истиқомат қилувчиларнинг муайян ҳудудда, манзилда рўйхатга олинганлиги қайд этилувчи расмий дафтар. **Хотира (ёки кундалик) дафтари** Шахнинг ўз кундалик ҳаёти давомида кўрган-кечирганларини ёзиб борган ёки ёзиб борадиган дафтари. *Махзум домланинг хотира дафтари*нинг биринчи қисми шу билан тамом бўлди. А. Қодирий, Гирвонлик Маллавоий. **Шикоят дафтари** Савдо-сотик тармоқлари ва бошқа ташкилотларда мижозлар, фуқаролар ўз шикоят ва таклифларини қайд этиши учун жорий қилинган дафтар. *Шикоят дафтари*ни талаб қилса, «*тўрт элик қоғозга дардингизни ёзинг, кимга десангиз, элтиб бераман*», деди. «Муштум». **Ҳисоб дафтари** Шахсларнинг исм, фамилиялари ва уларга, уларнинг иш-фаолиятига оид маълумотлар қайд этилувчи дафтар. *Тальат уни кўриб қолди шекилли, ҳисоб дафтари*ни пахта устига ташлаб, чошиб тушди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Бирор кимса ёки нарса ҳақидаги саргузашт ҳикоя. *Унинг дафтари узун. Дафтар қилмоқ.*

3 кўчма Борлик, ўзлик. *Ҳар ёнда гўзаллик ёймиш дафтари*н. А. Орипов, Юргим шамоли.

Дунё дафтари Тарих саҳифаси. *Шу буюк ўглингни ардоқлаб дилдан, Халқим, таъзим этсанг арзига*й тамом. *Унинг номи билан бирга битилган Дунё дафтари*га ўзбек деган ном. А. Орипов, Йиллар армони. **Кўнгил дафтари** Дилдаги армонлар, хатдир-ҳасратлар. *Хатдир кўнгил дафтари, хатдир севги каптари.. Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. Кўнгил дафтари*нинг олтин бетига *Бебаҳо, нашъали чечак тақдиниз*. Файратий. **Темир дафтар қ. темир. Умр (ёки ҳаёт) дафтари** Умр онлари, таржимаи ҳол; хотиралар. *Мелихон она умр дафтари*ни варақлади. Газетадан. *Билсин: ҳаёт дафтари*га у *Ўчмас қилиб мангу битилган*. Шуҳрат, Ёшлигимнинг давоми. **(Ҳасрат) дафтари очилди** Ҳасрати бошланди. *Шу баҳона билан унинг дафтари очилиб кетди*. Ҳ. Назир, Узр, отахон. *Нотаниш жувоннинг ранги оқариб, ҳасрат дафтари очилиб кетди*. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *–Дафтаримни очиб нима қиласиз? – деди энгил хўрсиниб Гуландом. Ойбек, Танланган асарлар.*

ДАФТАРДОР [дафтар + ф. دار – бирор нарсага эга маъносидаги кўшимча] 1 тар. Давлатнинг кириш-чиқимлари ҳисобини олиб борувчи лавозимли киши.

2 эск. Идорага келган-кетган хат-ҳужжатларни журналга ёзиб борувчи ва ёзувчизув ишларини бажарувчи ходим, котиб(а). *Унинг ўзига ўхшаган Ҳомид номли бир ўртоғи бор. У Округ ижроқўмида дафтардор-журналист. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ДАФТАРДОРЛИК Расмий муассасаларда идорага дахлдор ёзув-чизув ишлари билан шуғулланиш ва ўша мансаб номи. *Хўжа Афзал дафтардорлик, ҳисоб-китоб ишларига жуда моҳир эди. Ойбек, Навоий. Маориф идоралари.. бу кунгача дафтардорлик ишини.. йўлга қўйган эмаслар. Зиё Саид.*

ДАФТАРНАВИС [дафтар + ф. نویس – ёзувчи] тар. Қозихонада ҳукм, васиқа ва ш.к. ҳужжатларни дафтарга ёзиб борувчи; иш юритувчи.

ДАФТАРЧА 1 Дафтар с. кичр. *Тавҳидий дафтарчани очди ва қадамини секинлатиб ўқий бошлади. А. Қаҳҳор, Асарлар. [Зокир ота] ..унинг [Сидиқжоннинг] отини дафтарчасига ёзиб қўйди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

2 Босмахонада китобча шаклида тайёрланган ёндафтар ёки графалари зарур вақтда тўлдириладиган расмий ҳужжат. *Фосиҳ афанди қўлидаги дафтарчаси билан қаламини ерга қўйиб, чапак чалди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

Ён (ёки кўйин, чўнтак) дафтарча Чўнтакка солиб юришга мўлжалланган дафтарча. *Ён дафтарчасига нималарнидир ёзиб, кўкка қаради. С. Кароматов, Олтин қум. Ҳали маъруза айтган киши билан аёл Фотиманинг ўзини, отасининг исмини сўраб, чўнтак дафтарчасига ёзиб олишди. Т. Ашуров, Оқ от. Бир пиёла қаҳвадан кейин меҳмон ўзига келиб, кўйин дафтарчасини олди. «Гулдаста».* **Меҳнат дафтарчаси** Шахнинг меҳнат фаолиятига оид расмий маълумотлар қайд этиладиган ёки этилган дафтарча. *Қаёққа бораман, қораланган “меҳнат дафтарчам” билан ким мени ишга олади. С. Аҳмад, Уфқ.* **Омонат дафтарчаси** Омонат кассаларига қўйилган маблағ ва уларга оид маълумотлар қайд этиб бориладиган дафтарча. *[Салим Обидий] Аллақандай зарур ҳужжатларни, омонат дафтарчасини рўмолга тугди.*

Мирмуҳсин, Умид. **Пенсия (ёки нафақа) дафтарчаси** Кимсанинг пенсияси миқдори ва уни тўлаб боришга оид маълумотлар қайд этилувчи дафтарча. *Тўлғон холамнинг пенсия дафтарчаси билан юрибман.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ДАФТАР-ҚАЛАМ жуфт с. Қалам, дафтар ва ёзув-чизувга керакли нарсалар. *Хизматчи дафтар-қалам келтириб, санъаткорнинг олдига қўйди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Ҳамза Санобарнинг олдига бориб, унинг дафтар-қаламини йиғштиришини кутиб турди.* К. Яшин, Ҳамза.

ДАФЪА [а. دفعه — марта, карра] **1** Марта, карра, бора. *Илк дафъа. Сўнг дафъа.* ■ *Бу кун Йўлчи бу уйга биринчи дафъа кирган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шокир ака.. неча дафъа синчиклаб, кўз ўнгидан ўтказди.* М. Хайруллаев, Кўнгил. *Бу — эркак зотининг илк дафъа унга бефарқ қараши эди.* «Ёшлик». *Феруз уни илк дафъа кўрибоқ, Табибийга башорат қилган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бу олмоши билан биргаликда “сафар”, “гал” сўзлари маъносида қўлланади. *..бу дафъа биздан нима гуноҳ ўтди, бундай беҳурмат қилдингиз.* «Алпомиш». *Бу дафъа товуш аввалгидан кўра узоқроқдан келар эди.* Ҳ. Олимжон.

ДАФЪАТАН [а. دفعتاً — бирдан, кутилмаганда] *рвш.* **1** Юз бериши кўзда тутилмаган, бирдан, тўсатдан, кўққисдан. *Елиб, йўргалаб кетаётган тўриқ дафъатан тумшугини баланд кўтариб, қаттиқ кишнади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Эргаш ишларни ўйлар экан, дафъатан кўз ўнгидан қўшни қиз — Азиза жонланди.* Ҳ. Гулом, Замин юлдузлари.

2 Дастлаб, бошда, аввалига. *Берди татар дафъатан мақсадга тушунмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Мансур жилмайиб, ўзи томон келаётган йигитни дафъатан таниёлмай турди-да, кейин суюниб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДАХЛ [а. دخل — кириш; алоқа, муносабат; шубҳа] Бирор шахс ёки нарсага алоқадорлик, тааллуқлилиқ; алоқа, муносабат. *Бизнинг уришиб қолишимиз учун Карим сандиқчининг ҳам дахли бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аслини суриштирсангиз, бу ишларга худонинг ҳеч дахли йўқ, ака. Ҳаммасини оқпошино қилаётибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Дахл этмоқ (ёки қилмоқ) Ҳавф туғдирмоқ, ҳамла қилмоқ, тажовуз қилмоқ; тегмоқ.

Менинг уйимда бир умр турсангиз ҳам — бемалол, биров сизга дахл қилмайди. «Олтин бешик». *Бу жавоб Маҳмуд Фазнавийнинг иззат-нафсига тегили ва Сайидо тирикчилигида унинг юртига дахл қилмади.* М. Осим, Карвон йўлларида. *-Виждонимга дахл қилманг! У сотилмайди, сотиладиган мато эмас! — деди Воҳид ака.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАХЛДОР [а. + ф. دخلدار — фойдали; алоқаси бор, шерик] Бирор нарсага бево-сита алоқаси, боғлиқлиги бўлган, алоқадор, тааллуқли. *Низомиддин суҳбат ҳозир ўзининг жанговар ишларига дахлдор бўлгани учун индамай ўтирарди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Айбномада ҳали қамоққа олинмаган, аммо жиноятга дахлдор бўлган бир қанча кишиларнинг номлари ҳам келтирилди.* Ҳ. Гулом, Машғал.

ДАХЛДОРЛИК Бирор иш-ҳаракатга, жараёнга алоқадорлик; шериклик. *Кейин билсам, мамлакат тақдирдан, унинг ташвиш ва муаммоларидан доимо бохабар бўлиб туриш ҳар бир фуқаронинг табиий эҳтиёжи бўлиб, у Ватан тақдирига дахлдорлик туйғусидан келиб чиқар экан.* Газетадан.

ДАХЛЛАШМОҚ шв. Ҳазил қилиб айтмоқ, ҳазиллашмоқ. *Дахллашиб айтган эдим, менга тушунмабдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм. *-Оғалар, “сиёсат” қилманглар, дахллашманглар, — деди [Собир темирчи].* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДАХЛЛИ айн. дахлдор. *Бу гаплар сенга дахлли эмас.*

ДАХЛСИЗ 1 Маълум бир нарсага бево-сита алоқаси, боғлиқлиги бўлмаган, дахли йўқ, тааллуқли эмас. *Бу сенга дахлсиз гаплар.* ■ *Қурбон ўзига дахлсиз нарсалар ҳақида хаёл сураётганини пайқаб, юраги сиқилди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Ҳеч ким дахл қила олмайдиган, қўл тегиза олмайдиган, ҳар қандай қасд ёки тажовуздан ҳимоя қилинган ёки қилинадиган; бузилмас. *Маддоҳлар — худонинг дахлсиз бандалари, уларни хонлиқнинг ҳар бир беклиги, ҳар бир ноиблигига жўнатсак, зарар қилмас.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Яна қадри ошади онамиздай муқаддас, Ҳар қаричи муборак, дахлсиз, азиз ерининг.* Ф. Гулом, Шеърлар.

3 дп. Ўзга элларда қонун йўли билан жазолаб бўлмайдиган. *-Ҳазрат, бу одатга хилоф.* *Элчилар дахлсиз-ку, — деб хириллади.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ДАХЛСИЗЛИК 1 Бирон-бир ишга дахли, алоқаси йўқлик, тааллуқли эмаслик.

2 Ҳар қандай хавф ёки тажовуздан ҳимоя этилганлик. *Чегара дахлсизлиги. Уй-жой дахлсизлиги. Дипломатик дахлсизлик. Депутат дахлсизлиги.* ■ *Мамлакатимизнинг тақдири, чегараларимизнинг дахлсизлиги шу ҳудудда яшаётган фуқароларимизнинг ҳушёр ва сергаклигига ҳам боғлиқ.* Газетадан. *..жамиятда хусусий мулкчиликка нисбатан ҳурмат ва унинг дахлсизлигини таъминлайдиган муҳит яратишимиз шарт.* Газетадан.

ДАХМА [ф. دخمه — ер остидаги сағана, қабр] *кт.* Қабр устига ўрнатилган ёдгорлик; мақбара. *Биз дахмага кирган чоғимизда, зиёратхонада одам кўп эди.* М. Муҳаммад-жонов, Турмуш уринишлари. *Илгарилари ўша дахмада дайди-сайдилар ётиб юришарди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ДАХМАЗА [ф. دخمه — қийинчилик; алдов] Салбий нарса, ҳодиса; ортиқча ташвиш, дардисар, бош огриғи. *Э-э! Сотинг бу туяларни, қиши билан боқасизми!? Хашак-хушак, деб дахмаза қилиб юрасизми?!* Ойбек, Болалик. *Ўзи элик гектар ер-у, дахмазаси беш юз гектарга татийди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ДАЧА [р. «датель» — «бермоқ» сўзидан; берилган нарса] *с.т.* Ёзда дам олиш учун мўлжалланган, шаҳардан ташқарида қурилган уй-жой; далаҳовли. *Ариқ буйидан ўтган девор орқасида дача бор.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Дачадаги ўша воқеадан кейин у Зумрад билан танҳо учрашувларни бас қилган.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ДАШНОМ [ф. دشنام — сўкиш; ҳақоратли сўз] Қилмиши учун уялтириш, қаттиқ койиш, сўкиш. *Дашном бермоқ.* ■ *Сизга дашном беравериб, жағимда жағ қолмади.* «Ёшлик». *Тўғри сузинг тўқмоғи бор дегандай, бу дашном онага қаттиқ таъсир қилди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *Ҳаётнинг у айтгандай чалкаш, мушкул, шафқатсиз эмаслигини исбот қилиб, у кишига дашном бергим келарди.* А. Мухтор, Асарлар.

Дашном емоқ Қаттиқ гап, койиш эшитмоқ. *Дашном еганим — беш нон еганим.* Мақол. ■ *У ҳеч кимдан бундай дашном емаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАШТ [ф. دشت — дала; чўл, саҳро] **1** Экилмай ётган сувсиз ер; чўл. *Бепоен дашт. Қароқ дашт. Дашт ҳавоси. Даштда юр-*

санг, сув қадри ўтар, ёр билан уришсанг, ёр қадри ўтар. Мақол. ■ *Дашт деганим — қишлоқ этагидаги насту баланд тепаларнинг орти.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Ҳали даштга қоронғилик чўкмаган.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Кенг, очиқ майдон; дала. *Бировлар бир нарча жой тополмай саргардон, чодирсиз, чайласиз даштда ўтирадилар.* Ойбек, Нур қидириб.

ДАШТ-БИЁБОН, дашту биёбон Дашт ва биёбон(лар), чўл ва саҳролар. *Ҳаммаёқ дашт-биёбон: одам юрса — оёғи, қуш учса, қаноти куюди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Тақдир буни ҳам кўп кўриб, тинчгина уй-жойидан дашту биёбонга ҳайдади.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ДАШТЛИК 1 Экилмай ётган сувсиз ерлар; чўллар.

2 Даштда яшовчи киши; умуман шаҳардан ташқарида яшовчилар. *Даштлик деб кўп қилма мазох.* «Ҳасанхон».

ДАШТПИЁЗ Ёввойи пиёз турларидан бири.

ДАШША, дашшу шв. Дашшў(й). *Мискарликда ўнг томондаги пачоқ дўкон олдига ёйиб қўйилган мис баркаш, катта-кичик обдаста, дашшаю манқалдонга.. кўз ташламай иложингиз йўқ.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. *Холангиз бозордан дашшу харид қилиб кепти.* Т. Ашуров, Дашшу.

ДАШҚОЗОН айн. дошқозон. Турдимат энг аввал автокачкага дашқозон, битта катта бакни ортди. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *Ҳовлининг ўртароқ ерига чуқур ўчоқ кавлаб, катта дашқозон осилипти.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАШҚОЛ 1 Рудалан металл эритиб олишда ҳосил бўладиган шишасимон ёки тошсимон модда; шлак.

2 кўчма Ярамас, бемаъни; фирром. *Ҳар савдолар тушар марднинг бошига, Қойил эмасман дунёнинг дашқол ишига.* «Эрали ва Шерали».

ДАЪВАТ [а. دعوت — чақириқ, ундаш; ташвиқот] **1** Бирор-бир ҳаракатга, маънавий, мафкуравий маслакка ундаш, чақириш; рағбатлантириш. *Озодлик учун курашувчилар сафида бўлиш унинг қалб даввати эди.* Газетадан. *Икки йигит ҳам ичдаги қандайдир муқаддас бурчнинг даввати билан курашга шўнғиди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

Даъват қилмоқ Бирор ишга, маросимга чақирмоқ, таклиф қилмоқ. *Ганга даъват қилинган ўн чоқли қариндош аёллар ҳам кўришиб, қайта-қайта ҳол-аҳвол сўрашиб.. ҳар қайсиси ўз билганча дуо қилишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бир соатдан сўнг ироқ-ёвуқдан тўйга даъват қилинганлар кела бошлашди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 эск. Таклиф, чақирув.

Даъват хати (ёки **қоғози**) Чақирув хати, таклифнома. *Абдурахмон.. мударрис амалчиларидан Бухороий шарифга келиб таҳсил қилишга даъват хати олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..ушбу йилнинг 15 апрелида бўладиган соғлиқни сақлаш кўргазмасига даъват қоғози олди.* Газетадан.

ДАЪВАТКОР Маълум иш-ҳаракатга, маслак, ғояга ундовчи, руҳлантирувчи. Сўз, даъваткор чақириқ каби, жисминни кучга тўлдириб, қалбингни оловантиради ва сўнмас зафарларга чорлайди. Газетадан.

ДАЪВАТНОМА [даъват + нома] 1 Бирор иш-ҳаракатга ёки бирор ғоявий-маънавий маслакка ва ш. к. га даъват этувчи, ундовчи хат, варақа. *Даъватномада кўзғолончилар подшо ҳукуматига қарши ҳаёт-мамот курашига отланганликларини баралла маълум қилдилар.* Газетадан. *Жиззахда урушга қарши ҳаракат қатнашчилари қабул қилган даъватнома остида жуда кўп имзолар ҳамда болаларнинг бармоқ излари бор.* Газетадан.

2 Ёзма таклиф, таклиф хати, таклифнома. *Тошкентлик Мирсоат заргар олтишметмиш маҳалланинг ҳар биридан йигирма-ўттиз кишини сайлаб ёздириб, даъватномалар тарқатибди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДАЪВО [а. دعوى – арз, шикоят, иддао] 1 ҳуж. Бузилган ҳақ-ҳуқуқини талаб қилиш ёки уни ҳимоя этиш ҳақида ҳуқуқни ҳимояловчи ташкилотларга қилинадиган мурожаат, арз. *Пул даввоси. Мерос даввоси. Чегара даввоси. Ўзимдан чиққан балога, Қайга бораи даввога.* Мақол. ■ *Шу-шу, даввосида маҳкам турган Элчиев қайтиб терговга бормади: билганини қилсин энди!* Э. Аъзамов, Жавоб. *Судья Хадича отинни турғазди: -Айбланувчига даввонгиз борми? -Қанақа даввом бўлсин, тақдир экан!* «Ёшлик».

Хун даввоси тар. Ўлдирилган кимсанинг қонига қон олиш ёки қонун йўли билан жазо талаб этиш.

2 Бировни айблаш, тухмат. У “мени урди”, деб даъво қилипти. ■ У Араббойга даъво қилмоқда эди.. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ўзи муносиб бўлмаган ёки ўзида бўлмаган ҳақ-ҳуқуқ ёки хусусият, фазилатларни эътироф этишини талаб қилиш, бу йўлдаги уриниш, иддао. *Биринчилик даввоси.* ■ *Саройда барча: шарият пешволаридан тортиб то кичкина амалдоргача шоирлик даъво қиларди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Баҳодирлик даъво қилиб юрибсан, Бек отангинг тулпорини минибсан.* «Маликаи айёр». *Шунақа ошлар борки, ота-онасининг илми унчалик эмас, билимдонликни даъво қилмайдилар.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Узум узсам узумзордан бир шингил, Асалман дер, ширинликда даввоси.* С. Абдулла.

4 Жавоб талаб қилинувчи мулоҳаза, фикр. *Олтин чиримас, даъво қаримас.* Мақол. ■ *Пўлатжон Зебининг бу даввосига нима дейишини билмай, ўйлаиб қолди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *-Куладиган гап эмас бу, кулманглар, – деди Маъсумаой ўз даввосини исботлашга уриниб.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

5 эск. айн. теорема.

ДАЪВОГАР [а. + ф. دعاگار – даъво қилувчи] 1 ҳуж. Ўз ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя этиш ҳақида тегишли жойларга расмий ёки ғайрирасмий арз қилган, талаб қўйган фуқаро ёки юридик шахс. *Ўғри зўр бўлса, Даъвогар жавобгар бўлар.* Мақол. *Даъвогар қози бўлса, Дардингни оллога айт.* Мақол. ■ *Ўғри қутулиб, даъвогар судга тортилган вақтлар кўп бўлган.* Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза. *Нега уч йилдан бери индамай келган хотин бирдан даъвогар бўлиб қолибди?* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Ўзида йўқ ҳақ-ҳуқуқ, хусусият ёки фазилатларнинг эътироф этилишини талаб қилувчи. *-Менга даъвогар? Подшоҳлик ҳақида даъвогар, – деди амлокдор.* С. Айнӣ, Қуллар.

3 Мусобақа, танлов, спорт ўйинларида юқори ўрин учун курашувчи. *Футбол командамиз биринчи ўрин учун даъвогарлардан дир.*

ДАЪВОГАРЛИК Ўзини даъво қилишга ҳақли деб ҳисоблаш; даъволашиш. *Икки киши ер таллашиб қолишибди. Ҳар бири ерга даъвогарлик қилиб, далил келтира бошлабди.* С. Кароматов, Сўнги бархан. *Мусобақада*

республикамиз ёшлари ҳам совринли ўринларга даъвогарлик қилади. Газетадан.

ДАЪВОЛАШМОҚ Ўзаро ҳақ-ҳуқуқ талашмоқ, бир-бирдан ҳақ талаб этиб, жанжаллашиб юрмоқ.

ДАЮС [а. ديوث — кўшмачи] 1 Ўз хотинини бировга қўшиб берувчи; кўшмачи, далла. Сидиқжоннинг ранги бўзариб кетди: -Мен даюс эмасман! Бунақа кўшмачилик сизлардан келади. А. Қаҳдор, Кўшчинор чироқлари.

2 Каттиқ сўкиш ибораси. Ўҳ, даюс!.. Бу пичоқ неча гуноҳсизнинг ёстиғини қуритган экан! А. Қодирий, Обид кетмон. Уйдан илон чиқдими бу даюснинг, каллаи саҳар изғиб қолибди? Тоҳир Малик, Ажаб дунё.

ДАҚЁНУС, даққиюнус [а. دقيانوس < лот. қадимги Рим императори Диоклетиан (Diocletianus, милодий 284-305)нинг Шарқ халқлари орасидаги номи]: **дақёнусдан қолган** 1) қадимдан, алмисоқдан қолган, жуда эски, қадимий. Мен болаларни Қудратилла қори сингари янги усулда ўқитишни билмаганим учун дақёнусдан қолган усул билан ўқитар эдим. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари; 2) жуда ҳам эскириб кетган. Гулнор дақёнусдан қолган кафшини кийиб, чирик паранжига ўралиб, Йўлчи билан жўнади. Ойбек, Танланган асарлар.

ДАҚИҚА [а. دقيقه — минут; зарра; но-зиклик] 1 Соатнинг олтимишдан бир бўлагига тенг вақт; минут. ..Вақт. Биз уни бўламыз дақиқа, соатларга. Р. Парфи, Кўзлар. Ҳар дақиқа, ҳар сония ғанимат, вақтни ўтказмай, чолни кўндириш керак. «Ёшлик». Ҳамма бир неча дақиқа бош эгиб, жим қолди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Умуман, вақтнинг жуда қисқа бўлаги; он, лаҳза. Бир дақиқа, фақат бир дақиқа кўзларимиз тўқнашди. «Ёшлик». Гоҳ-гоҳда нафас ростлаш дақиқаларида ерга урилган кетмон товушлари эшитилади. И. Раҳим, Ихлос. Бу дақиқалар унга ҳам лаззатли, ҳам азобли туюлар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДАҚИҚАЛИ 1 Дақиқадан иборат, дақиқа ўлчовидаги. Уч дақиқали курашдан сўн Мутал бўшашиди, илгариги кучанишлардан қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Жуда қисқа, бир онли. Бир дақиқали иш. ■ Икки қўшнинг ҳовли юзиде бўлган бир дақиқали суҳбатини уйда,

дераза тағида ўтириб, чала-ярим эшитиб қолдим. Ғайратий, Узоқдаги ёр.

ДАҚИҚАЛИК айн. дақиқали 1, 2. Уч-тўрт дақиқалик сукутдан кейин Отабек тилга келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Баъзан бир дақиқалик учрашув ҳам неча йиллар ёдда туриши мумкин. И. Раҳим, Жаводнинг жадвали.

ДАҚҚИ 1 Ишлатилавериб ишдан чиққан, ҳолдан тойган, шарти кетиб, парти қолган. Даққи от. ■ Раисимиз даққи Содиқ, Калити йўқ эски сандиқ. Т. Йўлдош, Аттанг.

2 Кўп иш кўриб ёки дакки еявериб чарчаган, лоқайд бўлиб қолган (одам ҳақида). Бундай совуқ сўзларни жуда кўп эшитиб, даққи бўлиб қолган.. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

3 ив. Кўп гапирувчи, маҳмадона, вайсақи.

ДАҚҚИЮНУС с.т. Дақёнус. Куча томондан қараганда кўримсиз, даққиюнусдан қолган уймакор эшик ғирчиллаб очилади. Мирмуҳсин, Умид. Ҳар қандай истеъдодни ўзимизнинг даққиюнусдан қолган тор ва эски қолипимизда ўлчаб кўрамыз Н. Қобул, Унутилган соҳиллар.

ДАҒАЛ 1 Кўриниши, тузилиши беўхшов; кўпол. Дағал бармоқлар. ■ Мен беканинг дағал қўлларини ўпдим. «Ёшлик». Назарга хотиннинг бармоқлари серпай, дағал туюлди. Э. Усмонов, Ёлқин.

2 Табиий ҳолда каттиқ; майин, силлиқ эмас. Дағал соч. Дағал жуён. ■ Мулла Икром баланд бўйли, дағал соқол.. бир киши эди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳар йилгидан кўра кўпроқ силос, сенаж ва дағал хашак бостирилди. Газетадан. Унинг пешонаси устида хурпайган тимқора, дағал сочлари лампа шишасига қарийб тегиб турарди. Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Кўпол ишланган, жўн. Дағал мовут. Дағал қоғоз. ■ Дағал сахтиёндан этик кийган оёқларини кериб.. пичан уюмларини аравага ортарди. С. Анорбоев, Оқсой.

4 Ҳазм бўлиши қийин, бадҳазм. Дағал овқат. ■ Мол гўштида эса бирлашма тўқима кўп ва дағал бўлгани учун каттиқ ва ҳазм бўлиши қийин. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

5 Кишига каттиқ тегадиган, қаттиқ ботадиган; совуқ, кўпол. Дағал гап. Дағал муомала. Дағал одам. ■ Раиснинг.. дағал гапириши Козимга ёқмади. Э. Усмонов,

Ёлқин. Муҳаммади дағал гапириб, унинг таъбини хира қилди. «Муштум». У дағал ва совуқ товуш унинг ўқиди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. [Давроновнинг] Муомаласи дағал, оғзи коски бўлиб, одамларни оёқ учиди кўрсатарди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Кампир дағал жавоб берди. Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

ДАҒАЛЛАШМОҚ I Тобора дағал, кўпол бўлиб бормоқ. *Назира жуда ўзгариб кетибди: ..кўзлари атрофида ажин қўнгандай, қўллари дағаллашиб, бу дағаллик бутун қоматига ҳам уриб тургандай.* Д. Нурий, Осмон устун.

2 кўча Хатти-ҳаракати кўполлашмоқ, кўрслашмоқ. *Дағаллашдим — салга жаҳлим чиқади, Инжалашдим — салга қувончим дунё.* Р. Парфи, Кўзлар.

ДАҒАЛЛИК I Нарса, буюмнинг майин, юмшоқ эмаслиги; қаттиқлик; кўполдик. *Қўлнинг дағаллиги. Бу мато дастурхон учун дағаллик қилса керак.* ■ -Форманинг [Ҳамдам форма] қўли унга дағаллик қилмасмикан? — деди кулимсираб. С. Айний, Қуллар.

2 Муомала, гап-сўзнинг кўполлиги; кўрслик. *Назар тўсатдан дағаллик билан гап бошлади.* Э. Усмонов, Ёлқин. — *Мен одамларга, хотин-халажга қилаётган дағаллигингизни айтмай қўя қолай, — деди Инобат.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Жўра қоровулни қучоқлайди, унга дағаллик қилгани учун узр сўрайди.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

3 Кўполлик билан қилинган хатти-ҳаракат. *Нари-бери кўз югуртиргач, хотинига бақрайиб қолади, сўнг Мунисхоннинг билагини чангаллаганича, дағаллик билан уйи томон судрайди.* «Гулдаста». *Ойсулувхоннинг дағаллиги Сувонжонга қаттиқ тегди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ёш ходимдан бундай дағаллик кутмаган Толиб ака тутақиб кетди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

ДАҒ-ДАҒ: дағ-дағ титрамоқ (ёки қалтирамоқ) Бирор касалликдан, совуқдан ёки қаттиқ кўрқувдан ияги иягига тегмай, қалт-қалт титрамоқ. *Келиннинг ранги қув оқариб кетган, дағ-дағ титрар эмиш.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Кўрқув ичиди дағ-дағ қалтираётган Қумри эрининг ёнига ўтиб, унга кўмаклашди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ДАҒДАҒА [a. دغغه — ҳаяжон; кўрқинч] **I** Ваҳима ёки шовқин солиб қилинган дўқ, пўписа. *Милтиқ кўтарган билан овчи бўлмас, Дағдаға солган билан довчи бўлмас.* Мақол.

■ **Латофат Рўзиевнинг овозидаги дағдағани энди пайқагандай, сесканиб кетди.** Ў. Ҳошимов, Бир томчи шудринг.

2 Кўрқитиш учун кўтаришган жанжал, низо. *Биз бу дағдағаларни ўртадан кўтаришга ҳаракат қилурмиз.* Ойбек, Навоий. *Маҳаллада ҳаммага дағдаға қилиб ўрганган Фотима “закончи” деган ном ҳам чиқарган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Шовқин-сурон, овоза; дабдаба. *Уч юз одами билан салтанати дағдағаси ерни титратиб, жўнаб кетди.* «Юсуф ва Аҳмад». *Бу ҳам хонлик даврини суриб, подшолик дағдағасини қилиб, неча йил, неча ой ўтди.* «Муродхон».

4 кам қўл. Ташвиш, безовталиқ, уриниш. *Шаҳарнинг шоирлари.. қофия дағдағаси билан оғрийдилар.* Ойбек, Навоий.

5 кўча Хавф солиш, туғдириш. *Кўп ўтмай қорамтир булутлар кўк юзида дағдаға қила бошлади.* Мирмуҳсин, Умид. *Вақт ярим кечадан ўтганда, ҳавонинг дағдағаси зўрайди.* Й. Муқимов, Матонатли қишлоқлар.

ДАҒА I [ф. < сурд. ۵۳ — қишлоқ] *тар.* Ўрта Осиё хонликларида: қишлоқ жойларида бир неча қишлоқдан, йирик шаҳарларда эса бир қанча маҳалла, мавзедан иборат бўлган маъмурий-ҳудудий бирлик. *Мирзакаримбойни Тошкентнинг тўрт даҳаси билади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёзнинг жазирамасида бутун даҳада бунчалик салқин, сўлим чой-хонани топиш қийин.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Дарров уч кишини Себзор, Кўкча ва Бешёғоч даҳаларига хабар учун жўнатишди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАҒА II [ф. دغه — ўнталиқ; ўн йиллик; ўн кун] **I тар.** Ўтмишда Бухоро амирлигида ўнта пиёда аскардан иборат бўлган ҳарбий бўлинманинг номи.

2 дин. Рамазон ойида ўтказиладиган ўн кунлик ибодат ва у билан боғлиқ маросим. *Рамазон ойининг сўнги ўн кун қолганда, эшон домланинг муридларидан олтмиш-етмиш киши мадрасага йиғилиб, “даҳа” номидаги ибодатга ўтирар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДАҒА III [ф. دغه] *махс.* Ипак қуртининг уйқуга кириш палласи, ёши. *Даҳада қуртни мумкин қадар тўйдириш, сўнгра дастага киритиш керак.* Газетадан. *Қурт даҳага кирдими, колхоз араваси кетма-кет шаҳарга физиллайди.* С. Аҳмад, Сайланма.

Даҳага кирмоқ Уйқуга кирмоқ (ипак курти ҳақида). *..қурт даҳага кириб, барғни икки баравар ортиқ ҳазм қилади.* Газетадан. *Ҳаммалари, даҳага кирган қуртдек, овқатга ташланиши.* «Муштум». **Катта даҳа** Ипак куртининг тўртинчи ва бешинчи уйқуси. *Пилла қурти катта даҳага кирганда, одамни шошириб қўяди.* Газетадан. **Кичик даҳа** Ипак куртининг биринчи, иккинчи ва учинчи уйқуси. *Ҳа, нима қилай, холанг ўргилсин. Қуртларим учинчи даҳага кирган, шошириб қўйишди мени!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Охирги даҳа айн. катта даҳа.** *Ёдгор соғайиб, охирги даҳада турган пилла қуртидай бўлган эди.* С. Айний, Дохунда.

ДАҲАБОШИ тар. Бухоро хонлигида: даҳани (қ. даҳа I) бошқариш учун сайлаб қўйилган маъмур, амин.

ДАҲАН [ф. دهن, دهن — оғиз] I с.т. айн. **оғиз** I 2, 3. *Учи даҳанига қараб эзилган қинғир бурнини ғалати қимирлатиб, ўрнидан турди.* О. Ёқубов, Диёнат. *Муниранинг пешонаси дўнрок, даҳани кулча юзига номуносиб тарзда каттароқ эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Холи қолган Жанна эркаланиб, Умиднинг даҳанидан секин ўпиб қўйди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 *кўчма* Сўзамоллик, гапга чечанлик; ваъдабозлик. [Турдимат] *Лафзида турмайдиган йигит. Шу даҳани билан шунча йил раислик қилганига доғман.* И. Раҳим, Ихлос.

3 Бирор нарсанинг киравериш жойи, очик томони, лаби. *Муллажон белбоғининг қатидан носқовоғини олиб, кафтини тўлдириб, нос отди, хотиржам юриб келиб, айвоннинг даҳанига ўтирди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Муроджон ишдан келса, онаси кийимларини тугиб, айвон даҳанида ўтирди.* С. Аҳмад, Сувлар оқиб кетди.

ДАҲАНА [ф. دهانه — кириш ёки чиқиш тешиги; тўп, милтиқ оғзи; дарёнинг этак қисми] I қ.х. Экинга сув қўйиш учун қилинган ўйиқ жой; ариқча бошланган жой. *Сафарбаров беихтиёр, гўё пахтазорга ўт кетгандек, даҳанадан даҳанага, уватдан уватга югурди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *Ҳар бир бригада уч-тўрт даҳанадан сув ичарди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

2 Сув ўтадиган қисқа, тор ўзан. *Қушчинордан бир ярим километр юқориди бири юз эллик, иккинчиси яқин юз қадам келадиган иккита даҳана бўлиб, тошқин суви шу*

ерлардан ўтар экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Хайриби ирим-сиримга бориб, тегиримоннинг сув айлини тушадиган даҳана-насидаги катта қора тол остига чироқ ёқиб келди.* Д. Нурий, Осмон устун.

3 айн. **даҳан** 3. *Айвон даҳанаси. Уй даҳанаси.* ■ *Чойхона кўчанинг шундай даҳанасида, катта ҳовузнинг бўйида эди.* Ў. Умарбеков, Севгим, севгилим. *Ҳожи бобо чарчаган кишилардай уҳ тортиб, супа даҳанасига ўтирди.* Ф. Фулом, Шум бола.

4 *Даранинг бошланиш жойи; дара оғзи.*
5 *махс. Пичоқ қинининг оғзи.*

ДАҲАНАК [ф. دهانک, دهانک — оғизча] шв. Пичоқ қинининг оғзини пичоқ кесиб кетмаслиги учун унга кумуш ёки мисдан ясаб кийдириладиган ҳалқасимон қисм.

ДАҲАНАКИ [ф. دهانکى — оғизда бажариладиган; оғзаки]: **даҳанаки жанг** Оғзаки жанжал, қаттиқ айтишиш, сўкишиш. *Тўйхонанинг чекка хоналаридан бирида Жалил ака билан Собира опа ўртасида хуфиёна даҳанаки жанг кетарди.* М. Хайруллаев, Кўнгил. *Мирзаёр мингобоши билан Дамин кулол ўртасидаги даҳанаки жанг ёқама-ёқага ўтди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ДАҲБЕДИ Туси оч яшил, сирти текис, сертўр, эртапишар қовун нави.

ДАҲБОШИ тар. I Ўнбоши, ўнта сипоҳнинг бошчиси, даҳа саркардаси (қ. даҳа II I). *..сизлар неча йилдан бери сарбозлик қилиб, даҳбоши, қўроғаси бўлиб, жаноби олийнинг нону намакларини еган кишиларсиз.* С. Айний, Куллар. *Бу янглиғ ҳукмимизни.. барча бекларимизга, ҳоким, қўрбоши ва даҳбошиларимизга билдириб қўюрмиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 айн. **даҳабоши.**

ДАҲЛИЗ [ф. دهليز — кириш жойи; усти ёпиқ йўлак] Уйнинг кираверишига қурилган, одатда пойабзал ва уст кийимлар ечиб кириладиган биринчи хона. *Мулла Фазлиддин ҳўл бўлиб оғирлашган пиёзи чакмони ва этигини даҳлизда ечиб қолдирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Даҳлизда ёмғирпўши билан туфлисини ечиб, ичкарига ўтди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Зеби нам тортиб кетган даҳлизда калишини ечиб, ўнг қўлдаги хонага кирди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ДАҲМАРДА шв. фольк. Қўй-мол боқувчи хизматкор. *Бу майдонда қўйни боққан даҳ-*

марда, биёбонда бир номардни кўрдингми? «Нигор ва Замон». *Бойсари кўча, биз ҳам кўчамиз деб, ҳаммаси чўпонларига, йилқи-чиларига, туячиларига — ҳамма даҳмар-даларига одам юборди.* «Алпомиш».

ДАҲО [a. دها — зийраклик, заковат; айёрлик] **1** Фавқулодда ақл ва заковат, тенгсиз ижодий истеъдод. *Шаҳар [Навоий]даги кўп нарсалар Навоий даҳосини, унинг буюк инсонпарварлигини эслатиб туради.* «Саодат». *Фольклор халқ даҳосининг туганмас булоғи бўлиб, ёзма адабиёт ҳар доим ундан баҳра олиб келади.* «ЎТА». *Буюкларга баҳи этган даҳо, Она халқми, ўзингсан буюк.* А. Орипов, Юртим шамоли.

2 Шундай фазилатга эга бўлган кимса; гений. [Мансур:] *Бу шеър даҳосига минг йил умр бер! Бу элнинг фахридур шоир Алишер. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

ДАҲОВИЙ Даҳоларга хос бўлган, даҳо фазилатига эга. *Теграмдаги хилқат турфа ранг эди, Менда-ку йўқ эди даҳовий қудрат.* А. Исроилов, Югурик нур.

ДАҲОЛИК Даҳо даражасига етганлик, даҳоларга хос фазилатга эгалик. *Гёте қобилиятдан юқориси истеъдод, истеъдоддан юқориси даҳолик, деган эди.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ДАҲР [a. دهر — замон, аср; қисмат, тақ-дир] *эск. кт. 1* Замон, давр. *Даҳрнинг бақосиз ва вафосиз эканини айтади, унинг каж-ратторлигидан нолийди..* «ЎТА».

2 кучма Олам, дунё, жаҳон. *Даҳр ишидин силкан этак, Икки қўлда икки суяк.* Миртемир. *Баъзан даҳр-дунёдан кўз юмишдек мудҳиш дамларни ўйлаганда, ҳар қандай кишининг ҳам юраги орқага тортиб кетади.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

ДАҲРИЁНА Даҳрийликка хос, даҳрийлик руҳидаги. *..деворлари даҳриёна кўринишхонада Николай II меҳмонларни қабул қилди.* С. Сиёев, Аваз. *..шулар ичида Ҳамзахоннинг даҳриёна шеърлари ҳам бор экан.* К. Яшин, Ҳамза.

ДАҲРИЙ [a. دهري — асрий; материалист, худосиз, атеист] **1** Дунё ҳодисаларини табиат қонунларидан деб билувчи, охиратга инонмовчи киши; материалист. *Тўппа-тўғри айтаман: мен даҳрийлар сафида!* Миртемир, Тингла, ҳаёт! *Мен ҳеч кимнинг гапига қулоқ солмасдан, бу «даҳрий» мулла билан сўхбатдош бўлиб, ундан кўп*

наrsa ўргандим. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Аллоҳнинг борлигига ишонмовчи; худосиз, шаккок. *—Аваз лавин, даҳрий, — деб қўйди муфти, қозондай саллал бошини чайқаб.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Эшоннинг этагини ушлаб кетган мурид даҳрий бўлиб қайтди.* «Саодат».

ДАҲРИЙЛИК Аллоҳнинг борлигига ишонмаслик; шаккоклик, худосизлик. *Шу ўринда таъкидламоқчи эдимки, дунёвийлик, айрим ақидаларастларнинг даъволаридан фарқли ўлароқ, асло даҳрийлик эмас.* Газетадан. *Урта асрларда ашаддийлашган диний экстремизмга қарши жавоб тариқасида атеизм, даҳрийлик келиб чиқди.* Газетадан. *Одатда, диндор кишиларни даҳрийликка олиб борадиган йўл у ёки бу диний афсонанинг тўғрилигига шак қилишдан бошланади.* М. Бўрихўжаев, Сўзбоши. *Бунинг учун бизга даркор нарсалар фақат дин ва оллонинг каломи — Қуръондир.* Буни инкор қилмоқ даҳрийликдир. Ойбек, Улуф йўл.

ДАҲСАР [ф. ده — ўн + سير — ботмоннинг қирқдан бири] Ўтмишда баъзи худудларда ўттиз икки килограммга, баъзи худудларда тўртдан бир ботмонга тенг бўлган оғирлик ўлчови. *Боғни боқсанг, боғ бўлади, ботмон даҳсар ёғ бўлади.* Мақол. *Эртаги савдонинг даҳсар оғирлиги бор.* Мақол.

ДАҲШАТ [a. دهشت — ҳайронлик, ҳайратда қолиш] **1** Ниҳоят даражадаги кўрқинч, ҳавф, ваҳима. *Тун даҳшатти.* *Уруш даҳшати.* ■ *Даҳшатдан юрагим орқага тортиб кетди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Ёдгор даҳшатдан қотиб қолган, ҳеч нимага тушунолмасди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Кўзлари даҳшат билан чақнади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Азоб-изтиробга солувчи мудҳиш аҳвол, воқеа-ҳодиса, манзара. *—Даҳшат! — деди меҳмон, — туни билан кўзимни юммай чиқдим.* «Муштум». *Анджонда бўлган воқеалар даҳшати Тоҳир киёфасига кириб, Бобурга тобора яқинлашиб келмоқда эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Биз бу даҳшатларни бировдан эшитган эмасмиз, ўз кўзимиз билан кўрганмиз* Р. Файзий, Таъзим.

3 Ортиқ даражада кўрққан, ваҳимага ёки азоб-изтиробга тушган кишининг кўри-ниши, руҳий ҳолати. *Даҳшат солмоқ.* *Даҳшатга келмоқ (тушмоқ).* ■ *Муқаддам даҳшат ичида эшикка ёпишди.* Ў. Ҳошимов,

Қалбингга қулоқ сол. *Нигоранинг ҳамон кўрқинч, даҳшат тўла кўзларида миннатдорчилик учқуни йилтиради.* С. Анорбоев, Оқсой. *Отабек масалага тушунгандек бўлди ва даҳшат ичиди Али билан йўлга тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАҲШАТЛАНМОҚ Ортиқ даражада кўрқмоқ, ваҳимага тушмоқ. *Отабек даҳшатланиб, ёнидаги Алига қаради, Али эса ётган жонсиз гавдаларга қараб, лабини тишлаб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Хатни ўқиб, сизнинг даҳшатланишингиз эмас, қувонишингиз, душманингизни юзтубан қилгани учун ҳақ таолога шукру айтишингиз керакдир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАҲШАТЛИ 1 Қаттиқ кўрқув туғдирувчи, даҳшатга солувчи, ўта кўрқинчли, мудҳиш. *Даҳшатли зилзила. Даҳшатли фожиа.* ■ *Ҳаммаёқда даҳшатли зилзила излари кўринади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Гулнорнинг кўзлари даҳшатли равишда ёниб, юзи, лаблари кўкмитир тусга кирган эди.* Ойбек. Танланган асарлар.

2 Кишини ваҳимага солувчи, ваҳимали; кўрқинчли. *Даҳшатли хабар. Даҳшатли шовқин.* ■ *Девонхона эшигида даҳшатли шовқин, ур-йиқит бошланди.* Ойбек, Навоий. *Бир лаҳза даҳшатли жимлик ҳукм сурди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Қаттиқ азоб берадиган, чидаб бўлмайдиган. [*Йўлчи*] *Бутун вужудини зирқиратган даҳшатли оғриқдан тишларини маҳкам қисди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эртага унинг устига дўлдай ёғиладиган тошларнинг оғриғи қанчалик даҳшатли бўларкин?* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДАҲШАТХОНА Кўрқинч ва азоб-укубатга тўла жой, хона. *Маҳди терлаб кетган, оғзини катта-катта очиб ҳансирар, бу даҳшатхонадан тезроқ чиқиб кетгиси келарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАҲЯК [ф. ديه — ўн ҳиссадан бир ҳисса] тар. 1 Кўқон ва Бухоро хонлиқларида деҳқонлардан етиштирилган ҳосилнинг ўндан бир қисмининг солиқ ҳақи тариқасида олиниши; ушр. У [*бувим*] *айтарди: -Вақф даҳягини уйлари куйгур амлоқдор билан ижарадор икки баравар қилиб олдилар.* С. Айний, Эсдалиқлар.

2 Бухоро амирлигида вақф ерларидан олинган даромаднинг мадрасаларнинг мах-

сус имтиҳондан ўтган муллаваччаларига бериладиган қисми.

3 Ўрта Осиёда: ўтмишда ер, улов, уруғлик, овқат ва б. ҳамма харажатларни ер эгаси (хўжайинлар)дан олиб, ҳосилнинг ўндан тўққиз ҳиссасини ер эгаси, ўндан бир ҳиссасини ўзи олиш шарти билан деҳқончилик қилиш тартиби. *Хув оқ ерни қирқ йил экдим даҳякка. Анови ерга қуриб олдим чайламни.* Ф. Фулом. -*Энди, — деди Назарбой, — берилган арпанинг даҳяги ҳисобидан менинг қопимга бир ғалвир сол.* С. Айний, Қуллар.

ДАҲЯКЧИ тар. 1 Даҳяк солиғини йиғувчи амалдор (қ. даҳяк 1). *Даҳякчининг ҳаракатидан ботирланган мулла Наврўз.. қамчисини олиб, Ҳайдарнинг бошига солди.* С. Айний, Қуллар.

2 Мадрасаларнинг махсус имтиҳондан ўтиб, даҳяк олиш ҳуқуқини қўлга киритган муллаваччаси.

3 Ҳосилнинг ўндан бирига эгалик қилиш шарти билан ер экувчи деҳқон (қ. даҳяк 3).

ДВИГАТЕЛЬ [р. «двигатель» — ҳаракатлантиргич; қўзғатувчи] Энергиянинг бирор турини механик энергияга айлантирувчи ва бошқа машинани ҳаракатга келтирувчи машина. *Ички ёниш двигатели. Поршенли двигатель. Реактив двигателлар.* ■ *Барча деталлари керамикадан ясалган ички ёнув двигатели яратилди.* «Фан ва турмуш». *Двигателнинг овози учди, вертолёт пастга шўнғий бошлади.* Газетадан.

ДВИЖОК [р. «движок» — ҳаракатлангич] Ички ёнишли двигателдан ёки бошқа бирор манбадан энергия олиб ишлайдиган кўчма электр станция. *Олимжон қўлини кўтариб, кичкина движок тақиллаётган жойни, дала шийпониди чақнаб турган чироқларни кўрсатди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Аллақерда движок тапиллади.* П. Қодиров, Эрк.

ДВОРЯН Дворянлар табақасига мансуб киши; оқсуяк, зодагон.

ДВОРЯНЛАР [р. «дворянин», «дворяне» — князь, подшо саройида хизмат қилувчи шахс] Россияда феодализм ва капитализм даврларида хизмат кўрсатиб, мартаба орттирган помешчик ва мулкдорлар, уларнинг авлодларидан ҳамда подшоҳга хизмат кўрсатиб, мартаба орттирган амалдорлардан иборат ҳукмрон, имтиёзли табақа; оқсуяклар, зодагонлар. *Дворянлар даври. Дворянлар ҳукмронлиги.*

ДЕ- [лот. de – инкорни ифодаловчи олд қўшимча] Олд қўшимча: 1) ажратиш, узоқлаштириш, бекор қилишни ифодалайди, мас., *дегазация, демонтаж*; 2) пастга қараб ҳаракатланишни, пасайишни ифодалайди, мас., *дегенерация*.

ДЕБ 1 **Демок** фл. рвдш. *Ҳаёт давомида икки туп ниҳол экиб, ўстирган инсон ўз умрини мазмунли ўтди, деб ҳисоблашга ҳақлидир.* Газетадан. *Бекмуродов деб ёзилган.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 Қўшма гап таркибида боғловчи вазифасида келади. *Ҳар киши тер тўкиб қилади меҳнат, халқимнинг турмуши обод бўлсин деб.* Ф. Ғулум. *Латофатхон бу хатга ҳам жавоб қайтармаганидан кейин, Мирзаев “унақа гаплар мижозига тўғри келмади шекилли” деб, қаттиқ хижолат тортди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

ДЕБЕНТУРА [лот. debere – қарздор бўлмоқ] Божни қайтариш ҳақидаги божхона гувоҳномаси.

ДЕБЕТ [лот. debet – у қарздор] бухг. Кирим-чиқим дафтарининг кирим, яъни ундирилган қарз, даромад ёзиб бориладиган чап томони; *зид. кредит.* – *Бухгалтернинг дебет-кредити учма-уч бўлиб туриши керак, – деди Одил.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ДЕБИТОР [лот. debitor – қарздор] бухг. Бирор идора, ташкилот ёки муассасадан қарздор бўлган шахс ёки ташкилот; *зид. кредитор.* *Дебитор бўлмоқ.* ■ [Фазилат:] *Мирбадалнинг ҳам элик минг сўмли дебитор қарзи бор. Уч ойдан бери ҳисоб-китобни чўзиб келади.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Кўпгина хўжалик юритувчи субъектларда тўлов интизими бўш, дебитор ва кредитор қарзлар ўсган.* Газетадан.

ДЕБИТОРЛИК Қарздорлик; тўланадиган қарзларга алоқадорлик.

Дебиторлик қарзи Юридик ва жисмоний шахслар тўлаши лозим бўлган қарзлар миқдори. *Корхоналарнинг дебиторлик ва кредиторлик қарзлари камаймаяпти.* Газетадан.

ДЕБО, дебоҳ [ф. ديبا, ديبا – нафис ипак мато] Бир нав нафис ипак мато; ҳарир. *Падари бузруквор волидага дебо ва атласдан ҳиялар буюриб.. аҳли маҳаллаларга ош тортибдилар.* «Муштум».

ДЕБОН *поэт. айн. деб 1.* *Иzza қилди дебон зинҳор койиманг Мендайин гадонинг ёлғиз ўғлини.* «Рустам». *Эҳтиёт бўлинглар*

дебон, Эслагиб туради ўттиз қўнғироқ. Тўлқин, Очиқ хат.

ДЕБОЧА [ф. ديباچه – муқаддима, сўзбоши; ташқи кўриниш] **1** Китобнинг ранг ва зарҳал билан нақш бериб зийнатланган дастлабки алоҳида саҳифаси; сарварақ.

2 Девон, куллиёт, баёз ва ш. к. га махсус ёзилган кириш мақола; кириш, муқаддима; эпик асарларнинг кириш қисми. *Аҳли шеър балки китобим назми ишқ деб очадир, Йўқ, китобим севгининг девонига дебочадир.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

3 *кўчма* Бирор нарса, ҳодиса, иш-ҳаракатнинг бошланиши; бошлама. *Бу эндиги саволнинг дебочаси эканини синашта бўлиб қолган Шаҳзода дарров пайқади.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Олтиариқ станцияси Илҳомжон учун ҳаёт мактабининг дебочаси бўлади.* Газетадан. *Чўққидан чопқиллаб тушган шалола – Дарё дебочаси – қўшиғи сенсан.* Г. Жўраева, Иқбол.

4 Кичик ҳажмли мусиқий асар; мусиқа асарининг кириш қисми.

ДЕБЮТ [фр. debut – бошланиш; дастлабки қадам] **1** Шахснинг бирон-бир соҳада биринчи марта ўзини намоён этиши (мас., артистнинг илк бор саҳнага чиқиши). *Битирувчилар «Дебют ёки беш йилдан сўнг» оммавий байрам дастурини.. устозлар, қуйи курс талабалари ҳузурида намойиш этдилар.* Газетадан.

2 Шахмат ёки шашкада ўйиннинг бошланиши, дастлабки юришларни ўз ичига олган бошланғич босқич. *Дебют – ҳар иккала томоннинг ўз доналарини қулай ҳолда жойлаштириш учун олиб борадиган курашидир.* «Фан ва турмуш».

ДЕБЮТАНТ [фр. debutant – дебют қилувчи] Бирор иш, ҳаракат (саҳнага чиқиш, спортда қатнашиш)ни илк бор бажарувчи. *..Фақат Абдулла ролининг ижроси учунгина эмас, балки бошқа персонажлар характерининг талқини учун ҳам асосан дебютантлар тақлиф этилди.* С. Хўжаев, *Ўзбек тарихий фильмлари.*

ДЕВ [ф. ديو – жин, иблис; ёвуз, золим] **1** *миф.* Эртақ ва халқ дostonларида шоҳли, думли, бениҳоят улкан одам қиёфасида тасаввур этиладиган, эзгуликка қарши курашувчи хаёлий махлуқ, ёвузлик тимсоли. *Ўсган юртин тоза аниқ билдингми, Сўйла, хоним, деуу жинни кўрдингми?* «Муродхон».

Чинор тагида бир супа устида қирқта дев ухлаб ётибди. «Эртақлар». Девни ўлдириб бўлмайди, дейишади, шу ростми? Унинг қони тўкилса, ҳар томчисидан минг дев пайдо бўлаверади, дейишади. Шу ростми? Мирмуҳсин, Меъмор.

2 кўчма Давангирдай, беўхшов, қўпол гавдали. [Қизингизни] Эрга бермай, девга бердингиз. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Полвон кетидан Матёз дев ҳам “Полвон огадан қолишмай”, деб ўз кучига яраша ишланган катта галтак аравани итариб борарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

Сулаймон ўлди — девлар қутулди Қаттиққўл киши кетиб, ҳамма истаганини қила олишига — ўзбошимчалikka имконият туғилиши (мифга кўра, Сулаймон пайғамбар ўзбошимча девларни бандга солиб қўйган, Сулаймоннинг вафотидан сўнг улар эркин нафас олганлар). ..Нега ҳамманг иш қилмай, бекор ўтирибсанлар? Сулаймон ўлиб, девлар қутулибди-да! Ҳамза, Бой ила хизматчи.

3 кўчма Даҳшат; кўрқинч; салобат. Тешабойнинг юрагида бош кутарган гумон деви Турахоннинг.. ўпкаларидан кейин ёта қолди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Макрнинг, мунофиқликнинг деви ҳамма фазилатларини ўз комига тортибди. Ойбек, Навоий.

4 кўчма Катта, улкан; баҳайбат.

ДЕВАЛАМОҚ Уймоқ, тепа қилиб қўймоқ. Дилишод завод саҳнида девалаб ташланган пахталар, пала-партиш ётган ёғочлар.. орасида адашиб қолишдан кўрққандек, бир чеккада анграйиб турарди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Хирмонда алоҳида-алоҳида тўкилган пахталар деваланиб ётар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Қиз чопганча тушиб, пастда деваланиб ётган шағал уюмлари орасида пайдо бўлди. А. Мухтор, Туғилиш.

ДЕВАЛЬВАЦИЯ [де.. + фр. evaluation — баҳо, нарх; қиймат] *икт.* 1 Миллий валюта қийматининг чет эл валюталари курсига нисбатан пасайиши; валюта расмий қисмининг пасайиши. ..олтин запаслари камайиб кетган тақдирда амалдаги пул системасининг кадр-қиммати пасаяди ва у бошқа қоғоз пуллари чиқаришни — девальвацияни муқаррар қилиб қўяди. И. Ҳамробоев, Олтин давр.

2 Муомаладаги қадрсизланган пуллари бекор қилиб, бошқа билетлар билан алмаштириш ёки қадрсизланган пул баҳосини тушириш йўли билан ўтказиладиган пул

ислоҳоти. ..яъни бу ерда иқтисодий найранглар — пулни девальвация қилишга ўрин қолмайди. Газетадан.

Очиқ девальвация Эски қоғоз пул муайян қисмининг муомаладан чиқарилиши ёки қадрсизланган пулнинг алмаштирилиши. **Ёпиқ (ёки яширин) девальвация** Муомаладаги қадрсизланган қоғоз пуллardan бир қисмининг улар қийматини пасайтирган ҳолда муомалада сақлаб қолиниши.

ДЕВБАНД [ф. ديوبند — девларни боғловчи] Афсун ўқиш билан девларни бўйсундирувчи, девларни енгиб, банд қилиб (боғлаб) қўювчи; афсунгар. ..бизнинг қишлоғимизда ундай одамлар кўп: дуохонликни касб қилиб олиб, ўзларига “Девбанд — дев боғловчи” лақабини таққан одамлар девга ўхшаган одамлардандир. С. Айний, Эсдалиқлар.

ДЕВДАЙ Девга ўхшаган, девсифат; улкан гавдали, забардаст. Соқчи мўйловдор, девдек улкан гавдали бадбашара бир йигит эди. Ҳ. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. Рўпарамда девдай икки йигит турарди. С. Сиёев, Аваз.

ДЕВЗИРА [ф. ديوزيره — катта зирадай] Маҳаллий жайдари шилидан олинадиган йирик, сув кўтарадиган гуруч. Ота.. сопол товоқдаги девзира гуручнинг курмагини тера бошлади. Ҳ. Фулом, Машғал. Девзира гуручнинг палови фамил чоини хуш кўрмайди, аксинча, тўқсон бешинчи кўк чой унга энг муносиб чанқовбостидир. С. Аҳмад, Сайланма.

ДЕВИЗ [фр. devise — шиор; ҳикматли сўз] айн. шиор.

ДЕВКОР [ф. ديوكار — дев каби ишловчи] Чарчашни билмайдиган, ишлаб толмайдиган одам. Одамлар уни [Лутфуллани] “девор” дер эдилар. С. Айний, Эсдалиқлар. Ҳеч эринмай куч тўкибди Кўкан девкор. Уйламабди: шунча ниёз кимга даркор? Ҳ. Фулом. Шодибой чарчашни билмайдиган фавқулодда девкорлардан эди. Ойбек, О.в. шабадалар.

Девкор деҳқон тар. Улгуржи ер экувчи катта деҳқон. **Девкор ишлар** Тез суръатлар билан қилинган улкан ишлар. Бугунги девкор ишларимизни ҳеч қандай мезон билан ўлчаб бўлмайди. Газетадан. **Девкор одим** Тез ва улкан қадам; тез суръатлар. Республикамиз иқтисодиётининг девкор одимлар билан илгарилаётгани.. ушбу рақамларда ўз ифодасини топган. Газетадан. **Девкор уста** 1) тез ва улгуржи иш қилувчи уста; ҳунарманд. У фабриканинг зарбдори, Девкор уста бошчиси,

басма-басда ҳам. Ф. Фулом; 2) тар. бир қанча уста, халфа ва шоғирдларни ишлатувчи корхона эгаси.

ДЕВКОРОНА *рвш.* Девкорларга хос йўсинда, ниҳоятда тез. *Бинокорлик девкорона бир суръат.. билан бормоқда эди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ДЕВОЛ *с.т. айн. девор.* *Тўққиз пахса эди чорбоғ девол.* «Гулшанбоғ». *Девол устига девол, Девона бўлай дейман.* «Халқ дурдоналари».

ДЕВОЛЗАН *с.т. айн. деворзан.* *Келин чолга қараб: -Пахса урадиган йигирмата деволзан топинг, — дебди.* «Олтин олма».

ДЕВОЛБОП *айн. деворбоп.* Республика-мизда *ғишт деволбоп материал сифатида ҳали асосий ўринни эгаллай беради.* Газетадан.

ДЕВОН I [ф. ديوان — шеърлар тўплами] Муайян бир шоирнинг радиф ва қофияларга риоя этган ҳолда алифбо сираси билан тартиб этилган шеърларининг (достонлардан ташқари) тўлиқ тўплами. *Навоий девони. Нодира девони.* ■ *Ҳақиқатан ҳам Навоий форсий девони билан Жомийдан сўнг фортожик адабиётини янги бир босқичга кўтарди.* «ЎТА». *Хуфтон намозидан сўнг.. пойчироқ ёнига ўтириб, Фузулий девонини варақлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДЕВОН II [ф. ديوان — давлат идораси; суд маҳкамаси] *тар. I* Ўтмишда Шарқ мусулмон мамлакатларида, жумладан, Ўрта Осиё хонлиқларида амал қилган олий давлат амалдорларининг мажлиси. *Топдингиз, соҳиби девон бугун менга ноҳақ озор берди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

Девон қурмоқ Олий давлат амалдорлари мажлисини ўтказмоқ.

2 Давлатнинг бош идораси ва айрим вазирликларнинг маҳкамалари; шундай маҳкама биноси. *Иккиси бирга девонга кирдилар. Ишга илгарироқ келган мирзолар ёзув билан машғул эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кундузлари Ўрда девонини бошқариш, эрталаб ва кечқурун ўз уйида хусусий кишиларни қабул қилиш, албатта, Анвар учун оғир эди.* А. Қодирий, Меҳробтан чаён.

3 Девонда ишловчи баъзи мансабдорларнинг унвони. *Худойберган девоннинг уйи ҳам Патракда эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *..илоннинг ёғини ялаган Мадраим девон олдида жинка (пакана) ип эшолмайди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Мирзойи девон Давлат олий маҳкамасини идора этувчи амалдор, бош мирзо.

4 Ҳозирда Ўзбекистонда: Президент томонидан тузилиб раҳбарлик қилинадиган, Президентнинг самарали фаолият юритишини таъминлайдиган ижро этувчи ҳокимият идораси.

ДЕВОН III [ф. ديوان — гилам тўшалган супа] *с. т.* Диван. *Девонда ёнбошлаб ётган Аббосхон Саидийнинг ҳурматига қимирлаб қўйди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДЕВОНА [ф. ديوانه — телба, ақлсиз] 1 Ақлдан озган, эси паст; телба, савдойи. *Девондан ой боши сўрама.* Мақол. ■ *Бечора.. ўглининг қатлидан кейин девона бўлиб қолибди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳўкирман деса индаманг, девонага эътироз билдириб бўлмайдур.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 *дин.* Аллоҳнинг васлига етишиш умидида зикру самога берилиб, бу дунё ишларидан воз кечган суфий, дарвешсифат одам. *-Ё хув, ё ман хув, пирим Нақшбанд девона қўлласинлар, — деб [қаландар] лаълини олиб бориб, чош бошида чўккалаб ўтирган имомнинг олдида қўйди.* С. Айний, Қуллар. *Йигит ўчоқ олдида келаётиб, зикрчиларни калака қилаётгандай такрорлади: Муллабозор девона, ҳақ дўст, ё олло! П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 *кўчма* Бирор мақсад, ҳаракатга тамоман берилиб, эс-ҳушдан ажралган. *Эй дилрабо, ишқинг билан девона бўлдим соғиниб. Булбул каби тун кечалар гирёна бўлдим соғиниб.* Ҳамза. *Лайли ёримдан айрилиб Девона бўлдим, найлайин.* «Тоҳир ва Зуҳра». *Узин афсун этиб, бўлди афсона, Девон битолмасдан бўлди девона.* Газетадан.

4 Хайр-садақа билан кун кўрувчи; гадо, тиланчи. *Девона ҳам хуржунини бир йўқотади.* Мақол. *Бегона тупроқ — девона тупроқ.* Мақол. ■ *Дўстлар, бечора, қашшоқ, камбағал девонаман. Най чалиб, ҳар ерда ўқирман ғазал, девонаман.* Муқимий. *Ҳиммат қилиб, шу девона боланинг йўлига садақа қилишларингизни сўрайман.* «Гулдаста».

5 *с.т.* Эркалатиб гапирганда ёхуд ҳазил тариқасида «жиннивой», «тентаквой» каби маъноларда ишлатилади. *-Девона бўлдингми? — деди Сафар чўтир ранги оқариб.* Ойбек, *Қуёш қораймас. Пул йўқ, девона, пиёда жўнайсанми?* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЕВОНАВАЧЧА [ф. ديوانه‌بچه — девонанинг боласи] Қаландарнинг, тиланчининг,

гадонинг боласи, фарзанди. *Бозор халқи мендай тарки дунё қилган девонаваччани кўриб, қаландарларга бўлган ихлослари ҳаддан зиёда ошмоқда.. эди.* Ф. Фулом, Шум бола.

ДЕВОНАВАШ [ф. ديوانه‌وش — девонага ўхшаш] кт. Девонасифат, девоналарга ўхшаган. *У шоир халқи девонаваш бўлади, деб эшитган-у, лекин ҳалигача гужумга боғланган шоирни кўрмаган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДЕВОНАВОР [ф. ديوانه‌وار — жинни, телба; телбаларча] **1** рвш. Девоналар каби, девоналардек, телбаларча. *Девонавор йўғламоқ. ■ Девонавор бўлдим ёрнинг дастидан, Шамшод излаб ошдим тоғлар устидан.* «Тоҳир ва Зухра».

2 Девоналарники каби, девоналарникига ўхшаш. *Зорий Хиванинг атоқли уламоларидан.. бироқ энгил-бошига қарамас, аксар девонавор кийимда юрарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДЕВОНАЛИК **1** Эси пастлик, жиннилик. *Колхоз қандай бўлишини мен ўзим яхши билмагандан кейин, кишига ўзим билмаган нарсалар тўғрисида маслаҳат беришим девоналик бўлади, тақсир.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Хайр-садақа сўрашлик; гадойлик, тиланчилик. *Юрт эгаси девоналик қиларми? Мен Гўрўғли эмас, отим Хушкелди.* «Хушкелди».

ДЕВОНАСИФАТ [девона + сифат] Девонага ўхшаш, девона каби, девонамонанд. *Унинг хаёлпараст, меров, девонасифат одам эканлиги афтидан ва қилиғидан билиниб турар эди.* М. Осим, Элчилар. *Латофатнинг ўзи ҳам.. муҳаббат туйғусидан девонасифат эди ҳозир.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

ДЕВОНБАЧЧА [ф. ديوان‌بچه] Тўқувчи уста ва девкорга ёлланиб ишловчи халфа.

ДЕВОНБЕГИ [ф. + т. ديوان‌بېگى — маҳкама, девон бошлиғи] тар. **1** Бухоро ва Хива хонликларида девоннинг бошлиғи. *Хосхонада Муҳаммад Раҳимхон, вазири акбар Матмурод девонбег, қозикалон, муфти — тўртовлон чой ичиб ўтиришарди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Маслаҳатим яхши англаб турунлар: Оталиқни девонбегни қилинлар.* «Муродхон».

2 Хон саройида кириш-чиқимни, пул ва озиқ-овқат ҳисобини олиб борувчи амалдор. *Девонбегилар авлодига мансуб бўлган.. Шерназарбой Исломуҳжани ич-ичидан ёмон кўрар, азалдан адовати бор эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДЕВОНБЕК айн. девонбеги. *Хазина ҳисобини олиш учун келган девонбекларни ўлдириб, ўрда дарвозасига осди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДЕВОНХОНА [девон + хона] тар. **1** айн. девон **1** **2.** *Анвар девонхона саҳнига етганда, ичкаридаги каттадан кичик мирзо, мунашайлар янги бошлиқларини муборакбод қилгани ўринларидан кўзгалдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Девонхона эшигида даҳшатли шовқин, ур-йиқит бошланди.* Ойбек, Навоий.

2 Бухоро хонлигида: суд, суд маҳкамаси, қозихона.

ДЕВОР [ф. ديوار — ғов, тўсиқ] **1** Бинонинг, уйнинг томни кўтариб турувчи ёки хоналарга ажратувчи тик кўтарилган қисми. *Уй девори. Хужра девори. Ёмонга суркансанг, доғи юқар, Деворга суянсанг — тупроғи.* Мақол. *Деворнинг сичқони бор, Сичқоннинг қулоғи бор.* Мақол. ■ *Хонанинг шифти ва деворлари кўҳсиз, лекин ялтироқ бўёқлар билан бўялган.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Бирор ерни (боғ, ҳовли, кўрғон ва б.), худудни ўраб олган ёки қисмларга ажратиб турадиган ғов, тўсиқ. *Чий девор. Пахса девор. Тахта девор.* ■ *Эъзозхон ўзини девордан отиб, холасиникига қочиб қутулди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Боғчаларни бир-бирдан айирган деворлар кўринмас, ишқомлар, мевазорлар, экин далалари туташ яшил манзара ясади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Деворлар тағида адашиб бош кўтарган мунис майсалар эртага қор остида қолишидан беҳабар яшнаб турарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Бирор нарсанинг атрофини ўраб олган ёки уни бўлимларга ажратган қисми. *Ошқозон девори. Цилиндр девори.* ■ *Ҳатто қорин деворининг чап томонига бармоқ билан босилса, оғриқ ўнг томонда сезилади.* Ҳ.А.Ҳакимов, Ўткир аппендицит.

Девор бўлиб қолмоқ Кўрқинч ёки ҳайратдан ранги оқариб, серрайиб турмоқ. *У [қиз] йигитга тикилиб турди-да, “ҳали шунақами?” деб юзига бир шапалоқ туширди.* *Йигит юзини ушлаганча девор бўлиб қолди.* У. Назаров, Биринчи учрашув. **Деворга гапиряпманми?** Гап уқмас ёки бировнинг гапига қулоқ солмайдиган, лоқайдлик билан қарайдиган кишиларга қарата айтилади. **Деворга танбур чертгандай** Бировнинг гапи, насиҳати эътиборсиз қолганда ишлатила-

диган ибора. - *Минг марта айтганман бу мегажинга, бир нимани тайинлик қилиб қўйгин деб. Қаёқда, деворга танбур чертгандай.* А. Муҳиддин, Айбсиз айбдор. **Девори қиёмат** Ҳеч нарса эшитмайдиган, қулоғи тамоман битган; гаранг, кар. **Деворнинг қулоғи бор** Ҳушёр бўлиб гапирмоққа ундаш. *Бас қил дейман, кўп гапирма беҳуда, Деворнинг ҳам қулоғи бор, гўрсўхта!* Ҳ. Олимжон. **Ранги девор бўлмоқ** Ранги оқармоқ ёки кулранг тусга кирмоқ (чарчоқ, қўрқув ёки газабдан). *У ранги девор бўлиб, қўлларини ўрикка тираб, қаддини ростлади, гўё икки опа-сингилга қарашга уялгандай.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. **Тўрт девор ичида яшамоқ** Ташқи оламдан, жамоатчиликдан ажралган ёки мажбуран ажратилган ҳолда ичкарида қулларча ҳаёт кечирмоқ. *Тўрт девор ичида яшаб адо бўлаётган Шаҳзодаҳон бир куни.. юзини паранг дурра билан ярим тўсиб, эшик тирқишидан ташқарига мўралади.* К. Яшин, Ҳамза.

4 кўчма Гап эшитмайдиган, гап таъсир қилмайдиган; безбет. *Арза қулоғингиз кар, тебранмас бир деворсиз.* «Гулдаста».

ДЕВОРБОП Девор қуриш учун яроқли; девор ясаш учун мос келадиган. *Республика қурилишларида деворбоп материалларга тобора кўпроқ эҳтиёж сезилмоқда.* Газетадан. *Бу завод қум, гилдан деворбоп блоклар.. тайёрлаб, қурилишларга жўнатиб турибди.* «Ўзбекистон иқтисодий географияси».

ДЕВОР-ДАРМИЁН [ф. *ديوار-درميان* — ўртадаги девор] **1** Ҳовли-жойлари ўртадаги битта девор билангина ажралган, ёнма-ён турувчи. *Атрофидаги девор-дармиён қўшниллар ҳамдардлик билдириб кетишди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Амакимнинг ҳовлиси бизга девор-дармиён бўлгани сабабли, отам мени шу Темирвой устага дам босиш учун шогирд қилиб бердилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Чегарадош, ёнма-ён. *Бухоро вилояти Самарқанд вилояти билан девор-дармиён қўшни.* ■ *Богболо аҳлидан, девор-дармиён қўшни бўлатуриб, ёлғиз Майрам тоғчи келмади азага.* Э. Аъзамов, Олам ям-яшил.

ДЕВОРЗАН [ф. *ديوارزن* — девор урувчи, деворгар] Пахса девор урувчи уста.

ДЕВОРЗАНЛИК Девор уриш касби, деворкашлик. *Икки йилдирки, Муҳаммад-шариф ёз ойларида уста Холбоқи кал билан*

деворзанлик, аниқроғи, пахсакашлик қилади. Қ. Мирзо, Олам гўзал.

ДЕВОРИЙ [ф. *ديواری* — деворга оид, деворга мосланган] **1** Деворга ёки девор учун ишланган, деворга мослаб танланган. *Деворий нақшлар.*

2 Деворга ўрнатиш ёки осиб учун мослаб ишланган. *Деворий соат даранглаб, ўн бирга занг урганда, Саудий ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Менинг илк ижодий машқим ана шу деворий газетадан бошланган.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ДЕВОРСИМОН Худди деворга ўхшатиб, девор каби, девордек. *Қор довон йўли ёқасига деворсимон уйиб ташланган.* Й. Шамшаров, Асарлар.

ДЕВОРСОАТ Деворга осиб қўйишга мўлжалланган соат. *Деворсоат унинг қолган умрини ўлчаётган сингари бир алпозда тақиллайди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДЕВОРТАГИ Ёввойи гиёҳнинг бир тури.

ДЕВОРТЕШАР **1** Деворни тешишга, бузишга мўлжалланган. *Девортешар қуроллар.* *Девортешар тўп.*

2 Деворни тешишга одатланиб қолган; ўғри. *Жудо бўлгунча дил севган ёрдан Тунги девортешар бўлганим маъқул.* С. Акбарий, Кўнгил оҳанглари.

ДЕВОР-ТОШ Девор ва девор вазифасини ўтайдиган тўсиқлар, тошдан терилган девор. *Девор-тош ҳамин! Ошиб тушишнинг сира ўнқови йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳовлилар теграсида девор-тош йўқ, на эшик, на қулф кўринади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ДЕВПЕЧАК [ф. *ديوپيچک* — ўралиб, чирмашиб, узайиб ўсувчи ўсимлик] Ўсимликларга, дарахтларга чирмашиб ўсадиган бир ва кўп йиллик зарарли ёввойи ўт; чирмовиқ. *Бир қарич девпечак неча таноб резаворни нобуд қилади.* С. Аҳмад, Сайланма.

ДЕВСАР [ф. *ديوسار* — девга оид; девга ўхшаш] Девга ўхшаш; девмонанд; ҳайбатли. *-Девсар одамлар қандай одамлар? — деб отамдан сўрадим.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ДЕВСИМОН Девга ўхшаган; улкан, ҳайбатли. *Эй, Деснадан девсимон кечган, Эй, Днепр тўлқинин ичган..* Ҳ. Олимжон.

ДЕВСИФАТ [дев + сифат] Кўриниши девга ўхшаган; жуда улкан, ҳайбатли. *Бўйи бошқаларникидан анча баланд; гардани йўғон, сал пучуқ, девсифат иигит ўтирган ерида*

бир чайқалиб қўйди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. *Девсифат киши тайтанглаб, маст бўлган туюдай, оғиз кўпиртириб келар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДЕВХОНА [дев + хона] Девлар яшайдиган уй, девлар уйи; улкан хона. *Биз яшайдиган ҳужра “девхона” деб аталар эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ДЕВЧАРХ [дев + чарх] Хонаки пиллакашлик корхоналарида ишлатилувчи турли дастгоҳларни ҳаракатга келтирувчи улкан чарх.

ДЕВЮРАК Мард, баҳодир, жўмард; бағри кенг. -*Тўғри айтасиз, Қодирхўжа ака, уста ҳам девюрак, меҳридарё одам экан-у, билмай юрарканмиз-да, — деди Исмоилжон.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДЕВҚАДАМ 1 Катта-катта ташланган қадам; девларники сингари қадам. *Машина янги очилган ердан эгатга кириб кетди. Ҳожимуқон девқадам билан унинг орқасидан эргашди.* С. Аҳмад, Сайланма.

2 кўчма Меҳнатдаги улкан ютуқ(лар), ўзгаришлар. *Шу тўрт йил ичида қишлоқнинг маорифи девқадамлар билан илгарилайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДЕВҚОМАТ 1 Дев сингари улкан гавдали; жуда салобатли. *Шу пайт диванда ўтирган бир девқомаат кишига кўзим тушди.* «Шарқ юлдузи». [Кампир] *Девқомаат чол ёнида худди атак-чечак қилиб бораётган кичкина қизчага ўхшарди.* Ў. Умарбеков, Ялпиз ҳиди.

2 кўчма Улуғвор, улкан, баланд бўйли. [Кўёш] *Кечга томон Салор ёқасида саф тортган девқомаат тераклар орқасига ўтиб кетди.* Газетадан. *Умурзоқ ота саданинг девқомаат бўйига узоқ тикилиб турди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Бу девқомаат, қудратли механизмлар бўлажак.. ГЭС барпо этиладиган жойни кафтдек текисламоқда.* Газетадан.

ДЕГАЗАТОР 1 Заҳарланган нарсани зарарсизлантирувчи аппарат; дегазация аппарати.

2 Дегазация иши билан шуғулланувчи киши; дегазация мутахассиси.

3 Заҳарли моддаларни зарарсизлантирувчи мода (мас. хлорли оҳак ва б.).

ДЕГАЗАЦИЯ [де.. + газ] Заҳарланган жой, худуд ва нарсалар (кийим-кечак, қурол-аслаҳа ва ш.к.)ни заҳарли моддалардан тозалаш.

ДЕГАН 1 Демок фл. сфдш. “*Илм — игна билан қудуқ қазииш*” деган қадимдан қолган мақол бор.

2 Номли (исмли, фамилияли). *Қишлоғимизда.. Умринисо деган бир хотин бор эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Турсумбетов деган қирғизни полкда ҳамма билар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Номи билан юритиладиган, аталадиган. *Днепр деган дарё. Халқ ўқитувчиси деган улўғ ном.* ■ *Мана, банка деган сўз чиқди. Кўрдик, фойдаси, манфаати жуда зўр; вексель деган сўз чиқди. Уни кўрдик, бениҳоят зарур нарса.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 ..деб аталадиган нарса, ҳодиса ёки шахс. *Аҳмад полвон дегани ким ўзи? ■ Кетмон деганини бир қиёмда чопади-да!* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Бола-чақага совғасалом деган нарсалар ҳам бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Кўчирма гапни муаллиф гапи билан боғлаш учун хизмат қилади. *Қадимгилар: “Сабр қилсанг, ғурадан ҳалво битар”, — деган.* ■ [Қурбон ота] “*Бир сиқим тупроғим бегона юртда қолиб кетмаса экан*”, деган ўйга борди. А. Қаҳҳор, Тўй.

6 Бирор кимса учун аталган, белгиланган. *..кампир ўзи келтирган сарполарни уйнинг юзига ёзди. Ичидан Сафаралига деган дўппи чиқди.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

Айтгани айтган, дегани деган қ. айтмоқ 1 ..деган гап (ёки сўз) ..билан баравар, бошқа нарса эмас. *Орқага қайтиш — ўлим деган гап.*

ДЕГЕНЕРАЦИЯ [лот. degenerate — бузилмоқ, айнимоқ] **1** Организмдаги биологик ва психик белгиларнинг касаллик ёки бошқа омиллар туфайли ёмонлашуви; насл айниши.

2 биол. Ҳужайраларнинг ёки жонли организмларнинг бузилиш жараёни. *Томир ушлаб кўрилганда, унинг девори қаттиқ эканлигини сезиш мумкин: бу каби томир деворида дегенерация ҳодисаси бор.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ДЕГРЕЗ [ф. ديزن — қозон + ريز — «қуймоқ», «тўкмоқ» фл. ҳоз. з. шакли] Қозон, омоч тиши ва бошқа чўян асбоблар қуювчи (ясовчи) уста. *Дегрезларнинг кўмирини, чўянини ташийди, қолипини қуяди.* Ойдин, Бечора. *Дегрез отланади, кондуктор йўлда, Шофёр аллақачон тайёрдир рўлда.* Т. Тўла, Асарлар.

ДЕГРЕЗЛИК 1 Чўян эритиш ва ундан буюмлар ясаш касби. *Менинг бобом дегрезлик билан шуғулланган.*

2 Дегрезлар яшайдиган ёки жойлашган маҳалла, жой. *Унинг отаси Обидхўжа вофурини дегрезлик уста Турдиали деган бир маҳсидўз белча билан чавақлаб ўлдирди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ДЕГУНЧА *рвш.* Айтилиши билан, айтилган оннинг ўзида, ҳеч вақт ўтмай. *Ҳашпаш дегунча никоҳ ҳам бўлиб ўтди. Ойбек, Танланган асарлар. Бола йиғлади дегунча югуриб чиқади-да, яна ошхонага кириб кетади. С. Аҳмад, Юлдуз.*

ДЕГУСТАТОР *махс.* Тайёрланган вино, пиво, тамаки, чой ва ш. к. нинг таъми ва ҳидига қараб, сифатини аниқловчи мутахассис; чашначи. *Қўшимнинг гапидан унинг вино заводида янги виноларнинг мазасини кўрувчи, даражасини аниқловчи – дегустатор вазифасида ишлашни билдим. “Муштум”.*

ДЕГУСТАЦИЯ [*фр.* degustation < *лот.* degustare – еб кўрмоқ; мазасини тотмоқ] *махс.* Тайёрланган вино, пиво, тамаки, чой ва ш. к. нинг таъми ва ҳидига қараб, сифатини аниқлаш, баҳолаш. *Халқаро ярмаркалар, дегустациялар, танловлар ва кўргазмаларда Ўзбекистон винолари 92 та медаль билан тақдирланган. Газетадан.*

ДЕДУКТИВ Дедукцияга оид, дедукцияга асосланган; *зид. индуктив. Дедуктив хулоса. Дедуктив метод.*

ДЕДУКЦИЯ [*лот.* deductio – пайқаб олиш; хулоса чиқариш] *мнт.* Умумий ҳолатдан жузъий хулоса чиқарган ҳолда муҳокама юритиш; умумий ҳолатдан жузъий натижа чиқариш; *зид. индукция.*

ДЕЖУР [*фр.* de jour – бугун, бугунги кунга оид] **1** *эск. айн. навбатчи.*

2 *эск.* Дам олиш кунларида ёки тунда ҳам ишлайдиган муассаса. *Дежур аптека.*

ДЕЖУРЛИК *эск.* Навбатчилик. *Ётоқхонага дежурлик қилиш, пол ювиш.. каби ишларни астойдил бажарарди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ДЕЗ- [*лот.* des.. – ..дан, ..дан ажратиш, холи қилиш] Бирор нарсани йўқ қилиш, узоқлаштиришни ёки унинг йўқлигини ифодаловчи олд қўшимча.

ДЕЗАКТИВАЦИЯ [*дез.* + *лот.* activus – таъсирчан, фаол] Радиоактив моддалар билан захарланган объектлар (сув, озиқ-

овқат кийим-кечак, тупроқ, бино ва б.)ни тозалаш, зарар қилмайдиган ҳолга келтириш.

ДЕЗЕРТИР [*фр.* deserteur < *лот.* desertor – қочоқ] **1** Хизмат қилаётган ҳарбий қисмини ўзбошимчалик билан ташлаб кетган ёки ҳарбий хизмат қақурувидан бўйин товлаган шахс; қочоқ.

2 Ўзининг фуқаролик вазифасини, давлат ёки жамоатчилик олдидаги бурчини бажаришдан қочган шахс; қочоқ. *Тилингни тий, дезертир! А. Муҳтор, Туғилиш.*

ДЕЗЕРТИРЛИК Ҳарбий хизмат бурчини ўташдан бош тортишлик; қочоқлик.

ДЕЗИНСЕКЦИЯ [*дез.* + *лот.* insectum – ҳашарот] Зарарли ҳашаротларни махсус йўллар билан йўқотиш, қириш. *Фалла омборини дезинсекция қилиш. ■ Дезинсекция учун ДДТ (дихлордифенилтрихлорэтан) ишлатилади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.*

ДЕЗИНФЕКТОР Дезинфекция қилувчи ходим.

ДЕЗИНФЕКЦИЯ [*дез.* + инфекция] Зарарсизлантириш, хавфсиз ҳолга келтириш: юқумли касалликларни тарқатувчи микробларни махсус йўллар билан йўқ қилиш, тугатиш. *Дезинфекция қилмоқ. ■ Қанда тарқалган хоналарни 0,2 процентли трихлорофос эмульсияси.. билан дезинфекция қилинса, яхши натижа беради. «Фан ва турмуш».*

ДЕЗИНФЕКЦИЯЛАМОҚ Дезинфекция қилмоқ, зарарсизлантирмоқ. *Мунаввар бемор хотинни касалхонага етказиб келишлари биланоқ.. у ёқ-бу ёғини спирт билан дезинфекциялади. С. Анорбоев, Мехр.*

ДЕИЗМ [*фр.* deisme < *лот.* deus – худо] *флс.* Аллоҳни дунёни яратувчи сифатида тан олувчи, аммо унинг табиат тараққиётидаги ролини инкор этувчи диний-фалсафий таълимот. *Пантеизм ва деизм ўрта аср шароитида илғор фалсафий ғояларни олға суришнинг энг муҳим шакли эди. «Гулистон».*

ДЕЙИШМОҚ 1 *Демоқ* *фл.* бирг. н. *Келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр, дейишади. Ойбек, Танланган асарлар. “Унақа дилбар жувон энди қаёқда!” – дейишади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

2 *кам қўлл.* Бир-бири билан айтишмоқ, сан-манга бормоқ. *Мен кеча Умарали билан дейишиб қолдим.*

ДЕКАБРЬ [лот. december – ўнинчи; ўнинчи ой < юн. deka – ўн] Янги ҳисобдаги календарь йилининг ўн иккинчи оyi. *Декабрь оyi.*

ДЕКАДА [фр. decade – ўн кунлик < юн. dekas, dekados – ўнлик; ўнталик] **1** Ўн кун, ўн кунлик давр. *Январь ойининг биринчи декадаси.*

2 Бирор нарсага бағишланган ўн кунлик, ўн кун давомида ўтказиладиган тадбир. *Ўзбек санъати ва адабиёти декадаси.* ■ *Бизнинг юртимизда кўпгина халқларнинг адабиёт ва санъат декадалари ўтказилган.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ДЕКАДЕНТ [лот. dekadentia – таназул; тушкунлик] Декадентлик оқимиға мансуб киши, декадентлик тарафдори. *Декадент шоир.* ■ *Танқидий реализмнинг буюк намоёндалари бўлган бу ёзувчилар.. декадентларға қарама-қарши ўлароқ, гуманизм ва демократизм ғояларини тараннум этганлар.* «ЎТА».

ДЕКАДЕНТЛИК 19-аср ва 20-аср бошларидаги Европа маданиятидаги инқирозий ҳолатни (таназулла юз тутиш, умидсизлик кайфияти, ҳаётдан бешиш ва ш. к.) умумий тарзда ифодаловчи ном.

ДЕКАН [лот. decanus – ўнбоши, ўнта жангчининг бошлиғи] Олий ўқув юртида факультетнинг раҳбари. *Тўрдаги стол ёнида декан Зуфар Ҳакимович Ҳакимов ўтирибди.* П. Қодиров, Уч илди. *-Яхши эмас! – деканнинг кўзойнак орқасидаги жажжи кўзлари қисилди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ДЕКАНАТ **1** Олий ўқув юртларида декан раҳбарлигида факультетни бошқарувчи маъмурий-илмий бўлинма. *Яқин орада деканатдан рухсат олиб, қишлоққа бораман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 Шундай маъмурий бўлинма ўрнашган хона; идора. *Эшикларнинг бирида “Деканат” деган ёзувни кўриб тўхтади.* “Гулдаста”. *Йигитали юраги чопиб-чопиб, деканат томон кета бошлади.* Д. Нурий, Осмон устун.

ДЕКАНЛИК Декан вазифасини бажариш; декан мансабида бўлиш. *Менинг акам филология факультетида деканлик қилади.* *Ректор Эркин Алиевни деканликка тайинлади.*

ДЕКЛАМАЦИЯ [лот. declamatio – но-тиқликни машқ қилиш] Бадиий асар ёки ундан олинган парчани чиройли, таъсирчан қилиб ёдаки ўқиш маҳорати ва шундай

ўқишнинг ўзи. *У товушини гуруллашиб, нотикона ҳаракатлар билан декламация қилди.* Ойбек, Нур қидириб.

ДЕКЛАМАЦИЯЧИ Бадиий асар ёки ундан олинган парчаларни ифодали ва таъсирчан қилиб ўқиб берувчи, декламатор.

ДЕКЛАРАЦИЯ [лот. declaratio – маълум қилиш, билдириш, эълон қилиш] **1** Халқаро ҳуқуқда ва сиёсат соҳасида томонлар (бир неча ҳукуматлар, сиёсий партиялар, халқаро ташкилотлар ва ш. к.) тарафидан маъқулланган дастурий ҳужжат, муҳим халқаро воқеа, қонун ва б. юзасидан умум эътиборига етказиладиган баёнот; асосий умумсиёсий тамойилларни тантанали эълон қилиш. *Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси.* *Ўзбекистон Республикаси Мустақиллик декларацияси.* ■ *Минтақанинг илмий жамоатчилиғи, халқаро ташкилотлари Орол денгизи ҳавзасини барқарор ривожлантириш бўйича декларация қабул қилдилар.* Газетадан.

2 Солиққа тортиладиган фуқаронинг муайян даврда олган даромадлари тури ва миқдори ҳақидаги маълумотномаси. *Аммо бу ҳақда солиқ идорасига ўз вақтида декларация тақдим этолмадим.* Газетадан.

3 Почта орқали хорижга юбориладиган пул ва қимматбаҳо буюмларға уларнинг қиймати ва хил-хусусиятини кўрсатган ҳолда кўшиб жўнатиладиган почта ҳужжати.

4 Чегара орқали олиб ўтилаётган нарсалар, қимматбаҳо буюмлар ва уларнинг миқдори ҳақида божхонаға тақдим этиладиган маълумотнома.

ДЕКОРАТИВ [лот. decor, decoratus – гўзаллик, нафосат] Зийнат учун хизмат қиладиган, кўркамлик, гўзаллик бахш этадиган. *Декоратив ўсимликлар.* ■ *Бу ерда қатор монументал ва декоратив санъат намуналари бунёд этилди.* Газетадан. *Ўзбек халқи узининг кўп асрлик тарихида жаҳонға донг таратган ажойиб декоратив-безак санъатини яратди.* «Фан ва турмуш».

ДЕКОРАТОР Декорациялар ясовчи му-тахассис, рассом.

ДЕКОРАЦИЯ [фр. decoration < лот. decorare – безамоқ, безатмоқ] Саҳнада тасвирланаётган воқеа-ҳодиса ўрни ва шароитини акс эттирадиган расмлар, архитектура иншоотлари, безак ва ш. к. мажмуи. *“Тоҳир-Зухра” қўйиладиган кун эди, биринчи парда-*

нинг декорациясини қуриб қўйдик. С. Аҳмад, Сайланма. Булар ҳақиқатга эмас, кўпроқ худди сахналардаги декорацияларга ўхшаб кетади. Э. Охунова, Икки океан оша.

ДЕКРЕТ [лот. decretum — қарор; тўхтам; ажрим] Олий ҳокимият органларининг, ҳукуматнинг қонун кучига эга бўлган муҳим қарори, фармони. *Мазкур декрет қишлоқ-овуларда жуда тез, яшин тезлигида тарқалди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бу ерда президент Носирнинг декрети эълон қилинди.* Газетадан.

Декрет таътили Ҳомиладорлик таътили. *Махсус комиссия Н. Шодиеванинг шикоятини текширганда, у ҳақ бўлиб чиқди ва декрет таътилига ҳақ тўланадиган бўлди.* Газетадан.

ДЕКЧА [ф. دېگچە — қозонча] 1 Кичкина қозон, қозонча. *Юкимиз енгил: бир шолча, икки кўрпа-кўрпача, декча.* С. Нуоров, Карвон. *У озроқ ўтин териб, ҳамроҳлари ёнига келганда, декчада шўрва бақирлаб қайнаётган эди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

Декча қайнатмоқ Эплаб-сеплаб, бир амаллаб қозон қайнатмоқ, кун ўтказмоқ. *Давлатлари соясида декчамиз қайнаб турипти.* С. Айний, Дохунда. *Шу мақсадда йиғилишиб, декча қайнатиш ғамида бош оғритишарди.* Ойбек, Навоий.

2 кўчма Декчада пиширилган таом. *Ҳўжайнининг қозонидан унда-мунда бир тотмасак.. йўқ, мойсиз бўлса ҳам, ўз декчамиз яхши.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЕЛВАГАЙ шв. Енгил ва юпқа қилиб тикилган халат; енгил уст кийим. *Унинг сочлари жингила-жингила, юз ва кўзлари дўндўқ, устида яшил бахмалдан бурма қилиб тикилган чиройли делвагай кийими бор эди.* А. Қодирий, Жинлар базми.

ДЕЛЕГАТ [лот. delegatus — юборилган, йўлланган] Бирор ташкилот, жамоа томонидан ваколатли қилиб сайлаб ёки тайинлаб юборилган вакил. *Делегат сайламоқ.* ■ *Бу ассамблеяда 39 мамлакатдан 200 дан ортиқ делегат қатнашди.* «ЎТА». *Газеталарда жуда кўп сурати чиққан, хотин-қизлар қуруттойига ҳам делегат бўлган эди.* «Муштум».

ДЕЛЕГАТЛИК Делегат вазифасини ўташ; делегат бўлиш; муайян ваколатга эгалик. *Делегатлик гувоҳномаси.* *Делегатликка сайланмоқ.*

ДЕЛЕГАЦИЯ [лот. delegatio — юбориш, тайинлаш] Бирор ташкилот ёки давлат томонидан белгиланган, юборилган вакил-

лар гуруҳи. *Савдо делегацияси.* *Чет эл делегацияси.* ■ *Худди ҳозиргидақа, қиш кунларидан бирида Болгариядан қурувчилар делегацияси келди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДЕЛИМИТАЦИЯ [де.. + лот. limitare — чегараламоқ, ажратмоқ] Давлат чегараларини тузилган шартномага мувофиқ тавсифлаш ва хариталаштириш асосида белгилаш; белгиланган чегараларни қайта кўриб чиқиш. *..Шунингдек, мамлакатларимиз ўртасидаги чегара делимитацияси билан боғлиқ масалалар хусусида сўз борди.* Газетадан.

ДЕЛО [р. делать — «қилмоқ», «бажармоқ» сўзидан] Бирор масала ёки шахсга оид расмий ва норасмий ҳужжатлар тўплами ва шундай ҳужжатларни сақлаш учун ясалган махсус папка; ҳужжатлар йиғмажилди; иш. *Шербекнинг делосида Назаров билан қизи тўғрисида ҳам гап бор эди.* С. Анорбоев. *Оқсой.* *Бўлмаса, сенинг ўзини справка сифатида Мадумаровнинг делосига тириклайин ёпиштириб қўйман.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатни.

Дело очмоқ 1) бирор масала ёки соҳага оид ҳужжатларни тўплаб сақлаш учун алоҳида папка тутмоқ; 2) суд ва тергов органларида бирор судли иш юзасидан ҳужжатлар йиға бошламоқ. *Воқеа содир бўлган куни Самарқанд шаҳар Сиёб районида.. жиноий иш-дело очилди ва жиноятни фош этувчи манбалар шу папкага келиб тушаваради.* Газетадан.

ДЕЛЬТА I [юн. delta] I Юнон алифбосидаги тўртинчи ҳарфнинг номи.

ДЕЛЬТА II [юн. delta] *геогр.* Дарёнинг учбурчаксимон тармоқланиб, кўлга ёки денгизга қуйиладиган жойида ҳосил бўлган текислик (термин Нил дарёсининг денгизга қуйилиш жойи дельта ҳарфи шакли (Δ) га ўхшашлигидан келиб чиққан). *Амударёнинг қадимги ва ҳозирги дельтаси айниқса наст ерлардир.* Н. Долимов, Ўзбекистон географияси.

ДЕЛЬФИН [юн. delphis, delphinus] *зоол.* Китсимонлар туркумига мансуб, денгиз ва океанларда яшайдиган сутэмизувчи ҳайвонларнинг бир тури. *Баҳор кезлари дельфинлар жуфтланиши палласига киради.* «Фан ва турмуш». *Дельфинлар, чағалайлар ўйини бизни зериктирмай борарди.* Э. Охунова, Икки океан оша.

ДЕЛЬФИНАРИЙ Дельфинларни ўрганиш, ўргатиш ва намоёйиш қилиш мақсадида қурилган бассейнли иншоотлар мажмуи. *Ботумидаги дельфинарийда мен дельфиннинг чўққанинг хуриллашини эслатадиган товушини эшитдим.* «Фан ва турмуш».

ДЕЛЬФИНСИМОНЛАР Сутэмизувчилар синфининг тишли китлар кенжа туркумига мансуб оиласи.

ДЕМАГОГ [юн. demagogos — халқ дохийси] У ёки бу мақсадга эришиш учун демагогиядан фойдаланувчи шахс.

ДЕМАГОГИЯ [юн. demagogia < demos — халқ + ago — бошламан, олиб бораман] Куруқ ваъдалар бериш, лақиллатиш, хушомадлар қилиш йўли билан омmani ўзига мойил қилиш, улар ўртасида обрў қозонишга интилиш.

ДЕМАГОГЛИК Куруқ сафсата сотиб, куруқ, ёлғон гаплар айтиб, кишиларни лақиллатиш. *Демагоглик қилман!* Мен коллективимизнинг ўзига хос хусусиятини айтаялман сизга. А. Мухтор, Туғилиш.

ДЕМАК 1 Демок, айтмоқ, гапирмоқ. *Оз емак — тан соғлиқ, Оз демак — ҳикматга боғлиқ.* Мақол. ■ *Сеники маъқул демакка бизнинг тилимиз келмас, бу сўзинг ноўрин десак, ўлдирмай қўймас.* «Ёдгор».

2 *кри с.* Яъни, бундан чиқдики, бинобарин. *Демак, уни сиз ёзган экансиз-да?* К. Яшин, Ҳамза. *Демак, ёлғончилик касалига мубтало бўлган кишини ростгўй одамнинг қони билан даволаса бўлади.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи.

3 *кесим* өзф. Билан баробар, ..га тенг. *Фаровон ҳаёт — бу гўзал турмуш, осуда, серфайз ҳаёт демакдир.* Газетадан. *Умр — бу асаб тасмаларининг — нервларнинг яшаши демакдир.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи. *Йўлчи учун Мирзакаримбойдан силжиш — Гулнордан айрилиш демак эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЕМАККИ айн. **демак 2.**

ДЕМАРКАЦИЯ [фр. demarcation — ажратиш] Қўшни давлатлар ўртасида тузилган шартномага, битимга асосан мамлакатлар орасидаги чегарани аниқлаш, белгилаш.

Демаркация чизиги *ҳарб., сиёс.* 1) вақтинча сулҳ пайтида урушувчи томонларнинг қўшинларини бир-биридан ажратиб турган муваққат чегара; 2) урушда енгилган мам-

лакат худудини ишғол қилинган зоналарга бўлувчи чизиқ, доира.

ДЕМАРШ [фр. demarche — чиқиш, ҳаракат, хуруж] Бир ҳукумат ёки унинг органларининг бошқа ҳукумат (ёки ҳукуматлар)га илтимос, норозилик, огоҳлантириш ёки бошқа хил баёнотлар билан мурожаат қилиши.

ДЕМИЛИТАРИЗАЦИЯ [де.. + лот. militaris — ҳарбий] Бирор давлат ёки худудда армия сақлашни, қуро-л-яроғ ишлаб чиқаришни, истехкомлар, ҳарбий базалар қуришни ман этиш; қуролсизлантириш. *Демилитаризация қилмоқ.*

ДЕМИСЕЗОН [фр. demaisons — йилнинг ўтиш даври]: **демисезон пальто** Баҳорда ёки кузда кийиладиган енгил пальто. *Лола янги демисезон пальто, кумушранг қорақўл телпак кийиб, бўйнига гўзал шарф ўраб чиққанди.* П. Қодиров, Уч илди.

ДЕМОБИЛИЗАЦИЯ [де.. + фр. mobilisation < лот. mobilis — ҳаракатчан] **1** Уруш тамом бўлгандан ёки хизмат муддатини ўтаб бўлгандан кейин ҳарбий хизматдан бўшатиш ёки захирага ўтказиш. *Аскарларни демобилизация қилиш.* ■ *Ҳозир июни, июлда, йўқ, августда демобилизация ҳақида буйруқ чиқса керак.* Шўхрат, Шинелли йиллар.

2 Қуроли кучларни, шунингдек, халқ хўжалигининг барча соҳаларини ҳарбий ҳолатдан тинч ҳолатга кўчириш. *Қуроли кучларни демобилизация қилиш.* ■ *Уруш тамом бўлганидан кейин дарҳол мамлакатда қуроли кучлар кенг равишда демобилизация қилинди.* Газетадан.

ДЕМОГРАФИК Аҳолининг ўсиш (кўпайиш) суръати билан боғлиқ бўлган. *Демографик сиёсат.* *Демографик вазият.* ■ *Бозор муносабатлари ҳақида гап кетар экан, Ўзбекистондаги демографик вазиятни албатта ҳисобга олиш лозим.* Газетадан. *Айрим мамлакатларда эса демографик сиёсат умуман ишлаб чиқилмаган.* «Фан ва турмуш».

ДЕМОГРАФИЯ [юн. demos — халқ + grapho — ёзаман] Аҳолишунослик; бирор худуд, мамлакат, бирдан ортиқ мамлакатлар ёки дунё аҳолиси ўзгаришларини (сони, географик тақсимланиши, таркиби, ўлиш, туғилиш жараёнларини) ўрганувчи фан тармоғи.

ДЕМОКРАТ 1 Демократия тарафдори, демократия учун, халқнинг сиёсий озодлиги

ва ҳуқуқи учун курашувчи; халқпарвар. Муҳимий, *Фурқат ва Аваз Утарлар ўзбек халқининг демократ шоирлари эдилар.* Газетадан.

2 Демократик партиянинг аъзоси.

ДЕМОКРАТИЗМ Демократия ва унинг тамойилларини эътироф этиш ва уни амалга ошириш. *Демократизм тарафдорри. Демократизм тамойиллари. Демократизмнинг тантанаси.* ■ *Моддий ёрдам кўрсатиш тўғрисида қарор қабул қилиш демократизмни таъминлайди.* Газетадан.

ДЕМОКРАТИК 1 Демократия тамойилларига асосланган, демократияни амалга оширувчи. *Демократик давлат. Демократик жамият. Демократик ҳаракат. Демократик тузум. Демократик ислоҳот.* ■ *Мақсадимиз аниқ — бозор иқтисодиёти тамойилларига асосланган, эркин, очиқ демократик давлат қуриш.* Газетадан. *Шарқда демократик жа раёнларнинг қадимдан шакланган ўзига хос ва ўзига мос хусусиятлари бор.* Газетадан.

2 Демократия тамойилларини ҳимоя қилувчи. *Демократик ёзувчилар.* ■ *Демократик ёзувчилар прогрессив студентлар ва хайрихоҳ ўқимишли шахслар билан секин-секин яқинлашади.* Ойбек, Нур қидириб.

ДЕМОКРАТИЯ [юн. *demokratia* < *demos* — халқ + *kratos* — ҳокимият] 1 Фуқаролар эркинлиги ва тенглиги конституция ва қонунларда мустақамланган, халқ ҳокимиятининг шакллари амалда ўрнатилган ва юзага чиқарилган сиёсий тузум; халқ ҳокимияти. *Демократия — бошқарувнинг барча босқичларидаги эркинликдир.* Газетадан. *Ошқоралик ва демократия — бу объективлик ва поклик демакдир.* «ЎТА».

2 Жамоа барча аъзоларининг фаол иштирокида раҳбарлик қилиш усули. *Партиянинг ички демократияси.*

ДЕМОКРАТЛАШМОҚ Демократия йўлига тушмоқ, демократия асосларига таянмоқ, демократик тамойиллар асосида барпо бўлмоқ. *Давлат бошқарувини демократлаштирмоқ. Қонуннинг демократлашуви.*

ДЕМОНТАЖ [де.. + фр. *montage* — кўтариш, ясаш, жойлаштириш] Бирор нарса, объект ёки асбоб-ускунани тайёр, яхлит ҳолатдан қисмларга, бўлақларга ажратиш, бузиш (таъмирлаш ёки бошқа мақсадларда). *Насослар, дизеллар, ҳамма қимматли механизмлар демонтаж қилинсин!* П. Қодиров, Эрк.

ДЕМОҚ 1 Ўз фикрини оғзаки ёки ёзма равишда ифода қилмоқ, айтмоқ; сўзламоқ, гапирмоқ. *Мен сенга нима деган эдим. Бу ҳақда китобларда нима дейилган? Ўғлингиз сизга салом деди. Бедарднинг олдида дардим бор демагин.* Мақол. *Ош келса, егин, Гап келса, дегин.* Мақол. *Тўқлик нелар дедирмас, Очлик нелар едирмас.* Мақол. ■ *Шундай дейишингизни билувдим.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Энг оқил мавжудот инсон деймиз-у, баъзан одамнинг арзимаган нарсага ақли етмай қолади.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

2 Бирор товуш, ун чиқармоқ. *Мушук миёв деди.* ■ *“Имм” деган овоз эшитилди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *Қаердадир қизилиштон қариллади, попушак “пу-пу-пуп-пиши” деб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Гинг демоқ қ. гинг. Лом-мим демай қ. лом-мим.

3 Аталмоқ, номланмоқ; отга, номга эга бўлмоқ; атамоқ. *Марҳамат деган олти қиз бор экан.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Аваз Сайфий деган таниш муллаваччани топди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кейин Ҳикматулла деган новча йигит сўз олди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бари бир, тақдир деган нарса, пайти келиб, ўзини кўрсатиб қўяркан.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Биз томонларда майна деган қуш бўлади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Ҳисобламоқ, санамоқ; билмоқ, ўйламоқ. *Одами эрсанг, демагил одами, Они ким йўқ халқ ғамидан ғами.* Навоий, Хамса. [Ҳазилдин:] *Саккиз юз сўмни сиз билан биз пул демаймиз. Чиндан ҳам пул эмас.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ахир ким ҳам онасини, волидасини севайди дейсиз!* Газетадан.

5 ..деб ўйламоқ, фараз, мулоҳаза қилмоқ. *Шундай ҳам дейлик. Боринг, эртага самолёт учмайди дейлик. Хайр, шундай ҳам денг.* ■ *Шовқин солманг, биров эшитса, нима дейди!* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Ҳа, энди битта-яримта ўртоғиникида қогандир-да, дедик.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Нима дейсиз? 1) қандай маслаҳат бера-сиз?, қандай фикр билдирасиз?, қандай (нима) деб ўйлайсиз? *Балки ғами, ҳасрати озаяр, нима дейсиз?* Ойбек, Танланган асарлар; 2) нима ҳам қилар эдингиз, қўлингиздан нима ҳам келар эди. *Шариат ўзи йўл*

топиб беради. Йўлни хотинингизнинг ўзи топиб келиб, сизни опчиқиб кетса, нима дейсиз? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Истамоқ, хоҳламоқ. *Нима десанг, албатта муҳайё қиламан. Душман нима демайди, тушга нималар кирмайди. Мақол. ■ Уй ажратамиз дедингиз-у, мен йўқ дедимми?* Ойбек, Танланган асарлар. *Дастурхонга нознеъмат тўлсин дейман. “Гулдаста”. ..халқ учун ишлаганларга жонимни берсам дейман. У. Исмоилов, Сайланма.*

7 Танламоқ, бирор кимсага ёки нарсага тарафдор бўлмоқ, мойиллик билдирмоқ. *Ё мени де, ё уни де. ■ Мен сенинг тенгинг эмасман, Омоним бор, сени демасман. Ҳ. Олимжон. Ўзингиз йўлинг очик, кета бер, мен ота-онамни дейман, деган эдингиз-ку. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

8 (шарт майли шаклида) Бирор иш-ҳаракатни бажаришга уринмоқ. *Гиламни кўтарай десам, жуда оғир экан. ■ Илгарилари уриб енгар эдим, энди урай десам, қочиб, томга чиқиб кетади. А. Қаҳҳор, Айб кимда? Кўзини очай деса, қовоқлари оғирлашиб кетгандай туюлди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.*

9 Ҳисобга олинмоқ, истисно қилинмоқ. *Отларнинг пишқиргани, ҳашаротларнинг чириллаши билан сой сувининг майин шилдираши демаса, атроф жимжит эди. Н. Фозилов, Дийдор. Сал чимирилган қошлари демаса, Авазнинг рафторидан бир нима англаб олиш қийин эди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

10 Равишдош шаклида қўшма гапларни боғлаш учун хизмат қилади. *Энди Аваз халқни курашга чорловчи шеърлар битар деб, умид қиламиз. С. Сиёев, Ёруғлик.*

11 Буйруқ ва шарт майли шаклларида кириш сўз вазифасида келади. *Онам бечора, денг, мулла, ўзи жуда кам борар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бечора капсанчилар, дейман, ер ўзларига қарашли бўлганда, шу ариқни ўша вақтда чиқаришса ҳам бўлар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Яна, десангиз, иккита, сутлик оқ эчкилари бор. С. Сиёев, Ёруғлик.*

Бир (ёки ҳеч) нима демай Индамай, қаршилик кўрсатмай, сўзсиз. *Бунисига ҳам бир нима демайман, ҳар кимнинг гўри бошқа, менга нима. А. Қаҳҳор, Қизлар. ..деганда ..бўлганда, бўлгач, ўтгач. Соат ўн икки деганда этиб келасан. ■ Бир ой деганда,*

*ниҳоят, менбоп бир штат топилиб қолди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. ..дегандай 1) ..дейилгандек, дейилгани каби. Ўз уйим, ўлан тўшагим дегандай, сиз ҳам қайтиб келибсиз-да; 2) деган каби, ишора қилиб. Ухўн дегандай, бош иргитди. ■ “Нима ишинг бор эди?” дегандек, унга тикилди. С. Кароматов, Олтин қум. **Дегани деган** Ўз фикри, мулоҳазасини қабул қилдирадиган, айтганини бўлдирадиган. *У кишининг дегани деган, ҳеч ким баса келолмайди. А. Мухтор, Туғилиш. ..дегунча ..биланок; ҳамоно. Келди дегунча, менга хабар бер. ..демай ёки ..демасдан* Суриштирмай, ҳисоблашмай. *Боши-кўзи демай ураверди. Ёз демасдан, қиш демасдан ишламоқ. ■ Қистаб кетиб боради, Кеча демайди, кундуз. «Равшан». Кўп деганда* Кўпи билан, ортиғи билан, кўп бўлса. *Бу ишга кўп деганда ўн кун керак. Кўрдим демайди 1) унча-мунчага тўймайди, қонмайди. Бир-икки коса овқатни кўрдим демайди; 2) назар-писанд қилмайди. Унча-мунча оғир меҳнатни кўрдим демайдиган шу йигит ҳам толиқар.. эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Менга деса** Мен учун бари бир, нима бўлса, бўлар. *Майли, менга деса, бу йил меҳнат кунимиз бир миридан тушсин! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Нимага (ёки нега) десангиз с.т.** Сабаб шуки. -Қойил, — дедим лабимни чапиллатиб, нега десангиз, шу пайт қовун егим келиб қолса бўладими? Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. **Нимага десангиз, ҳар бир мусулмонга маълумки, Муҳаммад алайҳиссаломнинг қабри шарифлари бор у ерда.** Ойбек, Танланган асарлар. **Шундай денг 1)** баракалла, ана энди ўзингизга келдингиз; 2) ҳали гап шундайми! **Ҳаш-паш дегунча қ. ҳаш-паш.*****

ДЕМПИНГ [ингл. dumping — арзон экспорт] иқт. Чет эл бозорини эгаллаш ва ундан рақобатчиларни сиқиб чиқариш мақсадида молни хорижда ўз мамлақатидаги ёки жаҳон миқёсидаги нархидан анча арзонга сотиш — рақобатли кураш воситаларидан бири.

ДЕНАТУРАТ [лот. denaturatus — табиий хоссалардан маҳрум бўлган] Махсус заҳарли ёки бадхўр модда аралаштириб, инсон ичиши учун яроқсиз ҳолатга келтирилган ва фақат техникавий мақсадларда ишлатиладиган спирт. *Рангли ипак ва жун кийимдаги дазмол сарғайтирган доғ денатурат спирти билан кетказилади. «Саодат».*

ДЕНАТУРАЛИЗАЦИЯ [фр. denaturalization — фуқароликдан маҳрум бўлиш] Фуқаролик ҳуқуқидан маҳрум бўлиш; фуқароликдан чиқариш.

ДЕНГИЗ 1 Океаннинг қуруқликка ташан ёки қуруқликка ёриб кирган бўлаги, океаннинг қуруқлик ёки орол ва ярим-ороллар билан ажралган қисми. *Орол денгизи. Болтиқ денгизи. Қизил денгиз. Денгиз ҳавоси. Денгиз флоти. Аҳмоқда ор бўлмас, денгизда — гузар. Мақол. ■ Ороллар ва яримороллар океанни айрим қисмларга бўлиб юборган, бу қисмлар денгизлар деб аталади. «Дунё қитъалари географияси». Денгиз сувидек тиниқ кўзлари мулоийм ва меҳр билан боқарди. С. Кароматов, Олтин кум.*

2 Кенг майдонни эгаллаган ва денгизга қиёс қилинган сунъий сув ҳавзаси. *Тошкент денгизи. ■ Чорвоқ денгизи худди узукқа қўйилган мовий кўзга ўхшаб, яшнаб кўринади. Газетадан.*

3 кўча Жуда катта уюм, тўда, оқим; бирор нарса билан қопланган кенг майдон. *Пахта денгизи. Қон денгизи. ■ Кимларнинг орқасида қамчи излари. Ҳали ҳам тўлқинланар қон денгизлари. Ғайратий. Кўм-кўк пахта денгизиде қизғин иш борар эди. Ойбек, О. в. шабадалар. Перронда чайқалар одам денгизи. Кўзларда илтижо, меҳр ва ёлқин. Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар.*

Зангори (ёки кўк) денгиз Кенг осмон, само, фалак ҳақида. *Зангори денгизнинг тиниқ қўйнидан Кўм-кўк ой юзланиб, кулиб боқади. Уйғун. Кўк денгизнинг бир четиде янги туғилган ой очилиб турарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

4 кўча Оғуш, кучоқ; қуршов; асирлик. *Пўлат ота шундай ички ҳаёллар денгизиде сузиб, бойваччанинг кўнглини эритадиган гап тополмай, каловланиб турар эди. К. Яшин, Ҳамза. Хатни ёзан чоғингизда тамом бир ўт ичиде, ғазаб денгизиде сузганлигингиз гавдаланиб, кўз ўнгимдан ўтди[лар]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

5 кўча Микдоран ва ҳажман туганмас, чексиз нарса ҳақида. *Билганинг дарё бўлса, Билмаганинг — денгиз. Мақол. ■ Павел Иванович илм бобиде бамисоли бир денгиз. С. Кароматов, Олтин кум.*

ДЕНГИЗЧИ 1 Денгиз флотиде хизмат қилувчи киши. *Жиянингиз денгизчимиди? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Юк ташувчи*

ишчилар, Денгизчилар йиғилди. Барча кўзлар беғуноҳ Балиқчиға тикилди. З. Диёр.

2 айн. **матрос.**

ДЕНДРАРИЙ [юн. dendron — дарахт] Илмий, ўқув ёки маданий-маърифий мақсадларда барпо этилган, фақат дарахт ва буталар экилган очиқ майдон; ботаника боғининг таркибий қисми. *Ишчилар шаҳарчасидан дендрарийга кетаётган енгил машиналар ва автобусларнинг кети узилмайди. Газетадан. Бу дендрарий юқориде номи айтилган бирлашма ва Ўзбекистон Фанлар академиясининг Ботаника боғи ҳамкорлигиде барпо этилган. «Фан ва турмуш».*

ДЕНДРИТ [юн. dendron — дарахт] **анат. 1** Нерв ҳужайрасининг дарахтсимон тармоқланган ўсимталари — бошқа нерв ҳужайраларидан нерв турткиларини қабул қилиб олади.

2 мин. Бирор бир минералнинг тўлиқ ривожланган, дарахтсимон тармоқланган кристаллари.

3 кўча Қорнинг дарахт ёки бутасимон шакллари. *Қор учқунларининг мураккаблашиб, сертармоқ бўлиб кетган дендрит шакллари чиройли манзара касб этади. «Фан ва турмуш».*

ДЕНДРОЛОГИЯ [юн. dendron — дарахт + logos — билим, тушунча] Ботаниканинг дарахт ва буталарнинг турларини ўрганадиган бўлими, соҳаси.

ДЕНДРОПАРК [юн. dendron — дарахт + ингл. park — атрофи ўралган боғ; қўриқхона] **1** Турли ўсимлик ва дарахтлар коллекцияси экилган катта боғ. *Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ботаника боғининг дендропаркидаги дарахт, бута ва лианалар 2500 турни ташкил этади. «Фан ва турмуш».*

2 Ана шундай дарахт ва ўсимликлар кучоғидаги дам олиш жойи. *Тошкент дендропаркида дам олдик. ■ Нисбатан иссиқ иқлимде ва серҳосил бўлган бу ерлар дендропарк учун айни муддао. Газетадан.*

ДЕНОМИНАЦИЯ [лот. denomination — қайта номлаш] Ҳисоб-китобни ихчамлаштириш мақсадида қоғоз пулларнинг қийматини пасайтириш; пул бирлигини қайта номламасдан йириклаштириш; эски пулни маълум нисбатда янги пулга алмаштириш.

ДЕНОНСАЦИЯ [фр. denoncer — эълон, маълум қилмоқ] Бирор давлатнинг ўзаро халқаро шартномани бекор қилиш, шарт-

номадан чиқиш ҳақида бошқа давлатни хабардор қилиши.

ДЕПАРА *шв.* Атроф, теварак. *Аммо депарада аҳолиси кўп қишлоқ бизниқи.* Й. Шамшаров, Тошқин. *Чамбилнинг депарасида Туркман деган бир юрт бор эди.* Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз. *Бир вақтлар шу депарада ҳамма нарса чаппасига айланарди.* «Гулистон».

ДЕПАРТАМЕНТ [*фр.* departement – бошқарма, идора] **1** Францияда ва бошқа айрим мамлакатларда энг йирик маъмурий-худудий бирлик.

2 Баъзи мамлакатларда, жумладан Ўзбекистонда, маҳкама, идора ва вазирликлар ёки улар таркибидаги бўлинмаларнинг номи. *Давлат департаменти (АҚШ Ташқи ишлар вазирлиги).* *Савдо департаменти.* ■ *Давлат департаментининг баёнотига кўра, журналистнинг ўлдирилгани ҳақида маълумотлар келиб тушган.* Газетадан. *Иккинчи қаватдаги йўлакда департамент назари қабул қилишини кутиб, анча вақт ўтирадилар.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

3 Баъзи халқаро ташкилотларнинг бўлинма ва шохобчалари. *Маориф, фан ва маданият масалалари билан шуғулланувчи халқаро ташкилотнинг [ЮНЕСКО] Табиёт фанлари департаменти учрашув учун Тошкентни танлади.* «Фан ва турмуш».

ДЕПЕША [*фр.* depeche – шошилинч хабар] Расмий шошилинч хабар, шошилинч (дипломатик ёки ҳарбий) маълумот. *Бисмарк уруш чиқаришни кўзлаб, ўз қиролининг француз элчиси билан суҳбат қилганлиги ҳақидаги депешани.. матбуотда эълон қилди.* “Янги тарих”.

ДЕПИЛЯЦИЯ [*лот.* depilare – сочни, тукни йўқотмоқ, тўкмоқ] Бошдаги ярачақани даволаш ёки косметика мақсадида сочни тўкиш.

ДЕПМА *шв.* Далага сув чиқариш усулларидан бири. *Хоразмдаги сув чиқаришнинг энг оддий усуллари “сепма”, “депма” ва “нова” деб аталади.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

ДЕПО [*фр.* depot – омбор] **1** Транспорт воситалари (паровоз, трамвай, троллейбус вагонлари) турадиган ва жорий таъмирланадиган махсус бино, корхона. *Депонинг ишлаб чиқариш илғорлари Самарқанд-Бухоро туристик поездиди мароқли сафар қилдилар.*

Газетадан. *Тошкентда йирик вагонремонт заводи, янги трамвай ва троллейбус деполари ишга туширилди.* Газетадан.

2 Ўт ўчириш машиналари турадиган бино.

ДЕПОЗИТ [*лот.* depositum – сақлашга қўйилган буюм; омонат] *мл.* Кредит муассасалари (банк, омонат касса ва ҳ.к.)га сақлаш ва фойдаланиш учун вақтинча қўйилган пул ёки қимматбаҳо қоғозлар. *Банкнинг жалб этилган депозитлари ҳажми ҳам кўнайтиди.* Газетадан.

ДЕПОЗИТАРИЙ [*фр.* depositaire] **1** Депозитларга эгалик қилувчи жисмоний ёки юридик шахс. *Хўш, икки босқичли депозитарий тизимини яратишдан мақсад нима?* Газетадан. *Ўзбекистонда биринчи депозитарий.. 1994 йил 8 июнда ташкил қилинган.* «ЎЗМЭ».

2 Халқаро шартноманинг асл нусхасини, унинг тасдиқлангани ҳақидаги ҳужжатларни сақловчи давлат ёки халқаро ташкилот.

ДЕПОЗИТОР Банк, омонат касса ва ш. к. га пули ёки қимматбаҳо қоғозларини қўйган шахс ёки ташкилот.

ДЕПОНЕНТ [*лот.* deponens, deponentis – жойлаштирувчи, сақлашга қўювчи] **1** Сақлаш учун давлат муассасасига қимматбаҳо буюм ёки маблағ қўйган шахс ёки ташкилот.

2 Бирор сабабга кўра корхона ёки муассасадан ўзига тегишли бўлган пулни ёки тўловни ўз вақтида олмаган жисмоний ёки юридик шахс ва олинмаган ана шундай маблағ.

ДЕПОРТАЦИЯ [*лот.* deportatio – бадарға қилиш, ҳайдаш; сургун] Ижтимоий, сиёсий жиҳатдан хавfli киши ёки кишиларни доимий яшаш жойидан кўчириб, ҳайдаб юбориш; бадарға, сургун қилиш (жиноий ёки маъмурий жазо чораларидан бири). *..халқларни депортация қилиш ва мажбурий кўчириш, урбанизация жараёнларининг фаоллашуви ва бошқа омиллар таъсир кўрсатган.* Газетадан.

ДЕПРЕССИЯ I [*лот.* depressio – эзилиш, босилиш] **1** *тиб.* Тушкунликка берилган руҳий ҳолат; оғир руҳий ҳолат.

2 *иқт.* Хўжалик тизимида, ижтимоий фаолият соҳасида юз берадиган турғунлик, ҳаракатсизлик, ўсишдан тўхташ ҳолати.

ДЕПРЕССИЯ II [*лот.* depressio – пасайиш, чуқурлашиш] *геол., геогр.* Куруқликнинг денгиз сатҳидан паст қисми.

ДЕПСАМОҚ *айн. депсимоқ.* *Ҳар бир тоза ниятли кишининг муқаддас бурчи — йиқилганини устига чиқиб депсаш эмас, балки қўлтиғидан олиб турғизиш, яъни хатосини дўстларча тузатишга ёрдам беришдир.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси. *Халқ тарқалганда, Жуман писмиқнинг эзилган мурдаси депсалган қорга қоришиб ётар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДЕПСИМОҚ 1 Севинган, дўқ урган, кўрққан, инжиқлик ёки бетоқатлик қилган ҳолда ер тепмоқ, ер тепиб турмоқ. *Ер депсиб йиғламоқ.* ■ *Жонон бировларнинг олдига бориб ер депсир, баъзиларга кўзини сузиб, қошини қоқарди.* Газетадан. *Тагидаги от сувлиқ чайнаб депсийди.* Й. Шамшаров, Тошқин. *Катта йўл ёқасида депсина-депсина, бирпас ўткинчи машина кутишди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

2 Босиб-янчиб ташламоқ, оёғости қилмоқ, пайҳон қилмоқ, топтамоқ. *Мурдаларни эзиб, депсиб Бу қутурган оломон..* О. Ҳакимов, Достонлар. *Қайсиям колхоз яйловга катта пода ҳайдаб ўтаётганида, чанқоқ пода булоққа ёпирилиб, уни депсиб ташлабди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 От ёки эшакни оёқ билан ниқтаб тезлатмоқ. *Ҳасан овчи тез бориб, эшакни ечдию, унга минди-да, икки оёқлаб депсиб, бу ажал қалъасидан тезроқ кетишга шошилди.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

4 Тепмоқ, урмоқ (юраги, қон томири ҳақида). *Ҳаяжондан юраги депсиб ура бошлади.* Ҳ. Шайхов, Рене жумбоғи. *Нурмат отанинг гапларидан кейин юрагим яна ҳам депсиб кетди.* М. Раҳмонов, Инженернинг қайтиши.

ДЕПСИНМОҚ 1 **Депсимоқ 1, 3, 4** фл. ўзл. н. *У ақлдан озгандек депсинар, ерни муштар эди.* «Ёшлик». *Уюрни безовта ва саросимали депсинаётган айғирлар ўраб туришарди.* «Ёшлик». *Шу орада, нима бўлдию, она кийик бир депсиниб, чопиб кетди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. *От бошини қайириб, турган жойида депсиниб қўйди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Сесканмоқ, чўчиб тушмоқ. *Юрак депсиниб тушар даҳшатли ҳар хабардан.* Ф. Фулом. *Муқаддам депсиниб, уйғониб кетди.* Ҳ. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.

3 *кўчма* Қимирламоқ, силкинмоқ. *Газлада ер депсинганда, посёлкада ниҳояти 13*

мингга яқин аҳоли яшарди. Ж. Саъдуллаев, Камолот йўллари.

4 *кўчма* Тебраниб, қалтираб қўзғалмоқ, юрмоқ. *Машиналар депсиниб, ҳансираб бормоқда.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Қудратли машина депсиниб қўзғалди ва ерни шудгорлашни давом эттирди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Қудратли тепловоз қамчи еган отдек депсинди.* Газетадан.

Депсиниб турмоқ (ёки қолмоқ) Олдинга жилмай, бир хил ҳолат, даражада тура бермоқ. *Бир жойда депсиниб туриш — қолоқликка юз тутуши демакдир.* М. Назаров, Жилвон жилвалари. *Хатда шундай дейилган: «Афсуски, қурилиш ишлари депсиниб қолди».* «Ўзбекистон кўриқлари».

ДЕПУТАТ [лот. deputatus — вакил қилинган, юборилган] **1** Ваколатли давлат органига сайланган киши, вакил. *Олий Мажлис депутати. Халқ депутати. Депутат сайламоқ.* ■ *—Уғлим, бу депутат дегани нимаси? —Депутатми, халқ хизматкори. —Йўқ, — деди хола бошини чайқаб, — депутат бу — нажоткор.* «Гулдаста».

2 Жамоа (гурух), ташкилот томонидан бирор топшириқни бажариш учун вакил қилинган шахс. *Қурултой депутати.*

ДЕПУТАТЛИК 1 Депутатга оид, депутатга хос; депутат бўлишлик. *Депутатлик ўрни. Депутатлик ваколати.* ■ *Депутатлик фаолияти кўп қиррали ва мураккаб ишидир.* «Саодат». *Ҳар бир сайлов округида икки-уч номзод депутатлик учун курашди.* Газетадан.

2 Депутат ҳуқуқига, имтиёзига эга бўлишлик. *Депутатлик ҳуқуқи.* ■ *Халқ ўзига хизмат қилган кишилар номзодини депутатликка кўрсатади.* Газетадан.

ДЕРАЗА Бинонинг ташқаридан хонага ёруғлик тушиши, ҳаво киришига ва ташқарини кузатишга имкон берувчи, очилиб-ёпиладиган ойнали роми; ром. *Чарос дарпардани суриб, деразани очди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Очиқ деразадан хонага ёз шамоли урди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. *Аҳмад бригадир бўйинини чўзиб, деразадан машинаси турган майдонга назар солди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Алимардон дераза олдида тик турганча, биринчи қорнинг ёғишини томоша қиларди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДЕРАЗАСИМОН Дераза шаклидаги, деразага ўхшаш. *Дўконлар икки қаватли*

бўлиб.. ёруғлик тушиб туриши учун гумбаз саҳнида деразасимон панжарали туйнуклар қўйилган. Мирмуҳсин, Меъмор.

ДЕРАЗАТОКЧА Уй деразасининг ичкари, баъзан ташқари ост томонига ёғоч ёки бошқа материалдан ясалган токча; дераза рафи.

ДЕРАЗАҚОПҚОҚ Деразани ташқаридан ёпиб, қоплаб турадиган, ёруғлик, иссиқлик кучини камайтирадиган эшиксимон мослама. Унинг хаёлини деразақопқоқнинг тақиллаши бузди. Т. Малик, Ажаб дунё.

ДЕРАТИЗАЦИЯ [фр. deratisation — каламушларни йўқ қилиш (rat — каламуш)] Юқумли касалликларнинг манбаи ва тарқатувчиси ҳисобланган, халқ хўжалигига иқтисодий зарар келтирадиган кемирувчиларни қириш, йўқ қилиш.

ДЕРИВАЦИОН Дерирация I, II с. сфт. Дерирация канал. Ўзбек тилининг дерирация конуниятлари.

ДЕРИВАЦИЯ I [лот. derivatio — шохобча] I Сувни дарё ўзанидан бошқа ёққа (қазилган ариққа, каналга) солиб юбориш. Дерирация ишлари. Дерирация иншоотлари. ■ ..Сидқий дерирация канали қурувчиларига раҳбарлик қиларди. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

2 ҳарб. Отиш қуролларидан отилган ўқ, снаряд ва б. нинг ўз йўналишидан ён томонга оғиши.

ДЕРИВАЦИЯ II [лот. derivatio — ясалиш] тлш. Тил бирликлари (сўз, сўз бирикмалари ва б.) нинг ясалиши, ҳосил бўлиши. Уларнинг функционал хусусиятини фақат дерирация жараёни билан изоҳлаш мумкин. «ЎТА».

ДЕРМАТИН [юн. derma; dermatos — тери, чарм] Ип газламанинг бир ёки ҳар иккала томонига эластик модда қоплаб тайёрланган, мебелсозлик, муқовасозлик саноатларида фойдаланиладиган сунъий тери. Қамариддин дерматин қопланган эшикни тиқ-тиқ урди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. Ўртада думалоқ стол, икки ёнида ялтироқ дерматин қопланган суянчиқли стул. С. Нуоров, Нарвон.

ДЕРМАТИТ [юн. derma; dermatos — тери] тиб. Терининг ялиғланиши, шамоллаши билан боғлиқ касалликларнинг умумий номи. Қўлингизни асло хлорли оҳак эритмаси билан артманг.. аллергия дерматит пайдо бўлиши мумкин. Газетадан.

ДЕРМАТОЛОГ Тери касалликлари мутахассиси, врач. Хуллас, турли касалликларда соч тўкилишининг олдини олиш учун дерматолог ёки косметологга мурожаат қилиш лозим. «Фан ва турмуш».

ДЕРМАТОЛОГИЯ [юн. derma; dermatos — тери + logos — билим, тушунча] Тиббиётнинг терининг аҳамияти ва тузилишини, тери касалликларини ўрганувчи ва уларни даволовчи соҳаси.

ДЕСАНТ [фр. descente — тушиш; тушириш] Душман худудиди жанг олиб бориш учун тузилган ва шу худудга самолёт, вертолёт, кемалардан туширилган кўшин. Ҳаво десанти. Танк десанти. ■ Улар қураётган кўприкка немис десант ташлаганини ҳикоя қилиб кетди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Сўнги икки йил десант қисмларида бўлдим. О. Ёқубов, Излайман.

ДЕСАНТЧИ I Десант кўшинларда хизмат қилувчи аскар, жангчи. Бизнинг бўлинмамиз денгиз десантчилари группасига қўшилди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 кўчма Бирор ғаразли мақсадда фавқулодда жўнатилган шахс(лар). Ўзбекистонда Марказ «десантчилар»нинг буюк давлатчилик руҳидаги бебошликларига чек қўйилди. «Фан ва турмуш».

ДЕСАТ(ИНА) с.т. эск. айн. десятина. Бутун олинанидан ерлар: Фарғона вилоятида қирқ десатинадан ортиқ.. эди. А. Қаҳҳор, Сароб. Менинг бўталгимда ҳам икки десатча шундай кучсиз ерлар бор. А. Қодирий, Обид кетмон.

ДЕСЕРТ [фр. dessert — сўнги овқат; овқатнинг қолгани] Иссиқ овқатдан кейин ейиладиган ёки ичиладиган ширин таом (торт, конфет, ичимликлар, ҳўл мевалар ва ш.к.) Десерт вино. ■ Нок ўзбек овқатларида, асосан, тармева, десерт сифатида ишлатилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Қовунни, асосан, янги узиб келиб, десерт овқат сифатида истеъмол қилинади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ДЕСИКАЦИЯ [фр. dessiccate — қуритиш, сувни йўқотиш] Ҳосил етилишини тезлаштириш, уни машинада йиғиб-териби олишни енгиллаштириш мақсадида экинларни ўсиб турган жойида махсус дорилар (десикантлар) билан қуритиш.

ДЕСПОТИЗМ [юн. despoteia — чекланмаган ҳокимият] I Ҳуқуқи чекланмаган,

мустабид подшо бошлиқ бўлган давлат идора суули; истибдод, мустабидлик.

2 Золимлик, зўравонлик қилиш, хўрлаш. *Достоннинг ота-она деспотизмига қарши ёзилган жойлари чин юрагидан чиққан бўлиб, фиғоннинг ўткирлиги билан ажралиб туради.* «ЎТА».

ДЕСЯТИНА [р. десять – ўн] Метрик система қабул этилгунга қадар Россияда қўлланган, 2400 кв. саржинга ёки 1,09 гектарга тенг ер майдони ўлчови. *Унинг Бойсун беклиги қишлоқларида 500 десятинадан ортиқ серунум ери бўлган.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт.

ДЕСЯТНИК [р. десять – ўн] Қурилишда бир гуруҳ ишчиларнинг бошлиғи, ишбоши; ўнбоши. *У [Зайнаб] икки йилдан бери Яккачинордаги сув омбори қурилишида десятник бўлиб ишларди.* С. Аҳмад, Тоғларда.

ДЕТАЛЬ [фр. detail – тафсилот; мукамаллик] **1** Машина, механизм, асбоб ва шунингдек, умуман бирор буюмнинг қисми, бўлаги. *Машина деталли. Деталь ишлаш.*

■ *“Жигули” автомобили кузовига деталлар 12 мингта пайванд нуқталари билан бириктирилган.* «Фан ва турмуш». *Ҳар қандай радиоприёмник ёки телевизорнинг ичида албатта алюминийдан ясалган деталлар бор.* «Фан ва турмуш».

2 Бирор иш, ҳодиса, сюжет ва ш. к. нинг кичик узвий қисми, тафсилоти. *Шу тарзда ҳамма деталлар тайёр бўлгач, характерлар етилгандагина ёзишга ўтирар эдилар.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас. *Умуман, майда деталлар ўқувчида ёзувчига ишонч уйғотади.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Ҳикоя муаллифи ҳатто ҳаётдаги оддий деталларни ҳам тўғри кўрсата билмаган.* «ЎТА».

ДЕТАЛЛАШТИРМОҚ Бирор нарсани батафсил, ипидан игнасиғача мукамал ишлаб чиқмоқ, баён қилмоқ ёки аниқламоқ.

ДЕТЕКТИВ [ингл. detective < лот. detectio – очиш, фош қилиш; аниқлаш] **1** *от* Жиноий ишларни қидириш, очиш бўйича мутахассис; полициянинг яширин айғоқчиси; жосус; изкувар.

2 *сфм.* Жосуслар, яширин айғоқчилар, изкуварлар ҳаёти, саргузаштлари, мураккаб жиноятларнинг очилиши ҳақида ҳикоя қилувчи (бадий асар ёки фильм). *Саргузашт детектив асарларга ҳамisha қизиқиш катта бўлган.* У. Норматов, Талант тарбияси. *Ке-*

инги йилларда ўзбек адабиётида илмий-фантастик, детектив ва саргузашт адабиётига қизиқиш кучайди. «ЎТА».

ДЕТЕКТОР [лот. detector – очувчи, топиб олувчи] *радио.* Радиотехеникада: қабул қилинган юқори частотали тебранишларни (қулоққа эшитиладиган) паст частотали тебранишларга айлантириб берувчи қурилма. *Халил ҳузур қилиб керишдида, катталиги гиштдай келадиган япалоқ детекторни қўлтиғига қистириб, ертўладан чиқди.* Газетадан.

ДЕТЕКТОРЛАШ *физ.* Модуляцияланган юқори частотали тебранишлардан товуш частотасига эга бўлган паст частотали тебранишларни ажратиб олиш жараёни.

ДЕТЕКТОРЛИ Детектори бор, детектори бўлган. *Чойхонада дутор, чанг, детекторли радиоприёмник, шахмат, девор соати пайдо бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДЕТЕРМИНИЗМ [лот. determinare – аниқламоқ; чегараламоқ; қисмларга ажратмоқ] *флс.* Табиат ва жамиятдаги ҳамма ҳодисаларнинг умумий объектив қонуний алоқадорлиги ва сабабий боғланиши ҳақидаги таълимот.

ДЕТЕРМИНИСТ Детерминизм тарафдори.

ДЕТОНАТОР [лот. detonare – портламоқ] *махс.* **1** Ўзи портлаб, бошқа портловчи моддани ҳам портлатувчи модда.

2 Портловчи моддалар асосий зарядини ўт олдириш (ёндириш) учун ишлатиладиган портлаткич, капсюль, пистон.

ДЕТОНАЦИЯ [лот. detonare – портламоқ] **1** *махс.* Портловчи модданинг бирор ташқи сабаб билан жуда тез портлаши ёки бошқа портловчи моддани портлатиши.

2 *тех.* Ички ёнув двигатели цилиндрида ёнилгининг жуда тез ва чала ёниши туфайли юз берадиган ҳодиса.

ДЕТРИТ [лот. detritus – ишқаланиб ейилган, эзилган, сийқа] **1** *тиб.* Ўлик тўқималарнинг парчаланиш маҳсули; чечакка қарши профилактик мақсадларда қўлландиган (эмланадиган) дори.

2 Сув ҳавзаси тубига чўкадиган, сув ёки тупроқ таркибида бўладиган, таркиби ҳайвон, ўсимлик ва замбуруғларнинг чириган қолдиқларидан иборат органик заррачалар.

ДЕ-ФАКТО [лот. de facto – амалда, ҳақиқатда] *ҳуқ.* Янги давлат ёки ҳукуматнинг

қисман (юридик жиҳатдан расмийлаштирилмаган ҳолда) эътироф этилиши.

ДЕФЕКТ [лот. defectus – камайиш; нуқсон] *айн. нуқсон, камчилик.*

ДЕФЕКТОЛОГ Дефектология соҳасида ишловчи шахс, дефектология мутахассиси.

ДЕФЕКТОЛОГИЯ [лот. defectus – нуқсон + logos – таълимот] Педагогиканинг жисмоний ва руҳий нуқсонли болаларнинг ривожланиш хусусиятларини, уларга махсус таълим-тарбия бериш ва улардаги нуқсонларни йўқота бориш қонуниятларини ўрганувчи бўлими. *Республика Таълим марказининг дефектология бўлими мутахассислари ўтган йиллар ичида оилалардаги ногирон болаларни рўйхатга олиш.. ишини тугаллашди.* Газетадан.

ДЕФЕКТОСКОП Дефектоскопия чоғида ишлатиладиган асбоб, аппарат.

ДЕФЕКТОСКОПИЯ [лот. defectus – нуқсон + юн. skopeo – қарайман] Материал ва буюмларнинг кўзга кўринмайдиган нуқсонлари бор-йўқлигини аниқлаш учун қўлланадиган текшириш усуллари мажмуи.

ДЕФИНИЦИЯ [лот. definitio – таъриф; аниқ кўрсатиш] Бирор тушунчанинг нарса ва ҳодисаларга хос энг муҳим белгиларни акс эттирувчи қисқача илмий изоҳи; таъриф.

ДЕВИС [лот. divisio – бўлиш, ажратиш] Сўзнинг сатр охирига сигмай қолган бўғинини иккинчи йўлга кўчирганда ишлатиладиган, шунингдек, жуфт ва такрорий сўзлар қисмлари орасига қўйиладиган қисқа чизикча (-).

ДЕФИЦИТ [лот. deficit – етишмайди] **1** *мл.* Даромадга қараганда харажатларнинг ошиб кетиши; танқислик. *Бюджет дефицити.* ■ *..ресурсларни тежаш сиёсатини ўтказмасак, ҳеч қачон дефицит балосидан қутула олмаймиз.* Газетадан.

2 Етишмаслик, камчиллик, тақчиллик. *Товар дефицити. Ёқилги дефицити.*

3 Етарли миқдорда бўлмаган, кам учрайдиган; камчил, тақчил; камёб. *Дефицит мол.* ■ *Кошки мен дефицит – камчил молни билмасам.* Ф. Мусажонов, Пушаймон. *..бу нарса ўзи дефицит.. лекин сиз учун биттасини амаллаб топамиз.* «Ёшлик». Э, унақаси “жуҳуди” атласдай дефицит бўлиб кетган. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДЕФЛЯЦИЯ [лот. deflare – пуфлаш, шишириш] **1** *мл.* Пулнинг қадрини, сотиб

олиш қобилиятини ошириш мақсадида инфляция даврида чиқарилган ортиқча пул массасининг бир қисмини муомаладан чиқариш.

2 *геол.* Шамол учириб келган минерал заррачалар таъсирида тоғ жинсларининг емирилиши, силлиқланиши.

ДЕФОЛИАНТЛАР *қ.х., ким.* Дефолиация пайтида, даврида ишлатиладиган кимёвий моддалар (кальций цианамид, магний хлорат ва б.). *Дефолиантларнинг ҳаммаси ҳам токсик модда ҳисобланиб, мутлақо зарарсизлиги йўқ.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Улар кам заҳарли дефолиантларнинг янги турларини яратдилар.* Газетадан.

ДЕФОЛИАЦИЯ [лот. defoliatio < de.. + лот. folium – барг] *қ.х., ким.* Пахтани машинада териш олдида теримни осонлаштириш учун ғўза баргларига дефолиантлар сепаиб, уларни қовжиратиб, қуриштириб тадбири. *Дефолиация нималигини ҳар бир пахтакор яхши билади. «Фан ва турмуш». Дефолиация пахтани тез очилтириш, машина теримини оммавий равишда кучайтиришнинг асосий омилдир.* Газетадан.

ДЕФОРМАЦИЯ [лот. deformatio – шаклни ўзгартириш, хунуқлаштириш] Ташқи кучлар, температуранинг ўзгариши ва б. таъсири остида жисмнинг массаси ўзгармаган ҳолда шаклининг ёки ҳажмининг ўзгариши, бузилиши.

ДЕЦИГРАММ [лот. decem – ўн + грамм] Граммнинг ўндан бир қисми, улуши (0,1 г.).

ДЕЦИЛИТР [лот. decem – ўн + литр] Литрнинг ўндан бир (0,1 л.) қисмига тенг суюқлик ўлчов бирлиги.

ДЕЦИМЕТР [лот. decem – ўн + юн. metron – ўлчов] Метрнинг ўндан бирига тенг узунлик ўлчов бирлиги. *Йил давомида пойабзалчилар 789,7 квадрат дециметр тери материалларини иқтисод қилиб қолишга эришдилар.* Газетадан.

ДЕШИФРОВКА [фр. déchiffrer – маъносини ечмоқ, очмоқ] **1** Шартли белги (шифр)лар билан ёзилган нарсани таҳлил қилиб ечиш, маъносини билишга, ўқишга эришиш.

2 Номаълум ёки унча маълум бўлмаган ёзувларни, мас., Миср иероглифларини, миҳхатларни ўқиш ва изоҳлаш.

ДЕ-ЮРЕ [лат. de jure — қонуний, расмий] ҳуқ. Ҳукуматнинг расмий, ҳуқуқий жиҳатдан тўлиқ эътироф этилиши.

ДЕЯЙЛИК кам қўлл. айн. **айтайлик**.

ДЕЯРЛИ рвш. 1 Бирор нарса, ҳолат, миқдорга жуда яқин, шунга яқин деса, .. деб айтса, ҳисобласа бўладиган. У шунча йил қоракўлчилик соҳасида ишлаб, бунақа териларни деярли кўрмаган эди. С. Аҳмад, Юлдуз. Бўри полвон ўйлаб қараса, воҳанинг деярли барча полвонлари жам бўлибди. Т. Мурод, Қўшиқ. *Зиёфат деярли мажлисга айланиб кетди.* Мирмуҳсин, Умид. *Ҳаммамиз деярли ҳар кун бир қошиқ иссиққа муҳтожмиз.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ.

2 Қарийб; тахминан; яқин. *Ҳовлидаги нарсалар деярли ўзгармабди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Мен эса, орамизда пайдо бўлган муҳаббатнинг охир-оқиқат тугашини деярли билардим.* О. Мўминов, Хийбондаги уч учрашув.

ДЕЯРЛИК айн. **деярли**.

ДЕҲҚОН [ф. دهقان — катта ер эгаси, заминдор; қишлоқ ҳокими] Асосий касби ерга ишлов бериш, экин экишдан иборат бўлган киши. *Деҳқон бўлсанг, шудгор қил, мулло бўлсанг, такрор қил.* Мақол. ■ *Куёш нурларини ширин-шакар меваларга айлантирган бу ўзбек деҳқони.* Шукрулло, Сайланма. *Мен бизга экинларимни кўрсатай.* Деҳқон кўзи билан қариб, мени яхшилик танқид қилинг. Ойбек, О.в. шабадалар.

Колхозчи деҳқон тар. 1) коллективлаштириш даврида ўз хусусий ери, от-улови ва қишлоқ хўжалик асбоблари билан бирга колхозга аъзо бўлиб кирган деҳқон; 2) колхоз аъзоси. **Якка деҳқон тар.** Колхозга кирмай, ўз ҳолича, ўзи якка ҳолда деҳқончилик қилган киши. *Якка деҳқон хўжалиги.* Ўрта (ёки ўрта ҳол) **деҳқон тар.** Ўз ерларида ўзи ва оила аъзолари кучи билан деҳқончилик қилган киши. -*Ўттиз саккиз кишининг кўпи от-уловли ўрта деҳқон бўлса керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сўнгги уч ярим йил ичида якка хўжаликлардан элик битта ариза тушди.* Буларнинг кўписи ўрта ҳол деҳқонлар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДЕҲҚОНБОП Деҳқонларга, деҳқончилик қилишга қўлай, мос. *Деҳқонбоп этик.* ■ *Бу йил август ойининг деҳқонбоп бўлиб, сахий келиши кутилади.* Газетадан.

ДЕҲҚОНЛИК Деҳқон касбининг номи; деҳқон бўлишлик.

ДЕҲҚОНПАРВАР [деҳқон + ф. پرور — парваришловчи, гамхўрлик қилувчи] Деҳқонларни ҳурмат қилувчи, деҳқон учун қайғурувчи; деҳқонлар манфаати учун курашувчи. *Султонқорини ёвонимизга чақириш керак: деҳқонпарвар, фуқаропарвар киши экан.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДЕҲҚОНСИФАТ [деҳқон + сифат] Кўриниши, ҳатти-ҳаракати деҳқонларникига ўхшаш; деҳқонларга ўхшаб кетадиган. *Қорачадан келган, деҳқонсифат бу йигит Мунисхондан ўнғайсизланади.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Биринчи ёрдамчи эса, бунинг тамоман акси: деҳқонсифат.. ёши ҳам бирор элликни қоралаган, гаплари кескин ва бежогсиз.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДЕҲҚОНЧАСИГА рвш. Деҳқонларга хос бир йўсинда, деҳқонлар сингари, деҳқонлардек. *Йўлчи.. пешанасидан мўл-мўл оққан терни енг учи билан деҳқончасига артиб, ерга қаради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хоналарни деҳқончасига безайман.* «Муштум».

ДЕҲҚОНЧИЛИК 1 Қишлоқ хўжалигининг ерга экин экиб, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси, зироатчилик. *Қадимданоқ Амударё, Зарафшон, Сирдарё каби оби ҳаёт соҳилларида, гўзал Фарғона, Тошкент, Бухоро ва Хоразмнинг ибтидоий табиати бағрида деҳқончилик кенг тармоқ отган эди.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

2 Экин-тикин билан шуғулланиш касби, машғулоти. *Деҳқончилик қилмоқ.* *Деҳқончилик — чилик-чилик, Бўлмаса, қуруқчилик.* Мақол. ■ *Ёз фаслида деҳқончилик қилади, саҳар кетиб, кеч келади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Экинзор, экин даласи. *Анови пастликда деҳқончилегимиз бор.* Бемалол, ҳамма нарса ўзимиздан чиқади. Ойдин, Келин ўғил туғибди.

ДЕҲҚОНЧУМЧУҚ Чумчуқсимонлар туркумига мансуб сайроқи чумчуқ тури.

ДЖАЗ қ. жаз. Ўзи очиқ, лекин ипак дарпардалари ёпиқ деразалардан джаз-оркестр садолари учиб чиқади. П. Қодиров, Уч илдиз. *..лушти ранг чироқ ёниб турган каттакон бинодан қаҳқаҳа товуши, джаз садоси янгради.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДЗОТ [р: «дерево-земляная огневая точка» (ёғоч-тупроқли ўт очиш нуқтаси) бирикмасининг қисқартирмаси] ҳарб. эск. Иккинчи жаҳон уруши арафасида ва уруш йилларида турли хил ўт очиш воситаларини жойлаштириш ва душман ўқ, снарядларидан сақланиш учун ёғоч, тупроқ, тош ва б. материаллардан қурилган мудофаа иншооти. ..ўт, сув, ўлим тўсиқларидан ўтиб, душман дзотларини парчаладик. Н. Сафаров, Оловли излар. *Тўсатдан дзот титраб кетди*. Н. Сафаров, Оловли излар.

ДЗЮДО [японча дзю – юмшоқ, до – йўл] Спортнинг японча миллий яккама-якка кураш тури; ўз-ўзини ҳимоя қилиш тизими. *Спортнинг дзюдо тури аёллар ўртасида ҳам оммалашиб бормоқда*. Газетадан.

ДЗЮДОЧИ Дзюдо билан шуғулланувчи шахс. *Республикамиз дзюдочилари ҳам совринли ўринларни эгаллашга ҳаракат қилишди*. Газетадан.

ДИ- [юн. di – икки] Икки, иккилик, жуфтликни ифодаловчи олд қўшимча.

ДИА- [юн. dia – орасида, аро; орқали] Тўғридан-тўғри ҳаракатни, кириб боришни, бўлинишни, ўзаро яқинликни ифодаловчи олд қўшимча.

ДИАБЕТ [юн. diabetes < diabaino – ўтаман, ўтиб кетаман] тиб. Касалликларнинг кўп сийдирадиган турларининг умумий номи.

Қандли диабет Сийдикда қанд моддаси ажралиши ва қонда қанд миқдорининг кўпайишидан иборат касаллик. *Қандли диабетда ошқозон ости бези етарли миқдорда инсулин ишлаб чиқара олмайди*. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. *Исмалоқ қандли диабетда ҳам фойда қилади*. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ДИАГНОЗ [юн. diagnosis – аниқлаш, билиш] Беморни ҳар томонлама текшириб, унинг касаллигини аниқлаш; ташхис. *Диагноз қўймоқ (белгиламоқ)*. *Врачнинг энг биринчи вазифаси – диагнозни аниқ қўйиш*. ■ *Аниқ қўйилган диагноз ҳаёт учун элик фоида кафолатдир*. Газетадан.

ДИАГНОСТИКА [юн. diagnostikos – аниқлашга қодир] Тиббиётнинг касаллик белгиларини аниқлаш, диагноз қўйиш усуллари ва тамойилларини ўрганадиган бўлими.

2 **Диагноз қўйиш, белгилаш.** *Қадимги юнон тилида “диагностика”нинг маъноси “билиш жараёни” демакдир*. «Фан ва тур-

муш». *Фаттоҳ Улмасбоев, диагностика хонасидан чиқиб, қорнини чангаллаганича, ўз палатасига кетди*. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ДИАГОНАЛЬ [юн. diagonios – бурчакдан бурчакка борувчи] 1 *геом.* Кўпбурчакнинг қўшни бўлмаган икки бурчагини ёки кўпёкликнинг икки учини бирлаштирувчи тўғри чизиқ.

2 Қия йўли қилиб тўқилган қалин ип ёки жун газлама.

ДИАГРАММА [юн. diagramma – чизма, расм, шакл] Чизиқли кесмалар шаклида ифодаланувчи турли миқдорлар ўртасидаги муносабатни тасвирловчи чизма, график тасвир. *Пахта ҳосилининг йилма-йил ўсиш диаграммаси*. ■ *Нусратбек бекорчиликдан кутиш зали деворларидаги диаграмма, лавҳаларга такрор-такрор тикилди*. С. Нуров, Нарвон. *Диссертациядаги тажрибалир диаграммаси ва диаграммада келтирилган рақамлар эса қандайдир ноаниқ, мавҳум*. О. Ёкубов, Диёнат.

ДИАКРИТИК [юн. diakritikos – фарқловчи]; **диакритик белгилар** тили. Алифбодаги шаклдош ҳарфлардан бирининг ости ёки устига ёхуд ўртасига, ёнига қўйиладиган, унинг қандай ўқилишини кўрсатадиган махсус белгилар.

ДИАЛЕКТ [юн. dialektos – лаҳжа, шева] Умумхалқ тилининг адабий тилдан маълум лисоний хусусиятлари билан фарқ қилувчи маҳаллий ёки ижтимоий кўриниши; лаҳжа. *Алишер Навоий асарлари лексикасида турли диалектларга оид кўплаб сўзларнинг ишлатилиши ҳам унинг тўпловчилик фаолиятдан нишондир*. «ЎТА».

ДИАЛЕКТАЛ Диалект – лаҳжага, шевага оид. *Диалектал сўз*. ■ *Ўзбек тили диалектал жиҳатдан ранг-баранг ва бойдир*. «ЎТА». *Адабий тил диалектал хусусиятларни нивелировка қилади, эски системаларни эса бузди*. «ЎТА».

ДИАЛЕКТИЗМ 1 Бирор лаҳжага (шевага) хос бўлган лисоний унсурлар (сўз, қўшимча ва ш. к.). *Бадиий асарларда.. ўзбек шева ва диалектларида оид бўлган сўзлар – диалектизмлар учраб туради*.

2 Умумий адабий тилга лаҳжалардан кирган сўз ва бошқа хил лисоний бирликлар.

ДИАЛЕКТИК Диалектикага асосланган. *Диалектик фалсафа. Диалектик тафаккур*.

Диалектик материализм. ■ Зотан, чи-накам бадиий асарда ғоявийлик, типиклик, эмоционаллик ва ижтимоий амалиёт билан алоқадорлик диалектик яхлитликни ташиқ қилади. «ЎТА».

ДИАЛЕКТИКА [юн. *dialektike* – суҳбатлашиш, бахс қилиш санъати] **1** флс. Табиат, кишилиқ жамияти ва тафаккур тараққиётининг умумий қонуниятлари ҳақидаги фан.

2 флс. Табиат ва жамиятнинг абадий ҳаракатланиб ва ўзгариб турувчи ички зиддиятлари, қарама-қаршиликларини очиш ҳамда бу зиддият ва қарама-қаршиликлар ўртасидаги доимий алоқадорлик ва кураш моҳиятини аниқлашдан иборат фалсафий метод. *Материалистик диалектика*.

3 Бирор нарсанинг ҳаракати, ривожланиши, тараққиёт жараёни. *Тарих диалектикаси*. ■ Энди билсам, диалектика фақат китобда эмас, модда бор жойининг ҳаммасида бор экан. П. Қодиров, Уч илдиш. *Мана, сиз билан биз ҳам диалектика қонуниятларига бўйсуниб, катта ҳаёт ўлини босиб ўтдик*. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

ДИАЛЕКТОЛОГ Тилнинг лаҳжа ва шева-ларини ўрганувчи мутахассис; шевашунос. *Ўзбек диалектологлари кейинги йиллари анчагина ишларни амалга оширишди*. «ЎТА».

ДИАЛЕКТОЛОГИЯ [юн. *dialektos* – шева + *logos* – билим, тушунча] Тилшуносликнинг халқ лаҳжа ва шева-ларини ўрганувчи соҳаси; шевашунослик. *Ўзбек тилшунослигининг жуда ёш соҳаси – ўзбек диалектологияси.. бу соҳанинг юқори босқичи бўлган лингвогеография босқичига ўтди*. «ЎТА».

ДИАЛОГ [юн. *dialogos* < *di* – икки + *logos* – сўз; нутқ; тушунча] **1** Икки киши ўртасидаги оғзаки мулоқот, суҳбат.

2 Абадий асарда икки ёки бир неча персонаж ўртасидаги гаплашув, суҳбат. *Драмада драматик ҳаракат ва ҳаракатларнинг очилишида диалоглар.. муҳим роль ўйнайди*. «ЎТА».

3 Икки ёки бир неча киши ўртасидаги узлуксиз суҳбат, гаплашув шаклида ёзилган адабий асар.

ДИАЛОГИК Диалог асосига қурилган; диалогга оид. *Диалогик репликаларга қараганда монологда гаплар кўпроқ мустақилликка эгадир*. «ЎТА». *Оғзаки нутқнинг диалогик характери*. «ЎТА».

ДИАМЕТР [юн. *diametros* – кўндаланг ўлчам] **1** геом. Айлана ёки шарнинг марказидан ўтиб, унинг икки нуқтасини бирлаштирувчи тўғри чизиқ. *Марказдан ўтувчи ватар диаметр деб аталади*. «Геометрия».

2 Умуман юмалоқ нарсанинг ва тўғарақ юзанинг кўндаланг кесувчиси. *Қуёшнинг диаметри 1300 минг километрга яқин*. «Фан ва турмуш». *Яшин урган жойнинг диаметри 5 метргача боради*. «Фан ва турмуш».

ДИАПАЗОН [юн. *dia pason* (*chordon*) – барча (торлар) орқали] **1** мус. Бирор чолғу асбоби ёки ашулачи овозининг энг паст ва энг юқори чегараси орасидаги товушлар мажмуи.

2 кўчма Кўлам, доира, кенглик; нуқтаи назар. *Билим диапозони*. ■ *Улар халқ достонларига ижодий ёндашиб, унинг тематик диапозонини кенгайтirdилар*. «ЎТА». *Режиссёр актёрларни танлашда фақат уларнинг овоз тембрларига эътибор бериб қолмай, психологик диапозонини ҳам ҳисобга олган*. Газетадан.

ДИАПОЗИТИВ [диа.. + лот. *positivus* – мусбат] Проекцион фонарь ёрдамида кўрсатиш учун шаффоф пластинка ёки шишага, плёнкага туширилган рангли ёки оқ-қора фотосурат. *Париж университетининг профессори.. бизга бир даста диапозитивлар кўрсатди*. Газетадан.

ДИАСПОРА [юн. *diaspora* – тарқалиш; ёйилиш] Зўрлаб, мажбурлаб кўчириш, геноцид хавфи ва б. ижтимоий-тарихий, диний сабабларга кўра ўз ватанидан бошқа мамлакатда яшовчи этник гуруҳ. *Яҳудий диаспораси*.

ДИАТЕЗ [юн. *diathesis* – мойиллик] тиб. Моддалар алмашинуви жараёнидаги туғма нуқсон туфайли организмнинг у ёки бу касалликка мойил бўлиб қолиши.

ДИАФИЛЬМ [диа.. + ингл. *film* – парда] Умумий мавзу асосида бирлашган ва кинолентада муайян кетма-кетликда жойлаштирилган оқ-қора ёки рангли фототасвирлар. *..ота-оналар ва колхозчиларнинг ёрдами билан мактабга диафильм аппаратлари ва ленталари сотиб олинди*. С. Зунунова, Олов.

ДИАФРАГМА [юн. *diaphragma* – тўсиқ] **1** анат. Сутэмизувчиларда ва одамларда кўкрак қафасини қорин бўшлиғидан ажратиб турадиган, мускул-пайдан иборат парда, тўсиқ. *Қуённинг гавда бўшлиғини*

иккига бўлиб турган мускулли парда диафрагма деб аталади. «Зоология».

2 опт. Фотоаппарат ва бошқа оптик асбобларда ёруғлик оқимининг ўтишини камайтирувчи, чекловчи мослама.

ДИАХРОНИК тлш. Диахронияга оид, диахронияга асосланган. *Ўзбек халқ шева ва диалектлари ўзбек адабий тили билан ҳам диахроник, ҳам синхроник планда жуда узвий боғлиқдир.* «ЎТА».

ДИАХРОНИЯ [диа.. + юн. *chronos* – вақт, давр] тлш. Айрим тил ҳодисаларининг тарихан ўзгарган ҳолда изчил ривожланиш босқичлари; давр ўтиши билан тилда юз берувчи ўзгаришлар; тил тараққиётини вақт нуқтаи назаридан ўрганиш.

ДИВАН [ф. *ديوان* – подшо ўтирадиган курси] Ўтириш ва ётиш учун мўлжалланган суянчиқли, икки четида дастаси ёки ёстиқчаси бўлган юмшоқ мебель. *Ҳар кун ишдан келаман-у диванга таппа ташлайман.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДИВЕРСАНТ айн. *диверсиячи.* *Эдгар ўртоқлари билан кўлаб диверсант гуруҳларни йўқ қилди.* Газетадан.

ДИВЕРСИЯ [лот. *diversio* – бошқа томонга тортиш, чалғитиш] Бирор мамлакатнинг ҳарбий ва давлат аҳамиятига эга бўлган объектларини бузиш, портлатиш, вайрон қилиш мақсадида чет эл агентлари ёки душман ташкилотлар томонидан амалга ошириладиган кўпорувчилик ҳаракати. *Душманлар очикдан-очиқ диверсиялар қилишгача бориб етмоқдалар.* Газетадан.

ДИВЕРСИЯЧИ Диверсия билан шуғулланувчи, кўпорувчи; диверсант.

ДИВЕРСИЯЧИЛИК Диверсия ҳаракатлари; кўпорувчилик.

ДИВИДЕНД [лот. *dividendum* – бўлиниши керак бўлган нарса] Акциядорлик жамияти фойдасидан акция эгаларига уларнинг акциялари миқдорига мувофиқ равишда белгили вақтларда тўланадиган ва уларнинг даромадига айланадиган қисми. *Иш якунига кўра, ҳар бир пай авзоси 66 минг сўмдан дивиденд олади.* Газетадан. *Ҳиссадорлар эса салкам беш ишдан бери дивиденд нималигини билишмайди.* Газетадан.

ДИВИЗИОН [лот. *divisio* – бўлиш, ажратиш, бўлим] **1** Артиллерияда, отлиқ кўшинларда ва бронетанк қисмларида **2–3** батареядан иборат тактик бўлинма.

2 Ҳарбий-денгиз флотида: бир турдаги бир неча кема ва катерлардан иборат кўшилма.

ДИВИЗИЯ [лот. *divisio* – бўлиш, бўлим] Баъзи хорижий мамлакатларда бир неча полк ёки батальондан, турли кўшин турларининг қисм ва бўлинмаларидан таркиб топган ҳарбий кўшилма. *Танк дивизияси.* ■ *Валиевни дафн қилаётганда, бутун дивизия йиғлади.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Суннат иш билан дивизия штабига келганди. Дивизия кўп қурбонлар берди.* А. Раҳмат, Фронт йўлларида.

ДИГАР [ф. *ديگر* – иккинчи, ўзга, ёт] эск. кт. Бошқа, ўзга; кейинги; бошқача. *Жигар – жигар, дигар – дигар.* Мақол. ■ *Дунёда фарқ бўлиб ўлгандир ёрим, Ёнбошимда йўқдир ёри дигарим.* «Нурали». *Бу дунёда жигаргаям, дигаргаям шониб бўлмас экан.* Н. Қобул, Унутилган соҳиллар.

Намози дигар айн. намозгар 2.

ДИД [ф. *دید* – қараш, нигоҳ; кузатиш] **1** Гўзалликни, нафосатни ҳис этиш, ундан эстетик завқ олиш қобилияти. *Нозик дид. Дид билан кийинмоқ. Дидига тўғри (мос) келмоқ. Ҳар кимнинг диди бошқа, ҳар гулнинг ҳиди бошқа.* Мақол. ■ *Устунлар нақшинкор, бино пештоқларида дид билан ранг берилган эди. Э. Усмонов, Ёлқин. Ҳовлидаги орасталик уй эгасининг яхши дид эгаси эканидан далолат эди. «Ёшлик». Халқимизнинг китобга бўлган эҳтиёжи, эстетик диди ҳам ўсмоқда.* «Саодат».

Дидига ўтирмоқ Маъқул келмоқ. *Аёлнинг хушсуханлигию назандалиги ҳам, уй-рўзгор тутиши ҳам Роҳат холанинг дидига ўтиришди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

2 Ақл-фаросат, фаҳм, идрок. *Дидингга дид кўш, Фаросатингга – фаросат.* Мақол. ■ *Дунёдан умиди бўлмаган одамда дид ҳам, орзу-ҳавас ҳам сувга уриб кетар экан.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Дидини бермоқ Ўхшаб кетмоқ, ўхшаб кўринмоқ, ўхшамоқ. *Ўзи ёш бўлса ҳам, олтмиш яшар чолнинг дидини беради.*

ДИДА айн. *дийда.*

ДИДАКТИЗМ [юн. *didaktikos* – ибратли; таълим берувчи] *пед.* Ўғит-насиҳатга эгалик, ибратлилик, насиҳатомузлик. *Дидактизм ғоялари.*

ДИДАКТИК Дидактика мутахассиси, дидактика ўқитувчиси.

ДИДАКТИК 1 Дидактикага оид, дидактика тамойилларига асосланган. Бундай ҳикоятлар маълум маърифий дидактик аҳамиятга эга. «ЎТА». Бобур ғазаллари ва рубоийлари.. унинг дидактик ва фалсафий фикрларининг изҳоридан иборатдир. «ЎТА».

2 кт. Ибрат бўладиган, ўғит-насиҳат берадиган, панд-насиҳат тарзидаги. Дидактик асар.

ДИДАКТИКА [юн. didaktikos – ибратли; ўргатувчи, таълим берувчи] Педагогиканинг таълим ва ўқитиш назарияси (мақсади, мазмуни, қонуниятлари ва тамойиллари), умумий метод ва шакллари ҳақидаги бўлими. Дидактика деганда, умуман, ҳар қандай фандан билим бериш жараёнида таълимнинг ташкилий жиҳатлари тушунилади. «ЎТА». Навоий каби гигант санъаткорлар ижодига, масалан, дидактикага ҳам катта ўрин берилган. Газетадан.

ДИДБОН [ф. ديدبان – кўзни сақловчи; кузатувчи; хабар берувчи] ҳарб. Баландликдан туриб, чор-атрофни кузатиб, душман хавфидан огоҳлантирувчи одам. ..чўлдан бирон аломат кўринган ҳамон дидбон тезда бошқаларга хабар етказар, дарров хотин-қизларни кўчирармиз. С. Айний, Қуллар. Ҳў тепаликда бир дидбон кўринади. «Ёшлик».

ДИДБОНЛИК Кузатувчилик; дидбон вазифаси. -Биз, – деди деҳқонлардан бири, – навбат билан чўл этагига чиқиб, душманни кузатиб, дидбонлик қилиб туришимиз керак. С. Айний, Қуллар.

ДИДЛАМОҚ Мўлжалламоқ, чамалаб, тахминлаб кўрмоқ. Эрталаб ўзи дидлаб қўйган баъзи аломатларига дуч келиб, тўғри йўлни топди. Ойбек, Қуёш қораймас. Айтгандай, мен бир кишини дидлаган эдим. Лекин тўғри келармикан деб турибман. «Муштум».

ДИДЛИ 1 Гўзалликни, нафосатни ҳис этадиган, ундан эстетик завқ ола биладиган. Дидли одам. Юксак дидли санъаткор. ■ Юксак дидли, билимдон томошабин мазмунсиз қаҳқаҳадан кўра, мазмунли жилмайишни афзал кўради. «ЎТА». Нозик табиатли, нозик дидли бу аёл [Мукаррама опа] саҳна кийимизининг ҳам ижодкори эдилар. «Саодат».

2 Ақл-фаросатли, фаҳмли, идрокли. Ҳамма ёқда дидли, меҳрибон хотиннинг қўли сезилиб турар эди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ДИДЛИК айн. дидли. [Рене] Хушрўй, мулоим, дидликкина йигит экан. Шўҳрат, Жаннат қидирганлар.

ДИДСИЗ Ақл-фаросатсиз; бефаросат; хунук. Дидсиз ўтирган ерини ҳам чангитар. Мақол. ■ Хотиннинг устида узун, ранги униққан қора атлас кўйлак бўлиб.. қалин лаблари дидсиз бўялган эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Фаросатсиз, дидсиз, нодонда кўз доимо кўр, оёқ – шолдир. Нурбек, Умид йўли.

ДИД-ФАРОСАТ Ақл-фаросат, фаҳм, идрок. Дид-фаросати бор аёл. Дид-фаросатга эга бўлмоқ.

ДИЕТА [юн. diaita – яшаш тарзи; овқатланиш тартиби] Бемор ёки соғ одамнинг маълум овқатланиш тартиби; беморнинг белгиланган овқатларнигина истеъмол этиши; парҳез. Диета сақламоқ.

ДИЕТИК Диетага, парҳезга оид. Диетик овқатлар. Диетик ошхона.

ДИЕТИК Диетани, парҳезни сақловчи; буюрилган парҳез овқатларни истеъмол қилувчи, парҳезчи.

ДИЕТОЛОГИЯ [диета + юн. logos – тушунча, таълимот] Тиббиётнинг соғлом кишиларнинг ёки турли хил касалликларда беморларнинг тўғри, оқилона овқатланиш тартибини ўрганадиган бўлими.

ДИЕТОТЕРАПИЯ [диета + юн. thegareia – парвариш; даволаш] Ҳар хил касалликларни махсус танлаб олинган маҳсулотлар билан, муайян тартибга риоя қилган ҳолда даволаш усули.

ДИЁНАТ [а. ديانت – дин, эътиқод; диний таълимот, ишонич] **1** Виждон, виждонлилик, инсоф. Диёнати йўқ одам. ■ Бой деганда диёнат бўлармиди. С. Кароматов, Бир томчи қон. [Жамиш] Бегимқуловга инсоф, унинг хўжайинига диёнат тилаб, хонадондан чиқди. «Ёшлик». Дунёда диёнат ҳали мавжуддир, ҳали мард йигитлар яшаб юрибди. А. Орипов, Йиллар армони. Унинг раҳбарлигида барпо этилаётган мустақил ўзбек давлати уч забардаст асосда – диёнат, адолат ва интизом негизига қад кўтармоқда. Газетадан.

Диёнатини ютмоқ Виждонини сотмоқ, виждонсизларча иш тутмоқ.

2 Диний қонун-қоидаларга қаттиқ риоя этиш; диндорлик, тақводорлик. Бўтам, мўминлар Муҳаммад йўлидан чиқиб кетяпти. Хотинларда диёнат қолмади. С. Аҳмад, Ҳукм. Менда бошқаларнинг ўғлини даррага ётқизиши

чоғида кўндаланг келадиган виждон бор, дин бор, диёнат бор. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ислоҳ дини — бу ота-боболаримизнинг дини, у биз учун ҳам имон, ҳам ахлоқ, ҳам диёнат, ҳам маърифат эканлигини унутмайлик. Газетадан.

ДИЁНАТЛИ I Виждонли, инсофли; диёнати бор. *Пошшахоннинг иккинчи эри сўққабош, завод ишчиси, топгани бир ошлани тебратишга етадиган диёнатли эркак эди.* Д. Нуоров, Осмон устунни. *Яхшиямки, хоннинг ёнида диёнатли бир одам бор экан, шу киши жонимга ора кирди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Дин қонун-қоидаларига риоя қиладиган, тақводор. *Ҳар қандай хотин билан ҳам иноқ бўлавермаганининг ўзи ўта диёнатли, покдомон эканининг нишонасидир.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Йўқ, қайси мусулмон, қайси диёнатли ота ўз фарзандини, яна беғуноҳ, қўй оғзидан чўп олмайдиган ўғлини “оқ” қилиб, даргоҳидан ҳайдар экан?!* К. Яшин, Ҳамза.

ДИЁНАТПЕША [диёнат + пеша] Диёнатни ўзига одат қилиб олган; ақл-идроқ, инсоф соҳиби; диёнатли. *..Токи диёнатпешалардан ақл-идроқ ўрганиб, имони бутун бўлиб қайтсин.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДИЁНАТСИЗ I Инсофи йўқ, виждонсиз, шафқатсиз. *Ёнимга келма, инсофсиз, диёнатсиз.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Дин қонун-қоидаларига риоя қилмайдиган; бетавфиқ. *Диёнатсиз одам.* ■ *Шошмай тур, сенларга бир жазо берайки, бошқа сенга ўхшаган диёнатсизларга ҳам ибрат бўлсин.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ДИЁР [ا. ديار — уй, маскан; мамлакат; ўлка] I Мамлакат, юрт, ўлка. *Ҳур диёр.* Она диёр. ■ *Бектемирга нотаниш қандайдир қушлар гала-гала бўлиб, алақайларга, гўзал, иссиқ диёрларга сафар қиладилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Диёримизда бир-биридан гўзал, оромбахш ва шифобахш масканлар жуда кўп.* Газетадан.

2 Яшаш жойи, маскан. *Чўпонлар диёрида одамнинг қадри ниҳоятда баланд эканини ҳиротликлар пайқаб ўтиришарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 кўчма Бирор нарса кўп бўлган, кўп етиштириладиган жой. *Тилда дoston Фарғона — Ипак пахта диёри.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

4 кўчма Олам, борлик; кучоқ, бағир. *У ёшлик чоғиданоқ меҳнат диёрига кирди.* Газетадан. *Унинг хаёли сирли, яширин завқлар*

диёрига учди. Ойбек, Танланган асарлар. *Эҳ, нақадар ахир бепоен Сукунат деб аталган диёр.* Р. Парфи, Кўзлар.

5 Диёр (эркаклар исми).

ДИЗАЙН [ингл. design — режа, ният; лойиҳа, чизма, расм] I Бадиий фаолият тури — эстетик хусусиятларга эга бўлган нарсалар, саноят буюмларини лойиҳалаш, жойлаштириш, жиҳозлаш; бадиий жиҳатдан лойиҳалаш, ташкил қилиш. *Дизайн соҳасидаги мутахассислар махсус олий ўқув юрталарида тайёрланади.* «ЎЗМЭ». *Замонавий дизайн.. суратлар — буларнинг ҳаммаси [китобни] ёрқин нашрлардан бирига айлантирган.* Газетадан.

2 Шу асосда бажарилган ишларнинг умумий ҳолати, кўриниши. *Бино дизайни.* ■ *Яна бу ускуналар ўзига хос гўзаллик — дизайн яратиш билан ҳам эътиборга лойиқ.* Газетадан.

ДИЗАЙНЕР Нарса ва объектларни безаш, уларга расм чизиш, тасвир тушириш — дизайн билан шуғулланувчи шахс; дизайн бўйича мутахассис. *Бирор бир ҳинд дизайнерини яқинлаштиргани йўқ.* Газетадан.

ДИЗЕЛЛИ Дизель ўрнатилган, дизель кучи билан юрадиган. *Дизелли трактор.*

ДИЗЕЛЬ [нем. немис ихтирочи инженери Р. Дизель (Diesel) исмидан] Суюқ ёнилғининг оғир турлари (мас., дизель ёнилғиси) билан ишлайдиган ички ёнишли двигатель. *Кечаси билан гупиллаб чиққан дизель шовқини тиниши биланоқ, симёғочларда чироқ учди.* С. Аҳмад, Саҳарларда. *Нарёқда қатор турган бешта дизель баравар гуруллади.* П. Қодиров, Уч илди.

ДИЗЕЛЬ-МОТОР айн. дизель.

ДИЗЕНТЕРИЯ [лот. dis — йўқолиш, ажралиш, бўлинишни билдирувчи префикс + юн. enteron — ичак] тиб. Йўғон ичакнинг яллиғланиши ва қон аралаш ич кетишидан иборат оғир юқумли касаллик; ичбуруғ. *Дизентерияга қарши кураш. Дизентерия микроблари.* ■ *Дизентерия — жуда хавфли юқумли касаллик бўлиб, унинг микроблари сувда узоқ вақт сақланади.* Газетадан.

ДИЗИЛЛАМОҚ “Диз-диз” товуш чиқармоқ. *Ҳар ёқда турли ҳашарот овозлари визиллайди, дизиллайди.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ДИЙДА [ф. دیده — кўз] айн. кўз I. *Боши айланиб, кўзи тинди.* *Тўшакка беҳол чўзилди.* *Дийдасини ёш босди.* С. Сиёев, Аваз. *Юсуф*

билан Аҳмадбекнинг дийдаси намланди. «Юсуф ва Аҳмад». Унг қўлидаги дастрўмоли билан дийдасини артди. С. Кароматов, Сўнгги бархан.

Дийдам устига Бош устига, шуш келибсиз. Сизнинг билан бўлсин энди давроним, Дийдамнинг устига, азиз меҳмоним. «Ширин билан Шакар». Кўйган қадамларинг дийдам устига. «Равшан». **Дийдаси бўш** Кўнгли бўш, раҳмдил; йиғлоқи. Тўғри, биз хотинларнинг дийдамиз бўшироқ бўлади, баъзан йиғи юракни бўштади. Шухрат, Шинелли йиллар. **Дийдаси юшмамоқ** Кўнгли бўшмамоқ, раҳми келмоқ. ..лекин Халил бобонинг дийдаси юшмамади. «Ёшлик». **Дийдаси қаттиқ** Кўнгли қаттиқ, бераҳм; кўзига ёш келмайдиган. Мен эркакларнинг дийдаси қаттиқ бўлади, деб эшитар, ўзим ҳам шунга ишонар эдим. М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Сен ўзингни етимча қилиб кўрсатмай кўя қол, дийдамиз қаттиқ, йиғлатолмайсан.** А. Мухтор, Чинор. **Раҳматли онасининг дийдаси қаттиқ эмасди.** «Ёшлик». **Дийдаси қотмоқ** (ёки **қотиб қолмоқ**) 1) кўравериб кўникиб кетмоқ, кўрқмайдиган бўлиб қолмоқ. Ушанда ўлимни кўравериб, дийдаси қотиб қолган эканми.. А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) йиғлайвериб кўз ёши қуриб қолмоқ. **Йиғлайвериб, дийдаси қотиб кетди.** С. Аҳмад, Уфқ; 3) меҳрсиз бўлиб қолмоқ, безмоқ. **Бундай қош-қовоқ қилиб, ҳадеб эрингнинг жиғига тегаверма.** **Дийдаси қотиб, уйдан беғизди.** С. Нуров, Нарвон. **Нури дийда, нуридийда** 1) кўз нури; 2) кўчма севикли фарзанд. **Она нури дийдаси ва жигар-пораси Норматни жуда соғинганини.. ёзган эди.** И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Кўзичоғим, алла, Нури дийдам, алла.** «Бойчечак». **Оби дийда, обидийда** Кўз ёши; кўз ёши тўкиш, йиғи. **Бу гапни каллангдан чиқар, сен мениксан, оби дийдани йиғиштир!** А. Мухтор, Асарлар. **Ақисса, обидийда қилиб, падарга жавоб бердимки: ..нима қилсалар, соҳиби ихтиёр ўзларидирлар».** А. Қодирый, Калвак маҳзумнинг хотира дафтаридан.

ДИЙДАГИРЁН [дийда + гирён] Йиғили; йиғлаган, кўз ёши тўккан. **Дийдагирён бўлмоқ.** ■ Кўзда ёши мунчоқ-мунчоқ тизилди. **Дийдагирён бўлиб, бағри эзилди.** «Ширин билан Шакар». **Тарзинг кўриб, менинг кўнглим бузилди, Дийдагирён бўлиб, бағрим эзилди.** «Маликаи айёр».

ДИЙДИЁ 1 Хотинлар ўртасида ўқилладиган, айтиладиган “дийдиё” радифли шеър ёки шўх лапар тури. -**Орадан ярим соат ўтар-ўтмас дийдиё ўқиб, хотинларни йиғлатиб ўтирган дарвишнинг қўлини орқасига боғлаб, иягига елим билан ёпиштириб олган узун соқолини юлиб ташладик, — деди Ҳошимжон.** Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб. -**Э, Салтанат отин, кўчада ҳам дийдиё ўқиб қолибсиз? — деди Башорат.** Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

2 кўчма Дард-ҳасрат; хархаша, инжиқлик. **Бинафшахон ҳамон дийдиё қилмоқда эди.** М.М.Дўст, Галатепа қиссаси. **Дийдиёси жонимга тегди. Баъзида кутаётганим Ёсуман аслида шу эмасми, деб ўйлаб кўяман.** Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. **Отамурод чуқур тин олди: худо берди унга. Бошланади энди. Роса дийдиёсини айтадиган бўлди.** М. Мансуров, Ёмби. **Шербек онаси ўзини кутаётганини пайқаб кулимсиради: яна ўша эски дийдиё — қачон уйланасанни бошласа керак, деб кўнглидан ўтказди.** С. Анорбоев, Оқсой.

3 кўчма Куруқ гап, сафсата; ваъз-насиҳат. **Раҳмат, Эсонбой, дийдиё эшитишга тоқатим йўқ.** Ш. Холмирзаев. **Бодом қишда гуллади. Ҳар хил миш-миш, дийдиёларга қулоқ солган ҳам аҳмоқ, бунақа майда гапларни уйга ташиб келган ҳам аҳмоқ.** С. Нуров, Нарвон.

ДИЙДИРАМОҚ Совуқ қотиб титрамоқ. **Пошша хола совуқдан дийдираб, тушга яқин қизиникига кириб келди.** Д. Нурий, Осмон устунни. **Розия Сатторнинг қўлида совуқдан дийдираб турган болани кўрди.** П. Қодиров, Эрк.

ДИЙДОР [ф. ديدار — ташриф; учрашув; ташқи кўриниш, юз] **1** Кишининг юзи, жамоли, рухсор; башара. **Азизхон ҳеч кимнинг Лутфинисо дийдорида тўйиб қарашини истамасди.** С. Аҳмад, Уфқ. **Саккиз ойдан бери энди кўриб ўтирибман дийдорингизни.** М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Кўзим ололмайман гул дийдорингдан, Толган юракларга жон бўлур пайванд.** Миртемир, Асарлар.

2 кўчма Узоқ айрилиқ, соғинчдан кейин кўришиш, учрашиш. **Хат — ярим дийдор.** Мақол. ■ **Айрилиқларни кўравериб зада бўлган юраклар бу қутилмаган дийдордан ларзага тушди.** «Шарқ юлдузи».

3 кўчма Меҳрибонлик, ғамхўрлик. **Нима қиласиз гўдакни ота дийдоридан маҳрум**

қилиб. С. Аҳмад, Уфқ. *Дўстлар дийдоридан ортиқ қувонч, фироқидан ортиқроқ ғам йўқ.* Газетадан.

Бола (ёки гул, мол) баҳона, дийдор ғанимат Бирор нарсани важ қилиб, бирор мақсадни амалга оширмоқ. *Соддасиз, саркор, соддасиз! Бола баҳона, дийдор ғанимат, деган ганни эшитганмисиз?* Уйғун, Асарлар. *Мол баҳона, дийдор ғанимат қилиб, кўришиб олардим.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Дийдор кўришгунча** Яна кўришгунча, хайр (хайрлашув ибораси). *– Дийдор кўришгунча, – деди у секин.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Хайр энди, баҳорим, кўришгунча то дийдор.* А. Орипов, Йиллар армони. **Дийдор кўришмоқ** Узоқ айрилиқ, интизорликдан кейин учрашмоқ, юз кўришмоқ. *Дийдор кўришар кун яқин. Аммо ҳужум қилаётир дилимга фироқ.* Т. Тўла. *Биз Сўнагул билан неча бор видолашиб, неча бор дийдор кўришдик.* А. Мухтор, Асарлар. *Жўраҳоннинг айтаётган ашуласи бахт ҳақида, муҳаббат ҳақида.. севгилиси билан дийдор кўришишини истаб, соғиниб юрган йигитнинг висол орзулари ҳақида эди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Она ёлғиз ўғли билан дийдор кўриша олмади.* Газетадан. **Дийдор кўрсатмоқ** Ўзини намоён қилмоқ; кўриниш бермоқ, кўринмоқ. *Бир кўрсатиб ғамза билан дийдор ўзинг, Лутфу карам қилдинг кулиб изҳор ўзинг.* Ҳабибий. **Дийдор очмоқ** Ўзини очиб кўрсатмоқ. *Тўйлар муборак, э севгили ёр! Келдим йироқдин, оч менга дийдор.* С. Абдулла. **Дийдор – ғанимат!** Бу ўткинчи дунёда тез-тез кўришиб, учрашиб турайлик, деган маънода ишлатиладиган ибора. *Одам – омонат, дийдор – ғанимат.* Мақол. **Дийдор кўшмоқ** Насиб қилмоқ. *Дийдор кўшса, қиёматда кўргаймиз.* «Холдорхон». **Дийдори ўчсин** (ёки **курсин**) қарғ. Афти курсин, қуриб кетсин. *Қорачи-роғлигни ўчир, дийдори курсин!* Уйғун, Асарлар. *Таннозхон! Дийдоринг ўчсин сенинг!* Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Дийдорига зор бўлмоқ** Кимсани кўришга муштоқ бўлмоқ. *Лекин фақат дийдоринга бўлиб зор Тупланишдик, ҳамма ортиқ беқарор.* Ҳ. Олимжон. **Дийдорига муяссар этмоқ** (ёки **қилмоқ**) Дийдор кўрсатмоқ, юз кўрсатмоқ. *Ўзири ўз дийдорига муяссар қилган қутлуғ ва шарофатли кун келди.* Шухрат, Шинелли йиллар. **Дийдорига тўймоқ** Соғинган ёки севган кишисини кўриб, васлига тўймоқ,

хумордан чиқмоқ. *У қанча-қанча термилса ҳам, эрининг дийдорига тўя олмасди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Вой болам-эй, келганингдан бери кўчадан кирмайсан, бундоқ бирпасина дийдоринга тўйиб гаплашолмайман.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Қиёмат дийдор бўлмоқ** Юз кўришмайдиган бўлиб кетмоқ. *Нуралиман, қон йиғлайман зор-зор, Отам қолди ушбу ишдан беҳабар. Шу сабабдан бўлдим қиёмат дийдор.* «Зулфизар билан Авазхон».

ДИЙДОРЛАШМОҚ Кўришмоқ, юзма-юз бўлиб суҳбат қурмоқ. *Наврўз кунларида ҳар бир киши.. қариндошларини байрам билан муборакбод этади, дийдорлашишга ҳаракат қилади.* Газетадан. *Аваз чой дамлади. Катта минор тепасидан офтоб кетгунча икки дўст дийдорлашиб ўтирдилар.* С. Сиёев, Аваз. *Улар шу тариқада бир неча дақиқа дийдорлашишди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ДИК тасв.с. Юқори томон йўналган ва жуда тез содир бўладиган, бир онли ҳаракат ҳақида. *Бурга дик этиб сакради.* **Бола дик** (этиб) ўрнидан турди. ■ *Гавҳар суюниб кетганидан дик этиб ўрнидан турди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Шанба кунини ногўҳоний бир хабар Поччажоновни ётган еридан дик турғизди.* Мирмуҳсин, Ҳикоялар, қиссалар. *Котиба раис кириши билан дик этиб ўрнидан турди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ДИКАНГ-ДИКАНГ айн. **дик-дик** [Бола-лар] *Бирпасда диканг-диканг сакраб келиб, қўлларидаги тутам-тутам бойчечакни ўқитувчига тақдим қила бошлади.* П. Тур-сун, Ўқитувчи.

ДИКАНГЛАМОҚ Дик-дик ҳаракат қилмоқ, дик-дик сакраб юрмоқ, ирғишламоқ. *Мурод Хўжараҳмоннинг диканглаб кетаётганини завқ билан кузатди-да, кейин ашуласини баланд кўйди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ДИКАНГЛАТМОҚ Дикангламоқ фл. орт. н. *Кўғирчоқни диканглашиб ўйнатмоқ.* ■ *Сайфи Соқиевичнинг ўзи Сирожиддинни диканглашиб етаклаб борди-да, ҳужжатларини тарих факультетига топшириб келди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

ДИК-ДИК Дик с. такр. **Дик-дик** сакрамоқ. *Дик-дик юрмоқ.* ■ *Ёқутойим худди коп-тоқдай дик-дик этиб, эрига яқинлашди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Эким тупроқни чангитганча дик-дик йўрғалайди.* «Ёшлик».

ДИКДИККА *шв.* Диккак. *Отга солди дикдикка, Қойил бўлинг эрликка.* «Равшан». Қурбон ҳам тўриқнинг дикдиккасини тагига солиб, эгарга бош қўйиб, чўғларга хомуш тикилиб ётарди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Дикдиккаси ипакдан, Сачоғида зумрадлар.* «Ойсулув».

ДИКИЛЛАМОҚ 1 Сакраганнамо, дикдик ҳаракат қилмоқ, дикир-дикир сакраб юрмоқ. *Дикиллаб турган улоқ чопқиллаб бориб, елинга ёпишди.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. *Тамиллани кўрган.. мунчоқ кўзли кўзичоқ унинг олдига дикиллаб чопиб келди.* К. Раҳим, Кўнғирқоли кўзичоқ.

2 Шошиб-пишиб, ўйноқилаб юрмоқ. *Анна Ивановнанинг майда қадам билан дикиллаб орқага қайтишидан унинг бу учрашувдан хурсанд эканлиги кўриниб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДИКИЛЛАТМОҚ 1 Дикилламоқ фл. орт.н.

2 Шошилтирмоқ, югуртирмоқ. *Элик-боши уни тезроқ қалъага дикиллашиб олиб боришга ошиқарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДИКИР *тасв. с.* Дик-дик ҳаракат ҳақида.

ДИКИР-ДИКИР *Дикир с. тақр.* *Дикир-дикир сакрамоқ.* ■ *Юнглари қирқилиб енгил бўлган қўй-қўзилар дикир-дикир сакрашади.* «Шарқ юлдузи». *Эрталаб балконга чиқсанг, рўпарангдаги кайтан дарахтида олмахонлар дикир-дикир ўйиб юради.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Директорнинг розилигини олган уста бўлса, дикир-дикир ўйнар эди.* «Гулдаста».

ДИКИРЛАМОҚ *Дикир-дикир ҳаракат қилмоқ, дикилламоқ.* *Майна эшагини хихлади ва шу заҳотиёқ кетидан Нарзи тоға минган эшакнинг дикирлаган йўргаси эшитилди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Қумтепаликлар бағрида кўм-кўк, хушхўр ўтларни еб семирган қўй-эчкилар, дикирлаб, чопқиллаб, сакрашиб юрган кўзичоқларни, туя ва ишқиларни Жунаидхоннинг навкарлари ҳайдаб, чет эл чегарасига олиб боришарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДИККАЙМОҚ *Тикка кўтарилиб турмоқ, тиккаймоқ.* *Ҳозир у доим диккайиб турган сочларини хўллаб тараган, қора костюм-шим кийган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбнигга қулоқ сол. *Тўламат мўйловнинг ўсиқ қошлари диккайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Қулоғи диккаймоқ 1) қулоғи тик кўтарилмақ, чимирилмақ. *Кўчадаги шарпани эшитган жийрон қашқанинг қулоқлари*

диккайди. С. Нуоров, Нарвон. *Эшак бўрини кўрган заҳоти, қулоқлари диккайиб қотиб қолган, дами ичига тушиб.. юришга мажолли қолмаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *диққаги тортилмоқ; қулоқ солмоқ.* *Шу вақт ичкаридан хотинларнинг фавқулодда қий-чув товушлари эшитилиб, иккисининг [Ҳожи ва Ҳасаналининг] ҳам қулоқлари диккайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДИККАЙТИРМОҚ *Диккаймоқ фл. орт. н.* *От ҳуркиб, қулоқларини диккайтириб, орқага қочмоқчи бўлди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Тавсирланиб кетганимни Ражаб ака сезибди шекилли, мўйловини диккайтириб, кулимсиради.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Қулоғини шунча диккайтирса ҳам, хавфни Дадақўзи эмас, Ҳожимат сезди.* А. Мухтор, Асарлар.

ДИККАК *От устига ташланадиган безакли, попукли ёпик; жул.* *Давир, дикдикка (дирдикка, диқкак) сўзлари фақат дostonлар тилида учрайди.* «ЎТА».

ДИКОНГ-ДИКОНГ *шв. айн. диканг-диканг.* -Эҳ, маза, маза! — *деб Попук севинчидан қуёндай диконг-диконг сакради.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ДИКОНГЛАМОҚ *шв. айн. дикангламоқ.* *Ҳожи бува чойни ҳам кутиб утирмай, соат саккизларда диконглаб, кўчага чиқиб кетди.* Мирмуҳсин. *Ювошинг шўхлиги тутса, янги туғилган бузоқдай, диконглаб сакраб кетади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ДИКРАЙМОҚ *Тикка бўлиб турмоқ.* *Мўмин ака, худди думини биров босиб олган мушукдай ҳурпайиб, кўзлари чақчайиб, яккам-дуккам мўйлови дикрайиб турарди.* О. Ёқубов, Бир фелъетон қиссаси.

ДИКТАНТ [*лот. dictare* — ҳадеб гапиравермоқ, такрорламоқ; айтиб туриб ёздирмоқ] *Имловий ва пунктуацион қоидаларнинг ўзлаштирилиш даражасини текшириш учун айтиб туриб ёздирладиган ёзма иш.* *Диктант ўтказмоқ. Диктант олмоқ.*

ДИКТАТОР [*лот. diktator* — қадимги Римда фавқулодда ҳолатларда сайланадиган, чекланмаган ҳокимиятга эга бўлган шахс] *Чекланмаган ҳуқуқларга эга бўлган ҳоким, якка ҳукмдор, ҳокими мутлақ. Кромвель ҳарбий диктатор бўлиб қолди.* «Янги тарих». *Диктатор Пиночет халқро суд ҳукмига топширилди.* Газетадан.

2 Бирор соҳада, масалада ўз ҳукмини, сўзини ўтказувчи шахс.

ДИКТАТОРЛИК 1 Чекланмаган ҳокимиятга эгалик; диктатор мақомида бўлишлик.

2 Ана шундай ҳуқуқ берувчи лавозим, шароит. *Диктаторлик режими. Диктаторлик даври.*

ДИКТАТУРА [лот. dictatura — диктатор унвони; чекланмаган ҳокимият] Давлат бошқарувининг нодемократик усуллар билан амалга оширилиши; зўравонликка таянувчи чекланмаган ҳокимият; тоталитар режим. *Фашистик диктатура. Ҳарбий диктатура.*

ДИКТОВКА [лот. dictare — айтиб туриб ёздирмоқ]: **диктовка қилмоқ** 1) тингловчи ёзиб олиши учун бирор-бир матнни овоз чиқариб айтиб туриш. *Бўлмаса, сиз секин-аста диктовка қилинг, мен ёзиб олай.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 2) с.т. бирор фикрни ёки хусусий фикрни амалга оширишга мажбурлаш. *Менга диктовка қилманг, нима қилишни ўзим биламан.*

ДИКТОВКАЧИ Бирор матнни ўзгаларнинг ёзиб олиши учун ёддан айтувчи ёки ўқувчи шахс. *Иигит бутун вужуди билан ишга берилиб кетди. Бунда унга диктовкачи қиз Раҳимахон айниқса кўмакдош бўлди.* Газетадан.

ДИКТОР [лот. dictor — сўзловчи, гапирувчи] Радио ёки телевизор орқали узатиладиган тайёр матнларни микрофон олдига ёки телекамера қаршисида ўқиб эшиттирувчи ходим; суҳандон. *Радиоузел диктори. Диктор бўлиб ишламоқ.* ■ *Диктор ғалаба тўғрисидаги хабарни қайта-қайта такрор-лаяпти.* Т. Ашуров, Оқ от. *Радиодан таниш дикторнинг овози тантанали янграмоқда эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Талантли дикторимиз Қодир Махсумов айниқса лирик шеърларни ўқиганда, киши қалби тўлқинланиб кетади.* Газетадан.

ДИКТОФОН [лот. dictare — айтиб турмоқ + юн. phone — товуш, овоз] Оғзаки нутқ, куй ва товушларни ёзиб олиб, қайта эшиттирадиган қўл аппарати. *Тошкентдаги “Тез ёрдам” клиникасида магнитофон, диктофон хизматларидан фойдаланиш йўлга қўйилди.* Газетадан.

ДИКЦИЯ [лот. dictio — талаффуз қилиш] Нутқ, қўшиқ ва декламацияда сўз, бўгин ва товушларни талаффуз этишнинг аниқлик даражаси. *Унинг дикцияси яхши.* ■ *Юмористик образ яратишда ижрочилар мимика, диалог, дикция, грим, костюм, бута-*

фория каби театр элементларидан усталик билан фойдаланадилар. М. Қодиров, Халқ рақслари ҳақида.

ДИЛ [ф. دل — юрак; қалб, кўнгил] 1 **айн. юрак 1.** *Дил уриши. Дил ўйноғи. Содда сири — тилида, Писмиқ сақлар дилида.* Мақол. ■ *Ичкаридан дилини ларзага солувчи фарёд эшитилди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Дилим бақувват, қўлим юмуш қидиради.* Ойбек, О.в. шабадалар.

2 **кўчма** Кишининг ички руҳий дунёси, ички ҳис-туйғуларининг маркази, рамзи; кўнгил, қалб. *Муҳаббат — дил меvasи.* Мақол. *Дилда бўлса, тилга келади.* Мақол. ■ *Киши дилини, киши ҳушини олиб қўядиган куй.* М. Исмоилов, Фарғона т. о. *Азизхоннинг бу гапдан дили ёришиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Дил боғламоқ Кўнгил қўймоқ, дўстлашмоқ, яқинлашмоқ. *Савлатига боқма, ким номард экан, дил боғлама.* Ҳабибий, Девон. **Дил мулки (ёки кишвари, уйи)** Кишининг ички дунёси, бутун вужуди; кўнгил тўри. *Дил мулкида сенсан меҳри ховарим.* Ҳабибий, Девон. *Суҳбати ҳикматга бой, дил кишварин обод этар.* Ҳабибий, Девон. **Дил овламоқ айн. кўнгил овламоқ қ. кўнгил.** **Дил оғритмоқ** Хафа қилмоқ, ранжитмоқ. *Дил оғритган — дўст эмас.* Мақол. ■ *Бир-икки киши Карим отанинг дилини оғритди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Дил чигили (ёки губори)** Юракдаги орзу-армон, йиғилиб қолган дард; дилхиралик. *Дил чигили ёзилсин, деб тоққайчи олиб, гулзорга кирдим.* Газетадан. *Ширин суҳбат билан дилларнинг губорини совурамиз.* Ойбек, Навоий. **Дил яраси** Кўнгилдаги ғам-алам, алам-аччиқ. *Бош яраси тузалса ҳам, дил яраси тузалмас.* Мақол. *Қозон қораси кетар, дил яраси кетмас.* Мақол. **Дил қуввати** Кишининг руҳини кўтарувчи, кишига малад, дадиллик берувчи нарса. *Дилимнинг қуввати, дардимга дармон бир келиб кетсун.* Ҳамза. **Дилдан** Жону дил билан, самимий, чин кўнгилдан. *Мен сизни дилдан севаман. Бизга ёзган хатда дилдан салом айтибди.* **Дилдан табрик этмоқ.** **Дили бузилмоқ (ёки вайрон бўлмоқ) айн. кўнгли бузилмоқ қ. кўнгил 1.** **Дили оқ** Кўнглида кири йўқ, оқкўнгил, софдил. *Онанинг кўкраги битмас булоқдир, Дили оқ бўлгандан суги ҳам оқдир.* Ё. Мирзо. **Дили оғримоқ айн. кўнгли оғримоқ қ. кўнгил.** **Дили сиёҳ** Кўнгли ранжиган, ниҳоятда хафа. *Тонгдан бери дилим*

сиёҳ: ёмон туш кўрдим. Ойбек, Қуёш қораймас. **Дили хуфтон** (ёки қоронғи, вайрон) Кўнглига ҳеч нарса сиғмайди, ниҳоятда хафа. *Кечагина дили хуфтон эди.* Т. Малик, Қалдирғоч. *Дили вайрон бўлиб, зор-зор йиғлагиси келди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Фақат Дилдорнинг дили қоронғи, либоси қора эди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Дили қон** Юраги ғам-гуссага тўлган; руҳан эзилган. *Мана шу дили қон, юзи заъфарон халқ чехрасидаги бир оний шодлик Қудратни ўзининг ёниқ, илқ бағрига тортарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ғуломжон ҳам сувага ташна жон, ҳам ёр ҳажрида дили қон эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Дили қора** (ёки қир) Кўнгли қора, нияти, мақсади бузуқ. *Дили қора – тили қора.* Мақол. *Ғийбатчининг дили қир, Ғар-ўғрининг тили бир.* Мақол. **Дили ғаш айн.** кўнгли ғаш қ. кўнгли.

3 кўчма Кўнгидаги нарса (тилак, мақсад, ният, ўй, фикр ва ш. к.). *Дили тўғрининг йўли тўғри.* Мақол. *Қўли қинғирнинг дили қинғир.* Мақол. *Чўпон дил қилса, такадан сут олар.* Мақол. ■ *Дили яқин кишилар бир-бирининг кўнгидагини дарров топади.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. *От ҳам эгасининг дилини билгандай, битта-битта қадам ташлаб, сувлигини шиқирлатиб борар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Аҳли дил 1) *дин.* тасаввуф кишиси, суфий; 2) ҳасраткаш, кимсанинг ҳасратига шерик бўла олувчи киши; 3) бировнинг дилидагини тушуна олувчи, суҳбатдош мақсадини яхши англовчи киши. *Бу замонда шеър тинглайдиган аҳли дил қолмабди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Аҳли диларга нозу фиरोқ ярашмас.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Дил розини айтмоқ** (ёки **изҳор этмоқ**) Кўнгли (қалб)даги истакларини изҳор қилмоқ. *Раиса эри билан орани очик қилиб қайтган йиллари.. турмуш қурайлик, деб дил розини айтган эркаклар бўлди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Нуқсонингни айтган дўстга дил розини изҳор этсанг арзийди.* Газетадан. **Дилга тугмоқ** Кўнгида, ичда, юракда сақламоқ, ичга солмоқ. *Дунё шундай ясалган экан, болам. Бировга ёруғ, бировга қоронғи. Аммо ҳар нарсани ўйлаб, дилингга тугма, хафақон бўлиб қоласан.* Ойбек, Танланган асарлар. *..бир сирни дилиннга туг. Уч-тўрт кун ичида дараги чиқиб қолади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Дилни ёрмоқ** Фикру ўйларини

ўртоқлашмоқ, сирларини айтмоқ. *Бугун боқсам, сен дилингни ёрасан, Неча вақтдан буйтиб сен оворасан.* «Эрали ва Шерали». **Рамзи дил** Кўнгли ишораси, кўнгидаги муддао. *Ҳали ҳам кўнгли аро борми деб ишқим асари, Рамзи дил олмоқ учун билгани мастон келадур.* Ҳамза. **Шарҳи дил қ.** шарҳ. **Қулфи дил қ.** қулф. **Қулфи дили очилмоқ қ.** қулф.

4 кўчма Кишининг хотири, эс, ёд, хаёл; кўнгли. *Тўртни ёзамиз, икки дилда. Дилимга бир гап келди. У гапларни дилимдан чиқариб юборганман.* ■ [Ғуломжон] *Қизининг ўзини ҳам бир кўриб, суратини дилига чиқиб олган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бизларга, истасанг – шу, истамасанг – катта кўча, дейди. Тилида айтмаса ҳам, дилида айтади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аваз дилида Мутриб билан келишмади.* С. Сиёев, Аваз.

ДИЛАБГОР айн. **дилафгор.** Янгилик бор, деб бир ниманинг исини чиқардинг-у, мани дилабгор қилиб кетдинг. Ж. Абдуллаонов, Тўфон. *Жангчилар, Саиша ўлиб, дилабгор бўлиб, взводга қайтганида, тонг ёриша бошлаган эди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ДИЛАФГОР [ф. دلاڤگار – дили яраланган, вайрон бўлган] эск. кт. Ғам-қайғу, ҳасрат чекиб ёки озор тортиб, дили вайрон бўлган; кўнгли бузилган, дилпора. *Ҳа, бурчакдаги кичкина стол ортида мунис ва дилафгор ҳамхонаси Маҳзуна утирарди.* Х. Темиров, Хиёбондаги одам. [Пирназар полвон] *..дилафгор кўнглини кўтарадиган, ҳамиша яхши ишнинг бошида турадиган одатини ташлади.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Ўйламасму қайда қолди деб дилафгорим ҳануз.* Ҳабибий, Девон.

ДИЛАФГОРЛИК Қайғудан кўнгли вайрон бўлганлик. *Бор дилзорлик сенга-ю, Бор дилафгорлик менга.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

ДИЛАФЗО [ф. دلاڤزا – кўнглини кўтарувчи, юракни тетик қилувчи] Кўнглини кўтарувчи; шодлантирувчи. *Худо ҳаққи, дилафзо, сўнги тонг бу, Муҳаммадга аянчли сўнги жанг бу.* Т. Тўла, Асарлар.

ДИЛАФКОР айн. **дилафгор.** Нечунким, марҳамат бўлсин неча мендек дилафқора. Увайсий, Кўнгли гулзори.

ДИЛАФРЎЗ [ф. دلاڤروز – кўнглини шодлантирувчи] **1** *позт.* Кўнгида қувонч бахш этувчи, дилни ёритувчи, қувонтирувчи. *Мунаввар ва дилафрўз баҳор келди.* «Саодат». *Мен висол боғининг бўлдим меҳмони, қалъага*

чўкканда дилафрўз оқшом. Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар.

2 Дилафрўз (хотин-қизлар исми).

ДИЛБАНД [ф. دلبند — дилни тортувчи, кўнгилни боғловчи; азиз] 1 Кўнгли бировга боғланган, мафтун бўлиб қолган. *Азал-абад ҳамдаммиз, азал-абад дилбандмиз, Салом келтирдик сенга Сирдарё бўйларидан.* А. Орипов, Йиллар армони. *Фунча бошин эғмоқ бўлар гоҳ шамол, Осон енгилмайди замин дилбанди.* Г. Жўраева, Иқбол.

2 сфт. Дилни ўзига тортувчи, мафтун этувчи. *Бу қўшиқлар умра пайванд, Нақадар шод, ёқимли, дилбанд.* Х. Расул. *Тожиқларнинг тоғлари аро Урин олган бир дилбанд қишлоқ.* Шайхзода.

3 кўчма Суюкли бола, азиз фарзанд. *Фарзандинг — дилбандинг.* Мақол. ■ *Мушфиқ она кўз олдида Ўсиб борар дилбанди. Минг хил ният хаёлида: Ким бўларкин фарзанди!?* Э. Раҳимов. *Ҳасанхон ҳам бировларнинг дилбанди.* «Ҳасанхон».

ДИЛБАР [ф. دلبر — дилни тортувчи, жалб этувчи, ёқимли] 1 Дилни мафтун этадиган, ўзига тартадиган, ёқимли, дилрабо. *Дилбар манзара. Дилбар боғлар.* ■ *Бу ерда табиат сахий ва дилбар, Хоҳла — нур, хоҳласанг — тахтдир соя жой.* М. Эгамбердиева, Гулбарг. *Яхшиям боқийдир дилбар шеърят, Самандар мисоли ўлим билмас жон.* А. Орипов, Йиллар армони.

2 от Гўзал ёр, маъшуқа, маҳбуба. *Қўларимдан тут ўзинг, дилбар, Ойдин йўлга етакла мени..* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Баҳорда очилган боғнинг гулисан, Сен ҳам бир дилбарнинг жони-дилсан.* «Маликаи айёр».

3 сфт. Кўркамлиги, одоби ва назокати билан эс-хушни оладиган, чиройли. *Дилбар ишгит.* ■ *Энг дилбар одамни сўрдилар менадан, Менинг отам дедим, отам, албатта!* Т. Тўла, Асарлар. *Унақа [Раҳимахондек] дилбар жувон энди қайқда!* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

4 Дилбар (хотин-қизлар исми).

ДИЛБАРЛИК Гўзаллик ва мафтункорлик хусусиятига эгалик; нафосатлилик. *Саҳнага чиқадиган артистда ўзига хос дилбарлик бўлиши керак.* Газетадан. *Саъдулла Сиёевнинг қисса ва ҳикоялари.. тилининг ўктам ва дилбарлиги билан эътиборлидир.* Газетадан.

ДИЛБАСТА [ф. دلبسته — дили боғланган, ошиқ] Ишқ дардига мубтало бўлган, ошиқ; мафтун. *Ҳар кимсага кўп лутфу карам*

айладинг, аммо Дилбаста Ҳабибийга нечук ноз қилурсан? Ҳабибий, Девон.

ДИЛГИР [ф. دلگیر — нохуш, хафа, маҳзун; жаҳли чиққан] 1 Кўнгли гаш, кўнгли олинган, юраги сиқилган. *Абдусалом дилгир бўлиб, отасини кутиб ўтирган эди.* С. Сиёев, Аваз. *Лекин мезбоннинг дилгир кайфияти уларнинг очилиб-сочилиб ўтиришига монелик қиларди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Дилгир дилни шод этиш, ноҳақ йиқилганни суяш, тухматга учраганни ҳимоя қилиш — марднинг иши.* Газетадан.

2 Юрагини олдириб қўйган, қўрқиб қолган. *Ўша даҳшатли воқеадан кейин у жуда дилгир бўлиб қолган.*

ДИЛГИРЛИК 1 Хафа, ғамгин кишининг кайфияти; кўнгли гашлик; ғамгинлик. [Султонмурод] *Бугун ҳам эрталабдан бери дилгирликдан ўзини овутиш учун бир неча марта китобларга мурожаат этди.* Ойбек, Навоий. *Комил кулимсиради, дилгирлиги бир оз тарқалди.* «Ёшлик».

ДИЛДИРАМОҚ Совуқдан қалтирамоқ, титрамоқ. *Оч, дилдираб қолган Умид иссиққина танчада ўтириб, танига қайта жон кирди.* Мирмуҳсин, Умид. *Бурчақда ўша ногирон хўтикча зах ва совуқдан бошини солинтириб, дилдираб турарди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Оппоқ қор.. Қош қорайганда, юпун кийинган одамлар қунушиб, дилдирашиб, қойхонага томон кела бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинон чироқлари.

ДИЛДОР [ф. دلدار — жасур, қўрқмас; севгили, севикли киши] 1 Гўзал ёр, маъшуқа, севгили. *Фуломжон.. тўймаган кўзлари билан дилдорига тикилиб: “Хайр, яхши қолинг”, — деди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Неча вақтдан бери ҳайрон бўлибман, Ажойиб дилдора дучор бўлибман.* «Кўшиқлар». *Уйласам, гулчеҳра дилдоримга дилдор ўхшамас, Лоларанг рухсорига ҳар лоларухсор ўхшамас.* Ҳабибий, Девон.

2 сфт. Дилни ўзига тортувчи, кўнгилга хуш ёқадиган; ёқимли, меҳрибон. *Мунча ҳам меҳмоннавозу дилкашу дилдор экан..* Ҳабибий, Девон. *Орзуманд кўнглимнинг шўх дилдори сен, Севги салтанатин шўълақори сен.* Миртемир, Асарлар.

3 Дилдор (хотин-қизлар исми).

ДИЛДОРЛИК 1 Дилни тортувчанлик, ошиқлик; ёқимлилик.

2 Меҳрибонлик, дилнавозлик. *Ўз чодирда нимадир ёзиб ўтирган чол дилдорлик*

билан [Арслонқулни] қаршилади. Ойбек, Навоий. *Ҳа, мени бу хатарли йўлдан қайтарган хотиним, унинг дилдорлиги, вафосадоқати бўлди.* Газетадан.

ДИЛДОШ Сиру асрорларини яширмасдан ўзаро ўртоқлашувчи шахс, сирдош, ишончли суҳбатдош. *Дўстинг билан дилдош бўл.* Қилар ишида қўлдош бўл. Мақол. ■ *Ўқишга кетган кунимдан бошлабоқ сенингдек дилдош, суянчиқ ахтардим.* «Ёшлик».

ДИЛЕММА [ди.. + юн. lemma – асос, далил бўла оладиган ҳукм] Бир-бирига зид бўлган икки номақбул имкониятдан бирини танлашга мажбур бўлиш.

ДИЛЕР [ингл. dealer – биржа даллоли] **1** Товарлар (маҳсулот) олди-сотдиси билан шуғулланувчи, ўз номидан ва ўз маблағи ҳисобидан ҳаракат қилувчи жисмоний шахс ёки фирма.

2 Қимматбаҳо қоғозлар, валюталар, қимматбаҳо металлар олди-сотдиси билан шуғулланувчи, ўз номидан ва ўз маблағи ҳисобидан ҳаракат қилувчи фонд биржаси аъзоси, жисмоний ёки юридик шахс.

ДИЛЕРЛИК Дилер касби, вазифасида бўлишлик, шу иш билан шуғулланиш. *Товар ресурсларини тақсимлашнинг биржа тизимини вужудга келтириш кўлаб тadbиркорлик бўғинлари – брокерлик ва дилерлик идоралари.. пайдо бўлишига олиб келди.* Газетадан.

ДИЛЖАМ [дил + а. جمع – тўпланиш, бирлашиш] фольк. Кўнгли жойига тушган, хотиржам, осойишта. *Ана энди кўнгли дилжам бўлиб, Ёвмит элига Гўрўғлибек уч кун тўй-томоша бериб, ўз ишида бўлди.* «Юнус пари». *Олиб келиб, дорга тортиб ўлдириб, Кўнглимни дилжам қилинглар.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДИЛ-ЖИГАР : дил-жигаридан урмоқ айн. жигаридан (ёки юрагидан) урмоқ қ. урмоқ.

ДИЛ-ЖОН, дилу жон кам. қўлл. айн. жондил. *Сен менинг дилу жонимсан. Жўхори – чорванинг дилу жони.* ■ *[Ҳожи она бойга:] Хонзода.. сени дилу жонидан яхши кўрар экан.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ДИЛИЖОН [фр. diligence] Транспорт тараққий этмаган вақтларда почтани, йўловчилар ва уларнинг юқларини мунтазам ташиш учун хизмат қилган тўрт филдиракли катта соябон арава.

ДИЛИКАПТАР [ф. دل كفتار – каптар юраги] Узумнинг кечпишар, хўраки нави. *Куз*

кунлари. Ишқомларда ҳусайни, диликаптар, кишимши, шивирғониларнинг боши ерга тезай деб энгашиган. С. Абдулла, Бир шингили томоқни ёради.

ДИЛКАШ [ф. دلکش – дилни тортувчи, мафтункор, жозибали] **1** Кишини ўзига тортувчи, суҳбатлашса завқ, лаззат оладиган; суюкли. *Дилкаш қиз. Дилкаш йигит.* ■ *Ростини айтганда, шундай дилкаш йигитга чиндан тоға бўлишни кўнглим тилаган эди.* Н. Норматов, Исмоил тоға тарозиси. *Бобо анча дилкаш, суҳбати ширин ва ўтган замонларни эслаб гапиришни ёқтирарди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Кишининг баҳридилини очадиган, дил баҳра оладиган. *Шу дилкаш дамларда мен яйраб, Лаззатга фарқ бўлиб кетаман.* Ҳ. Олимжон.

ДИЛКАШЛИК Кишини ўзига жалб қилишлик, самимийлик; очиқ кўнгилик. *Дилкашлик қилмоқ.* ■ *[Йигитнинг] Дилкашлиги Шербекка ёқиб тушди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Дилкашлик қиладиган Ҳафизасиз каттакон ҳовлида “шоми ғарибон” қилиб, кампир бувининг бир ўзи шумшайиб ўтирди.* Мирмуҳсин, Умид.

ДИЛКУШО [ф. دلگشا – кўнгилини очувчи] кт. Баҳридилни очадиган, кўнгилини хушнуд қиладиган; оромбахш. *Бу водийда сиз айтган аждаҳо нафасидай гармселлар ўрнига дилкушо шабадалар эсади.* Ойбек, О.в.шабадалар. *Сенингдек дилкушо жонон топилмас.* Ҳабибий, Девон.

ДИЛНАВОЗ [ф. دلنواز – дилни, кўнгилини эркаловчи] кт. **1** сфт. Кўнгилини овлоччи, кўнгилини хушнуд этувчи; марҳаматли, ёқимли. *Мулойим, дилнавоз садолар унинг [Йўлчининг] бутун томирларидан ҳордиғини суғургандай бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Иқлими дилнавоз, бойликлари беқийс.. бизнинг бу серқуёш ўлкамизда олтин куз барқ урмоқда.* Уйғун.

2 Дилкаш ёр, маъшуқа. *Менинг дилнавозим, нигорим келур.* Ҳабибий, Девон.

ДИЛНАВОЗЛИК Кўнгилини хушнуд этишлик; меҳрибонлик.

ДИЛОВАР [ф. دلآور – юракли, мард, жасур, қаҳрамон] **1** Юракли, қўрқмас, жасур, ботир. *Замину замонда ўзингсан голиб, Эй, менинг диловар, оловқалб укам.* А. Орипов, Йиллар армони. *Бирга борар моҳи анвар, Қаватинда диловарлар.* «Гулшанбоғ».

2 Диловар (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ДИЛОВАРЛИК Диловар кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат; қахрамонлик, ботирлик. *Диловарлик кўрсатмоқ. Диловарлик жанги.*

ДИЛОЗОР [ф. دل آزار — дилга озор, ранж етказувчи, дилни яраловчи] 1 Кишининг дилига озор берувчи, кишини ранжитувчи, муомаласи совуқ, ситамгар. *Дилозор одам. Дилозордан худо безор. Мақол. Кимки бўлса дилозор, Ундан элу юрт безор. Мақол. ■ Раис ака, унақа дилозор бўлманг, С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

2 Юракни эзувчи, оғир, машаққатли. *Уларни ночор, дилозор қора кунлари мажбур қиларди!* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДИЛОЗОРЛИК 1 Дилозорга хос хатти-ҳаракат; дилозор бўлишлик. *Энди қариб бораётибман, бор умрим синоҳилик қиламан деб, дилозорлик билан ўтди.* «Нурали».

2 Кишининг дилига озор етказиш, одамни ранжитиш. *Дилозорлик қилмоқ. ■ Дилбар бу гапларнинг ноўрин ва дилозорлик эканини била туриб гапирар эди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ДИЛОРО [ф. دل آرا — дилга оро берувчи, кўнгилини безовчи] 1 *кт.* Кўнгилга хуш ёқувчи, кишини мафтун этувчи; дилрабо. *Тожикларнинг тоғлари аро Ўрин олган бир дилбанд қишлоқ. Дарахтзори кўм-кўк, дилоро, Аталаркан у “Баланд қишлоқ”. Шайхзода.*

2 Дилоро (хотин-қизлар исми).

ДИЛОРОМ [ф. دل آرام — дилга ором, роҳат бағишловчи] 1 *сфм.* Дилга осойишталик бағишловчи, кўнгилга ором берувчи; оромбахш, роҳатбахш. *Навинҳоллар, кўм-кўк япроқлар.. Яшнади-да, бўлди дилором.* Х. Расул.

2 *от* Ширинсўз ва меҳрибон ёр; маҳбуба, маъшуқа. [Муларўзи:] *Келмайсизми, эй дилором! Юрак беором бўлди-ку! Ҳамза, Майсаранинг иши. Тўйиб шимирса ёрим, Ёзилади хуморим, Чечак очар гулзорим, Кўрсам дилоромимни.* Ё. Мирзо.

3 Дилором (хотин-қизлар исми).

ДИЛПАЗИР [ф. دلپازير — кўнгилга мақбул келган, дилтортар] *кт.* Кўнгилга маъқул тушувчи, кўнгилга ёқадиған, ёқимли; дилрабо. *Шайх найда дилпазир бир мақомни ғоят гўзал чалибди.* Ойбек, Навоий. -*Меҳмонлар кўп мулойим, дилпазир кишилар экан, — деди Абдулла.* Й. Шамшаров, Биз тўқай-бузарлармиз.

ДИЛПАРВАР [ф. دلپور — дил тарбиячиси, ғамхўри] *кам. қўлл.* Кўнгилини хушловчи, кўнгилга далда, таскин берувчи. *Дилимда тўхтамас ғам, Меҳрибон дилпарварим бордир.* Ҳабибий, Девон.

ДИЛПИСАНД [ф. دلپسند — дилга маъқул тушувчи, ёқувчи] *кам. қўлл.* Кўнгилга маъқул тушувчи, кўнгилга ўтирувчи, ёқувчи. *Ҳаётбахш қўшиқдек бўлди дилписанд Одоб расмидаги ноз, ишваларинг.* Х. Расул, Бахт нашъаси.

ДИЛПОРА [ф. دلپاره — дили, қалби парчаланган] Ғам-қайғу, ҳасрат чекиб, кўнгли пора, вайрон бўлган; дилафгор. -*У дилторани икки оғиз сўз билан хурсанд қил, — деди Ҳожихола Тўтиқизга.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДИЛРАБО [ф. دلرба — қалбни жалб этувчи, дилтортар, мафтункор] 1 *сфм.* Кўнгилини мафтун этадиған, кишини ўзига тортадиған; ёқимли. *Дилрабо куй. Дилрабо манзара. ■ Ватан! Нақадар.. дилдор ва дилрабо, жозибали ва ёқимли эшитилади бу сўз!* Газетадан. *Овоз шу қадар тиниқ, дилрабо эдики, Муқаддам ҳаяжондан энтикиб кетганини сизди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Эй, сиз, тоғлар, дилрабо тоғлар, Ёш қалбимни мафтун этгансиз.* А. Орипов, Йиллар армони.

2 *от* Гўзал ёр, маъшуқа, маҳбуба. *Э дилрабо, ишқинг билан девона бўлдим соғиниб. Ҳамза. Кетдим бериб кўнгили у дилрабога вафо билан, Тўлдирди-кетди кўнглимни ишқий наво билан.* М. Бобоев.

3 Дилрабо (хотин-қизлар исми).

ДИЛРАБОЛИК Кўркамлик, мафтункорлик; таннозлик. [Сув] *Қанча-қанча ерларга бебаҳо нафосат ёйди, чўлларга жон, боғларга дилраболик бағишлайди энди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Ноз этиб, Ҳабибийнинг ишқин имтиҳон айлаб, Расми дилраболикда янги бир шиор этдинг.* Ҳабибий, Девон.

ДИЛРОЗ [ф. دلراز — кўнгили, юрак сири] *кт.* Юрак сири, кўнгилдаги ҳасрат ёки тилак, истак, орзу. *Дилроз айтмоқ. ■ Ғулломжон тоғда бўзлаб, дилрозини сўзлаб ётган ойдин кечада бахтинг шу қадар яқин эканлигини билибмиди?* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Улар [Ўғилой ва Ҳаётжон] бир-бирларига қизиқиб қарар, лекин дилрозларини изҳор қилишга ботинолмас эдилар.* М. Осим, Карвон йўллариди.

ДИЛСИЁҲ [ф. دلسيه — қора юрак, ёмон ниятли] 1 Бировга яхшилиқни раво

кўрмовчи, ичи қора, бахил. *Уларни боғчадан қувиб борамиз, Даф бўлсин дилсиёҳ, бахил, ғаламис.* «Муштум».

2 Ичи қора одамдан жабр кўрган, кўнгли қолган, ранжиган. *Ҳа, танисаям, танимаганга соляпти ўзини, дедим-да, дилсиёҳ бўлиб, қайтиб кетдим.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ДИЛСИЁҲЛИК Бировнинг ноҳақ, ноўрин ҳаракати, сўзидан қаттиқ ранжишлик ёки ана шундай ҳаракат билан бировни ранжитишлик; хафагарчилик. *«Ҳозирча тинч яшаб турибмиз. Тагин орага бирон дилсиёҳлик тушмасин, — деди Лаъли ердан кўзини узмай.* Д. Нурий, Осмон устун. *Устма-уст юз берган дилсиёҳликлар Муҳаммад Шарифнинг юрагини зада қилиб қўйди.* Қ. Мирзо, Олам гўзал. *Уйдаги дилсиёҳлик каттаю кичикнинг, айниқса бундай ҳолатга кўникмаган Шавкатнинг вужудини сирқиратарди.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

ДИЛСЎЗ [ф. دل سوز — юракни, қалбни ёндирувчи; жонкуяр] *кт.* Дилни қуйдирадиган, ўтқир, таъсирли; жонни олувчи. *Номаи дилсўз. Ошиқи дилсўз. ■ Чиқарди жонидин бир оқи дилсўз, Қиёмат булди гуёки ўшал рўз.* «Тоҳир ва Зуҳра». *Ошиқ бир номаи дилсўз юборибдир.* «Муштум». *Яшин уриб кетган дарахтдек тўниб, Поёнсиз бўшлиққа қарайман дилсўз.* Р. Парфи, Кўзлар.

ДИЛСЎЗЛИК 1 Дилни ўрташлик, ўта таъсирчанлик, мафтункорлик.

2 Юракдан берилганлик; ачинганлик, жонкуярлик. *Қамбарали Мирҳомидхўжанинг сўзига жон-дили билан қулоқ солар экан.. Мирҳомидхўжага дилсўзлик ваажҳидан чуқур уф тортди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ДИЛТАНГ [ф. دلتنگ — юраги тор, сиқилган] 1 Юраги сиқилган, ғоят хафа, ғамгин; маъюс. *Шу кунларда шоҳ жуда дилтанг эди.* «Баҳром ва Гуландом». *Жўнар бўлдим мен бундан дилтанг, Йўлларимга қараб қолдинг сен.* А. Орипов, Йиллар армони. *Гоҳи мағрур, гоҳи дилтанг, Гоҳи ҳазин, гоҳи тумтароқ.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 Юраги тор, тажанг; паришон. *Дилтанг одам. ■ Эломонов дилтанг қўл силкиб қўя қолди.* М.М.Дўст, Галатепа қиссалари. *Қўлимни боғла, майли, бўлма дилтанг!* *Элимни ёқма-ю, элтиб мени ёқ!* С. Абдулла, Асарлар. *Шунақа дилтанг пайтда Холқўзининг келгани унга булут орасидан чиққан офтобдек туюлди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ДИЛТАНГЛИК 1 Юраги сиқилган, ранжиган ҳолат; хафалик; тажанглик. *Даврон дилтанглик билан бир неча бор у ёқдан-бу ёққа юрди.* Н. Қиличев. *Чиғириқ. Хотиним сал хавотирланиб, эрим шоирмас, ёзувчи, деб эътироз билдирган экан, врач куёвим дилтанглик билан қўл силтабди.* М. М. Дўст, Лолазор.

2 Паришонлик; маъюслик, хафагарчилик. *Салиманинг сал ёришиганидан кўнгли таскин топса ҳам, бари бир, зимдан сезилиб турган дилтанглигини билолмайди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДИЛТОРТАР 1 Кўнгилга хуш келадиган; кўнгилга яқин; дилни ўзига тортадиган, мафтункор, дилкаш. *Дилтортар дўст. ■ Чол дилтортар кишиси олдида ечилди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар. *Чойдан сўнг икки дўст икки-уч дилтортар улфат билан тоққа чиқиб кетишга қарор қилдилар.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

2 Кишига ёқадиган, хуш келадиган; ёқимли. *Муқимийни кўрганлар кам бўлса ҳам.. унинг оғиздан оғизга ўтиб келган дилтортар ғазалларидан.. танийдиганлар кўп.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДИЛФИГОР [ф. دل فگار — қалби, кўнгли яраланган] *кт. айн.* **дилафгор.** *Ҳажр доғи дардоманду дилфигор айлар мени.* Нодира. *Утса ойлар ҳам, Муқимий, дилфигорим бор эди!* Муқимий.

ДИЛХАСТА [ф. دلخاسته — юраги пора; дилпора; кўнгли қолган] 1 Юраги касал, қалби парчаланган. *Киши ҳар куни шудринг кўтарилмасдан гул теришни тарк этмаса, асло дилхаста бўлмайди, ўпка касалига йўлиқмайди.* Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

2 Кўчма Юраги пора бўлган, эзилган; ниҳоятда хафа. *Шу тўрт девор ичида қон ютиб, беҳад заҳмат чеккан дилхаста синглингизга лоақал сиз шафқат қилингиз.* Ойбек, Улуғ йўл. *Заррае андиша қил, увол эмасму, эй пари, Бир ғариб дилхастага бермоқ эсанг мунча азоб.* Ҳамза, Асарлар. *Тавсир айламас, дилхаста Ниҳон, қилғонинг била минг оху фигон.* Газетадан.

ДИЛХАСТАЛИК 1 Қалби шикасталик, юраги касаллик.

2 Кўчма Юраги эзилганлик, маъюслик, хафалик. *..дилхасталик пайтида Эгам унга [Ҳабибага] меҳр ва ёрдам қўлини чўзди.* Ф. Мусажонов, Баҳор нафаси.

ДИЛХИРАЛИК [дил + хиралик] Кўнгил совиши; хафачилик, араз. *Икки кунлик дилхираликдан сўнг улар яна ярашишди.* Мирмуҳсин, Умид. *Маликанинг муҳаббати эрига фақат дилхиралик келтирарди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Орадаги дилхиралик учдикетди.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДИЛХИРОЖ [ф. دلخراش – қалбни тирновчи, юракни эзувчи] Ўзбек халқ куйларидан бирининг номи. *Бирдан уйни бошга кўтаргудек бўлиб, дилхиरोж куйи янгради.* С. Зуннунова, Узилган ип. *Даврада Инобат, Зухралар ўйнашар дилхиरोж йўлида.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.

ДИЛХОНА [ф. دلخانه – кўнгил уйи] *поэт.* Кишининг ички дунёси; кўнгил, дил. *Рангим бўлди-ку заъфарон, Дилхонаси сенсиз вайрон.* «Нигор ва Замон».

ДИЛХОҲ [ф. دلخواه – юрак истаги, интилиш; орзу-умид қилинган нарса] **1** Кўнгил истаган, дил хоҳлаган, кўнгил суйган. *Эй кабутар, шеърим олиб, ёри дилхоҳимга элт.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Онажоним, менга бу кун сендан ўзга дилхоҳ йўқ!* Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.

2 *айн. дилгортар.*

ДИЛХУН [ф. دلخون – юраги қон, қалби яраланган; ғам-аламли] **1** Қаттиқ алам чекиб ёки хафагарчиликдан юраги қонга тўлган, қаттиқ хафа. *[Онаси] Уни юпатгули.. сўз тополмай дилхун бўларди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Аваз, мотамсаро уйга кираётгандек, дилхун бўлиб остона ҳатлади.* С. Сиёев, Аваз. *Ки байтим сатри иккидур: Бири дилхуш, бири дилхун.* Э. Воҳидов, Ёшлик девони.

2 *кўчма* Кишига азоб берувчи, ёқимсиз, жирканч. *Аҳмад чуқур хўрсинди. Бу оғир, жирканч, дилхун муҳитни тарк қилиб, озодликка – кўчага чиқиб кетди.* Ф. Муса-жонов, Ҳиммат.

3 *кўчма* Бағри қон, қип-қизил. *Тонг кўйида маъюс ва дилхун Атиргуллар эгар бошини.* «Ёшлик».

ДИЛХУНЛИК Ғам-ғуссага ботганлик, ўта хафақонлик, дилпоралик. *Истардим: оламда ўтса дилхунлик, Истардим: оламда фақат гулгунлик.* Миртемир, Асарлар.

ДИЛХУШ [ф. دلخوش – қалби шод, мамнун, хурсанд] **1** Қалби қувончга тўлган, шодон, хурсанд. *Дилхуш бўлмоқ. Дилхуш қилмоқ.* ■ *Нормаматнинг назарида, у*

[имом] ширин калом, дилхуш одам чиқди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. *– Мен сизга бир мисол келтирмоқчиман, – деди дилхуш оҳангда.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Кўнгилни хушнуд этадиган, шодлантирадиган. *Дилхуш оҳанг.* ■ *Кечаги ёмғирдан нишон ҳам қолмаган: хушбўй шабада, дилхуш манзара, оромижон табиат.* И. Раҳим, Ихлос. *Келинг, яхшиси, ҳамма кунларимиз бугунгидай дилхуш ўтиши учун ичайлик.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ДИЛХУШЛИК Қалби қувончга тўлишлик, хурсандлик; яхши кайфият. *Назирхон.. дилхушлик билан кулиб гапира бошлади.* Р. Файзий, Гўзал. *У бирпас ўйланқираб туриб, яна қайнотасига дилхушлик кўрсатишга уринди.* А. Ҳақимов, Илон изидан.

2 Кўнгил очиш, хурсандчилик қилиш. *Турдиевнинг шу вазоҳатини кўрган киши уни бир умр дилхушлик қилмаган.. дейди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Ўша куни у шоддан кейин ҳамтовоқлари билан дилхушлик қилди.* Газетадан.

ДИЛШИКАСТ(А) [ф. دلشکسته – юраги парчаланган, кўнгли синиқ; хафа] Кўнгли синиқ, кўнгли ярим, кўнгли вайрон; диллафгор. *Мусофир, дилшикаста меҳмоннинг дилин шод айламоқ мезбонга яхши.* «Ақл ақлдан қувват олади». *Биламан, албатта, дилшикастман, Ана у дарахтга болта урсалар.* А. Мухтор, Асарлар.

ДИЛШИКАСТ(А)ЛИК **1** Кўнгли синиқлик, кўнгли яримлик; маҳзунлик.

2 Дилшикаст кишининг кайфияти.

ДИЛШОД [ф. دلشاد – кўнгли шод, хурсанд; мамнун] **1** Қалби қувончга тўла, хушнуд, хурсанд. *Ҳар ким ўз севгани бирла дилшод. Тутқун эмас, эркин ҳамда озод.* Ҳабибий. *Обод уйимни у дилшод қилди.* Ф. Фулом.

2 Дилшод (эркаклар исми).

ДИЛШОДЛИК Шодонлик, хурсандчилик; хурсанд кайфият, мамнунлик. *Узоқ-яқинларда турли-туман қушлар ўз тилларида дилшодлик қиладилар.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Не қилайки, одамлардек яшолмадим дунёда, Лек кўнглимда нолиш эмас, алланечук дилшодлик.* Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.

ДИЛҒАШ [ф. دلغش – кўнгли беҳузур, беҳуд; кўнгли алағда, юраги ғаш] *кам қўл.* **1** Кўнгли хижил; ўта ғамгин, хафа. *Бир тонг Ҳофиз Кўйкий дилғаш бўлиб уйғонди.* «Ёшлик».

2 Кўнгилни хижил қилувчи, кўнгилни чўктирувчи, кишини хафа қилувчи. *Дилғаш воқеа.* ■ *Ногоҳ Севаргулнинг кўз ўнгида дилғаш бир манзара нурланиб, яна қулоғига ўзининг аламок бўзлагани эшитилаётгандек туюлди.* Н. Қиличев, Чиғирқ.

ДИЛҒАШЛАНМОҚ Кўнгли хира бўлмоқ, кўнгли бузилмоқ, юраги сиқилмоқ. *Давлат тепадан бостириб келаётган қорамтир булутларга дилғашланиб тикиларкан, қорнимиз тўқ, эгнимиз бут, аммо кўзимиз оч, кўнглимиз юпун, деб ўйлади.* Н. Қиличев, Чиғирқ.

ДИЛҒАШЛИК Кўнгли хижиллик, хафалик. *Чиндан ҳам, жигардан, юракдан ўтиб кетадиган дилғашлик эди бу.* А. Мухтор, Кумуш тола.

ДИМ I I Шамолсиз, шабадасиз ва нафасни қайтарадиган даражада иссиқ. *Ҳаво шу қадар иссиқ, дим эдики, эрталаб ўрилган пичан кечгача шақирлаб қуриб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Жазирама иссиқдан ҳаммаёқ дим бўлиб кетган.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ҳавоси етишмайдиган, ҳавоси бузилган; оғир, бўғиқ. *Ўтов дим бўлгани учун Юсуфжон анча вақтгача ухлай олмайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Ҳаммомдагидай гун этиб, юзимга дим ҳаво урилди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Дим хонада қасқонга тушгандек аззойи баданиндан тер қўйилади.* «Гулдаста».

3 Ичи ҳаво билан тўлиб қолган, ичига ҳаво йиғилган. *Ошнам, тошдек оғир, пуфланган мешдек димсан. Бир кун паққа ёрилиб, ўлигинга эга бўлмасалар, шу.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДИМ II 1 айн. жим. *Писмиқ дим ўтирар.* Мақол. ■ [Муларўзи Мулладўстга:] *Дим! Оғзингизни паришон қилмай, сабр қилиб турсангиз, шу ҳафта ичига бўлади-қолади.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Шунча шовқин бартараф бўлиб, дим бўлди.* Усмон бахши Мамаат ўғли, Бўтақўз.

2 Овоз чиқармай, гапирмай жим ўтириш ўйини. *Дим ўйнамоқ.* ■ [Умматали] *Ишга шўнгиб, ҳамма билан дим ўйнайди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ДИМ III шв. I Сира, асло. *Ичкари кир, ёта бергин жойингга, Дим уларга қарай кўрма, чироғим.* «Равшан». *Подшосин ушлаб олинлар, Бежой хўрликлар кўрсатиб, Дим индамасдай қилинлар.* «Гулнорпари».

2 *шв. айн жуда, жуда ҳам.* -*Аваз оға, сизга дим жабр бўлди, — деди [Шерозий].* Ж. Шарипов, Хоразм. *Азизим, Сизни дим соғиндим.. тушларимда кўриб чиқаман.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 *шв.* Ҳеч ҳам, ҳеч бир, тамоман, умуман. *Молининг дим сони йўқ.. қирқ йигит асло саришта қилолмайди.* Э. Жуманбулбул ўғли, Булбул тароналари. -*Мен сендан жуда кўрқардим, Ойдонажон, сенда ор-номус, уят, шарм-ҳаё деган сўз дим йўқ экан, — деди Седана.* «Хушкелди».

ДИМ-ДИМ I Димлаб, аста-аста қайнаиб тайёрландиган овқат. *Товуқ дим-дим тайёрлаш учун семизроқ бройлердан танлаб олинади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ДИМ-ДИМ II I Индамаслик, овозини чиқармаслик, жимлик, бости-бости. *Профессор узукни Сунбулхон аяга бериб, бу гапни дим-дим қилиб юборишни тайинлади.* Мирмуҳсин, Умид. *..Назаримда, бир гап борга ўхшайди. Ҳаммаси дим-дим, қидиришмаяпти.* С. Зуннунова, Гулхан. *Дим-дим, ўра кўндим, Гапирганнинг оғзига Бир шапалоқ урдим.* «Бойчечак».

2 Болаларнинг индамай, жим ўтиришдан иборат бир хил ўйини. *Орага жимлик чўкди.* Аёллар, *гўё дим-дим ўйнаётгандек, чурқ этмай, қирга қараб юра бошладилар.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Болтаевнинг тутган йўлига келганда, у дим-дим ўйинига ўхшайди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Ҳар учови [Салом бувиш, Нодира хола, Марям бахши] ҳам дим-дим ўйнагандай жимиб қолди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ДИМИҚ шв. айн. дим I 2. *..дам ўтмай аччиқ изғирин шовуллаб, димиқ айвонга ёпирилди-да, ўчоқ олдидаги хас-хашакни ҳовли саҳнига шопириб ўйнади.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Муқимий чўчиб уйғониб кетди, Оқжарнинг димиқ, қора тундида.. аззойи бадани зирқираб оғримоқда эди.* С. Абдулла, Қувғунда.

ДИМИҚМОҚ I Ҳавонинг жуда иссиқлиги ё ўта намлиги, ёки бошқа ҳолат туфайли қийналиб нафас олмоқ, нафаси қайтмоқ; бўғилмоқ. *Ҳовлини кўрғонсифат қуриб, тор жойда димиқни яшашни жини севмайди.* «Ёшлик». *Тўғонбек димиққандек оғир нафас олиб, даричанинг икки табақасини ҳам кескин итариб юборди.* Ойбек,

Навойи. *Бир маҳал Поиша кампир димиқиб, секин бошини кўрпадан чиқарди. Н. Қиличев, Чигириқ. –Албатта очиб керак, – деди онаси ўрнига жавоб қилиб Абдусаттор, – қурт димиқиб қолибди. Н. Сафаров, Танланган асарлар.*

2 Нафас қайтарадиган даражада бузилмоқ, оғирлашмоқ (хона берклиги туфайли ёки ундаги баъзи нарсалар таъсиридан юзага келган ҳаво ҳақида). *Кун бўйи иссиқ қамалиб, димиқиб қолган хонани шамоллашиш учун деразаларни очиб юборди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Кийимларини алмаштириб, ўрнича чўзилди. Уй димиқиб кетгандек, нафас олиш оғирлашиб борарди. «Ёшлик».*

3 Ўралган ҳолатда ёки узоқроқ туриб бўрсиб қолмоқ, айнимоқ, бузилмоқ. *Овқат димиқиб қолибди. Гўшт димиқибди. ■ Ёз бўйи гўзаларни тўйдирган серунум тупроқ кулранг ўғит билан аралашиб, пастга тушар, остки қатламнинг димиқиб ётган қора тупроғи юзага чиқиб товланарди. Й. Шамшаров, Пахтақайнар. Қирғоқларини пўпанак қоплаб, суви димиқиб ётган ҳовуз.. Ҳ. Фулом, Машғал.*

4 кўчма Бўғилмоқ (овоз ҳақида). *Бошини кўрпага буркаб олган Элмурод димиққан овоз билан сўради. П. Турсун, Ўқитувчи. Қўрбоши аччиқ тутун устига энгашиб тура бериб, димоғи тарс ёрилиб кетаёзди ва димиққан овоз билан қичқирди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

5 кўчма Бир жойда ўтиравериб зерикмоқ, руҳан эзилмоқ. *Сиз жуда яхши, чиройли, ақлли қизсиз! Бу даргоҳда димиқиб қолибсиз, холос! «Муштум». Бу аёл унинг димиққан ҳислари учун, чувалашиб ётган ўйлари учун мана шундай кенгликларга дарча очиб кетгандай эди. А. Мухтор, Асарлар. Қобил уларнинг сал зериккан ва димиққан даврасига тоза бир эпкин бўлиб кирди. М.М.Дўст, Галатепага қайтиш.*

ДИМЛАМА 1 сфм. Димлаб пиширилган. *Димлама сомса. Димлама котлет. ■ Овқат вақтида у ўтирмади, цирку-қалампирли яхна калла-поча, димлама жўжа, хуллас, топган-тутганини қўйиб, жон-дилидан хизмат қилди. А. Мухтор, Асарлар.*

2 от Гўшт, ёғга пиез, кўпроқ помидор ва сабзавотлар солиб, шуларнинг буғида (селида) димлаб пиширилган таом. *Димлама учун албатта қўй гўшти бўлиши керак. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Келти-*

рилган туғунни стол устига қўйиб очган эди, ҳамма хонани димлама ҳиди тутиб кетди. М.М.Дўст, Лолазор.

3 Хомроқ ҳолда узиб, қалин нарсага ўраб, иссиқ тутиб етилтирилган. *Димлама помидор. Димлама нок. ■ Айниқса, фартук-ли кишиларнинг серсоқоли.. тарози келар-келмас, димлама помидорни харидорга узатди. «Муштум».*

ДИМЛАМОҚ 1 Ҳовури чиқмайдиган қилиб ўрамоқ, шу йўл билан пиширмоқ. *Сомсани димлаб пиширмоқ. ■ Таманно сум-касидан димлаб пиширилган товўқни олди. Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар. Назира ўлжа какликларни димлаб, дастурхонга келтирди. Д. Нурий, Осмон устунни.*

2 Бўғмоқ, тўсмоқ (сувни).

3 Хомроқ узилган мева ёки сабзавотни ўраб қўйиб, иссиқда етилтирмоқ. *Нокни димламоқ.*

4 Нафасни сиқмоқ, бўғмоқ (ниҳоятда иссиқ ёки бўғиқ ҳаво ҳақида). *Дуруст ухлай олмадингиз дейман? Ҳаво хўп димлади-да, мулла. Й. Шамшаров, Пахтақайнар.*

5 кўчма шв. Кўндирмоқчи бўлмоқ; алдаммоқ, аврамоқ. *Ёдгор сени ўлдиршига кўп димлади. Мен қабул қилмадим. Ҳамза, Асарлар.*

Сигирни димламоқ салб. Ўз вақтида соғмасдан елинини шиширмоқ (баъзилар сигирни бозорга солиш учун шундай қиладилар).

ДИМЛАНМОҚ 1 Димламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н.

2 Тўпланмоқ, тошмоқ; тўсилмоқ. *Қизлар шу куни кечаси билан ухламадилар. Чунки сув димланиб, тўғон тупроқларини ювиб, ялаб турибди, хавф зўр. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Бир маҳал Йигитали даранинг суви димланиб оқувчи жой — шовва қаринисидан чиқиб қолди. Д. Нурий, Осмон устунни.*

3 Ҳовури, буғи чиқмайдиган қилиб бекитиб қўйилмоқ. *Лавлаги айтар лавланмадим, қозон-қозон димланмадим. «Бойчечак». Дунё.. кечалари маҳкам димланган қасқонга ўхшаб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

ДИМЛИК Иссиқдан, ҳавонинг бузилиши ёки етишмаслигидан юзага келган нохуш ҳолат; иссиқлик. *Иссиқ бирмунча бўшагандек туюлса ҳам, димлик заптанда эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Кечки димлик кўчаларнинг юмшоқ чангини оғир босиб тушмоқда эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

ДИМОҒ [a. دماغ — мия; бош] **1** анат. Бурун бўшлиғи билан оғиз бўшлиғининг туташадиган ери; ҳалқумнинг юқори бўлими. *Гулрўйнинг димоғига гул этганча нам тупроқнинг хуш бўйи урди.* «Ёшлик». *Учоқда дамлаб қўйилган палов ҳиди димоғига урилиб, иштаҳасини қитиқлади.* «Ёшлик».

Димоғида гапирмоқ Бўғиқ овоз билан ёки пўнғиллаб гапирмоқ; қўлмоқ. *У димоғида гапирар эди. Унинг овози пинғиллаб эшитилгани учун Бегимхон ниқиллаб кулиб юборди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Руҳий ҳолат, кайфият. *Жаранглашиб, димоғлари чоғ бўлиб, Урганч элга ҳаммаси тўйга кетди.* «Юсуф ва Аҳмад». *Аҳмаднинг ҳам димоғи чоғлашди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 кўчма Ўзини баланд тутиш, кибр-ҳаво, кеккайиш, такаббурлик. *Такаббур, олифта хонимлар димоғ билан кеккайиб, индамай ўтирарди.* Ойбек, Нур қидириб. *Кейинги кунларда Рашидда димоғ пайдо бўла бошлади.* «Шарқ юлдузи».

Димоғи баланд ёки калондимоғ Бировни менсимайдиган, кеккайган, манман. *-У кишининг олдида ўн соат турсангиз ҳам индамайди, шунақа “димоғи баланд,” — деди.* Ойдин, Ҳикоялар. *Бежой баланд шу чопсоннинг димоғи.* «Ҳасанхон». *-Йуқ, — деб ўйлади Яхшибоев, бу элчининг димоғи баланд.* М.М.Дўст, Лолазор. *Бизнинг раис ўжарроқ, Гап уқмас, калондимоғ.* «Муштум». **Димоғи кўймоқ** Фириб емоқ, панд емоқ. *Икки йил бўлди куйган эди димоғим.* «Нигор ва Замон». **Димоғи кўтарилоқ** Ўзини бошқалардан баланд оладиган бўлиб қўлмоқ, кеккаймоқ, манманлик қилмоқ. *Оббо! Раис бўлиб, димоғи кўтарилиб қопти-ку!* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Кресло унинг димоғини кўтариб, амал ғурури бошини айлантириб қўйди.* Газетадан. **Димоғи шишмоқ** айн. **димоғи кўтарилоқ.** *Бўлса уй-жой, [Канизакнинг] илгариги эридан қолган рўзғори бордир. Бу безотнинг [Сидиқ-жоннинг] димоғини шиширган шу нарса.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Айтганингиздек, мингбошининг ўзи ҳам димоғи шишиб қолибди.* Ҳамза, Асарлар. **Димоғига қурт тушмоқ** ёки **димоғидан қурт (эшак қурт) ёғилмоқ** Жуда ҳам кеккайиб, ҳеч кимни менсимай қўймоқ. *Аввал уни муллаваччалар судради.. кейин Мамарайим афандининг димоғига қурт тушди.* М. Исмоилий, Фар-

гона т.о. [Кайнотаси] *Нарироққа бориб тўнғиллади: -Ҳемирининг тайини йўғ-у, димоғидан эшак қурт ёғилади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қўлоқ сол. **Димоғидан қор ёғмоқ** Қовоғи очилмайдиган, серзарда бўлиб қўлмоқ, жаҳли чиқмоқ. *У [Сатин бойвачча ҳовлига] ҳар кириб чиққанда, бир эт-бир эт тушар, димоғидан қор ёғар ва аламига чидолмасдан, пўнғиллаб ўтарди.* Ҳ. Шамс, Душман. **Димоғ қилмоқ** Арзимаган нарсага аразламоқ, зарда қилмоқ.

ДИМОҒДОР [a.+ ф. دماغدار — димоғли, кибрли] **1** Бошқалардан ўзини баланд тутиб, кибр билан юрадиган, кеккайган, кибрли, мутакаббир. *Димоғдорга бир гап оз, икки гап кўп.* Мақол. ■ *Камол ёшлигида димоғдор Бекхўжа билан ҳеч қачон яқин дўст тутинмаган эди.* «Ёшлик». *Мен баъзи кишиларга ажабланаман. Сал иш қилдими, дарров димоғдор бўлиб кетади.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Баландпарвоз, катта. *Ҳар гал учрашувларда Холдор навбатдаги синовдан қўли баланд утганлиги ҳақида димоғдор гаплар қиларди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ДИМОҒДОРЛИК Кеккайганлик, манманлик ҳолати, хусусияти. *Йигитали қандайдир димоғдорлик билан гапириб, Назирага ер остидан қараб қўйди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Димоғдорлик, ғўдайиш каби хислатлар уларнинг [Чалабийларнинг] касби.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ДИМОҒЛИ айн. **димоғдор.** *Ойболтадек салмоғли, Эшон ойимдек димоғли Эшон поччамга салом!* Ҳамза.

ДИМОҒ-ФИРОҚ Нозланиб ёки тихирлик билан муносабатда бўлиш; ноз-истигно ёки зарда. *Димоғ-фироқ қилмоқ.* ■ *Уйда ҳам ҳаловат йўқолди.. Олдинги иззат-икромлар димоғ-фироқ ва миннатга ўхшаиш нордон киноя билан алмашина борди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Туғаб боряпти-ю, димоғу фироқиға ўлайми!* «Ёшлик».

ДИН [a. دين — эътиқод, ишонч] Илоҳий кучга, Худога ишонишга асосланган дунёқараш, тасаввур, урф-одат ва маросимлар мажмуи. *Ислому дини. Христиан дини. Будда дини. Дини бошқанинг феъли бошқа.* Мақол. ■ *Ислому дини кишиларни тўғри йўлга бошлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Жаноби олий учун, дин учун, шариат учун жонимиз-молимиз фидо, — деди белига қилич осиб, кифтига*

бешотар милтиқ кўтарган бир йигит. С. Айний, Куллар. *Имонига, динига мустаҳкам покиза одам бор жойда ажина юз чақирим нарига қочармиш.* С. Аҳмад, Ҳукм.

Диндан чиқмоқ (ёки қайтмоқ) 1) динга ишонмай, унга амал қилмай қўймоқ; даҳрий бўлмоқ. *Диндан чиқсанг, чиқ, элдан чиқма.* Мақол. *Яхши гап билан илон индан чиқади, ёмон гап билан мусулмон диндан чиқади.* Мақол. ■ *Майли, диндан қайтганни яна дин йўлига солиш — савоб иш.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар; 2) ўз динини бошқа динга алмаштирмоқ. *Христиан динидан чиқиб, Ислонни қабул қилмоқ.*

ДИНАМИК I Динамикага оид (қ. **дина-мика I**); ҳаракат ва куч таъсири билан боғланган. *Динамик куч.* ■ *Организм тўқималарининг ҳамма компонентлари динамик ҳолатда бўлади.* «Фан ва турмуш». *Динамик босим суюқлик оқимининг тезлиги туфайли вужудга келади.* «Физика» дарслиги. *Ёзувчи яратган кўпгина образлар ҳаётнинг ўзидаги каби динамик ҳаракатда бўлади.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 кўчма Ҳаракатга, воқеа-ҳодисаларга бой; жўшқин. *Абдулла Қодирий «Меҳробдан чаён» асаридан Анварнинг динамик образини яратган.*

ДИНАМИК Электр тебранишларини товуш тебранишларига (товушга) айлантириб берадиган асбоб.

ДИНАМИКА [юн. dynamikos — кучга оид; кучли] **I** физ. Механиканинг жисмлар механик ҳаракатини уларга таъсир қиладиган кучлар билан боғлаб ўрганадиган бўлими.

2 Ҳаракат ҳолати; ўсиш, ривожланиш; воқеа, ҳодисадаги жўшқинлик. *Меҳнат унумдорлиги динамикаси.* ■ *Абдулланинг ўз йўли, ўз оҳанги, ўзи яратган шеърининг динамикаси бор.* М. Қўшжонов, Ижод сабоқлари.

3 мус. Муайян асарнинг нота ёзувида ва бевосита уни ижро этишда товушлар садоланиши кучининг (баланд-пастлигининг) ўзгарувчанлиги.

4 Шу ўзгарувчанликни ифодаловчи белгилар мажмуи.

ДИНАМИТ [юн. dynamis — куч] Ҳарбий соҳа ва тоғ ишларида қўлланадиган, асосий таркибий қисми нитроглицерин ва суюқ нитроэфирлардан иборат бўлган кучли портловчи модда. *Тўхтасин полвон тик.. қоялар, тепалар тагидан ўйиб кириб, унинг*

остига динамит қўйиб портлатиб, дарё устига ағдарар экан. Ш. Фуломов, Ёрқин йўллар. *Йигитали, худди портлатгичига ўт яқинлашиб келаётган динамит ёнида ўтиргандек, юрагини ҳовучлаб гапира бошлади.* Д. Нурий, Осмон устун.

ДИНАМИТЧИ Динамит ёрдамида портлатиш ишлари билан шуғулланувчи ишчи.

ДИНАМОМАШИНА Ўзгармас ток генераторининг эскирган номи, электр генератори.

ДИНАМОМЕТР [юн. dynamis — куч + metro — ўлчайман] Куч ўлчайдиган асбоб. *Тиббиётда динамометр мушакларнинг энг юқори кучини ўлчашда ишлатилади.* «ЎЗМЭ».

ДИНАСТИЯ [юн. dynasteia — сулола] айн. сулола **I**. *Романовлар династияси.* ■ *Навоий ахоманийлар династиясининг сўнги вақили Доро III ни ўта золимликда айблади.* «ЎТА».

ДИНГ: **қулоғи динг** Бирор шарпа, товуш ёки гапни эшитиб хушёр тортадиган, бирор нарса пайдан бўлиб турган киши ёки ҳайвоннинг ҳолати ҳақида. *Ҳажвчининг қулоғи динг, кўзи рентген бўлиши керак.* «Муштум». *Бўри галаси қулоқларини динг қилиб, атрофга аланглайди.* «Шарқ юлдузи». *Яхшибоев қулоқларини динг қилди.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДИНГИЛЛАМОҚ с.т. Иккала орқа оёқни кўтариб ирғишламоқ ёки жадал юра бошламоқ; дирингламоқ. *Той дингиллади. Бузоқ дингиллаб чопди.* ■ [Абу] *Тойчаларга ўхшаб, дингиллаб чопадиган ҳам бўлди.* Мирмуҳсин, Она. *Авазхон.. дингиллаб келаётган Оқтойни таниди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. -*Сизни ҳам уринтирмай, ўзим шундай паловтўра ясайки, ўликлар еса — тириладиган, тириклар еса дингиллайдиган бўлсин, — деди Асад.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Узоқдан Қўзбой, қўлтиғида папкаси, Оқтойни дингиллатганча келаётган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Эшакларини дингиллатиб, атроф қишлоқлардан янги чопон кийган деҳқонлар келишмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДИНГИРЛАМОҚ айн. **дингилламоқ**. *Ўзимда йўқ дингирлаб кетаётиб, йўлда ҳамма ҳужжатларимни тушириб қўйибман.* «Ёшлик».

ДИНДОР [а. + ф. دیندار — динга эътиқод қилувчи, ҳудожўй] Динга амал қилувчи, худога, динга ишонувчи; ҳудожўй. *Мулла*

Обид ҳар қанча диндор бўлса ҳам, Хатиб домланинг ғаразсиз бир киши эканлигига унча ишонмайди. А. Қодирий, Обид кетмон. Султон Али Мирзо Хўжа Яҳёга қарши кескин чора кўролмайдди, чунки бутун диндорлар Хўжанинг томонида. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДИНДОРЛИК Динга амал қилишлик, динга тобелик; художўйлик.

ДИНДОШ Бир динга мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан). [Салоҳиддин:] Қаердаки мусулмон дунёсига дуч келсам, одамлар беш вақт намозларида дуога қўл очиб, сиз, туркистонлик диндошларига нажот тилганини кўрдим. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ДИНИЙ Динга оид, динга алоқадор бўлган, динга, руҳониятга тегишли. *Диний ақидалар. Диний эътиқод. Диний таълимот. Диний адабиёт.* ■ *Онам диний, дунёвий китобларни ўқиган, саводли, ниҳоятда сабрли, одамларга меҳрибон аёл бўлган. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. У [Тўраҳон] ўз эътиқоди билан диний одам бўлиб, намозини ҳам қилмасди, рўзани ҳам. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Элмурод оқсоқол билан эшон ўртасидаги диний мунозарага аралашини лозим кўрмади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ДИНИЯ [а.]: *диния назорати* эск. Диний назорат. *Мен бу гапни [мозор бузилишини] эшитиб, Тошкентга бордим. Диния назорати ҳам рухсат этди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Мадрасан диния* Мусулмон шарқида олий диний ўқув юрти.

ДИНКАЙМОҚ *айн. диккаймоқ. Лакиснинг бирдан қулоғи динкайди. «Шарқ юлдузи».*

ДИНОЗАВР [лот. *deinos* – даҳшатли; қўрқинчли + *sauros* – калтакесак] *зоол. Мезозой даврида яшаган, насли қирилиб кетган, узунлиги 20 метр ва ундан ортиқ бўлган сурялиб юрвчи ҳайвон. Динозаврнинг деярли барчаси тухумдан кўпайган, уларнинг аксари иссиқ қонлиларга оид эди. «Фан ва турмуш».*

ДИНОР [а. *دينار* – тилла пул] **1** Қадимда мусулмон мамлакатларнинг олтин тангаси. Ҳозирда Ливия, Тунис, Ироқ, Иордания, Жазоир, Судан, Кувайт каби мамлакатларда амал қилувчи пул бирлиги. -*Менга ҳозирча элик минг динор пул керак бўлиб қолди, — деди эътирозга йўл қўймайдиган оҳангда. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

2 Тилла, олтин. *Гадога салом берма, динор бер.* Мақол.

ДИНСИЗ 1 Шаръий талаб ва қоидаларга амал қилмовчи, динга, худога ишонмовчи; даҳрий. *Динсизга мусулмонлар орасида ўрин йўқ. К. Яшин, Ҳамза.*

2 Диндан қайтган; кофир, шаккок. *Бу динсиз ғойибдан хабар беришни даъво қилиб, ўзини худога шерик қилибди-да!* С. Айний, Эсдалиқлар.

ДИНЧИ *айн. диндор. Динчи одам.* ■ *Динчига чиқарманг сиз яна мени, Эътиқод қўйганман кўзимга кўндан. Н. Нарзуллаев, Сайланма.*

ДИНҒ тақл.с. Торни чертганда чиқади-ган товуш ҳақида. *Дутор динғ этди.* ■ *Дуторим динғ-динғ этади, Ичида моши бормикин!* “Кўшиқлар”.

ДИНҒИЛЛАМОҚ с.т. Динғирламоқ. *Дўмбирани чалганимда, ундан динғиллаб оққан овоз гўё юрагимдан чирқираб чиққан куй сингари сезилди. Газетадан. Каримжон оқсоқол чойхонанинг бир бурчагида дуторни динғиллатиб ўтирар эди. Газетадан.*

ДИНҒИР тақл.с. “Динғ” тарзида эшитилган узлуксиз овоз ҳақида.

ДИНҒИР-ДИНҒИР *Динғир* с. такр. *Динғир-динғир қилмоқ. Дуторнинг динғир-динғири эшитилмоқда эди.*

ДИНҒИРЛАМОҚ “Динғ-динғ” тарзида овоз чиқармоқ. *Қаердандир дуторнинг динғирлаган овози келяпти.* ■ -*Мана, шамол ҳам ғивиллаб қолди, — деди чойхоначи челақни бармоқлари билан динғирлатиб. Ойбек, О.в.шабадалар.*

ДИОД [ди.. + (электр)од] Икки электронли электрон лампа.

ДИОРАМА [диа.. + юн. *horama* – кўриниш, манзара] Тасвир махсус ёритиладиган материалга чизиладиган тасвирий санъат тури. *Йирик диорамалар махсус биноларга ўрна тилади. «ЎЗМЭ».*

ДИПЛОМ [фр. *diplome* < юн. *diploma* – икки букланган варақ, ҳужжат] **1** Бирор ўқув масканини битирганлик ёки бирор илмий унвон, илмий даража берилганлигини тасдиқловчи расмий ҳужжат. *Имтиёзли диплом. Техника фанлари номзоди дипломи. Диплом олмоқ.* ■ *Элмурод институтни имтиёзли диплом билан тамомлади. Шухрат, Шинелли йиллар.*

2 Университет, институт ва ш. к. ни битириш олдидан, шундай ҳужжат олиш мақсадида ёзиладиган иш, тадқиқот ёки лойиҳа.

Диплом иши. Диплом (иши) ёзмоқ. Дипломни ҳимоя қилмоқ. ■ Малоҳат диплом ёзар, имтиҳонларга тайёрланар, шунинг учун тун билан куннинг фарқи қолмаган эди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. Бу янги уй лойиҳаси Малоҳатнинг иштирокида туғилган, бинобарин, Малоҳатнинг диплом иши эди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

3 Бирор ҳуқуқ ёки мукофот берилганлигини тасдиқловчи гувоҳнома. *Беруний мукофоти лауреати дипломи. Қишлоқ хўжалик кўргазмасининг дипломи. Боксдан жаҳон чемпиони дипломи. ■ Айрим журналистлар, фотомухбирлар ва табиат ҳаваскорлари пул мукофотлари ва дипломлар билан тақдирланди. Газетадан.*

ДИПЛОМАНТ 1 Олий ёки махсус ўрта ўқув юртини битириш дипломи устида ишлаётган (диплом иши ёзаётган) талаба. *Тошкент давлат иқтисодиёт университети дипломанти Ш. Расуловнинг.. диплом иши юксак баҳо олди. «Фан ва турмуш».*

2 Мусобақа, танловда ютиб чиқиб, диплом билан мукофотланган киши. *Конкурс дипломанти.*

ДИПЛОМАТ 1 [*фр. diplomate < юн. diploma* – икки букланган варақ, ҳужжат] **1** Чет мамлакатлар билан расмий алоқа қилиш ёки музокаралар олиб бориш учун махсус тайёргарлик кўрган ва шундай ишлар учун ўз ҳукумати томонидан вакил қилиб тайин этилган лавозимли киши. *Ўзбекистон дипломати. Дипломат бўлиб ишламоқ. ■ 1829 йил январда Эрон пойтахти Теҳронда рус дипломатига суиқасд қилинади. С. Кароматов, Олтин кум. Хитой дипломатининг фикрича, «Шанхай бешлиги»нинг келажаги норлоқ. Газетадан.*

2 с.т. Иш, гап, муомалада уста, моҳир киши. *Жуда дипломат бўлиб кетибсиз-ку. ■ ..Соҳибқирон жуда моҳир дипломат бўлган. «Фан ва турмуш». Савдо ходими – турли хил одамлар билан муомала қила оладиган, илми ва дипломат одам. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

ДИПЛОМАТ 2 Кичик чемодан шаклида ишланган, қулфланадиган портфель. *Дипломатидан бир варақ қоғоз олди-да, тўғри бошлиғи Рустам Раҳмоновичнинг олдига кирди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. Олдинда серсавлат Мойлихўжа ака, ортида жигарранг дипломат ва семиз қоғоз папка*

кўтарган Ғойибжон пилдираб келар эди. Н. Аминов, Қалтис хато.

ДИПЛОМАТИК 1 Давлатнинг чет мамлакатлар билан бўладиган расмий муносабатлари ва дипломатияга оид. *Дипломатик акт. Дипломатик алоқа. Дипломатик муносабат. ■ Ўзаро тенг манфаатли дипломатик алоқалар ўрнатиш зарур ва шарт. Газетадан. Томонлар учрашув вақтини дипломатик каналлар орқали аниқлаб, келишиб олдлар. Газетадан. Акрамжон гўё дипломатик қабул маросимига ясангандай қора костюм, оқ нейлон кўйлак кийиб, қора галстук тақиб олган.. эди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.*

2 Дипломатларга, яъни элчиларга оид. *Дипломатик ваколат. Дипломатик иммунитет.*

Дипломатик корпус Бирор мамлакат ҳукумати ҳузурдаги чет эл дипломатлари. *Трибуналарда дипломатик корпус аъзолари турибдилар. Газетадан.*

3 кўчма Чўқур ва нозик ўйлаб, эҳтиётлик билан айтилган ёки қилинган. *Дипломатик жавоб. ■ Шундай бўлса ҳам.. дипломатик равишда, хотини ва қизи орқали очиқдан-очиқ Саудийга билдираар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ДИПЛОМАТИКА [*фр. diplomatique < юн. diploma* – икки букланган қоғоз варағи] Тарих фанининг расмий ва шахсий юридик ҳужжатларнинг шакл ва мазмунини ўрганивчи ёрдамчи тармоғи.

ДИПЛОМАТИЯ [*фр. diplomatie < юн. diploma* – икки букланган қоғоз варағи] **1** Давлатнинг ташқи халқаро сиёсатни амалга ошириш, чет мамлакатлар билан алоқа қилиш соҳасидаги фаолияти. *Ўрта аср ўзбек дипломатиясининг йирик намоёндаларидан бири Абдуразоқ Самарқандий.. атоқли тарихчи олим ҳамдир. Газетадан. Кафиллик берсам, бермасам, дипломатия ишларидан хабардор бошқа одамимиз йўқ. Т. Малик, Қалдирғоч.*

Халқ дипломатияси Айрим шахслар, ижтимоий гуруҳлар ва ш. к. нинг долзарб ижтимоий муаммоларни ҳал этишга, ўзаро ҳамкорликни мустаҳкамлашга қаратилган норасмий фаолияти.

2 с.т. Бирор мақсадга эришиш йўлида усталик билан олиб борилган муомала. *Дипломатияни жуда боғлайсиз-да. Ҳе, яшанг, дипломатиянгизга қойилман.*

ДИПЛОМФУРУШ Ҳақиқий ёки қалбаки дипломларни яширин равишда сотиш

билан шуғулланувчи кимса. *Маълум бўлишича, бу икки бетайин шахс дипломфуруш.. экан.* Газетадан.

ДИР тақл. с. Силкиниб қалтираш, титраш туфайли ҳосил бўладиган товушга тақлид. *Дутор қуруққина йиғламасди, балки бутун коинотни “зир” эттириб ва хаста юракларни “дир” силкитиб йиғлар эди.* А. Қодирий, *Ўтган кунлар.* *Қиз дир титраб, бир лаҳза қотиб қолди.* Ойбек, *Танланган асарлар.*

ДИРАМ [ф. درهم < а. درهم < юн. drachme — кумуш пул; оғирлик ўлчов бирлиги] **1 тар.** Бухоро хонлиги, Эрон ва Ироқда 3,2 г. кумуш тангага тенг оғирлик ўлчов бирлиги.

2 тар. Бухоро хонлигида, Эрон, Ироқ, Афғонистон ва Туркияда пул бирлиги.

3 эск. Умуман танга, пул. *Толедан карам тила-ю, гадодан дирам тилама.* Мақол. ■ *Уруш чиқмаса, ҳолим хароб, ёнимда бир дирам ҳам қолмади.* М. Осим, *Карвон йўлларида.*

ДИРГИЗЛАМОҚ шв. Совуқда титраб-қақшамоқ; тиши тишига тегмай қалтирамоқ. *Ҳар замонда совуқда дирғизлаб, тўрт-бешта какликни қафасда ушлаб турган болалар кўриниб қолади.* С. Аҳмад, *Жимжитлик.* *Ушанда қаҳратон қиш эди. Онаси Маърифатни бағрига босиб, оппоқ тонг отгунча изғиринда дирғизлаб, бошпана қидирган.* С. Аҳмад, *Ойдинг кечалар.* *Ёқшига ўтин-кўмир йўқ.* *Чолнинг жиғибийрон бўлаётгани ҳам шундан.* *Болалар дирғизлаб юрибди.* Р. Файзий, *Ҳазрати инсон.*

ДИРДИККА фольк. От устига солинадиган безакли ёпқич. *Отга солди дирдикка, Қойил бўлинг эрликка.* «Хушкелди».

ДИР-ДИР: **дир-дир титрамоқ** (ёки **қалтирамоқ**) Совуқдан, қўрқинч ёки ҳаяжондан қаттиқ титрамоқ. *Севаргул дир-дир титраб, унсиз йиғламоқда эди.* «Ёшлик». *Қосимнинг тили калимага келмади. Дир-дир титради.* С. Аҳмад, *Сайланма.* *Кампир дир-дир қалтираб, эшикни очди-да, чироқни тўғри қилди.* Х. Олимжон.

ДИРДОВ Озгин, қирчанғи (асосан уй ҳайвонлари ҳақида). *Дирдов от.* *Дирдов қўй.* ■ *Ичкари томонда эса дирдов сизир, қаровсиз техника кўриниб турарди.* «Муштум». *-Қарабсизки, бир отар қўйнинг ярми семиз бўлса, ярми дирдов, — деди ота.* Газетадан.

ДИРЕКТИВ Расмий йўл-йўриқ кўрсатиб берадиган, дастур бўлиб хизмат қиладиган, дастурий. *Директив режа.* *Директив хат.*

ДИРЕКТИВА [фр. directive < лот. dirigere — йўлламоқ, йўналтирмақ] Юқори раҳбар органлар томонидан берилган ва бажарилиши мажбурий саналган расмий йўл-йўриқ, дастур, кўрсатма. *Директива олмақ.*

ДИРЕКТОР [лот. director < dirigere — йўналтирмақ, йўл кўрсатмоқ] Корхона, муассаса ёки ўқув даргоҳининг раҳбари; мудир. *Завод директори.* *Мактаб директори.* *Бош директор.* ■ *Мен пахта заводининг директори билан гаплашган эдим.* А. Қаҳҳор, *Кўшчинор чироқлари.* *Мактабимиз директори Сафо Аvezов қурилиш бўлаётган ерда парвона.* «Муштум». *Магазин директорининг оғзини мойлашга ҳаракат қилганига ҳеч ҳайрон қолмайман.* А. Қаҳҳор, *Асарлар.*

Директорлар кенгаши Йирик корхоналар, акциядорлик жамиятларининг сайланадиган раҳбар ижроия органи.

ДИРЕКТОРЛИК Директор мавқеида бўлишлик, директор вазифасини бажаришлик. *Директорлик вазифаси.* *Директорлик қилмоқ.* ■ *Онасининг топиш-тутиши бир-икки эркакниқидан қолишмас, модалар ательесида директорлик қиларди.* Ф. Мусаёнов, *Ҳиммат.*

ДИРЕКЦИЯ [лот. directio — йўналтириш, йўл кўрсатиш] **1** Корхона, муассаса, ўқув даргоҳларининг директор бошчилигидаги раҳбарлик аппарати. *Дирекция таркиби.* *Дирекциянинг қарори.* *Дирекциянинг топшириғи.*

2 Шу аппарат ўрнашган хона, бино. *Дирекцияга кирмоқ.* *Дирекцияга чақирилмоқ.*

ДИРИЖАБЛЬ [фр. dirigeable — бошқариладиган] Ичига тўлдирилган газ кучи билан ҳавога кўтарилувчи, мотор билан юргизиладиган, ҳаводан энгил учиш аппарати. *Сўнгат пайтда энгил учиш аппаратлари — азростат ва дирижабллар яна катта эътибор қозоняпти.* Газетадан.

ДИРИЖЁР [фр. diriger — бошқариш, йўлга солиш] Оркестр ёки хорни, опера ёки балет сахналарида эса оркестрни, хорни ва барча ижрочиларни бошқариб борувчи, мусиқий асар ижросининг уйғунлигини таъминловчи шахс. *Алишер Навоий номидаги Опера ва балет театрининг дирижёри.* ■ *Дирижёр тескари қараб, ҳадеб таёқчасини уйнатарди.* С. Аҳмад, *Музыкали воқеа.*

ДИРИЛЛАМА айн. **диркиллама.** *Дириллама, момақаймоқ, чайнамай шимадиган дўндиқча экан.* К. Яшин, *Ҳамза.*

ДИРИЛЛАМОҚ 1 Титраш, тебраниш натижасида дир-дир овоз чиқармоқ. *Салют зарбидан деразаларнинг ойнаси дириллаб кетди.* ■ Самолёт энгил дириллаб, моторлари бетиним гўнғиллади. «Ёшлик». Назаров столга бир мушт туширди. Пиёла дириллаб кетди. А. Кўчимов, Ҳалқа. Паровоз гудози эшитилди. Унинг узундан-узоқ чўзиқ қичқириши вокзални дириллатиб юборди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 Силкинмоқ, тебранмоқ, зирилламоқ. *Бадани дириллайди. Юрагим дириллаб кетди.* ■ Дарё шамолдан сесканган отнинг бадани дириллаб кетди. С. Аҳмад, Иқбол. Агар келсам шу ерга, жиғиллайди юрагим, Ёрим эсга тушганда, дириллайди юрагим. «Муштум».

ДИРИНГ-ДИРИНГ тасв. с.: **диринг-диринг сакрамоқ** (ёки **ўйнамоқ**) айн. **дириггламоқ**. Куйилиб турган шароб, тамтамларнинг қора қошлари.. меҳмонларни **диринг-диринг ўйната** бошлади. Ф. Фулом, Қон ҳиди келади. Пошшахоннинг келишларини эшитиб.. бизнинг юрагимиз **диринг-диринг ўйнади**. Ҳамза, Асарлар.

ДИРИНГЛАМОҚ Дик-дик сакрамоқ, дикангламоқ, ирғишламоқ, ўйноқламоқ. *Отам бир йил эшак сотиб олди.. уни ҳар ким минолмас эди, минган одамни диригглаб, устидан отиб ташларди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ДИРК тасв. с. Силкиниб, тебраниб турувчи нарса, сапчиб қилинган ҳаракат ҳақида. *Хусан кийикни ушламоқчи бўлиб қўл чўза бошлаган эди, кийик дирк этиб, ёнига ирғиди.* Ё. Шукуров, Кутилмаган воқеа. *Тарлон дирк-дирк ўйнади.* Т. Мурод, От кийнаган оқшом.

ДИРКИЛЛАМА 1 Роса етилган, тўлишган, бўлиқ; таранг. *Уяшил барглар орасидан мўралаб турган дўланадай диркиллама қўшалоқ кўсакни кўриб, кўзлари чақнаб кетди.* «Шарқ юлдузи».

2 Диркиллаб турадиган; бўлиқ гавдали, лорсиллаган. *Диркиллама бадан.* ■ *У чоқлар Гулшодхоним чилвир соч, оқ шоҳидек силлиқ, тоғ эҳкисидай диркиллама эди.* У Исмоилов, Сайланма.

ДИРКИЛЛАМОҚ 1 “Дирк-дирк” ҳаракат қилмоқ, лорсиллаб турмоқ. *Кўкраклар оёқларнинг оҳангдош учишига мос диркиллайди.* Ойбек, Куёш қораймас. *Бутун гавдаси силкинади, кўкси диркиллайди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Ичкари хонадан югуриб чиққан ярим яланғоч раққоса буралиб, авзойи баданини диркиллатиб, ўйинга туша кетди. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

2 айн. **дикилламоқ** 1. *Шу пайт кўча эшиги зарб билан очилиб, диркиллаб беш-олти қўзи кирди.* «Ёшлик». *Бедовимни диркиллатиб.. Ҳар кўчганда тўплар отиб, Элима кеткали келдим.* «Гўрўғли».

3 *Кўча Нарсанинг янгилиги, бўлиқлигини ифодалайди. Ликопчаларда бутунича қўйилган диркиллаган бодринг, олма шаклидаги қип-қизил помидор иштаҳани қитиқлайди.* Н. Аминов, Тилло табассумлар. *Сапсарик олтиндек товланиб турган палов диркиллаб турарди.* Ж. Мусажонов, Ҳиммат.

ДИР(Р) 1 тақл. ва тасв. с. Тебраниш натижасида ҳосил бўладиган ана шундай ҳаракат ва товуш ҳақида. *Учиб ўтган самолёт зарбидан деразалар дир этиб кетди.*

2 Отни тўхтатиш учун ишлатиладиган ундов сўз.

ДИРИНГЛАМОҚ айн. **дикилламоқ**. *Муллажиринг жирингламас, одам дириггламас.* Мақол. ■ *Отлар эгарнинг тағида дириглар ва биз борган сари илгаридеги суворийга яқинлаша бордик.* Ҳ. Олимжон.

ДИРҲАМ [а. درهم < юн. drachme – кумуш пул ва оғирлик ўлчов бирлиги] 1 айн. **дирам** 2. *Дирҳам VII асрдан XIV асргача Осиёдаги мусулмон мамлакатларда муомалада бўлган.* «Фан ва турмуш».

2 Бирлашган Араб Амирликлари ва Марокаш Подшоҳлигида пул бирлиги.

3 Миср ва Суданда қимматбаҳо металлларнинг 3,12 граммга тенг ўлчов бирлиги.

ДИСТАРМОНИЯ [лот. dis, юн. dys – ажратиш, инкорни ифодаловчи олд қўшимча + юн. harmonia – уйғунлик, оҳангдошлик] 1 мус. Гармониянинг, оҳангдошликнинг мавжуд эмаслиги ёки бузилиши; Ҳамоҳангликнинг йўқлиги.

2 Келишмовчилик, ноиттифоқлик; номувофиқлик.

ДИСК, **диска** [юн. diskos – ясси доира, айлана] 1 Машина, механизм ва ш. к. нинг доира (айлана) шаклидаги қисми. *Пахта териш машинасининг диски. Борона диски.* ■ *-Дисканинг ранги машинанинг рангида бўлади, – деди Абдураҳмонов.* И. Қаландаров, Шоҳидамас баргида. *Малоҳат дискадан темир йўлга отилиб тушди.* «Шарқ юлдузи».

2 *срп.* Енгил атлетикада қўл билан узоққа отиладиган ялпоқ металл асбоб. *Узоқ вақт стадион гавжум бўлади. Бири штанга кўтаради, иккинчиси диска улоқтиради.* Газетадан.

3 *ҳарб.* Пулемёт, автомат, милтиқ ва ш. к. нинг патрон жойлашадиган, айлана шаклдаги ўқдони. *-Дискада ўқ тўла эди. Майли, пайти келганда, биронтасини ҳам бекор кетказмай-миз, — деди майор.* Ойбек, Куёш қораймас.

4 Умуман, айлана (тўғарак) шаклдаги нарса. *Куёш дискаси.* ■ *Куёш диски марказининг юқори кульминация пайти ҳақиқий туш вақти дейилади.* «Астрономия». Директор шундай деди-ю, телефон дискасини айлантира бошлади. «Муштум».

ДИСКАЛАМОҚ қ.х. Дискали бороналар билан кесакларни майдалаб текисламоқ. *Эски бедаполар эрта баҳорда бороналанади ва дискаланади.* Газетадан. *Экиш олдидан ерлар 8-10 сантиметр чуқурликда дискаланади ва борона қилинади.* Газетадан.

ДИСКАЛИ Диска ўрнатилган механизм, техника. *Дискали мола. Дискали борона.*

ДИСКВАЛИФИКАЦИЯ [лот. dis — ажратиш, инкорни билдирувчи олд кўшимча + qualificatio — қандай (сифатли)лигини белгилаш] *срп.* 1 Мусобақа қодаларини техник жиҳатдан бузганлиги учун спортчи (ёки жамоа)ни эришган натижалардан маҳрум қилиш.

2 Ахлокий меъёрларни бузганлиги ёки муайян талабларга мос келмаслиги туфайли спортчини мусобақаларда қатнашишдан умуман ёки вақтинча четлатиш.

ДИСКЕТА [ингл. diskette — кичик диск] *тех.* Компьютернинг ташқи маълумотлар сақланадиган, алмашинувчи ясси қурилмаси; эгилувчан магнит дискли кассета.

ДИСКОВОД [р. «диск киритгич»] Компьютернинг дискадаги маълумотларни компьютерга кўчириб олиш ёки компьютердаги маълумотларни дискка кўчириб олиш учун мўлжалланган мосламаси.

ДИСКОНТ [ингл. discount — чегирма; фарқ] *икт. мл.* 1 Қимматли қоғозлар, қоғоз ёки танга пуллар ва ш. к. нинг фонд биржасида айни пайтда сотилаётган нархи билан белгиланган нархи ёки уларни қайтариб сотиб олишдаги нархи ўртасидаги фарқи.

2 Товарни турли муддатларда етказиб бериш билан боғлиқ нархлари ўртасидаги фарқ.

3 Товарнинг сифати меъёр ёки шартнома талаби даражасида бўлмаслиги оқибатида товар нархининг пасайиши.

4 Банк ёки айрим шахс томонидан векселни унинг амал қилиш муддатигача ўтган даврдаги фоизларини чегирган ҳолда ҳисобга олиб бориш.

5 Векселни қайта сотиб олишда банк ундирадиган фоиз.

ДИСКОТЕКА [диск + юн. theke — омбор, жой] 1 Компакт дисклар, грампластинкалар мажмуи; улар сақланадиган жой.

2 Ёшларнинг мусиқа тинглаш ва рақс тушиш учун мўлжалланган кўнгилочар маскани; мусиқа клуби.

ДИСКРИМИНАЦИЯ [лот. discriminatio — ажратиш; фарқлаш] Халқаро ва миллий муносабатларда бирор давлатнинг, юридик ёки жисмоний шахснинг ҳуқуқ ва имтиёзларини бошқаларга нисбатан чеклаш, камситиш.

ДИСКУССИОН *эск.* Мунозара, муҳокама қилинадиган; мунозарали, тортишувли. *Дискуссия масала.* ■ *Журнал ўзбек адабиётшунослиги ва тилшунослигининг муҳим масалаларига бағишланган дискуссия мақолаларни эълон қилади.* «ЎТА».

ДИСКУССИЯ [лот. discussio — муҳокама қилиш, тадқиқ этиш] Бирор масалани тўғри ҳал қилиш учун матбуотда ёки илмий йиғинларда ўтказиладиган эркин, оммавий муҳокама; мунозара. *Ўзбек имлоси масалаларига бағишланган дискуссия. Илмий дискуссия.* ■ *Дискуссия қатнашчилари жуда кўп қимматли фикрлар айтиб ўтдилар.* «ЎТА».

ДИСЛОКАЦИЯ [лот. dislocation — жойлаштириш; силжиш; суяк чиқиши] 1 *ҳарб.* Ҳарбий қисмларнинг мамлакат бўйлаб белгиланган жойларга ўрнаштирилиши, ҳарбий-ҳаво кучларининг тегишли аэродромларга, ҳарбий-денгиз флоти кемаларининг портларга тақсимлаб жойлаштирилиши. *Погодин.. машинадан тушиши биланоқ, янги дислокация ҳақида дивизияларга хабар юборди.* И. Раҳим. Чин муҳаббат. *Шу кеча душман полки дислокация қилинаётгани ҳақида радиogramма қўлга туширилди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 *геол.* Ер қобиғидаги турли ўзгарувчан жараёнлар натижасида тоғ жинслари дастлабки жойланишининг бузилиши, ўзгариши.

3 тиб. Синиш ёки чиқиш пайтида суякнинг жойидан силжиши.

ДИСПАНСЕР [фр. dispensaire < dispenser – тақсимламоқ] Айрим гуруҳ касал(лик)ларни аниқлаш, даволаш, уларнинг олдини олиш, тарқалиши ва авж олишига йўл қўймаслик мақсадида доимий кузатиш олиб борувчи махсус тиббий-профилактик муассаса. *Тери ва таносил касалликлари диспансери. Онкологик диспансер.* ■ *Диспансер райондан икки чақиримча қуйида – Иброҳимовнинг эски машҳур боғида жойлашган эди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДИСПЕПСИЯ [юн. dyspepsia – ёмон ҳазм бўлиш] тиб. Кўпинча болаларда учрайдиган овқат ҳазм қилиш аъзолари касаллиги; меъда-ичак фаолиятининг бузилиши. *Токсик диспепсия бола ҳаёти учун жуда хавфли, бунда зудлик билан тиббий ёрдам кўрсатиш керак.* «ЎЗМЭ».

ДИСПЕТЧЕР [ингл. dispatch – тез бажараман] махс. I Транспорт воситалари ҳаракатини ёки корхонадаги иш жараёнини хабар бериш қурилмалари ва алоқа воситалари: телефон, радиотелефон, сигнализация, факс ва телевизион ускуналар, компьютер ва ш. к. орқали битта марказдан, бир жойдан туриб назорат қилувчи ва бошқариб турувчи ходим. *Темир йўл диспетчери. Диспетчер бўлиб ишламоқ.* ■ *Операторга ҳам, диспетчерга ҳам, станция навбатчисига ҳам тиним йўқ.* Газетадан. *Шу пайт радиодан диспетчернинг овози янгради.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 кўчма Ташкилотчи, уюштирувчи, олдинга бошловчи. *Футбол майдонида жамоа сардори диспетчер ролини ўйнайди.* Газетадан.

ДИСПЕТЧЕРЛИК Диспетчер хизмати ва машгулоти. *Барча нефть қудуқлари битта диспетчерлик пультадан бошқарилмоқда.* “Ўзбекистон иқтисодий географияси”. *Йўл ҳаракатида раҳбарлик системаси иккита йирик диспетчерлик марказида жойлаштирилган.* Газетадан.

ДИСПЛАЗИЯ [юн. dysplasia – (суяк) ўсиши, ривожланишининг бузилиши] тиб. Аъзо, тўқима ёки тана қисмларининг эмбрионал ва туғилгандан кейинги даврда нотўғри ривожланиши.

ДИСПЛЕЙ [ингл. display – қайта кўрсатмоқ] Маълумотларнинг ишланиш натижаларини электрон-ҳисоблаш машинасидан

олиб, уларни электрон-нурли асбоб экранда матн, жадвал, график тарзида акс эттиришга мўлжалланган мослама. *Харидор пойабзал танлагандан сўнг дисплей клавиатурасидаги тегишли клавишани босади ва буюртма дарҳол компания омборига келиб тушади.* Газетадан.

ДИСПРОЗИЙ [лот. Dysprosium < юн. dysprositos – топилиши, аниқланиши қийин] Кимёвий элемент, Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб оч кулранг металл.

ДИСПРОПОРЦИЯ [лот. disproportio – ўзаро нисбатнинг бузилиши] эск. Мутаносибликнинг йўқлиги, бутун нарса қисмларининг бир-бирига тўғри, мос келмаслиги; номутаносиблик. *Режаларни бажариш жараёнида қарама-қаршилик ва айрим диспропорциялар борлиги аниқланди.* Газетадан.

ДИСПУТ [лот. disputare – баҳс, мунозара қилмоқ] эск. кам қўлл. Бирор бир мавзуда ўтказиладиган оммавий мунозара, тортишув, дискуссия. *Диспутлар, лекциялар факультет бўйича ўтказилади.* П. Қодиров, Уч илди. *..бирмунча ёзувчиларнинг адабий ижодини аниқлаш нуқтаи назаридан диспутлар, адабий-ижодий кечалар ўтказдик.* Н Сафаров, Оловли излар.

ДИССЕРТАНТ [лот. dissertans, dissertantis – батафсил қараб чиқувчи, тушунтирувчи] Илмий даража олиш мақсадида ўз илмий иши – диссертациясини махсус илмий кенгаш аъзолари ўртасида ҳимоя этувчи киши. *Диссертантга сўз берилди.* ■ *Диссертант ўз маърузасида жуда кўп қимматли маълумотлар, тажрибалардан мисоллар келтирди.* Газетадан.

ДИССЕРТАЦИЯ [лот. dissertatio – фикр юритиш, тадқиқ қилиш] Илмий даража олиш мақсадида ёзиладиган ва махсус илмий кенгаш мажлисида ҳимоя қилиш учун тақдим этиладиган илмий тадқиқот иши. *Номзодлик диссертацияси. Докторлик диссертацияси.* ■ *Баҳорга чиқиб, Йивиталининг диссертация ҳимоя қилиш куни белгиланди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Ниҳоят, оғир, машаққатли кунлар орқада қолиб, Латофат кандидатлик диссертациясини муваффақият билан ёқлаб олди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. *Докторлик диссертациямни ўз юртимда, ўз она тилимда.. сунгий тўсиқларсиз ҳимоя қилдим.* Газетадан.

ДИССИДЕНТ [лот. dissidentis – қаршилик қилувчи, қўшилмайдиган] **1** Бошқача ўйловчи, ҳукмрон тузум, мафкура билан келишмайдиган.

2 1950-80-йилларнинг ўрталарида бир қатор социалистик мамлакатларда мавжуд тузумга қарши бўлганларнинг умумий номи.

ДИССИМИЛЯЦИЯ [лот. dissimilatio – ўхшамаслик, ўхшашликнинг йўқолиши] **1** биол. Организм фаолияти жараёнида қабул қилинган мураккаб органик моддаларнинг парчаланиб, оддийроқ моддаларга айланиш жараёни.

2 тлш. Сўзларни талаффуз этганда, артикуляция ўрни ёки усули жиҳатдан ўхшаш товушлардан бирининг ўзгариши, бошқа ноўхшаш товуш билан алмашинуви.

ДИССОНАНС [фр. dissonance < лот. dissonare – ҳар хил оҳанг чиқармоқ; созланмаганлик, уйғун эмаслик] мус. **1** Товушлар уйғунсизлиги; ҳамоҳангликнинг йўқлиги ёки бузилиши; зид. **консонанс**. *Форобий билан Ибн Сино иккови консонанслар ва диссонанслар тўғрисидаги таълимотини қайта кўриб чиқишган. «Фан ва турмуш». Диссонанс – икки ёки ундан ортиқ товуш барабар чалинганда чиққан товушнинг қулоққа кескин ва нотинч эшитилиши. И. Акбаров, Музыка саводи.*

2 Ёқимсиз оҳанг, товуш.

ДИССОЦИАЦИЯ [лот. dissociatio – бўлиниш, ажралиш] **1** ким. Молекулаларнинг таркибий қисмларга ажралиши, парчаланиши.

2 психл. Руҳий (психик) жараёнлардаги боғланишнинг бузилиши.

ДИСТАНЦИОН Маълум масофадан таъсир этадиган, бошқариладиган. *Дистанцион найча. Дистанцион бошқарув. Дистанцион тест синови.*

ДИСТАНЦИЯ [лот. distantia – масофа, оралиқ] **1** Умуман нарса-буюмлар, жисмлар ўртасидаги оралиқ; масофа.

2 ҳарб. Сафланган аскарлар, қўшинлар орасидаги, шунингдек, ҳарбий техника, жанговар самолёт ва кемалар ўртасидаги масофа, оралиқ. *Колоннадаги машиналар ўртасидаги дистанция 50 метр бўлмоғи керак. Дистанцияни сақлаб юринг!*

3 спорт. Югуриш, сакраш каби мусобақаларда ҳаракатнинг бошланғич ва сўнгги нуқталари (старт ва финиш) ўртасидаги, шунингдек, боксчилар ўртасидаги оралиқ.

4 Темир йўлларнинг, шунингдек, оддий сув йўллари (дарёлар)нинг маъмурий-техникавий бўлинмаси (хизмат кўрсатиш шохобчаси).

ДИСТИЛЛАМОҚ Дистиллаш, ҳайдаш йўли билан тозаламоқ, соф суюқлик ҳосил қилмоқ. *Дистилланган сув дори-дармон эритмаларини тайёрлаш учун тиббиётда ҳам ишлатилади. “Кимё” дарслиги. Абдумажид шприцни спиртда ҳамда дистилланган сувда тозалаб, бузоққа укол қилди. С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.*

ДИСТИЛЛЯТ Дистилляция, ҳайдаш маҳсули (мас., бензин, керосин ва ш. к. лар нефтни ҳайдаш жараёнининг дистиллятларидир).

ДИСТИЛЛЯТОР Суюқликни дистилловчи аппарат. *Махсус аппаратлар, дистилляторлар.. этишмайди. Газетадан.*

ДИСТИЛЛЯЦИЯ [лот. destillatio – томчилаб оқиш] ким. тех. Суюқликларни, суюқ аралашмаларни бугга айлантириб, соф таркибий қисмларга ажратиш, тозалаш.

ДИСТРОФИК Дистрофия билан касалланган киши.

ДИСТРОФИК Дистрофияга оид. *Дистрофик ўзгариш.*

ДИСТРОФИЯ [юн. dystrophia – озиқланишнинг бузилиши] тиб. Бирор аъзо, тўқима ва умуман организмнинг озиқланиш жараёни бузилишдан иборат касаллик. *Жигар дистрофияси. Юрак мушаги дистрофияси. ■ Касаллик вақтида беморнинг жигар ҳужайралари кўпга емирилса, жигар дистрофияси бошланади. В. Мажидов, Сарик касаллиги.*

ДИФТЕРИТ айн. **дифтерия**.

ДИФТЕРИЯ [юн. diphthera – парда, эт] тиб. Томоқнинг ва бурун шиллиқ пардаларининг яллиғланиши ва улар устида парда ҳосил бўлиши билан кечадиган, кўпинча болаларда учрайдиган оғир юқумли касаллик; бўғма. *Дифтерия касали. Дифтерия билан оғримоқ.*

ДИФТОНГ [ди.. + юн. phthongos – овоз, товуш] тлш. Икки унли товушнинг бир бўғинда бирикиб, қоришиб келиши ва шундай бириккан товушлар (мас., немис тилидаги “au” каби). *“Ўзбек тили” китобида сингармонизм, редукция, дифтонг, ассимиляция каби фонетик ҳодисалар анча яхши ёритиб берилган. «ЎТА».*

ДИФФЕРЕНЦИАЛ I [лат. differentia – фарқ, тафовут] **1 мат.** Эркин ўзгарувчан фикдорнинг чексиз кичик ихтиёрий орттир-маси.

2 тех. Бир валдан турли тезликда айланадиган икки валга ёки икки валдан бир валга ҳаракат узатадиган, машина ва механизмларнинг турли қисмларига турлича айланиш имконини берадиган тишли ғилдиракли механизм.

ДИФФЕРЕНЦИАЛ II 1 Ҳар хил шароитда турлича юз берадиган, бир хилда турмайдиган; фарқли, тафовутли. *Дифференциал тариф. Дифференциал рента. Дифференциал ёндашиш.*

2 мат. Дифференциалга оид. *Дифференциал геометрия.*

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ [лат. differentia – айирма, фарқ; фарқланиш] Бир бутун нарсанинг турли хил қисмларга, шаклларга, босқичларга ажралиши, бўлиниши, табақаланиши; бутуннинг қисмларини ўзаро фарқлаш, ажратиш, табақалаш.

ДИФФЕРЕНЦИАЛАМОҚ I Бирор нарсани ўрганишда унинг таркибий қисмларини бир-биридан фарқламоқ; шу нарсани табақаларга, таркибий қисмларга ажратмоқ.

2 мат. Дифференциални топмоқ, дифференциални ҳисоблаб чиқмоқ (қ. **дифференциал I 1**).

ДИФФУЗ: **диффуз товушлар тлш.** Бир-бирига сингишиб кетган, қоришиқ товушлар.

ДИФФУЗИЯ [лат. diffusio – тарқалиш, ёйилиб кетиш] *физ.* Бирор модда (газ, суюқлик) зарраларининг бошқа модда орасига секин-аста ўтиб тарқалиши, кириб бориши. *Газлар диффузияси. Суюқликлар диффузияси.*

ДИХОТОМИЯ [юн. diha – икки қисмга + tome – бўлиш; кесилиш] Бутуннинг изчил равишда иккига бўлиниши ва бу бўлақлардан ҳар бирининг иккига ажралиши.

ДИЭЛЕКТРИК [юн. dis – орқали, орасидан + *ингл.* electric] *от* Электр токини ўтказмайдиган модда; изолятор.

ДИЭЛЕКТРИК сфм. Электр токини ўтказмайдиган. *Диэлектрик моддалар.*

ДИҚҚАТ [а. دقت – аниқлик; синчковлик; нозиклик] **1** Фикр, фикру зикр, фикр-ёд. *Ўзини унутиб, барча диққати ҳужра ичига оққан эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Сидиқжон.. болага қараб, у-бу деб турган бўлса ҳам,*

кўзи ва бутун диққати Шарофатда эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Назар-этибор, илтифот; синчковлик. *Диний ва миллий руҳнинг тарбиясига алоҳида этибор ва диққат лозим. Ойбек, Нур қидириб. [Кумуш] Сочлари орасидаги чигилларни диққат билан тараб, жом ёнига ўтирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тўлкинжон Ҳурининг сўзларини зўр диққат билан тинглади. Ф. Мусажонов, Ҳури. Йўлчи ўроққа диққат билан тикилиб қаради ва энкайиб ўра бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

Диққатга сазовор (ёки лойиқ) ёки шоёни диққат Этибор этишга арзийдиган, этиборни ўзига тортадиган. *Диққатга сазовор гап. ■ Шаҳрингизнинг диққатга сазовор жойларини кейин кўрамиз. «Гулдаста». Ҳужаев афандининг фикри-зикри шоёни диққат. 3. Саид, Н. Сафаров. Тарих тилга кирди. Диққатни жалб қилмоқ (ёки тортмоқ) 1) этиборни, фикрни бир жойга тўпламоқ, йиғмоқ, этиборни бирор нарсга қаратмоқ. *Маърузачи тингловчиларнинг диққатини шу масалага тортди;* 2) бошқаларнинг этиборини ўзига қаратмоқ. *Тебраниб ёнаётган шам зўр муъжизадай ҳамманинг диққатини жалб қилган эди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. Дастлабки кунларда қишлоқ аҳолисининг диққатини жалб қилган янги домла бора-бора назардан тушиб қолди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.**

3 сфм. Узлуксиз этибор талаб этадиган, юракни сиқиб юборадиган, оғир, машаққатли. *Диққат иш.*

4 Зериктирадиган, зерикарли, мароқсиз. *Диққат гап.*

Диққат бўлмоқ ёки диққати ошмоқ Бўғилмоқ, сиқилмоқ; зерикмоқ. *Шу бугун кечқурун ҳалигидай диққат бўлиб ўтирганида, яна Латофатхон эсига тушиб, бир фикрга келди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Унинг [Равнонинг] диққати ошиб кетган, тиқ этса, эшикка қараб қўймоқда. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Диққат қилмоқ 1) этибор бермоқ; илтифот қилмоқ. *Ҳали диққат қилмаган эканман: юзлари сип-силлиқ, худди тошдан ясалганга ўхшайди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати;* 2) бўғмоқ, юракни сиқмоқ; зериктирмоқ. *Ҳоким тўрани диққат қилма. К. Яшин, Ҳамза.**

5 кесим взф. Бўғилган, юраги сиқилган; хафа. *Ўзи диққат, хуноб, лекин тез-тез хаёлга*

кетарди. Ойбек, Нур қидириб. *Аваз диққат. Хива томонга қарайвериб, кўзи тешилай деди. Отасидан мужда йўқ. С. Сиёев, Аваз.*

ДИҚҚАТБОЗЛИК Диққати жуда ошганлик, юраги ўта сиқилганлик ҳолати; хуноб-гарчилик. *Кел, бўлар иш бўлди, диққатбозликни кўй. Уйғун, Асарлар. Шундай шодиёна кунда диққатбозлик? Сенга ярашмайди, оғайним. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Муқимий.. тариқ ўраётган бир тўда деҳқонларни кўриши билан табиатидаги бир дамли равшанлик ўрнини яна диққатбозлик эгаллаб олди. Туйғун. Шоир ҳақида ҳақиқатлар.*

ДИҚҚАТЛАНМОҚ Бирор нохуш воқеадан ёки гап-сўздан юраги сиқилиб асабийланмоқ, бўғилмоқ. *Отабек диққатланди: -Қипчоқлар эканини билдим, аммо гуноҳлари нима, деб сиздан сўрайман! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ДИҚҚАТЛИК Руҳан эзилганлик, юраги сиқилганлик, хафалик. *Мен диққатлигимни иш билан ёзишга ҳаракат қиламан. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

ДИҚҚАТПАЗЛИК айн. **диққатбозлик**, **диққатчилик**. *..икки соат бадалидаги диққатпазлиги етмагандек, яна шунча вақт ипсиз боғланиб ўтириши керак. «Ёшлик».*

ДИҚҚАТСИЗ Эътибор бермайдиган, бепарво, эътиборсиз.

ДИҚҚАТСИЗЛИК I Эътибор бермаслик, диққат қилмаслик.

2 Ишга бепарво қараш, бепарволик.

ДИҚҚАТЧИЛИК айн. **диққатбозлик**. *Ҳасан овчи очлигини ҳам унутган, диққатчилик унинг иштаҳасини бўғиб қўйганди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

ДИҚҚАТ-ЭЪТИБОР Диққат ҳамда эътибор; бутун фикр, ўй-хаёл. *Диққат-эътиборини тортмоқ. ■ ..Аммо қизларнинг бутун диққат-эътибори рўпарадаги деворда, дуч келган жойга осиб қўйилган суратларда эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.*

ДИҚҚИНАФАС [اضيق النفس] — нафас қиссиш; астма] I Зерикиш ёки бетоқатликдан нафаснинг сиқилиши; нафаси сиқилдиган.

Диққинафас бўлмоқ кўчма Юраги сиқилиб асабийланмоқ; бўғилмоқ; хуноб бўлмоқ, хуноби ошмоқ; зерикмоқ. *Касалдан сўнг диққинафас бўлиб юрган Ҳафиза эрта билан одатдагидек ўқишга борди. Мирмуҳсин, Умид. Лаъли кенг ҳовлида диққинафас*

бўлиб, ёлғиз ўтирибди. Д. Нурий, Осмон устун. Қиши билан тор уйларда диққинафас бўлган кишиларнинг димоғига адирлардан гиёҳларнинг хушбўй нафаси келиб урилди. С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Нафасни сиқадиган даражада оғир, бўғиқ; зерикарли. *Эртага у диққинафас, рутубатли Ҳиротдан чиқиб кетади, шу йўсин билан бир йўла бу беадад гаму ғуссадан ҳам қутулади. Мирмуҳсин, Меъмор. Юргил, далаларга кетайлик, дўстим, Диққинафас уйда ётмоқ пайтимас. А. Орипов, Митти юлдуз.*

3 кўчма Босилиб, бўғилиб, сиқилиб ётган. *Қиш бўйи қор остида “диққинафас” бўлган бахмал майсалар бўйи чўзиб, қуёшга талпинмоқда. Ё. Шукуров, Чорчинор остида.*

ДИҚҚИНАФАСЛИК Юраги сиқилганлик, руҳан эзилганлик ҳолати. *Бир ерда кўп ўтириб қолиш ҳам одамга диққинафаслик келтиради. А. Ҳакимов, Илон изидан. Лекин кўнгул ҳамон хира. Бу кўнгул-хиралик диққинафасликка айланди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

ДО [итал. do] мус. Диатоник (ўзгарувчан тонли) товушқаторнинг биринчи поғонаси; асосий етти поғонали товушқаторнинг биринчи товуши. *Музыкада еттита асосий товуш бор: до, ре, ми, фа, соль, ля, си. И. Акбаров, Музыка саводи.*

ДОБИЛ тар. эск. От эгари қошига боғлаб, маҳкамлаб қўйиб, жанг пайти ёки тўйда чалинадиган доирасимон мусиқа асбоби; довул. *Добил-доирани чалади, Кўрганнинг ақлин олади. «Нурали». Шодиёна нўлат добил олтин эгарнинг қошида. «Гулшанбоғ». Эралихон суюнчига бир телпак, шопча (қилич) ҳамда қашқалдоқнинг тери-сидан бўлган добил берди. «Юсуф ва Аҳмад».*

ДОБИЛБОЗ тар. эск. Добил; довул чалувчи (қоқувчи). *Добилбоз добилини қоқди, товуши Чамбилга етди. «Маликаи айёр». Оқсоқол, жиғадор, амалдор, навкар, добилбоз, қушбеги, қўрғонбеги овга сафар қилишини билдирди. «Маликаи айёр».*

ДОВ I I Бўйи баланд, йўғон ва бақувват. *Бир кун, кеч кирай деганда, тугун кўтарган, дов, елкадор йигит билан паранжи ёпинган аёлни эргаштириб кирдилар. Й. Шамшаров, Тошқин. Унинг [Муҳаммад Сайиднинг] яғринли, қулоч кўкракли, бутун дов жуссасидан қувват барқ урарди. Ойбек, Навоий.*

Мелиқўзи ниқ этиб кулиб юборди. Кейин ўрнидан туриб, дов қаддини ростлади. Й. Шамшаров, Довруғ.

2 кўчма Журъат, ботиниш; дадиллик.

Кўнгли (ёки юраги) дов бермаслик Ботина олмаслик, жураёт қила олмаслик. Аёлниг кузларига қарашга юраги дов бермади. С. Нуоров, Нарвон. *Ҳикмат нотани ёзишга ёзди-ю, Оқилага узатишга юраги дов бермади.* Ю. Шомансур, Қора марварид. *Лекин йўлни кесиб ўтишга кўнглим дов бермади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ДОВ II [ф. *دَو* < *دَعْوَى* – иддао, талаб] Ўз ҳақ-ҳуқуқини тасдиқлаш ёки қондириш ҳақидаги талаб, даъво, тортишув. *Ёмон йўлдош ёв бўлади. Охир иши дов бўлади.* Мақол. *Ботир ёвда билинар, сўзчи – довда.* Мақол. *Камбағалнинг ови юрмас, ови юрса ҳам, дови юрмас.* Мақол. ■ *Шаҳзода! Айт, менга қандай довнинг бор? – О, сенга довим жуда кўп.* К. Яшин, Ҳамза.

ДОВ III [ф. *دَو* – ўйинда ўртадаги пулни кўпайтириш] Қиморда ўртага тикилган пул ёки бошқа қимматли нарса. -*Қиморда мени дов тикмасайди, яна бировга ютқизмасайди, деб қўрқар эдим, – деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Бойвачча, ўз навбатида, ошиқ отишга ботинолмай турган кишиларга кўз югуртириб чиқди, бошқа талабгор бўлмаганлиги учун ёнидан пул чиқариб, телпагининг тагига қўйди-да, “дов” деди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ДОВ IV фольк. Уруш, жанжал; курашув, олишув. *Ер товсиз бўлмас, Эл – довсиз.* Мақол. *Ёмон хотин олганнинг дови уйида.* Мақол.

ДОВ-ДАРАК айн. дом-дарак. Дўстининг дов-дарагини суриштириш учун *Қоратой темирчи елиб-югурди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Поччанг ўлсин! Тўрт кундан бери дов-дараги йўқ, ўлдими-қолдими, билмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДОВ-ДАРАХТ с.т. Ҳар қандай дарахт, ҳар хил дарахтлар. *Дов-дарахтлар, қизғиш бўёқча чайиб олингандек, ял-ял товлана бошлади.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Дов-дарахтлар оппоқ, худди ғижим рўмол ёпиб олган келинчақдай товланади.* С. Сиёев, Эркаклар эртаги.

ДОВ-ДАСКАК с.т. айн. дов-дастгоҳ. *..кеча шаҳарга тушиб, китоб, дафтар, яна аллақанча дов-даскак олдим.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ДОВ-ДАСТАК с.т. айн. дов-дастгоҳ. *Дов-дастакни йиғиштирмақ (ёки кўтармақ) айн. дов-дастгоҳни йиғиштирмақ қ. дов-дастгоҳ. Сенинг бу чирик дов-дастагинг бутун маҳаллани ерга қаратади.* «Муштум».

ДОВ-ДАСТГОҲ с.т. Барча асбоб-анжомлар, дўкон-дастгоҳ. *Уйдаги дов-дастгоҳлар, беақлар мени ҳайратга солди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

Дов-дастгоҳни йиғиштирмақ (ёки кўтармақ) Бор-йўгини йиғиштириб жўнамақ. *Ҳамроқул наридан-бери дов-дастгоҳини йиғиштириб жўнади.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ. *Киночилар аҳволнинг жиддийлашганини кўриб, дарҳол дов-дастгоҳини йиғиштириб, четга чиқишди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ДОВДИР Телба-тескари иш қиладиган, телбанамо, думбул, анқов; ҳовлиқма. *Наҳотки энди шу арзимас идорачани ҳам эплай олмасанг? Қанақа довдир, ношуд одамсан ўзинг?* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

Довдир гап Телба-тескари, бетайин гап. *Унинг [Зайнабнинг] бу довдир гаплари ғалаба қозонмоқчи бўлган Кумушни довдиратди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДОВДИРАМОҚ I Бирор нарса, вазият таъсирида тўғри ҳаракат қила олмаслик, ўзини сал йўқотган ҳолда алпон-талпон ҳаракат қилмоқ; гангимоқ. *Уртанча келин оиладаги янги одатга кўниқолмай, кечаси довдираб, ҳовлига чиқади.* С. Аҳмад, Сайланма. *Ёдгор шамолдан гандираклагандай довдираб бораркан, кузда бўлган.. мажлисни эглади.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. *Довдираганимдан стул қолиб, нақ ерга ўтир-волаёзибман.* «Ёшлик».

2 Тўғри сўзлаш қобилиятини йўқотмоқ, телба-тескари, чалкаш-чулкаш гаплар гапирмоқ, валдирамоқ. *Вой довдир, нима деб довдираясан ўзинг?* П. Турсун. *Ўқитувчи. Матпано, тушида Хизирга йўлиққан кимсадек довдираб, тили калимага келмай қолди.* С. Сиёев, Аваз.

3 Ўзини йўқотмоқ, шошиб қолмоқ, саросимага тушиб, гангиб, кўрқиб қолмоқ. *Имом эшикни очаркан, эркакча кийиниб келган аёлни кўриб довдираб қолди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мурод бу гаплардан довдираб қолди. Нима дейишини билмас эди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Ногаҳоний зарб еган кишидек довдираб қолишди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ДОВДИРАТМОҚ I Довдирамоқ фл.орт.н.

2 Ҳайратга солмоқ. *Муниранинг кутилмаганда лапар айтиши эркакларни довдиратиб қўйди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ДОВДИРЛИК Телба-тескарилиқ, думбуллик, анқовлик. *Гоҳида бу довдирлик гўлликкача, меровликкача бориб етади.* «Ёшлиқ». *Бу гап Хўжақуловага малол келди: «Ҳалиям ўша довдирлиги бор экан-да», — деб қўйди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДОВ-ЖАНЖАЛ Ҳар хил тортишув ва жанжал; низо, келишмовчилик. *Колхоз ахларни орасида дов-жанжал кўпайди.* «Муштум». *Туркман элининг дов-жанжали кўпайиб кетди.* «Маликаи айёр».

ДОВЛАМОҚ с.т. Ҳақ-ҳуқуқ талаб қилмоқ, талашиб олмоқ; дов, даъво қилмоқ. *Кучли билан курашма, молли билан довлашма.* Мақол. ■ *Назаров ҳузур қилиб керишди: «Эсинг бўлса, келиб мен билан довлашасанми, мияси суюлган чол!»* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Отанг етолмади бу кунларга. Толеинги довлаб бериб, ўлиб кетди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Йўқ, энди мен ҳаётдан ўз тегишимни, ўз чароғон кунларимни довлаб оламан.* А. Мухтор, Асарлар.

ДОВОЛ шв. Девор.

ДОВОН I 1 Тоғ ёки тепаликнинг баланд, аммо ошиб ўтса бўладиган қулай жойи; ошув. *Қашиқар довони.* *Арнасиз от довон ошолмас.* Мақол. *Донога эргашган довондан ошар.* Мақол. ■ *Бу вақт улар Қорақарға деган довондан ошиб, кўз илғамас, кенг, текис яйловга чиқдилар.* А. Мухтор, Асарлар. *Довоннинг белига чиққунча Муҳаммад Шариф ҳам, эшак ҳам ҳолдан тойди.* Қ. Мирзо, Олам гўзал.

2 кўчма Кейинги иш ва ютуқларга йўл очиб берадиган улкан иш; эришилган ёки эришилажак қийин марра. *Оила қуриш нақадар юксак довон эканини Маҳкам энди биринчи марта.. ҳис қилмоқда эди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Мавсумнинг дастлабки довони ортда қолди.* Газетадан.

3 кўчма Ҳаёлий, руҳий марра, мақсад, интилиш. *Эй кўнглим, оламдан суюнчи сўра, Довонлар, тоғлардан елдай учиб ўт.* Миртемир, Асарлар. *Тўлқиндай асов бўл, сергак қаламим.* *Давру довонлардан баркамол ўзгил.* Г. Жўраева, Иқбол.

ДОВОН II махс., кам қўлл. Тўқувчиларнинг ишхонасида икки устуннинг тепа

оралиғига ўрнатилган ва устидан учига тош боғланган танда ошириб қўшиладиган ёғоч галтак.

ДОВОТ [a. دوات — сиёҳдон] эск. айн. **сиёҳдон.** [Аваз] *Токчадаги лос солинган до-вот, қамиш қалам ва қоғозни олиб, хонтахта устига қўйди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мадёр мингбошининг маҳкамаси: хонтахта устида қаламдонли довот, дафтар, қоғозлар бор.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ДОВРУҚ I Донг, шон-шуҳрат, машхурлик. *Чала доврўққа чол йиғилар.* Мақол. ■ *Сувратингизни кўп кўрганман, доврўгингизни кўп эшитганман.* С. Аҳмад, Уфқ.

Довруқ таратмоқ ёки **довруғи кетмоқ** Машхур бўлмоқ, ҳаммага танилмоқ. *«Бобурнома» 17-асрнинг 90-йилларидан бошлаб Европага доврўқ таратган эди.* «Фан ва турмуш». *Аммо номи тилдан тилга ўтиб, бутун фронтга доврўғи кетган бу қизнинг ўйида фақат Нормат кечарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Миш-миш гап, хабар, шов-шув. *Ўттиз икки танга [солиқ] доврўғи гузар аҳлининг юракларини уюштириб, буни эшитиш биланоқ исёнга қўл қўйдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг [Тожибойнинг] юмуш билан Тошкентга бориб келгани Қамишканада хийла доврўқ бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДОВРУҚЛИ Довруғи кетган; шуҳрат қозонган, донг чиқарган. *Довруқли пахтакор.* ■ *У заводга илк бор қадам қўйганда, келажакда доврўкли пайвандчи бўлишини хаёлига ҳам келтирмаган эди.* Газетадан.

ДОВУЛ I Вайронлик келтирувчи кучли бўрон. *Довул турди.* *Довулда қолмоқ.* ■ *Сал утмай осмон оқариб, атроф ёриша бошлади-ю, тунги қора довулнинг қабиҳ иши бутун даҳшати билан намоён бўлди.* О. Ёқубов, Диёнат. *Ёлғизлик курсин, ёлғизга қоронғи тунда шабада ҳам довул бўлиб туюлар экан.* И. Раҳим, Ихлос.

ДОВУЛ II эск. Овчилар, тўпчи қоровуллар ёки ҳарбийлар учун мўлжалланган, теридан ёки пўлатдан ясалган махсус ноғора. *Довул ҳар вақт миришанинг ўзи ёки унинг ўринбосари шаҳарни айланиб юганда чалинади.* С. Айний, Дохунда. *Урди Ҳасан довулни, Қаттиқ тортиб айлини.* «Равшан». *Ахён-ахёнда узоқлардан довул товуши эшитилади: тун посбонлари уйқуддаги шаҳарни қўриқлаб юрдилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

Довул қоқмоқ (ёки чалмоқ) 1) қаттиқ, дахшатли овоз чиқармоқ, гумбурамоқ. *Ихтиёрим ҳеч бир касга бермадим, Довул қоқиб, шунқоримни чуймадим.* «Эрали ва Шерали». *Момақалдиरोқ ваҳимали довулини қоқиб, гоҳ у томонда, гоҳ бу томонда чақмоқ чақар эди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси; 2) бонг урмоқ. *Сиз деб қоқдим, яна балким қоқарман, Исён довулини қаттиқ қоқарман.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

ДОВУЛБОЗ тар. Довул чалувчи, довул қоқувчи. *Мен эдим неча вақт элда довул-боз, Тул бун қолди Барчинойдай сарвиноз.* «Алпомиш». *Қайтарма Чамбилнинг довул-бозини, Ўғлинг олиб келар сарвинозини.* «Интизор».

ДОВУЛЛИ I Довули бор, довулга эга бўлган. қ. довул II.

2 Қаттиқ бўронли; довул бўлиб турадиган. *Баҳорда сел, дўл, бўрон ва довулли кунлар бўлди.* Газетадан. *Қиш чиқиб, довулли кунлар камайиб қолди.* А. Мухтор, Чинор.

ДОВУР I кўм. (ж.к. билан) шв. I Қадар, -гача. *Соат иккига довур. Қишга довур. Кечга довур.* ■ *У чўлоқланиб дарвозага довур чиқди.* «Ёшлик». *Мен унга довур бу ҳовлининг шикаст-рехтини созлатиб, бошлаб жиҳозлаб қўяман.* Н. Қиличев, Чиғириқ. *Юнусхон тонгага довур ўн қайта ухлаб, ўн қайта уйғонди.* М.М.Дўст, Лолазор.

2 Марта, қарра. *Тиловердини ўғлинг билан уч довургача олиштираман.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

ДОВУР II шв. Товуш, овоз. *Ер тагидан бежой отнинг довури келади.* Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз.

ДОВУР III айн. давир.

ДОВУЧЧА шв. Ҳали пишмаган, гўр ўрик, гўра. *Деворлар оша эгилиб ётган ўрик шохида данак қотирган довуччалар маржон-дек тизилган, оқариб қолган гилослар устида чумчуқлар парвона бўларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. *Келинлар ўрикнинг шохини эгиб, лабини қимтийди: Нордон довучча!* С. Акбарий, Меҳригиё.

ДОВУЧЧАЛАМОҚ Гўра мева тугмоқ, ҳосил қилмоқ. *Баҳорнинг қизиган кунлари: ўриklar довуччалаган, олмаalar туккан, тутлар пишаёзган эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ДОВУШ с.т. шв. Товуш, овоз. *Кўкалдош алп ҳарчанд чинқириб қолди, куйиб-пишиб, кўп довуш қилди. Қоражон қулоқ солмай*

кетди. «Алпомиш». *Оҳ тортганда, тўкилар кўзидан ёши, Ғам билан чиқади бекнинг довуши.* «Алпомиш».

ДОВУШЛАМОҚ шв. Қичқирмоқ, товуш чиқармоқ; чақирмоқ. -*Тўхта, золим!* — деди ҳам довушлади. «Эрали ва Шерали».

ДОВЧИ Жасур, довюррак, довлашувчи киши. *Милтиқ кўтарган билан овчи бўлмас, Дағдаға солган билан довчи бўлмас.* Мақол. *Кўп отган билан овчи бўлмас, Кўп деган билан довчи бўлмас.* Мақол.

ДОВЮРАК Кўрқмас, ботир, жасур. *Дов-юррак одам.* ■ *Мен довюррак Ражабовни тоғ бурғутига ўхшатдим.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Бай-бай, аммо зап довюррак йигитлар экан-да, шоввоzлар!* О. Ёқубов, Ота изидан.

ДОГМА [юн. dogma, dogmatos — фикр; қарор; таълимот] Қанчалик тўғрилиги танқидий текшириб кўрилмай, ҳақиқат сифатида кўр-кўрона қабул қилинган қонун-қоида, фикр; ақида. *Баширжон “догма” сўзининг маъносига тушунмаса-да, ҳар қалай, ёмон ҳақоратли сўз эканига ақли етди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДОГМАТИЗМ Эскирган, қотиб қолган, бир томонлама назария ва қонун-қоидаларга, ақидаларга асосланган тафаккур; танқидий қарамай, кўр-кўрона фикрлаш; ақидапарастлик.

ДОГМАТИК от Қотиб қолган, ўзгармас ақидалар тарафдори; ақидапараст. *Догматикларни ва қироатхонларни турмуш улоқтириб ташлаганлигини ва улоқтириб ташлаётганлигини, кўриб турибмиз.* Газетадан.

ДОГМАТИК сфт. Қотиб қолган, ўзгармас фикр, мушоҳадаларга, ақидаларга асосланган. *Догматик қарашлар.* ■ *Оқибатда фанга нисбатан догматик қарашлар зарбага учрамоқда, консерватизм барҳам топмоқда.* «Муштум».

ДОГОВОР [р. договор — келишув, битим] эск. айн. **шартнома**. *Хатда нима депти?* — *Договорнинг бир нухасини сўрапти.* С. Аҳмад, Хукм.

ДОД [ф. داد — адолат, адл; фиғон, нола] I унд.с. Рухий ёки жисмоний азобга чидай олмай чиқарилган қаттиқ товуш; бақир, фарёд. *Дод! Войдод! Кимсаной, сен ўлгунча мен ўлсам бўлмайдимки, болам!* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. *Бу юракни сиқадиған жимликдан у “дод!” деб юборай деди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эрталаб жуда ёмон аҳволга*

тушди: уйнинг у бошидан бу бошига “дод” деб юмалайди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

Дастидан дод (демоқ) Кимсанинг ёки бирор нарсанинг салбий ҳаракатидан, бирор нохуш воқеадан норозилик сифатида нола, фарёд қилмоқ. *Жиззахда молларидан айрилиб, ўғрилар дастидан дод деб юрганлар анчагина.* «Муштум». *Дод бу рашкчи эрнинг дастидан.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Дод! Золим келиннинг дастидан дод!* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Хавф-хатардан ёки қўрқувдан ёрдамга чақариб чиқарилган қаттиқ овоз; бақирик. *Дод солмоқ.* ■ *Дод! Дод, одамлар, келинлар! Дод, бек ўзига ўт қўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Қиз ҳозир бошига қоп кийдирилишини билди-ю, бор овози билан дод солиб қичқира бошлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *-Дод! Войдод! Қароқчилар босди! – доvon орқасидан икки хотин фарёд кўтариб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ҳозир беҳисоб туёқлар остида қолиб янчилишини сезди-ю, дод солиб қичқирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 *кўчма* Ёмон ном, ёмонлик, ёвузлик. *Дод қолдирма, от қолдир.* Мақол. *Яхшидан от қолади, Ёмондан – дод.* Мақол.

4 *кўчма* Адолатсизлик ёки азоб-уқубатдан нолиб қилинган оғзаки ёки ёзма арз, шикоят, фиғон. [*Домла Ғофирга:*] *Қани, додингни айт, нима додинг бор?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Азиза додини кимга айтишини билмай, қон-қон йиғлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

Додига етмоқ, додига қулоқ солмоқ ёки **додини эшитмоқ, тингламоқ** Шикоятини, арзини тингламоқ; адолат қилмоқ. *Подшоҳга арзга борсангиз, додингизга етмасмикин, мулла тоға?* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Додини тинглайдиган мураббий тополмасди.* К. Яшин, Ҳамза. **Додингни худога айт!** Аҳволнинг, арзингни, шикоятингни ҳеч ким тингламайди, дод дейишнинг фойдаси йўқ. *-Аканг айлансин, Сидиқжон, энди додингни худога айт! На ўзингга қилдинг, на манга.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

Додини бермоқ 1) таъзирини, адабини бериб қўймоқ, қилмишига яраша чора кўрмоқ; жазоламоқ; қийнамоқ. *Унақа муттаҳамнинг додини бериб қўйиш керак.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Сиз йигитларнинг додини берадиган қизсиз.. сизга ўнлаб йигит мафтун бўлиши мумкин.* П. Қодиров, Қалбдаги қуёш; 2) ўлдирмоқ, қирмоқ. *Буни*

минсанг, ака, йўлли бўласан, Қалмоқларнинг жуда додин берасан. «Алпомиш». *Кўп девларнинг додин берган Гўрўғли, Авазхонга раҳбар бўлган Гўрўғли.* «Маликаи айёр.

ДОДА *шв.* Дада, ота. *Додам пул берди, санолмадим..* (Топишмоқ – Юлдузлар).

ДОД-БЕДОД [ф. داد-بيداد – шовқин, жанжал; фарёд] Ёрдамга чақариб қилинган нола, арз-дод; шовқин-сурон. *Сафарқул.. дарёдан ўтиб, Ширинилар қишлоғига яқинлашганда.. қишлоқдан чиқаётган “дод-бедод!” ва “войдод!” садолари уни жуда ҳайратга солди.* С. Айний, Куллар. *Кампирнинг дод-бедоди эшитилди.* С. Айний, Куллар.

ДОД-ВОЙ Дод солиш, додлаш; бақирик, фарёд. *Қоронғи уйда ур-йиқит, тўполон, муштлаш, отишма, дод-вой бошланди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Пастда эшитилган дод-войлар ва инграшларга қарасанда, бу тошлар мўлжалга тегмоқда эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДОДЛАМОҚ Рухий ёки жисмоний азобга чидай олмай, қаттиқ овоз чиқармоқ, бақирмоқ. *Хотин кишининг додлагани, эркак кишининг сўкингани эшитилди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Менинг биқинимда осколка борлигини биларди, додлаб юборади, деб ўйлади шекилли.* А. Мухтор, Асарлар.

2 Қаттиқ овоз чиқариб йиғламоқ, фарёд, нола қилмоқ. *Кампир додлаганича бориб, ўғлининг ўлиги устига узини ташлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Санобар хола соч юлиб додлади, йиғлади, сиқтади.* С. Зуннунова, Олов.

3 Ёрдамга чақариб дод солмоқ. *Додлаб қочар экан, йиқилди.* «Ёшлик». *Додлаб, ёрдамга чақаришига шахзоданинг иззат нафси йўл қўймасди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ДОДРАС [ф. دادرَس – қози; ҳимоячи, халоскор] Жабрланганларни ҳимоя қилувчи, уларнинг арзини тингловчи. *Арзинг бўлса, додрас ҳузурдасан, гапир!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ДОД-ФАРЁД [ф. داد-فرياد – шовқин, бақирик, фарёд] Дод ва фарёд, дод-вой. *Дод-фарёд қилмоқ.* ■ *Аёллар дод-фарёд кўтариб, муштлашганларни ажратишига чақира бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Инграган овозлар, дод-фарёдлар эшитила бошлади.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Бир зумда қийчув, тўполон, дод-фарёд кўтарилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ДОД-ФИҒОН *айн. дод-фарёд. Дод-фиғон кўтармоқ. Дод-фиғон қилмоқ.*

ДОДХОҲ [ф. دادخواه — даъвогар; одиллик истовчи] **1** *эск. кт.* Адолат талаб этувчи, адолат истовчи, даъвогар. *Нима деб амр этсам, шун қилинлар, Хуройим устидан додхоҳ бўлинглар.* «Рустамхон».

2 *тар.* Бухоро хонлигида адолат, ҳақ-ҳуқуқ истовчилардан амир номига ариза қабул қилувчи ва унинг жавобини арзчиларга етказувчи лавозимли киши. *Райимбек додхоҳ эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Гулчеҳра давлатхонага кириб, мирохўр, тўқсабо, додхоҳларни чақирди.* «Эрали ва Шерали».

3 *тар.* Кўқон хонлигида қозихона ишлари устидан назорат олиб борувчи амалдор.

4 *тар.* Ўтмишда Фарғона водийси ва Тошкентда мингбоши ва бошқа баъзи амалдорларни улуғлаш учун ишлатилган сўз. *Додхоҳим, додхоҳлик сенга хос. Порасиз ўтмас сенга юз илтимос. Муқимий. -Ҳа, шошманг, дарвоқе, мингбоши додхоҳ ёрдам бермасмикинлар? Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ДОЗА [юн. dosis — бўлак, улуш] *тиб.* Беморга бир бор ёки бир кеча-кундузда қабул қилиш учун белгиланган дори-дармон миқдори. *Болалар дорисининг дозаси. Катталар дорисининг дозаси.* ■ [Сиддиқа] *Дориларнинг хиллари, дозаларини, яъни қайси дориди қандай аралашмалар борлигини ва бу аралашмалар миқдори қанча эканлигини ҳам айта олади.* Н. Ҳакимова, Врач бўлмаса ҳам.

2 Умуман муайян ўлчовга эга миқдорлар. *Намакоб тайёрлаш учун туз билан сув турли дозаларда олиниши мумкин. Ўсимликка радиоактив нур берилса, берилган нурнинг дозасига қараб, ё яхши ўсади, ёки секин ўсади.* «Фан ва турмуш».

ДОЗАЛАМОҚ Дозаларга бўлмоқ; дозасини белгиламоқ. *Беморларга бериладиган дориларни дозалаб чиқдим.*

ДОЗАТОР 1 *тех.* Суюқ ва сочиловчан моддалар миқдорини, қорилмага кирадиган таркибий қисмлар улушини автоматик равишда ўзи ўлчайдиган (дозалайдиган) мослама, асбоб. *Ҳозирги вақтда бетон қилиб қориладиган шағал, майдаланган тош, қум, цемент махсус тарозилар — дозаторларда тортилади.* Газетадан.

2 Ўшандай асбоб билан иш қилувчи мутахассис, ишчи.

ДОЗАТОРЧИ *айн. дозатор 2. Корхона дозаторчилари ва лаборатория ходимлари уларнинг [омухта емларнинг] сифатини доим назорат қилиб борадилар.* Газетадан.

ДОЗИМЕТР [доза + юн. metreo — ўлчайман] Ионловчи нурланиш дозаларини ўлчовчи асбоб. *..бу иш алақимнинг дозиметрга боқиб кўриш хаёлига келмагунча давом этди.* Газетадан.

ДОЗИМЕТРИЯ *физ.* Амалий ядро физикасининг ионловчи, радиоактив нурлар дозасининг жонли ва жонсиз организмга таъсирини ифодаловчи физик миқдорларни ўрганувчи, нурланиш дозасини аниқловчи соҳаси.

ДОИМ [а. دائم — чўзилувчи, узун; ҳаммиша] *рвш.* Вақт жиҳатдан узлуксиз давом этувчи; ҳамма вақт, ҳаммиша. *Қизи бор уй доим саришта. Мақол. Бўрининг кўзи доим овда. «Қанотли сўзлар».* ■ *У менга доим сени эслатиб туради.* Т. Ашуров, Оқ от.

ДОИМИЙ 1 Ҳамма вақт мавжуд бўлиб, узлуксиз давом этиб турадиган, муттасил. *Доимий ғамхўрлик.* ■ *Ёрмат бу ерда доимий яшамас эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Китоб — Жомийнинг яхши дўсти, ажралмас ҳамроҳи, мутолаа ва ижодиёт эса унинг доимий машғулоти эди.* Газетадан.

2 Ҳазор, узлуксиз, ҳазор боғланган. *Сой билан шабада товуши қўшилиб, доимий бир куй ҳосил қилади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Оғриқ эса доимий ва борган сари кучайиб борадиган бўлади.* Ҳ. Ҳақимов, Ўткир аппендицит.

3 Абадий, мангу. *Доимий дўст.* ■ *Касалхона, меҳрибон ҳамшира Элмуроднинг эсида доимий сақланиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДОИМО *айн. доим.* «Тупроқ олсанг, олтин бўлсин», деб доимо онам дуо қиларди. «Гулдаста». *Лочинлар вояга етганда, доимо жуфт бўлиб юради.* «Фан ва турмуш».

ДОИР [а. دائر — айланувчи, айланма] *кўм. (ж.к. билан) Алоқаси, даҳли бўлган, алоқадор, тегишли; мансуб. У [Сидиқжон] ишига доир гапларга аралашиб, бировнинг фикрини қувватлар ёки рад қилар, ўз фикрини айтар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бу кимёга доир гап.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хотира дафтариди ёзувчилик меҳнатига доир кўп фикрларни учратиш мумкин.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

ДОИРА I [a. دائره – айлана, доира; соҳа, тармоқ] **I** геом. Текисликнинг айлана билан ўралган юзаси; тўғарак. *Ярим доира. Доиранинг юзи.* ■ *Кучли шамол доира километрли улкан доира бўйлаб елади.* «Фан ва турмуш». *Скамейкалар доира шаклида қўйиб чиқилди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Кенг далада доира ясаб ўтирган одамлар орасидаги деярли ҳамма йигитларнинг кўзи Бадиага.. қаратилган эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Мактабнинг очиқ дарвозасидан кўкиш такси кириб келди-ю, ярим доира қилиб айланиб тўхтади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Доира чизмоқ 1) тўғарак чизиқ чизмоқ. *Тошкент харитасининг бир қанча ерига йўғон қизил қалам билан доиралар чизилган эди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар; 2) кўчма доира шаклида айланмоқ, давра олиб юрмоқ ёки учмоқ. *Жуда баландда, худди кўк гумбазининг остида, қандайдир каттакон бир қуш қанотларини борича ёзиб, аста доира чизмоқда.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қилич яланғочлаганлар орқасида доира ясаб отликлар ҳам турарди.* Мирмуҳсин, Темур Малик.

2 кўчма Белгили бир чегара, аниқ бир ҳудуд ичидаги жой. *Шаҳар доирасида.* ■ *Адабиётда умр бўйи тутаб юрган ёзувчи ҳеч қачон ўз маҳалласи доирасидан ташқарига чиқмайди, лекин ўзини классик ҳисоблайди.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

3 кўчма Бирор иш-ҳаракат, қонун-қоида ва ш. к. давом этиши, жорий бўлиши, тарқалиши эҳтимол бўлган белгили ҳудуд, жой. *Фронт доирасидаги шаҳарлардан кўчириб келтирилаётган одамларни жойлаштиришга тайёргарлик кўриш лозим эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *..бола тарбияси, унинг ахлоқ-одобини фақат оила доирасига боғлаб қўйсақ, рўй берган ҳозирги янги шароитга тўғри келмайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 кўчма Чегара, чек, рамка. *Инсоф доираси. Фикр доираси. Таъсир доираси.* ■ *Камина адаб доирасидан заррача чиқмаган бўлса керак.* Ойбек, Навоий. *Фарғонадаги кенгаш Умиднинг дунёқараш доирасини анча кенгайтирди.* Мирмуҳсин, Умид.

5 кўчма Белгили бир соҳа, касб ёки табақа ва ш. к. аҳли; кишилар йиғиндиси, уюшмаси. *Юқори доиралар. Хабардор доиралар. Журналистлар доираси.* ■ *Гуландом бундай турмушдан нафрат қилар, бу ифлос доирадан, фаҳш уясидан қутулишни истар..*

эди. Ойбек, Танланган асарлар. *..мавлоно Бехзод чизган Алишер Навоий ва Ҳусайн Бойқаро тасвирлари расмий доираларда шухрат топган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДОИРА II Айлана шаклидаги, гардишсимон урма мусиқа асбоби; чилдирма, даф. *Доира чалмоқ.* ■ *Болохонанинг тоқчасида доира, танбур, дутор ва рубоб каби мусиқий асбоблар бор эди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Чилдирмачи настка сакраб тушиб, доирасини қиздириб келди.* С. Сиёев, Ёруглик.

ДОИРАВИЙ I Доира шаклидаги, айланма. *Доиравий йўл.* ■ *Сўнгроқ тепанинг ўртасидан катта доиравий.. бир супа қилиб, устига бир шийпон солди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Асоси доира шаклида бўлган. *Доиравий конус (мат.).* ■ *Агар тўғри бурчакли уч-бурчакни катетларидан бири атрофида айлантирилса, унда тўғри доиравий конус деб аталувчи геометрик жисм ҳосил бўлади.* «Геометрия» дарслиги.

ДОИРАСИМОН Айланага ўхшаш, тўғараксимон. *Маъруф Назаров вертолётнинг доирасимон кичик ойналарига қараб, осмон гумбазига боқарди-да, хаёл сурарди.* Ҳ. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ДОИРАЧИ Чилдирма чалувчи, чилдирмачи. *Доирачи раққосанинг етакчиси бўлибгина қолмай, балки бутун ансамблини бошқариб, усуллар йўлини кўрсатиб берувчилардандир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Халқ сайили ва байрамларида доирачиларнинг мусобақалари тез-тез уюштирилиб турар, доирачилар эса ўз ўйинчилари билан унга қатнашар эдилар.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ДОЙИ шв. Тоға. *Рўмолимнинг учи шойи, Ўртасида бордур ойи. Олиб беринг, жоним дойи. “Кўшиқлар”.* Хон, Авазни дорга буюрган экан, дойим орага тушиб, элик таёқ сўрабди. С. Сиёев, Аваз.

ДОЙРА с.т. айн. **доира.** *Тўйдан қайтиб келганда, Дойра чалиб келамиз.* «Бойчечак».

ДОЙРАДАСТ айн. **доирачи.** *Кейин сурнайчи Мировни.. дойрадаст Зойирбой Гулбоевни ёзинг.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Дойрадастлар, қўлга олинг дойрани, Раққосалар чир айлансин даврани.* Р. Бекниёз, Тўтиё.

ДОЙРАЧИ айн. **доирачи.** *Ушанда у киши.. ёш йигит — дойрачи эди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

ДОК [ғолл. dok, инг. dock — кема устанонаси] Кемаларнинг сувга ботиб турадиган қисмини куриш, сувдан чиқариб кўздан кечириш ва таъмирлаш ишларини амалга оширувчи корхона. *Касаба союзларига доктлардаги юк ташувчилар, қора ишчилар ва бошқалар бирлашдилар.* Газетадан.

ДОКА Пахта ипидан сийрак қилиб тўқилган юпқа газлама. *Эр-хотиннинг уруши — Дока рўмолнинг қуриши.* Мақол. ■ *Роҳат-биби эрини эсига олар экан, кўз ёшларини дока рўмолининг учи билан артиб қўйди.* Х. Фулом, Машғал. *Дока кўйлак киймайман, Ич кўйлаги бўлмаса, Сени ёрим демайман, Зар кокилинг бўлмаса.* «Оқ олма, қизил олма».

ДОКАПРАНГ, докафаранг Францияда, умуман, Европада тўқилган юпқа, ҳарир мато, ипакли дока. *Отамнинг юзига сув сачради, шекилли, белбоғига қистириқлик докафаранг рўмолчасини олиб артди.* Ойдин, Гулсанам. *Докапаранг кўйлагинг кийсанг бўлар, ёр-ёр. Шу қишлоқда бировни севсанг бўлар, ёр-ёр.* «Кўшиқлар».

ДОКАФУРУШ Дока билан савдо қилувчи, дока сотувчи. *Докафуруш Исмоил Ёдгоровнинг савлатидан от ҳурқади.* «Муштум».

ДОКЕР [ингл. dockerg — док ишчиси] Портларда юк ташувчи, доктларда, кемасозлик корхоналарида ишловчи ишчи. *У докер ухлаган қирғоққа боқар, Куёшдай муқаррар, чин ва муштарак.* А. Мухтор, Асарлар.

ДОКЛАД [қад. р. докладати < кладати — қўйиш, тахлаш] эск. 1 қ. **маъруза.** *Ҳисобот доклади.* ■ *Докладдан кейин қизғин музокара бошланиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Шундай маърузанинг ёзма матни. *Доклад ёзмоқ.* ■ *Ҳайронаман, ҳайронаман, ҳайронаман.* Докладимни ёзолмайман, ҳайронаман. «Муштум».

3 Юқори раҳбарий органларга ёки бошлиққа оғзаки ёки ёзма равишда тақдим этилган расмий маълумот, ахборот. *Сержант Лобов бўлинмасини бошлаб бориб, жангчиларнинг машққа тайёр эканини доклад қилди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ДОКЛАДНОМА Бирор орган, воқеа-ҳодиса тўғрисида раҳбар органларга ёки бошлиққа ёзма равишда топшириладиган расмий маълумот, ахборот (қ. **билдириш-нома**). *Докладнома ёзмоқ. Докладнома топширмақ.* ■ *Унинг қўлидаги даста-даста*

ҳисоботлару докладномаларни ўқисангиз, гўё шаҳарда ҳеч қандай чанг, ғубор йўқ. Газетадан.

ДОКЛАДЧИ айн. **маърузачи.** У [Ойимхон] *мажлисни очгач, докладчига сўз берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Докладчи Исмоилжон Норматов охирги сўзида бунимамнуния билан қайд этди.* А. Қаҳҳор, Синчалак.

ДОКТОР [лот. doctor — ўқитувчи, муаллим, устоз] 1 с.т. Касалларни даволовчи олий маълумотли тиббиёт ходими; шифокор, врач. *Доктор ёзаётган анкетасидан бош кўтариб, жимлайди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол. *Ойим ҳам тез-тез докторга қатнайдиган бўлиб қолди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Докторлик диссертациясини ҳимоя қилган фан номзодлари ёки профессорларга бериладиган олий илмий даража ва шу даражани олган олим. *Филология фанлари доктори.* ■ *Илмий кенгаш кашфиётимни кўриб чиқиб, яхши баҳолабди ва менга медицина фанлари доктори даражасини беришга қарор қилибди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи.

ДОКТОРАНТ [нем. Doktorant — докторлик илмий даражасини олишга тайёрланаётган < лот. doctorantis — таълим олаётган] Докторлик диссертациясини ёзиш учун бирор илмий муассасага бириктириб қўйилган фан номзоди.

ДОКТОРАНТУРА Илмий-тадқиқот институтлари ва олий ўқув юртлари ҳузурдаги олий малакали илмий ходимлар — фан докторлари тайёрлаш шакли. *Докторантура фан номзоди илмий даражаси негизда 3 йил давом этади, диссертация ҳимоя қилиш билан яқунланади.* Газетадан. *Институт ҳузурда аспирантура ташкил этилди, ҳозирги вақтда эса докторантура ҳам очилди.* Газетадан.

ДОКТОРЛИК 1 Доктор илмий унвонини олиш учун ёзилган иш ёки ана шундай илмий даража. *Докторлик диссертацияси.* ■ *Орадан йиллар ўтиб, Абдуқаҳҳор ака докторлик илмий даражасини олди.* Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси. *Яхши одам, ҳозир докторлик диссертациясини ёзпти.* С. Зуннунова, Олов.

2 Шифокор, врач касби; врачлик фаолияти. *Қорабўтанинг қизи докторликка ўқийди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Докторлик ҳам мушкул касб. Мен яқиндагина мустақил иш бошлаган одамман.* «Ҳарорат».

ДОКТОРХОНА с.т. эск. Касалларга хизмат қилувчи муассаса; амбулатория, касалхона. *Ойингиз бир оз бетоб бўлиб қолди. Докторхонага олиб кетишди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. *Қишлоғимиз катта бўлмагани учун докторхона йўқ. Аммо аптека бор.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ДОКТРИНА [лот. doctrīna — таълимот; ўқимишлилик] кт. Илмий ёки фалсафий таълимот, назария; асосий назарий ёки сиёсий нуқтаи назар. *Ҳарбий доктрина.* ■ *Ядро қурулини ишлатишдан, биринчи ядро зарбаси доктриналаридан воз кечиш тинчлик ишига хизмат қилади.* Газетадан. *Ўзбекистонда ҳарбий доктрина ишлаб чиқилган.* Газетадан.

ДОКТРИНЁР [фр. doctrinaire — муайян доктрина тарафдори] кт. Бирор доктринага, догмага, илмий ёки фалсафий таълимотга қаттиқ ёпишиб олган ва унга кўр-кўрона эргашиувчи шахс; ақидапараст.

ДОЛ I фольк. I Тик, тикка, адил. *Дол қомат.* ■ *Дол бўйингдан мендай момон ўргилсин, Эр йигит суйгани ноизи гул бўлсин.* «Нигор ва Замон». *Ой томоша қилар осмондан Ҳовлиларни ҳар тун дол туриб.* У. Кўчқор, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

2 рвш. Худди, нақ, қоқ; аниқ. *Нишоннинг дол ўртасига урмоқ. Овни отсанг, билиб от, Дол нишонга илиб от.* Мақол. ■ *Олмақўзнинг [отнинг] дол белига минайин, Чиқиб, саҳроларда сайр қилайин.* «Орзигул».

3 рвш. Бир оз қийшайтириб, яримта қилиб. *Дўппини дол қўймоқ. Дуррани (рўмолни) дол ўрамоқ.* ■ *Дўппини дол кўндириб олган новча ҳофиз тўйхонани бошига кўтариб хониш қиляпти.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Эгида гулдор пушти халат, дуррани дол қўйган, оёғида қизил бахмал шиптак.* С. Сиёев, Отлик аёл. *Кичкина дакана рўмолини дол қўйибди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Бутун, борича, баланд (товуш ҳақида). *-Ҳа, адаш, топилдими болаларингиз? — деди қўшниси Озодага, азбаройи эшитсин дебми ё бошқа ниятдами, овозини дол қўйиб.* «Ёшлик».

5 Ёнғоқ, данак ўйинларида соққанинг ган(кон — маълум шаклда тизилган ёнғоқ)га энг яқин турган ҳолати ҳақида (бундай соққа эгаси биринчи бўлиб отиш ҳуқуқига эга бўлади). *-Сен долми, мен долми? — Мен дол!*

6 шв. Кифт, елка.

ДОЛ II [а. د — “д” ҳарфи номи] Араб алифбосида “д” ҳарфининг номи (унинг

шакли — د — мумтоз адабиётда эгилган қалқоматга ишора сифатида қўлланади). *Алифдек қоматинг долдек эгилмиш.* ■ *Оғир меҳнат белини дол қилган.* К. Яшин, Ҳамза. *Не-не тик қадрларни дол этди қоғоз.* А. Исроилов, Биз — дунё одамлари.

Дол бўлмоқ Эгилмоқ, букилмоқ. *Қаддимиз дол бўлиб, ёнди юраклар.* К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё. *Гоҳ бурон ўқирар, гоҳ бўралар қор. Чинорлар дош бермай, бели дол бўлар.* Миртемир, Асарлар.

ДОЛЗАРБ I от взф. Бирор иш ёки жараён энг қизғин ёки қисталган бўлган пайт. *Саодатга шундони долзарбда яхшилик қилмай, қачон яхшилик қиласан?* И. Раҳим, Ихлос. *Суяк-суягигача пахтакор одам бунақанги долзарбда даладан жилмайди.* Р. Файзий, Асад либоси.

Долзарб кунлар (ёки палла, пайт, дам) Ишлар қизиган ёки тиқилинч келиб қолган кунлар. *Иш қисталанг келиб, долзарб кунлар ҳам бошланди.* А. Шермуҳаммедов, Тошкентлик паҳлавон. *Ҳозир қоравдор учун энг долзарб кунлар ҳисобланган қишлоқ давом этмоқда.* Газетадан. *Пахта йиғим-терими долзарб паллага кирди.* Газетадан.

2 сф.т. Бажарилиши, қилиниши кечиктириб бўлмайдиган, биринчи галда ҳал этилиши лозим бўлган; ўта муҳим. *Долзарб муаммо. Долзарб масала. Долзарб вазифа.* ■ *Абдулла Қаҳҳор адабиётимизнинг долзарб масалаларига беҳад талабчанлик билан ёндашар эдилар.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас. *Долзарб мавзудаги маърузалар ўқиб эшиттирилди.* Газетадан. *Саноат роботларини ривожлантириш масаласи бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бўлиб қолмоқда.* «Фан ва турмуш».

ДОЛИ-ГУЛИ: доли-гулига келмоқ (ёки етмоқ) 1) авжга чиқмоқ, қизимоқ. *Гармончи ҳам шавқини беҳтиёр ўртага тушиб, ўйин айна доли-гулига келганда, майдон гумбурлаб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Экиш авжи доли-гулига етган вақтда-я!* С. Аҳмад, Сайланма; 2) етилмоқ, тобига, қиёмига етмоқ. *Агар биз ернинг доли-гулига келишини кутиб ўтирсак, вақтдан ютқазадиганга ўхшаймиз.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

ДОЛЛАР [ингл. dollar < нем. Taler — олтин ёки кумуш танга] I Америка Қўшма Штатларининг асосий пул бириги (1786 йилдан). *Бир доллар 100 центдан иборат.* ■ *Ҳар йили*

жаҳон бозорида 200 миллиард доллар баҳода турли дорилар сотилади. «Фан ва турмуш». Шундай жамғармага эга бўлишимиз керакки, хоҳлаган пайтда — марказими, долларгами.. истаган нарсаларимизни сотиб олиш учун қурбимиз етсин. Газетадан.

2 Австралия, Барбадос, Канада, Малайзия, Сингапур, Фижи, Ямайка каби 30 га яқин катта-кичик давлатларнинг пул бирлиги (бошқа валюталарга нисбатан қиймати бир хил эмас).

ДОЛЛАШМОҚ 1 Ким доллигини аниқлаш учун кимнинг соққаси ганга яқинлигини ўлчашмоқ. қ. дол 5. Ким дол? - Мен дол. - Йўқ, мен дол. - Бўлмаса, доллашамиз.

2 кўчма Куч синашмоқ, беллашмоқ.

ДОЛОМИТ [фр. француз минерологи Г. Доломье номидан] геол. Мураккаб таркибли кулранг, сариқ, яшил рангли минерал. Оҳангарон ва Олмалиқ атрофида доломитнинг катта захиралари бор. Газетадан. Ҳайвон қолдиқлари йиғиндисидан пайдо бўлган оҳактош ва доломит жуда кўп тарқалган органик тоғ жинсларидан ҳисобланади. М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.

ДОЛОН [ф. دالان — усти ёпиқ йўлак; даҳлиз] шв. Дарвозадан то ҳовлигача қурилган, икки томони девор, усти ёпиқ кенг йўлак. Дўстинг келса долонда кут, Душман келса — айвонда. Мақол. ■ Баширжон долон эшигидан бир оз иккиланиб турди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДОЛЧИН [ф. دارچين — долчин, корица] **1** Лаврдошлар оиласига мансуб, барги қалин, доим яшил тропик дарахт.

2 Шу дарахтнинг қурилган ва зиравор ҳамда доривор сифатида ишлатиладиган пўстлоғи. Қанисан, болам? Манави чойни ич. Долчин солиб дамлаганман. С. Аҳмад, Жимжитлик.

ДОЛҒА 1 поэт. Кучли, қудратли тўлқин, пўртана. Умрдир гоҳида долғали уммон. А. Исроилов, Югурик нур. Инсон ахир турди, Инсон эмас, виждон турди. Тинмайсанми, долға, долға.. Т. Тўла, Асарлар.

2 кўчма Турмуш қийинчиликлари, тўсиқлар, говлар; галаён. Инсонни жамият орасида долғалар, курашлар, суронлар кутди. «Шарқ юлдузи». Қалб шундай уммонки, унинг бағрида Даҳшатли долғалар силсиласи бор. Э. Воҳидов, Садоқатнома. Мана тахтда Ҳусайн Бойқаро ўтирур жим, фикрида долға. Ойбек, Гули ва Навоий.

ДОЛҒАЛАНМОҚ поэт. айн. тўлқинланмоқ. Бизга берилган бахтни элаб олиш, бошқариш керак, оғайни, бу бизнинг зиммасизда. Кўксим долғаланиб кетади ўйласам. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ДОЛҒАЛИ поэт. Каттиқ тўлқинланган, кўпириб тошган; пўртанали. Эртанги хаёллар — долғали денгиз. Фафлат кечасининг сукутига зид. Р. Бобожон. Парк долғали денгиз каби кўпирарди. Ойбек, Улуғ йўл.

ДОМ 1 [ф. دام — тўр, тузоқ, қопқон] кт. **1** Ҳайвон ва паррандаларни тирик тутиш учун мўлжалланган ов қуроли; тузоқ, сиртмоқ; қопқон. Бандга тушган бу кўнгилдир, менда, айтинг, не гуноҳ, Дил қушига дом қўйган ул икки жодуда айб. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Зумрад маккорнинг домига тушган эди, чор-ночор бўйин эди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Қафасдан бўшади эрк истаган қуш, оҳу халос бўлди ишртқич домидан. Уйғун, Тонг кўшиғи.

2 кўчма Асирлик, тутқунлик. Мен у саҳро гўзалининг бўйнидаги зулм домини узиб олиб ташламоққа қодир эдим. Ойбек, Навоий. Йўқ, эси-ҳуши сизда, муҳаббатингизнинг домига тушди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Бировни илинтириш ёки ўзининг йўлига юргизиш учун қилинган ҳийла, найранг; шу мақсадда қўйилган тузоқ, қопқон. Аҳмоқ бўлмасам, шуларнинг ҳийласига лаққа тушармидим, Акрамнинг домига илинармидим. О. Ёқубов, Айтсам тилим қуяди, айтмасам — дилим. Эркин-эркин ўйнаб юрган бошқа оҳулар бу зolim сайёдонинг домига тушмасин, дейди. К. Яшин, Ҳамза.

ДОМ II: домни ҳам йўқ, дарағи ҳам йўқ Дом-дарағи йўқ. Ушандан бери домни ҳам йўқ, дарағи ҳам йўқ. У. Исмоилий, Рустам.

ДОМ III [тўғриси дам I] Дам, ич, оғуш, кучоқ, Бойлик ботқоққа ўхшаган нарса. Домига бир тортса, бир умрга фарқ бўлиб кетишинг турган гап! Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Бу уруш каттаю кичикни бирдек ташвиш домига тортди. Б. Маҳмудов, Деҳқонбой ҳикояси. Сени ҳам домига тортмоқ бўлади Севги деб аталган бу эски шева. Ф. Ғулом.

ДОМ IV [р. < лот. domos — уй, бошпана] с.т. Уй, кўп қаватли уй, бино. Бинобарин, ҳар бир домдан оқилона фойдаланиш зарур эди. С. Кароматов, Олтин кум. Яхшиям домда турамиз.. дом деганлари жоннинг роҳати экан. Газетадан.

ДОМАН [ф. *دامن* – этак, чет, ҳошия] *шв. айн. домана* II. У [Аваз] гоҳо “Шеърят домани бекор тутибман-да”, дея пушаймон ейди. «Ёшлик».

ДОМАНА I *шв.* Ҳеч нарса, балога ҳам. *Ўзича ҳамма нарсага ақлим етади деб ўйлайди-ю, доманага ҳам фаҳми етмайди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ДОМАНА II Ҳар бир нарсанинг этаги, таги; чети, ҳошияси. *Тоғнинг доманаси.*

ДОМАНГИР [ф. *دامن گير* – этакдан тугвчи] Бировдан хафалик жойи, гинаси бўлган, ўпка-гина қилувчи; даъвогар. *Домангир бўлмоқ.* ■ *Аъзам ҳамон ўғай онаси билан дадасидан домангир.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Сойбўйи аҳли сиздан эмас, мendan домангир.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ДОМАТ *шв. айн. домод.* Аваздай фарзандим келди, Қизимга доматим келди. «Гулшанбоғ».

ДОМ-ДАРАК, дому дарак Хабар, дарак; ном-нишон. *Икки ойдан буён у қозизодадан дом-дарак йўқ.* Ойбек, Навоий. *Эрталаб келиб кўрса, милтиқ отилиб кетган-у, лекин ўлжадан дом-дарак йўқ.* С. Содиқов, Ўз-ўзини отган айиқ.

ДОМ-ДАРАКСИЗ Дом-дараги, ном-нишони йўқ; хат-хабарсиз. *Катта акаси дом-дараксиз.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Эри шу кўйи дом-дараксиз кетаверди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ДОМИНАНТА [лот. *dominans, dominantis* – устунлик қилувчи, ҳукмрон] I Устун турувчи асосий ғоя, белги, хусусият, таркибий қисм. *Деярли ҳамма ҳолларда ҳам қора ранг қизил ранг устидан доминант бўлиши мумкин.* Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

2 *тлш.* Синонимлар қаторидаги бош, асосий сўз. *Ҳар бир синонимик қаторнинг чегараси, ундаги сўзлар асосий сўз (доминанта)га қиёслаш орқали белгиланади.* «ЎТА».

ДОМИНАНТЛИК Устун келишлик, устун туришлик.

ДОМИНИКАНЛАР *этно.* Доминикана Республикаси (Гаити ороллари)да яшовчи халқ.

ДОМИНИОН [ингл. *dominion* < лот. *dominium* – бирор нарсага эгалик, ҳукмдорлик] *эск.* Британия империяси таркибига кирган, номигагина ўзини-ўзи идора қилган, лекин ички ва ташқи сиёсатда унга

қарам бўлган давлат. *Ўз-ўзини идора қиладиган мустамлакалар “доминионлар” деб аталади.* «Янги тарих» дарслиги.

ДОМИНО [фр., *итал.* *domino* < лот. *dominus* – жаноб] Ҳар бири икки сатҳ (юза)га ажратилган ва ҳар бир сатҳида 0 дан 6 тагача нуқтаси (очко) бўлган йигирма саккизта ясси тўртбурчак пластинкачалар билан ўйналадиган ўйин ва шундай пластинкачаларнинг ўзи. *Домино ўйнамоқ.* ■ *Саҳна орқасида қилиб ўтлақон таққан кишилар домино ўйнаб ўтиришибди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Йигиштирилган бир хонада тўрт киши домино ўйнаб ўтирибди.* П. Қодиров, Уч илди.

ДОМКРАТ [голл. *dommekracht*] *тех.* Машина, вагон каби оғир нарсаларни созлаш-қуриш ва таъмирлашда ўз устига қўйиладиган оғирликларни (500 тоннагача) вақтинчалик маълум баландликка кўтариб берадиган механизм. [Шофёр] *Уст кийимини ечиб, машинага домкрат қўйиб, гилдиракни кўтарди.* С. Аҳмад, Тоғ афсонаси. *Илҳомжон тезда домкрат ва калитларни олди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДОМЛА *с.т.* I Домулла. *Хатиб домла жўнатилгандан буён катта масжид намозсиз қолаётганга ўхшарди.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоий.

2 Ҳар қандай илми кишига ҳурмат билан муурожаат этиш шакли. *Шайхзода домла, гарчи мени ўқитмаган бўлса ҳам, мен ўқиган институтда дарс берар эди.* Шукрулло, Сайланма. *Домласи, шу қизимга яхши баҳо қўйворинг.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

ДОМНА [қад. *р.* дымати – пуфлаш] Темир рудаларидан чўян олиш учун қурилган махсус печь, иншоот. *Моторлар гувулар жаҳон йўлларида, Домналар тинимсиз меҳнаткаш.* А. Мухтор, Асарлар.

ДОМНАЧИ I Домна печини қурувчи.

2 Домна печида руда эритувчи мутахассис, ишчи. *Бекобод домначилари ўз вадаларининг устидан чиқишди.* Газетадан.

ДОМОВОЙ [*р.* *домовая* (книга) – уй дафтари] *с.т.* Муайян ҳовлида, хонадонда доимий яшовчилар қайд этилувчи махсус дафтар; уй дафтари. *У фамилиясидан “Хўжа”ни олиб ташлаган, домовойга “Тошхўжаев” эмас, “Тошев” деб ёзилган.* А. Қаҳҳор, Қизлар. *Асли бу кампир яхшиликни бил-*

майдиган нарса. Домовоидан ҳам бир амаллаб утказардим. С. Аҳмад, Сайланма.

ДОМОД [ф. داماد – куёв, қаллиқ] шв. айн. куёв. Доктор хотин кулди: -Иби, мен сени домод қилмоқчиман-ку! «Ёшлик». Дастлаб шаҳар аҳли уни «Уртоқ муҳаррирнинг домоди» деб айтарди. М.М.Дўст, Лолазор.

ДОМОНГИР қ. домангир. Эй, буларни қўйинг. Мендан домонгир бўлиб юришмасин. «Ёшлик». Кейин бир-биримиздан домонгир бўлиб юридиган иш бўлмасин. М. Мансуров, Ёмби.

ДОМУЛЛА [ф. + ҳинд. دادا – ота, катта + а. ملا – ўқитувчи; руҳоний олим] 1 Диний мактаб муаллими. Сайфулла мачитга бориб, домулласидан сабоқ олиб келди. П. Турсун, Ўқитувчи. Домулласан, илмингдан садаға, яхшилаб ўқитгин энди беҳроқ. «Эрали ва Шерали».

2 Мадрасани битирган мулла киши. Хон мулла Ниёз домуллага қаради.. Домулла Ниёз Анвар тарафидан дуога қўл очди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Домулла имом Масжидда имомлик қилувчи мулла. Домулла почча Имом домуллага ҳурмат билан мурожаат қилиш шакли. Чарчамайсиз, домулла почча, фақат қуруқ қошиқ оғиз йиртади, холос. Ҳамза.

2 энн. Дуохонлик, иссиқ-совуқ қилиш билан шуғулланувчи шахс. [Юсуфбек ҳожжи Ўзбек ойимнинг] Доимо иссиқ-совуқчи домулла, хўжаларникида бош оғритиб юришини ҳам билар эди. А. Қодирий, Утган кунлар.

3 с.т. Ўрта ва олий мактаб ўқитувчиси; илмий раҳбар, устоз. Қудрат уни Ольга Петровна билан таништириб: -Мана сизга домулла, шу кишида ўқийсиз, – деди. М. Исмоилий, Фаргона т.о. Иброҳимов домулласи Иван Петровичнинг уруғчилик совхозига келганини эшитиши биланоқ, бутун материалларини олиб жўнади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДОН I [ф. دان – уруғ, тухум; дона] 1 Бошоқли ва дуккакли ўсимликлар маҳсулининг бир донаси. Бугдой дони. Маккажўхори дони. Деҳқон ишлаб дон сочар, Эл-юртига нон сочар. Мақол. Арпанинг дони бўлгунча, Бугдойнинг сомони бўл. Мақол. ■ -Бир қумурсқа бир дона донни тортса, иккинчи қумурсқа орқадан итариб, унга ёрдам беради-да, – деди бир деҳқон. С. Айний, Қуллар.

2 Шундай маҳсул мажмуи, йиғиндиси; ғалла. Бирида улов бўлса, экиш учун дони йўқ, дони борида улов, ер йўқ. Н. Сафаров, Оловли излар. Энди меҳнат кунига ҳам оз-моз дон тегса керак. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Бошида отаси, уйида қонда дони бўлса, булар шу ерда ўтирармиди. Т. Ашуров, Оқ от.

3 Паррандаларга бериладиган шундай овқат, озуқа; (сочиладиган) дон-дун. Бир товуққа ҳам сув керак, ҳам дон. «Қанотли сўзлар». Болали она нонга тўймас, Болали ғоз – донга. Мақол. ■ Эй, дўстим, ҳозир-чи, тухум қилмайдиган товуққа ҳеч ким дон бермайди. Шукрулло, Сайланма. Онаси.. тўр ортидаги товуқларга дон сочарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

Дон олишмоқ Бирор кимса билан яқинлик қилмоқ, интим муносабатда бўлмоқ; ўйнаш бўлмоқ. Ойим тирикликларида ҳам дадам Зумрад кампир билан дон олишиб юрардилар. С. Аҳмад, Юлдузлар. -Бир-бири билан дон олишиб қолган бўлса.. сиз билан биз.. қуда бўлишдан бошқа иложимиз йўқ, – деди Салим бобо. С. Аҳмад, Чўл оқшомлари. На дон, на сомон Ҳеч нарсага ярамайдиган нарса ёки кимса ҳақида. Ўзи, баъзи рецензиялар бўлади, ўқисанг – на дон, на сомон. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ДОН II [исп., итал. don < лат. dominus – жаноб] Испанияда ва испан тилида сўзлашувчи бошқа мамлакатларда: эркак исми олдидан қўйиб, унга ҳурмат билан мурожаат қилишда қўлланадиган сўз; Италияда: руҳонийлар ва дворянларнинг фахрий унвони.

ДОНА [ф. دانه – дон, ғалла; -га, нафар] 1 Санок сонлардан кейин келиб, миқдор билдиради. Бир дона гугурт чўпи. Беш дона тухум. Бир дона кўсақ. ■ Рағно онасининг сўзи билан қутидан беш-олти дона нон олиб, дадасининг қўлига берди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Дон, уруғ. Анор донаси. Маккажўхори доналари. Қорамуғ донаси бўлгунча, бугдойнинг сомони бўл. Мақол. Боламнинг боласи, қандак ўрикнинг донаси. Мақол. ■ Анор доналаридек ширин сўзларинг. У. Исмоилов, Сайланма.

3 Сочилувчан нарсаларнинг ҳар бир юмалоқ бўлаги, зарраси. Қум доналари. Мунчоқдек тер доналари. Марварид доналари. ■ Сулув сочлари тўзғиган ҳолатда югуриб кириб, ёмғир доналари юмалаб турган юзини

отасининг майин елкасига босди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Нос сочилиб, унинг бир неча донаси сакраб-сакраб, стол таъига кириб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчиноҳ чироқлари.

4 Зарралар, бўлақлар, қисмлардан тузилган нарсанинг ҳар бир зарраси, қисми. *Ҳар қандай материя алоҳида доналар йиғиндисидан тузилади. “Қизикарли геометрия”. Мирзакаримбой.. тасбеҳ доналарини бармоқлари орасидан битта-битта ўтказиб, чордона қуриб ўтирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Шахмат, шашка ва ш. к. ўйинларда ҳар бир сипоҳ, пиёда ёки тўгаракча. *Баъзан рақибнинг икки донасига бирданига ҳужум қилинади. «Фан ва турмуш». Бири газета ўқиса, бири китоб варақлар, бири шашка ўйнаса, бири шахмат донасини сурар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

6 Чўтнинг тугмасимон қисми. *Чўт доналари шақир-шуқур бўлиб қолди. «Муштум».*

ДОНАБАЙ [дона + а. بيع — сотиш, савдо] Доналаб байлашиладиган ёки доналаб берилладиган (олди-сотди муомалаларида ёки иш ҳақи белгилашда). *Улгуржи олиб, донабай сотмоқ. Донабай ҳақ тўламоқ. Кунбай ишлашдан донабайга кўчиш натижасида иш ҳақи ошди.*

ДОНА-ДОНА 1 Зарралар, доналарга ажралиб турадиган, ҳар бир донаси алоҳида-алоҳида бўлиб турадиган. *Дона-дона тишлар. ■ Исириқ донаю дона, Тутунидан тўлсин хона. «Бойчечак». Ойниҳолнинг ёна-ёна Холлари бор дона-дона. «Юсуф ва Аҳмад».*

2 *рвш. өзф. Якка-якка, битта-битта; доналаб. Гул уздим дона-дона. “Фольклор”. У оппоқ рўмолчаси билан кўзларидан донадона оқиб тушаётган ёшини артиб, титроқ овоз билан жавоб берди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 *рвш. кўчма Аниқ, равшан, тушунарли. Жўраҳон адиб саволларига дона-дона қилиб жавоб қайтарди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Мутриб ёстиқ тағидан найча қилиб ўралган қоғоз олди, чиройли қироат билан дона-дона қилиб ўқишига тушди. С. Сиёев, Ёруғлик. Ён дафтардан йиртиб олинган каттак чизиқли бир варақ қоғозга йирик ҳарфлар билан, дона-дона қилиб биноларнинг адреси ёзилган эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.*

ДОНАДОР [ф. دانهدار — донли; данакли; донали] Бўлақ ёки зарралари дона-дона

бўлиб турадиган, маълум доналардан таркиб топган. *Донадор тупроқ. ■ Ер чуқур ҳайдалгандагина тупроғи майин ва донадор бўлади.* Газетадан. *Донадор мурч кўпчиликка дамланадиган катта паловга солиб пиширилади.* Газетадан.

ДОНАЛАБ *рвш. 1* Ҳар бир донасини алоҳида, дона-дона қилиб; битталаб. *Доналаб санамоқ. Доналаб сотмоқ.*

2 *кўчма Аниқ, равшан, тушунарли қилиб. Доналаб ўқимоқ. ■ ..хаёл суриб қолди, қўли билан столни чертиб: -Ҳа, исботламоқ зарур, — дея қайтарди сўзларини доналаб.* С. Кароматов, Олтин қум.

ДОНАЛИ 1 Маълум, белгили доналардан иборат бўлган. *Элик икки донали карта.*

2 *айн. донадор. Майда донали чўян (тех.).*

3 Доналаб сотиладиган. *Донали моллар.*

ДОНАЧА 1 Майда, кичкина дона, заррача. *Қум доначалари. ■ Йўлак бизни оқ мрамардек ярақлаб турган, тепадан зилол доначалар томаётган улкан ғорга олиб кирди.* Газетадан.

2 *ш. айн. тошма. Марзиянинг юзига донача чиқибди.*

ДОНАШЎР(А) [ф. دانەشوره — тузли дон] Мол ейдиган бир турли ёввойи ўсимлик. *Куз фаслида қўйларнинг иштаҳаси очилиб, донашўр.. сингари донли ўтларни жуда севиб ейди. С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганди.*

ДОНАШЎРАК Туз аралаштириб қовурилган данак, мағиз.

ДОНГ 1 (3-ш. бирл. **донғи**) Шон-шуҳрат, доврўқ, машҳурлик. *Ёлғиз отнинг чанги чиқмас, чанги чиқса ҳам, донғи чиқмас.* Мақол. *Жоҳилликдан жон чиқар, Қобилликдан донг чиқар.* Мақол. ■ *Гулравнонинг бўйи етиб, донғи бутун қиллоққа тарқалди. О. Ёкубов, Ота изидан. Олтин кузимиз ўзининг саховати билан оламга донг таратган.* Газетадан.

ДОНГ II: донг қотиб ухламоқ ёки донг қотмоқ Жуда қаттиқ ухламоқ. *Йўл азоби хийла толиқтирган экан, донг қотиб ухлаб ётса, ўғли кириб уйғотибди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Боши ёстиққа тегиши билан донг қотиб ухлаб қолди. С. Аҳмад, Уфқ. Нозима ёстиқни ушлаганча донг қотди. «Ёшлик». Донг қотиб қолмоқ* Ҳайрат ёки қўрқувдан эс-ҳуши қочиб, серрайиб қолмоқ. *Муниسخон нима қилишини билмай, донг қотиб қолди. А. Қаҳҳор, Сароб. Темур Малик бу гапларни эшитгач, донг қотиб қолди. Мирмуҳсин, Темур Малик.*

ДОНГ III Вьетнам Социалистик Республикасининг пул бирлиги.

ДОНГДОР Донг чиқарган, доврўги кетган; шуҳратли, машҳур. *Донгдор механизатор. Донгдор врач.* ■ Унинг шеърларидаги фосоҳат, топқирлик, бу йигитнинг қувваи ҳофизаси донгдор шоирни мафтун этди. С. Сиёев, Ёруғлик. *Барҳаёт Ойбек бу — қутлайди мамнун, Қутлар Фафур Фулом — донгдор замондош.* А. Орипов, Йиллар армони.

ДОНГЛИ айн. донгдор.

ДОН-ДУККАКЛИ: дон-дуккакли экинлар Дони учун экиладиган дуккакли ўсимликлар.

ДОН-ДУН Дон ва бошқа хил донлар, ғалла. -Тўй учун дон-дун тайёр. *Фақат кийимларни тиктирсак бас, — деди Ўтбосар.* Файратий, Довдираш. У. дон-дуннинг қимматлашиб бораётганидан гапирди. С. Сиёев, Ёруғлик. *Бир оз дон-дун ола келдик, жиндак бўлса ҳам дармон-да.* Уйғун, Асарлар.

ДОНЖУАН [испан афсоналари ва айрим ёзувчилар асарлари қахрамони Дон Жуан номидан] Аёлларни йўлдан оздирувчи, севги саргузаштлари ишқибози; хотинбоз, хотинпараст. *Баъзиларнинг бесабаб хотин олиб, хотин қўйишлари, донжуанларнинг кирдикорлари.. қулоққа чалиниб туради.* Уйғун, Замон талаби.

ДОНЖУАНЛИК Донжуанларга хос бўлган хатти-ҳаракат, хотинпарастлик.

ДОНИШ [ф. دانش — билим, фан; таҳсил, сабоқ] *кт.* Табиат ва жамият ҳақидаги билим, маълумот; тўпланган илм. *Навоий юрагига жонбахш ғазал жо этган, Ибн Синодай донишни яратган, Нодирани камол топтирган — Она!* “Гулистон”.

Аҳли дониш Илм аҳллари, билимдон кишилар. *Сир ёқасидаги Фороб қишлоғининг мардуми Муҳаммад аҳли дониш орасида жумла жаҳонга маълум ва машҳур эди.* А. Мухтор, Чинор. *Қадимдан аҳли дониш, олиму фозиллар, шоиру ёзувчилар, алломалар бир шаҳарга тўпланиб яшашлари расм бўлган.* «Ёшлик».

ДОНИШМАНД [ф. دانشمند — олим, билимли, доно] Мавжуд илму ҳикматларни эгаллаган, баъзи воқеа-ҳодисалар ҳақида олдиндан башорат қила оладиган; билимдон; олим; доно. *Донишманд одам. Жасурни — жангда, донишмандни — ғазабланганда, дустни муҳтожликда сина.* Мақол. ■ *Тирик-*

ликнинг белгиларидан бири — муҳаббат, деб бекор айтмаган донишмандлар. Шукрулло, Сайланма. *Бир донишманд: “Соли нек аз баҳор маълум аст”, яъни “йилнинг яхши келиши баҳордан маълум”, деб айтган экан.* С. Аҳмад. Қадрдон далалар.

ДОНИШМАНДЛИК Ўқимишлилик, билимлилик, донолик. *Халқ донишмандлиги кишини лол қолдиради.* Газетадан. *Бу донишмандлик эмас, қизим.. Уйғун, Асарлар.*

ДОНЛАМОҚ Донларни териб емоқ (қушлар ҳақида). *Йўлда донлаб юрган сўфитўрғайлар отлардан ҳуркиб, нарироққа бориб қўнар, отлар етай-етай деганда, ҳуркиб, дув этиб учиб кетарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Шудгорда аллақанча оқ, кўкиш хонаки каптарлар донлаб юрибди.* Ш. Холмирзаев, Ўн саккизга кирмаган ким бор.

ДОНЛАШМОҚ I Кўп, бир гала қушларнинг дон териб ейиши. *Қушларнинг ҳаммаси Олимнинг оёқлари остида бемалол донлашар, ундан сира кўрқишмасди.* Файратий, Карқулоқ.

2 айн. дон олишмоқ қ. дон. *Ҳайдар акам билан қачондан бери донлашасан? Яширмай, тўғрисини айтaver.* В. Фофуров, Вафодор. *Студентлигида бир қиз билан донлашиб юрди. Қиз ниҳоятда чиройли эди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ДОНЛИ I Дон солинган, ичида дони бор (идиш ҳақида). *Донли қоп.*

2 Ғалла берадиган, дон етиштириш мумкин бўлган. *Донли ўсимликлар.*

ДОНЛИК I айн. донли. *Кампирнинг дарди ғўзада, сичқоннинг кўзи донлик кўзада.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Экиш учун, уруғликка мўлжалланган дон. *Яна қанча донлик керак экан, ҳеч тортинмай айтaverинглар.* Газетадан.

3 Дон солиб қўйиш учун мўлжалланган идиш. *Бугдойни донликка солиб қўймоқ.*

ДОННА, донья [итал., исп. donna — хоним] **Дон II** сўзининг обрў-эътиборли аёлларга нисбатан қўлланадиган шакли.

ДОНО [ф. дана — билувчи, билимдон, донишманд] **1** от. Ақл-заковатли, донишманд, оқил. *Донно қиз. Донно раҳбар. Айтгувчи аҳмоқ бўлса, тингловчи доно керак.* Мақол. *Нодон сўзлар — доно ибрат олар.* Мақол. ■ *Дононинг алами тез тарқайди.* «Ёшлик». *Аҳмоқлар билан кулишгандан кўра, донолар билан йиғлашган афзал.* Газетадан.

2 сфт. Ақл-заковат билан айтилган, қилинган; ақл-заковатдан далолат берадиган; оқилона. *Доно маслаҳат. Она тилим — доно тилим.* Мақол. ■ *Жуда доно гапларни айтдингиз.* С. Аҳмад, Юлдузлар.

ДОНОЛИК I Ақлу заковатга эгалик, билимдонлик, донишмандлик. *Доно қариса ҳам, донолиги қаримас.* Мақол. *Қариликни донолик безар, Ёшликни — камтарлик.* Мақол. ■ *Фикримни дарҳол қувватлагани ақли расолигидан, донолигидан далолат беради.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Доноларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Донолик қилмоқ.*

ДОНОР [*лот. donare — совға қилмоқ, қурбон қилмоқ*] *махс.* Ярадор ва беморларга қуйиш учун ўз қонини ёки бошқа, бемор шахсга кўчириб ўтказиш учун бирор аъзосини берувчи киши. *Донор аёл.* ■ *Қон берувчини — донор, қон олувчини реципиент деб аташади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ДОНОРЛИК Беморларга ўз қонини бериш билан шуғулланишлик, донор бўлишлик.

ДОНФУРУШ [*ф. данғрош — дон, ғалла сотувчи*] Ғалла маҳсулотларини сотиш билан шуғулланувчи шахс. *Шаҳардан қайтаётган ўрикфуруш ҳам, майизфуруш ҳам, донфуруш ҳам эндиликда унинг карвонсаройида тунаб, қовоқхонасида кайф қилиб кетади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ДОНХОНА Дон-дун, озуқа сақланадиган махсус хона, дон омбори; ғаллахона. *Офтоб ойим донхонанинг эшигидан туриб, хотинлар орасидан кимнидир ўз ёнига чақирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳовлида одам борки, жон бор. Девордан тортиб дов-дарахтгача, ..оихонадан тортиб донхонагача, рўзгор буюмларигача — бари одам тафтидан тирик.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДОНХЎР [*ф. данخور — дон еювчи*] Асосан дон еб яшовчи. *Донхўр паррандалар.*

ДОНХЎРАК Қафасда сақланадиган парранда ва қушлар учун дон солиб қўйиладиган махсус идиш. *Жўжалар донхўрақдан дон ейишга тезда ўрганади.* «Зоология». *Куркалар учун донхўрақларнинг турли хиллари ишлатилади.* «Ўзбекистон паррандачилиги».

ДОНҒ I *айн. донг.* Ботир ўтса, донғи қолар, Пода ўтса, чанги қолар. Мақол. ■

Подшонинг донғи ўтирганлар ичида оғиздан оғизга кўчди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ДОНҒ II: *донғ қотмоқ айн. донғ қотмоқ.* ..ойни пойлаб ётган чол саҳарга борганда, уйқу элиб, донғ қотди. «Эртақлар».

ДОНҒ III тақл. с. Металлар бир-бирига урилганда чиқадиған товуш ҳақида. *Темир донғ этиб урилди.*

ДОНҒИЛ *кам. қўлл. I* Кенг ва равон. *Олдинда олис, лекин ёруғ ва донғил бир йўл.* Миртемир, Асарлар.

2 Очиқ, баҳаво. *Кўзларим ўнгида у яшил ошён, Дала ўртасида кенг, донғил айвон.* Миртемир, Асарлар.

ДОПИНГ [*ингл. doping — наркотик истеъмол қилиш < dope — наркотик бермоқ*] Спорт ўйинлари натижаларини яхшилаш мақсадида қўлланадиган, организмнинг жисмоний ва руҳий фаолиятини вақтинча кучайтирадиган моддалар; стимуляторлар.

ДОР I [*ф. دار — дарахт, дарахт танаси, тўсин, устун*] **I** Устига кийим-кечак, мол ташлаб қўйиш учун икки устун (қозик) орасига қўндаланг ўрнатилган ходала ёки тортилган арқон (ип). *Ёшгина бир жувон дорга кир ёйди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Деворга қоқилган қозик ва миҳларда болаларнинг камзул, кўйлаги, дорда паранжи ва аёл мурсаги осиглиқ эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ўлимга маҳкум этилган кишини осиб ўлдириш учун ясалган махсус қурилма. *Дорга осмоқ (ёки тортмоқ).* Бевафо ёр — жонингга дор. Мақол. ■ *Эсингизда борми, мени дор остидан қутқариб, менга янги ҳаёт бағишлаганингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 кўчма Ноҳақлик, адолатсизлик рамзи. [*Навоий:*] *Замон донога дор, жоҳил учун ёр.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

4 Тик ўрнатилган иккита ёғоч ва унга боғлаб таранг тортилган арқон ва чигирликлардан иборат, дорбозлик ўйинлари, машқлари бажариладиган қурилма. *Дорбоз дордан ўлар, морбоз — мордан.* Мақол. ■ *Бу ерда дор, кураш, кўғирчоқ ўйинидан ташқари туя уриштириш, халқ ўйинларининг барча турлари ижро этилмоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм.

5 кўчма Юксак мақсад, мансаб; орзу-истак. *Осилсанг, баланд дорга осил, Оёғинг ерга тегмасин.* Мақол. ■ *Сиз ўз устангизнинг қизига етолмаган бўлсангиз, бу мен осилган дор жудаям баланд-ку; бу ёғи қан-*

доқ бўларкин, ака? К. Яшин, Ҳамза. Билиб туриб баланд дорга осилдик, айб ўзимизда. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

Дор тагидан (ёки дордан) қочган Ўтакетган муттаҳам, фирибгар одам ҳақида. Яна айтманг: бири муттаҳам, бири ўғри, бири дордан қочган! Уйғун, Асарлар.

ДОР II [а. دار – уй, жой; макон; бино] Арабча қўшма сўзлар – таркибида аниқлик артикли ال бўлган изофали бирикмаларнинг биринчи қисми; уй, маскан, макон маъноларини билдиради, мас., *дорулбақо, дорулфано*.

ДОРБОЗ [ф. داریاز – дор(да) ўйновчи] Дорда ўйновчи, ўйин кўрсатувчи киши. *Дорбоз узун лангарни ушлаб, арқондан юқорига ўрмалаб бормоқда, ўмбалоқ ошиб ўйнамоқда. Ж. Шарипов, Хоразм. Қиличнинг дамидай арқон устида Кўзларини юмиб юрибди дорбоз. Булутларга ёндош осмон остида Киприкдаги ёндай турибди дорбоз. А. Орипов, Митти юлдуз.*

ДОРБОЗЛИК Дорбоз ҳунари, фаолияти; дорда ўйнаш. *Дорбозлик инсоннинг диди ва ақл-идроки яратган қадим санъатлардан биридир. М. Қодиров, Асака дорбозлари. -Опажон, дорбозлик – жонбозлик деб қўйибдилар. Дорбозликда ҳийлагарлик кетмайди. Н. Қиличев, Чигирик.*

ДОР-ДУНЁ [ф. دار-دنيا – жаҳон, коинот] Дунё, олам. *Бечора қиз, шундай хафа, шундай хафа! Дор-дунёси қоп-қоронғи! А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

ДОРИ I [ф. دارو – дори-дармон; даво, малҳам] Касални даволаш ёки касалликнинг олдини олиш учун ишлатиладиган, табиий ёки кимёвий йўл билан олинган модда. *Безгак дори. Малҳам дори. Дори ҳиди. Дори қўймоқ (суртмоқ). Дори тайёрламоқ. Дард чекмаган дори қадрини билмас. Мақол. ■ Синтетик дориларга нисбатан ўсимликлардан олинган дорилар афзал тугилади. Газетадан.*

2 Наркотик модда (қоралори, наша ва б.). *Ортимиздан кўчага кузатиб чиққач, Аҳмад Зокирни четга тортиб, наст овозда: -Қишлоқда “дори”дан топиладими? – деб сўради. «Ёшлик». Анави қора дорингдан мошдай бериб кет-да, бир ҳаз этай. С. Сиёев, Ёруғлик.*

3 Умуман шифобахш нарса, восита. *Тушининг оши тишга дори. Мақол. ■ Кигиз куйдириб босмаса, қони тўхтамайди! Кигиз*

ҳар нарсага ҳам дори, тиш заҳарини сўради. А. Қодирий, Обид кетмон. Асал кўзнинг хиралашишига дори. «Фан ва турмуш».

4 кўчма Рухий дардга дармон бўладиган, ғам-ғуссани тарқатадиган нарса, даво. *Сизнинг гапингиз менинг кўнглимга дори бўлди. ■ Тошкент йўли Чирчиқдан нари дейди, Қизнинг сўзи йигитга дори дейди. «Оқ олма, қизил олма».*

5 с.т. Тескинхўр (паразит) ёки зараркунанда, касал тарқатувчи ҳашаротларга, кемирувчиларга қарши ишлатиладиган кимёвий модда. *Бурга дори. Куя дори. Сичқон дори. ■ Самолёт дала қирғоғига сўнги марта дори сепиб ўтди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Бу йил дори ўрнига далаларга ҳашарот кушандасини қўйиб юборишди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*

6 Заҳар. [Мастура Гулжонга:] *Кундошларнинг ҳам хабари бор. Ҳаммаси бамаслаҳат дори берган-да!* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Бой атайин дори бериб қўйган эмиш, деб эшитдик. С. Зуннунова, Олов.*

7 с.т. Турли технологик жараёнларда ишлатиладиган кимёвий доривор моддалар.

8 кўчма с.т. Спиртли ичимлик. [Қори кулиб:] *Ё томоқларингдан қуруқ ўтмаётимдими? Пича дори олиб келайми? Уйғун, Дўстлар. Ухлаганим й-й-йўқ, ҳез, дорингдан қуй-чи! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

9 с.т. Портловчи модда, порох. *Туячиларнинг ҳаммасида дориси оғзидан тиқиб отиладиган милтиқ бор эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. ...ларнинг кал бошларини милтиқ дориси билан даволаймиз. С. Айний, Қуллар.*

10 кўчма Чора, тадбир, йўл; восита. *Хўш, нега энди порахўрликка қарши дори ушлаб чиқармас эканмиз. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Ҳамкасбларимизни тўғрилик ва ҳалоллик дориси билан даволаймиз. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.*

ДОРИВОР [ф. دارووار – шифобахш, дори бўладиган] **I сф.т.** Турли касалликларга дори бўладиган ёки дори олинадиган. *Доривор ўсимликлар. Доривор моддалар. ■ У доривор гиёҳларни тоғма-тоғ юриб топиб келар, қуритар, катта-кичик ҳовончаларда янчиб туяр – дори тайёрлар эди. К. Яшин, Ҳамза. Ўсимликлар доривор моддалар манбаидир. Шундай моддалардан бири гул нектаридир. «Фан ва турмуш».*

2 Овқатни ва овқат маҳсулотларини хушхўр қиладиган моддалар (зира, зирк, зарчува, қалампир ва ш.к.). *Мурч зираворгина эмас, доривор ҳамдир: у овқатни яхши ҳазм қилдиради, терлатувчи хусусиятга ҳам эга.* Газетадан. *Супанинг бир томонини қоғозга ўралган мурч, зарчува, қалампир, зира сингари дориворлар, кашнич, кўкпиез, жамбил сингари кўкатлар банд қилган.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Улар [савдогарлар] Россия бозорларига Ҳиндистон дориворлари, Самарқанд, Бухоро косиблари тўқиган шойи, атлас, зарбоф, кимхоб, бахмал олиб борар эдилар.* М. Осим, Элчилар.

3 с.т. Турли технологик жараёнларда ишлатиладиган моддалар. *Кўнчилик дориворлари.* ■ *..бегона ўтларни пуркаш йўли билан йўқотиш мақсадида кимёвий дориворлардан фойдаланиш керак.* Газетадан.

ДОРИГАР [ф. داروگر — дори тайёрловчи, дори сотувчи] Дорилар тайёрловчи мутахассис; доришунос, фармацевт.

ДОРИ-ДАРМОН айн. дори 1. *Ўрик мағизидан ёғ олинади ва овқат учун ишлатилади, дори-дармон қилинади.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари. *Дарҳақиқат, асал ер юзининг кўп жойларида дори-дармон сифатида қўлланганлиги ҳам бежиз эмас.* М. Тўйчиев, Асаларичилик.

ДОРИЛАМОН, доруламон [а. دارالامان — осойишталик уйи] Тинчлик, хотиржамлик ҳукм сурган жой, осойишта жой. *Самарқандда инқилоб бўлганмиш. Дориламон дейишади, шу ростми?* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Заррин ва нафармон нурларга кўмилган бу дориламон маскан улар бахтидан мунаввар эди.* Ш. Рашидов, Асарлар. *Таассуфлар бўлсинким, бу дориламон кунларнинг қадрига етмаётган ношукур бандалар бор.* Газетадан.

ДОРИЛАМОҚ Дори сепмоқ, дори пуркамоқ; тегишли дорилар билан ишлов бермоқ. *Агрономлар чигитни саралаб, дорилаб бердилар.* С. Айний, Қуллар. *Ёш жарроҳ.. яраларни усталик билан тикди, дорилади, боғлади.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ДОРИЛБАҚО, дорулбақо [а. دارالبقا — боқийлик макони; нариги, у дунё] дин. Нариги дунё, охират. зид. **дорилфано.** *Иягини танғиб кўйинглар, дорилбақога жўнади эшон!* М. Осим, Карвон йўлларида. *Олтинларни дорилбақога кўтариб кетаман, дедингми?* К. Яшин, Ҳамза.

ДОРИЛМУАЛЛИМИН, дорулмуаллимин [а. دارالمعلمين — муаллимлар уйи] эск. Ўқитувчилар тайёрлаш билим юрти, педагогика институти. *Мен муаллимлар тайёрлайдиган дорилмуаллиминга кирдим.* «Ёшлик». *Ота уни Истамбул дорилмуаллиминда сабоқ олиш учун жўнатган.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ДОРИЛФАНО, дорулфано [а. دارالفنا — ўлим, йўқлик макони] дин. Бу дунё; ўткинчи дунё. зид. **дорилбақо.** *..волида ҳам дорилфанодан дорилбақога рихлат қилдилар.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой. *Гўрков чол гувалани олиб, гўр тўйнуғига кўя бошлади.. қад кўтара бошлаган деворнинг бу тарафи — дорилбақо, у тарафи — дорилфано.* «Ёшлик».

ДОРИЛФУНУН [а. دارالفنون — фанлар уйи, маскани], **дорулфунун** эск. 1 айн. **университет.** *Муаллимнинг маслаҳати билан шаҳар дорилфунуни қошидаги адабий тўғаракка қатнай бошладим.* М.М.Дўст, Лолазор. *Тошкент маърифат бўсағасидир, ўнлаб дорилфунун гўё офтоб.* Ф. Фулом.

2 кўчма Ҳаёт мактаби, ҳаёт, турмуш тажрибаси. *Таажжуб қиламан тақдиригаким, Жафою ғам бўлмиш дорилфунуни.* А. Орипов, Йиллар армони. *Ётлар эшигида юрди хору зор, Унга дорилфунун бўлди шу ҳаёт.* Р. Бобожон, Танланма.

ДОРИЛХАЛОФАТ [а. دارالخلافه — халифалик пойтахти], **дорулхалофат** эск. кт. айн. **пойтахт.** *Дорилхалофат фуқароси қошига етгач, фақир [мен] уларни қувонтирмоқдан ожиз қолгаймен.* Ойбек, Навоий.

ДОРИМОҚ шв. 1 Бирор томон қадам босмоқ, яқинлаб келмоқ, ораламоқ. *Қадам босмади инсон, Доридаи ҳеч ҳайвон.* Ҳ. Олимжон. *Сиз бор — бизга хавф-хатар доримиди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Бировга бошда, бировга оёқда бахт дорийди дейдилар.* «Тоҳир ва Зуҳра».

2 Намоён бўлмоқ, кўринмоқ; югурмоқ, ёйилмоқ. *Насриддиннинг юзига табассум дориди.* 3. Аълам, Афандининг қирқ бир пашшаси. *Чолнинг юзига қувонч дориди.* «Шарқ юлдузи».

3 Ёпирилиб келмоқ, босмоқ. *Ўн азамат, Холдорхон, Оч бўридай дориди, Душманларнинг қонини Бўз тупроққа қориди.* «Хушкелди». *Ёқиб юборишса-ку, ойнадай бўлади, пашша, чивинлар доримайди!* С. Нуров, Нарвон.

4 кўчма Таъсир қилмоқ, сеҳрламоқ; сингимоқ, тарқалмоқ. *Шоир деб шуни айтинг, сўзи халқига дориса. «Оқ олма, қизил олма». Ромчига қаратишса, “дев дорибди” деган эмиш. «Муштум».*

5 кўчма Йўл олмоқ, жўнамоқ. *Қизим, мен ҳам қаридим, Гўрга томон доридим. Ҳ. Олимжон. Отам қирқда юк кўтарган нор эди, Етмишида гўристонга дориди. «Бўтакўз».*

6 кўчма Тенг келмоқ, бас келмоқ. *Элатида белгили қайсар эди, Даҳ деганда қирқ мингига дорирди. «Алпомиш».*

ДОРИНОМА [ф. دارونامة – дори ёзилган қоғоз] Беморга врач томонидан буюрилган дори-дармон ёзилган қоғоз; рецепт. *Оддий далил: бемор шифокор олдига бориб, доринома ёздириб олди дейлик. Газетадан.*

ДОРИССАЛТАНА(Т), доруссалтана(т) [а. دارالسلطنة ва دارالسلطنة – салтанат макони, пойтахт] Султон пойтахти, олий ҳукмдор қароргоҳи. *Шоҳим! Сиздан ўтинчим бор, бир фармони олий берингим, токи алар [Аваз] ҳам жумлаи мўмин каби дориссалтанатингизда эмин-эркин юрсинлар. С. Сиёев, Аваз. Биз Самарқанддай дориссалтанатга муяссар бўлганимиз учун шукроналар айтмоғимиз керак. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ДОРИТОМИЗФИЧ Кўз (қулоқ, бурун ва б.)га суяқ дори томизиш учун мўлжалланган, учи ингичка ва охирига резина трубка (қалпоқча) кийдирилган кичкина шиша найча; пипетка.

ДОРИФУРУШ [ф. داروفروش – дори сотувчи] Дорини тайёрлаб сотиш ёки факат сотиш билан шуғулланувчи шахс. *Мутриб дорифуруш отасидан қолган юпқагина мерос билан аранг тирикчилик ўтказарди. С. Сиёев, Аваз.*

ДОРИФУРУШЛИК Дори-дармонларни сотиш иши билан машғул бўлиш; дори сотувчилик касби. *–Энди Зулунбек билан дорифурушлик қиламиз. Биласизми, почча, сулфидининг ўн грамми неча пул? Икки минг сўлкавой, – деди Лобар Карвонга. Ҳ. Фулом, Ташкентликлар.*

ДОРИХОНА [дори + хона] Дори тайёрланадиган ва сотиладиган жой; аптека. *Сотиболдининг хотини дорихонада ишлайди, ҳар куни минта одам билан жавоб-муомала қилади. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. Нусратнинг димоғига тер, бензин, дорихона хиди урилди. С. Нурув, Нарвон. Кейинги*

йилларда Пойканд харобаларидан 8-асрга мансуб дорихона қазиб очилди. «Фан ва турмуш».

ДОРИШУНОС [ф. داروشناس – дориларни ўрганувчи] Дори-дармонларнинг янги хилларини яратувчи, кашф этувчи ёки уларнинг шифобахшлигини ўрганувчи мутахассис, фармацевт. *Дастлаб немис дорешуноси Сертюннер 1806 йили кўкноридан морфин алкалоиди олди. «Фан ва турмуш». Шухрат Аббосов киночи эмас, дорешунос бўлмақчи эди аслида. Газетадан.*

ДОРИШУНОСЛИК Тиббиётнинг дори-дармонларнинг хусусият ва хосиятларини ўрганувчи соҳаси; фармацевтика. *Дорешунослик соҳаси. Дорешунослик саноати. ■ Тиббиёт ва дорешунослик фанлари республикамизда кейинги йилларда айниқса тез ривожланади. «ЎТА».*

ДОРИШШИФО [а. دارالشفاء – шифо, даво маскани], **дорушшифо** Шифо маскани, касалхона. *У оқ халат кийиб, дорушшифода Афғон боласига қўярди малҳам. Э. Воҳидов, Келажакка мактуб.*

ДОРОЙИ I [ф. دارايى – йўл-йўл ипак мато: Ахамонийлар сулоласининг подшоҳи Доро номидан] Ўриши хом ипак, арқоғи ишқорланган ипакдан тўқилган сербар ҳарир газлама ва ундан тайёрланган кийим-кечак. *Доройи кўйлак. ■ Хосият биби оқ доройи рўмолининг учларини икки елкасига ташлаб.. гуруннга аралашмай ўтирибди. И. Раҳим, Ихлос.*

ДОРОЙИ II [ф. دارايى] Эртапишар, жайдари узум навларидан бири.

ДОРПЕЧ [ф. دارپچ – дор ёпқичи, ўрамаси] Дорга осиб қўйилган кийим-кечакнинг устига ёпиладиган безакли буюм. *Учтўрт уйни ясатишга етадиган дорпечлар, гулкўрпалар, чойшаблар.. Лутфинисо ва унинг қизини ҳам қаноатлантирган эмасди. Ойбек, Танланган асарлар. [У] Деворлардаги ранги ўчган дорпеч, сўзаналарга тикилади. Ҳ. Султонов, Бир оқшом эртаги.*

ДОРУ эск. кт. айн. **дори.** *Ёру биродарлик – умр доруси; Дўстсиз кимнинг бағри бутун бўлади. С. Акбарий. Йўқ, текин томоқ, текин дору берадиган хастахона очармиш. С. Сиёев, Аваз.*

ДОРУҒА [т.-ф. داروغه < мўғ. «дарга» – раис, бошлиқ; «дарах» – тобе қилмоқ, енгмоқ] тар. Шаҳар посбонлари сардори;

бош миршаб, шаҳар идораси бошлиғи. *Анов қашқа йўрғада жилтанлаган амалдор шаҳар доруғасининг амакиваччаси Шоди бедоддир.* Ойбек, Навоий. *Ниятингиз таҳсинга сазовор, жаноб Ҳасанбек. Аммо сиз доруғасиз. Сиз аввал шаҳардаги ғулуни бартараф қилинг, фитнанинг уясини топинг..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Доруга ҳақи айн. доруғона. *Бу хирмондан.. сизга ўндан уч тегади. Бунинг устига.. доруға ҳақини ҳам сизга ўтказаман.* С. Айний, Қуллар.

ДОРУҒОНА [ф. داروغانه < мўғ. «дараху»] тар. Шаҳар посбонлари, бошлиғи фойдасига йиғиб олинадиган пул ёки бошқа нарсаси; доруға ҳақи. [Жалолiddин:] *Хазинани бойтаман деб, халқни гадо қилдингиз. Улоғ деб оласиз.. доруғона деб оласиз.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ДОРЧИ тар. Осиб ўлдиришга ҳукм этилганларни дорга тортувчи жаллод. *Унинг онаси поляк халқининг.. кўзғолони чоризм жаллоди — дорчи Муравьёв томонидан бостирилгани тўғрисида.. ҳикоялар айтиб берар эди.* Газетадан.

ДОРЧИН [ф. دارچين] айн. долчин. *Кўзлари тийрак бир бола келиб салом бердида, икки пайса қора мурч ва тўрт пайса дорчин сўради.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ДОРЧЎП [ф. دارچوب — дор ёғочи] I Дорбоз дор устида мувозанатни сақлаш учун икки қўлида кўтариб юрадиган узун ёғоч; лангар. *Дорбоз бола дорчўпини тиззасига кўндаланг кўйиб, тепада.. дам олиб ўтирар эди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Хонада кийимларни осиб (ёйиб) кўйиш учун мўлжалланган дорнинг икки таянч ёғочи. *..мана шу шифти баланд, чор бурчагига дорчўп қоқилган улкан хонада бир вақтлар Огаҳийдек маликулкаломлар шеър ўқиган.* «Ёшлик».

ДОСКА [лот. discus — доира, айлана товоқ] Хат ёзиш, расм чизиш, умуман ўқув машғулотлари учун мослаб ясалган, одатда қора ёки жигар рангга бўялган силлиқ тахта. *Синф доскаси. Доскага ёзмоқ. Доскага чиқмоқ.* ■ *Дераза билан доска орасида қўлини орқасига қилиб юриб, лекция ўқиётган.. барвас-та киши тўхтади.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Ҳамманинг диққат-эътибори доскадаги ёзувни дафтарга кўчириб олиш билан банд.* К. Яшин, Ҳамза.

ДОСКАЛА [ф. داسكاله — боғ қайчи; ўроқ] шв. айн. ўроқ. *Эргаш кўрбошини бир кампир доскала билан чопиб ташлабди.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртаклар. *Бой катта бошини кичик қилиб чиққанида, ўйлаб ўтирмасдан, қўлидаги доскала билан шартта ўша бошни бутаб ташлабди.* М.М.Дўст.

ДОСТОН [ф. داستان — қисса, ҳикоя; тарих] I ад. Назм билан ёзилган улкан ҳикоя, қисса; поэма. *Навоийнинг “Лайли ва Мажнун” достони.* ■ *Достон устида жиддий ишлаб бошладим.* Шукрулло, Сайланма. *Мактаб дарсликларида унинг “Кукан батрак” достонини алоҳида дарс қилиб ўқитишган эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бир ўлкаки, дунёда бироқ Битилмаган достондир бори.* А. Орипов, Юртим шамоли.

2 ад. Халқ қаҳрамонлари ҳақида назм ва насрда айтилган эпик асар. *Ўзбек халқ достонлари.* *Фозил Йўлдошнинг “Алпомиш” достони.*

3 кўчма Кечмиш воқеалар; саргузашт; дарду ҳасрат. *Кўш сурнайлар узоқларнинг достонини мунгли-мунгли чалиб ўтдилар.* Ф. Фулом, Соялар. Э, ака.. *кўйинг, достонимни очманг.. Ҳамза. Бугун занг кемирган тиллар шугъласи, Асрлар достони бордир уларда.* А. Шер, Қадимги куй.

4 Оғиздан оғизга ўтиб юрган маълум, машҳур саргузашт ҳикоялар, гап-сўзлар, таъриф-тавсифлар. *Эл ғамини билган элда достон.* Мақол. ■ *Келиннинг сулуелиги Марғилонда маълум эканми? -Маълум экан, тилларда достон экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тошкент тинчлик, дўстлик, ҳамкорлик шахри сифатида тилларда достон.* «Саодат».

Достон бўлмоқ Эл орасида гапирилмоқ, куйланмоқ; оғизга тушмоқ. *Фозилжон тўйининг таърифи баъзи бир хил хотинларга неча кунгача достон бўлди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Баширжоннинг навбатдаги антиқа ишлари халқ ичида достон бўлган эди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Шаҳарга достон бўлган тўй ҳам тугади.* С. Аҳмад, Сайланма. **Достон қилмоқ** Бирор воқеа-ҳодисани, гап-сўзни овоза қилмоқ, эл орасига ёймоқ.

5 кўчма Овоз, хониш; сайраш. *Чакалакнинг алақайси бурчагидан булбулнинг достони — нағмайи ҳазори эшитилди.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавовай.

6 Достон (эркаклар исми).

ДОСТОНЧИ 1 Достон айтувчи, бахши. *Ўзбек халқ достончилари.* ■ *Ўзи жуда фаросатли, доно, достончи чол.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 Достон (поэма)лар ҳам ёзган адиб. *Этибор Охунова шоира, очеркист, публицист, ҳикоянавис, достончи.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ДОСТОНЧИЛИК 1 *ад.* Халқ оғзаки ижодидаги эпик аънава. *Маълумки, халқ достончилигида насрий ҳамда назмий парчаларнинг аралаш келиши табиийдир.* «ЎТА».

2 Достон айтиш, достон куйлаш фаолияти; достончи бўлишлик. *Ёдгор бахши Уста Қулай ўғли Қўрғон достончилик мактабининг бобокалонидир.* М. Қўшмоқов, Жуманбулбул.

ДОСТОНШУНОС Достонлар ва достончилик санъатини тадқиқ қилувчи мутахассис, олим. *Мен ҳам шу муаллимга ҳавас қилиб, насиб этса, албатта, достоншунос бўлман, деб ўйлар эдим.* М. М. Дўст, Лолазор.

ДОТАЦИЯ [лот. dotatio — ҳадя, совға < dotare — таъминламоқ, жиҳозламоқ] *мл.* Корхона, муассаса, ташкилот ва ш. к. нинг ортиқча харажатларини қоплаш ёки бошқа эҳтиёжлари учун уларга давлат томонидан ёрдам тариқасида, қайтариб бермаслик шарти билан берилган пул, маблағ. *Дотация бермоқ.* ■ *Бутун дунёда қишлоққа дотация бериш мавжуддир.* Газетадан. *Заводимиз давлатдан дотация олмай ишламоқда.* Газетадан. *Давлатдан дотация олмаслик ва рентабел ишлаш учун кўпроқ пул топши лозим.* Газетадан.

ДОХИЛ [а. داخل — ич, ички; кирувчи; аралашувчи]: **дохил бўлмоқ** *эск.* 1) кирмоқ, бир нарсанинг ичига кирмоқ; қадам қўймоқ; етмоқ. *Тонг маҳали Тарлон икковимиз бозор жўнадик. Қозилсувга дохил бўлдик.* «Ёшлик». *Ёш ҳокимнинг оғзи қулоғида: аҳолиси мамнулик билан уни кутиб олган шаҳарга дохил бўлади.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Сарчашма бўйига дохил бўлдингми, Бу чашмада паризодни кўрдингми?* «Муродхон»; 2) дахлдор, алоқадор, тегишли бўлмоқ. *Ҳар ким ўз ҳолига яраша бирор нарса худойи қилиб, савобга дохил бўлишини илтимос қиламан.* С. Айний, Дохунда. *Қанчадан-қанча кишининг ҳожатини чиқарди, савобга дохил бўлди.* Н. Қобул, Унутилган соҳиллар.

ДОХИЛИЙ [а. داخلی — ички] *эск. кт.* айн. **ички.** *Дохийий ишлар.*

ДОЦЕНТ [лот. docens, docentis — ўргатувчи] Олий ўқув юртларида профессорликдан қуйи, ассистентликдан юқори илмий унвон ва шундай унвон олган киши. *Доцент Мухторхон Мансуров ниҳоятда истараси иссиқ, дилкаш чол.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ДОШ 1 [ф. داش — катта ўчоқ; хумдон] *кам қўлл. айн.* **қозон, дошқозон.** *Эл-улуснинг қаҳр-ғазаби қирқ қулоқли дошни ёрар.* «Шарқ юлдузи». *Дошларда қайнаган шиннинг ҳиди Димоғни шод этар, руҳни саломат.* Ғ. Фулом.

Дошда қайнаган Ҳаёт қийинчиликларини, тажрибаларини бошдан кечирган, пишган. *Безода — подшолик дошида қайнаган, ёт эллар пулига ёлланган бир сотқин.* Ғ. Фулом.

ДОШ II: дош бермоқ (ёки келмоқ) Чидам, туриш бермоқ, бардош бермоқ, чидамоқ. *У кишига [Юсуповга] бошқа касаллик ёпишди. Охири юрак дош бера олмади.* Ў. Шамшаров, Сеҳрли қўл. *Асадулла бу нигоҳга дош беролмай, кўзларини олиб қочди.* «Шарқ юлдузи». *Халқнинг қудратига, бўронига ҳеч қандай тоғ дош келолмас.* Ойбек, Навоий. *Аммо унча-мунча куч дош келолмайди сувнинг забтига.* Газетадан.

ДОШҚОЗОН 1 Катта йиғинларда, тўй ва маъракаларда кўпчиликка овқат пишириладиган улкан қозон. *Дошқозоннинг оши хом бўлмас.* Мақол. ■ *Туйхонада дошқозон осилди.* Т. Мурод, Кўшиқ. *Дошқозонда қайнар сумалак, Онахонлар тонени пойлайди.* «Саодат».

2 *кўчма* Ўртадаги, умумлашган мол-мулк. *Биз коллектив дошқозонига ўз ҳиссамизни қўшаётимиз.*

ДОЯ [ф. دایه — боқувчи, парваришловчи; энага] **1** Тўлғоқдаги аёлларни туғдирувчи хотин; энага, акушерка. *Мунаввар Йўлдошга оғирлигини ортмаслик учун ўзига иш ҳам топди: туғруқхонага доя бўлиб кирди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Доя келгунча Тўлғоноининг ҳомиласи нобуд бўлди.* С. Сиёев, Аваз. *Доя келгандан сўнг ичкари ҳовли эркак зотидан тозаланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Гўдакларни тарбияловчи аёл. *Ҳарам дарвозасида юрувчилар хоннинг ёлғиз ўғли — шаҳзодага қаровчи канизлар, доя хотинлар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *кўчма* Сабаб, боис, асос; пайдо, бунёд қилувчи. *Мўъжизалар дояси. Мўл ҳосил дояси.*

Кўнгилсизликлар дояси. Бахт дояси. ■ Севги йўқ ерда лоқайдлик билан қараш илдиз отар экан. Бу эса кўнгилсизликларнинг дояси. С. Кароматов, Ҳижрон. Қўйди менга бахт дояси Собир лақабимни. С. Абдулла, Танланган асарлар. Ёқимли сўз мўъжизалар дояси бўлса, ёмон сўз — умр заволи. Газетадан.

ДОЯЛИК Доячи, доя ҳунари, касби; доя вазифасини бажариш. *Доялик қилмоқ. ■ Ўтибор опа доялик қилганда, Тозагул унинг ёнида кўмаклашиб турди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ДОЯЧА Ёш доя, ёш энага. *Чойдан кейин дояча Кумуш ёнидан бир оз вақтга чиқиб турди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Дояча ким, ақиқага нечта қўй керак, нечанчи кунда тўй ўтказилади? А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

ДОЯЧИ айн. доя 1.

ДОЯЧИЛИК айн. доялик. *Доячилик қилмоқ.*

ДОҒ I [ф. داغ — белги, тамға; тамғалаш] 1 Нарсаларнинг бетидаги бошқа рангда, бошқа тусда ажралиб, фарқланиб турган кичикроқ жой, табиий белгилар. *Бадандаги қизил доғлар. Қуёш доғлари. Ойда ҳам доғ бор. Мақол. ■ Эъзозхон юзини нафис доғлар қоплаган бу қорача жувонни севиб юраркан. Ҳ. Фулом, Машғал. Тунсиз кун йўқ, доғсиз лола йўқ. Ойбек, Навоӣ. Юздаги доғларни йўқотиш учун бетни оқартирадиган дорилар ва турли хил усуллар кўлланади. «Саодат».*

2 Нарсаларнинг бошқа бирор модда, нарса тегиб булганган, ифлосланган, қирланган жойи. *Сиёҳ доғи. ■ Шилиниб, тимдаланиб, қон доғи билан қопланган юзи ва йиртилган кўйлагини кўрганда, барчани даҳшат босди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ойимхон доғ босган дастурхонни сандалга ёзиб, патнисда тўртта синиб нишган ном келтириб қўйди. П. Турсун, Ўқитувчи. Баширжоннинг қора коржомасида оҳак ва буёқ доғлари қотиб қолган. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

3 кўчма Иснод келтирувчи, ёмон таасурот ва таъсир қолдирувчи, ёмон ном; иснод. *Ёмондан доғ қолади, яхшидан боғ қолади. Мақол. Яхши бола ёғ келтирар, Ёмон бола доғ келтирар. Мақол. Тоза қалбда доғ бўлмас. Мақол. ■ Севгига тушган доғни дарё қадар кўз ёши тўкиши билан тозалаб бўлармишми? Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Қўрқоқлик доғини ўлим ҳам юволмайти. А. Мухтор, Асарлар. Бу гап мактабимиз шаънига доғ. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

Доғ туширмоқ 1) иснод келтирмоқ, бадном қилмоқ, булғамоқ. *Номига доғ туширмоқ. ■ Эркак отага, фарзандлар номига муносиб бўлиши, уларга доғ туширмаслиги.. лозим. Газетадан. Юрт шаънига доғ тушириб кетди занғар. Ҳ. Фулом, Машғал; 2) кўри-нишини бузмоқ. *Хуснига доғ туширмоқ. Қалб (ёки юрак) доғи* Кўнгилга оғир олинган воқеа-ҳодиса, гап-сўзнинг асорати; кўнгил қолиши. *Яхши сўз — юрак ёғи, ёмон сўз — юрак доғи. Мақол. ■ Кийим доғини ювиб кетказса бўлади, лекин қалб доғини ювиб бўлмайти. Газетадан.**

4 кўчма Гуноҳ, камчилик, нуқсон. *Ўтган йилги доғимизни, албатта, бу йил ювамиз, планни бажармай қўймаймиз. «Ўзбекистон кўриқлари» Ўз виждоним олдидан умримнинг доғи йўқ.. А. Мухтор, Асарлар.*

5 кўчма Асорат, салбий таъсир. *Уруш доғларини ҳали ювиб тугата олмайман. Ойдин, Ҳикоялар. Оҳу кетса агар, тоғи қолади, Яра ёмон битса, доғи қолади. Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.*

ДОҒ II [ф. داغ — ўта қиздирилган, қайноқ] Ўта қизитилган, қиздириб, маълум меъёрга етилирилган (ёғ, мой ҳақида). *Доғ бўлмоқ. Доғ қилмоқ. ■ Фариди ёғ доғ қилди. «Шарқ юлдузи». Қўйинг-чи, сабзи тўғрашни ҳам, ёғ доғ қилишни ҳам билмагандан кейин, нима ҳам дейсиз. «Гулдаста».*

Доғ сув шв. Қайнаган сув. *Матпано.. бир бурда ном еб, бир пиёла доғ сув ичишга мажзоли келмай, тўшакка ёнбошлади. С. Сиёев, Аваз. Шукруллохон, бир пиёла доғ сувимиз бор, эрталабки муштдан қайтма, деганлар. Шукрулло, Сайланма.*

ДОҒ III [ф. داغ — қайғу-алам, ҳасрат; хафалик] 1 Оғир мусибатдан, қайғу-кулфатдан кўнгилда қолган алам. *Бу чархи бемурувватдин кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди. Увайсий. Мاستуранинг севгиси, чидами, ҳижрон доғлари унинг ўзидай пок, самимий. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Кўзлари кўр бўлиб кетмайдими шўрлик она сенинг доғингда. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Булбул ошно бўлар эрам боғига, Қурсин ўлим, ким чидайди доғига. «Равшан».*

2 Армон, ҳасрат. *Нега эски доғларни очдинг, Доғ устига огулар сочининг? Ҳ. Олимжон.*

Доғда қолмоқ Бирор ҳаракати, мақсади амалга ошмаганидан армонда қолмоқ; бирор ишни бажаришга улгурмай қолмоқ.

Солдат.. минани кўмишга кўмди-ю, бироқ шунурни ёқолмай доғда қолди. «Фан ва турмуш». Яхшибоев Маматқуловни кеткизиб, аёл билан гаплашмоқчи эди, лекин доғда қолди. М.М.Дўст, Лолазор. Фақат Ёқутойнигина эмас, бошқа гўзал қизларни ҳам доғда қолдирди. Ж. Шарипов, Хоразм.

Доғман ёки доғдаман 1) куяман, бўғиламан, тажанг бўламан. Яна шунисига доғманки, баъзи бойларимиз.. уларнинг сўзига ишонади. Ойбек, Танланган асарлар. *Ўзим ҳам офтобни кўролмай доғман. С. Сиёев, Ёруғлик. Даврон билан унинг муносабатини тушуна олмай доғдаман. П. Қодиров, Қадрим; 2) армондаман. Гапириб пушаймон есандан, гапирмай доғда қол. Мақол. ■ Шу вақтгача муносиб куёв учрамай доғда эдик. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Фарзанд доғи* Фарзанддан жудо бўлганлик сабабли юракда қолган армон, алам, ғам. *Фарзанд доғи ёндирар, Пайти келса куйдирар. Мақол. ■ Бир донадан сўраган эканлар: "Ким полвон?" Уиккиланмай: "Фарзанд доғига чидаган она!" – деган экан. Шуҳрат, Умр поғоналари. Оғамнинг заифаси фарзанд доғидан телба бўлиб қолди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ДОҒ-АЛАМ, доғу алам Қайғу-алам, қайғу ва алам. *Қайтайин, йиғлатиб мендай санамни, Солиб юрагимга доғу аламни.. «Маликаи айёр».*

ДОҒ-АРМОН, доғу армон Қайғу-ҳасрат ва ўкинч, етолмаган орзу, мақсад. *Тортарди омон деҳқон, Кўкси тўла доғ-армон. С. Абдулла. Бу юрагим қолди доғу армонда. «Баҳром ва Гуландом».*

ДОҒДОР [ф. داغدار – доғи бор; белгили, тамғали] Бирор жойида доғи бор, доғ теккан, доғли. *Доғдор юз. Доғдор пилла.*

ДОҒ-ДОҒ: доғ-доғ ўртамоқ Руҳий жиҳатдан ортиқ даражада куйдирмоқ, руҳан эзмоқ, яраламоқ. *Бир йигит ҳижрони баъзан отанинг Бағрини, дўстларим, доғ-доғ ўртар. Ф. Фулом.*

ДОҒ-ДУҒ Ҳар хил доғлар. *Нечун ойнинг юзи доғ-дуғ, оппоқ эмас? Гўё биров юмдабтирнаб олгандай. Қ. Муҳаммадий. Электр лампадаги чанг, доғ-дуғ ғашини келтирди. С. Нуров, Нарвон. Кир қайнатилганда яхши очилади, ҳар қандай доғ-дуғлар ҳам йўқ бўлиб кетади. «Саодат».*

ДОҒЛАМОҚ I Қиздириб етилтирмоқ, доғ қилиб тозалармоқ (мой, ёғ ҳақида). *Ишдан*

кейин дил чоғлаб, Капгирни белга боғлаб, Қўй ёғини хўп доғлаб, Пиширдим жонон палов. «Муштум». Ўзбек ошпазлигининг ўзига хос хусусиятларидан бири – ёғни яхшилаб қиздириб доғлашдир. К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари. Яхши доғланган мойга пиёз, гўшт тушиши билан бутун қирни аллақандай ёқимли ҳид тутиб кетди. Ойдин, Ширин келди.

2 Газаклаган ярага думба ёғи, пиёз ва ш.к. қиздириб босмоқ. *Ярани доғлармоқ.*

Юракни (ёки бағрини, сийнани) доғлармоқ Алам ўтказиб ёки бошга кулфат солиб, дилда қаттиқ алам қолдирмоқ, дилни яраламоқ. *Беҳуда йиғлаганинг – юрагингни доғлаганинг. Мақол. ■ Айрилиқ ўтига бағримни доғлаб, Мен юрибман Шакарбекни сўроқлаб. «Ширин билан Шакар». Чамбил белдан чиқдим белимни боғлаб, Ёдимга тушганда, сийнамни доғлаб. «Гулихиромон». Саллачани дол қўйиб, Юрагимни доғлайсан. «Оқ олма, қизил олма».*

3 кўчма Таъзирини бермоқ, ўч олмоқ. *Мажлисда Комилни ёмонлаб, балога қолдим. Бу тирранча мени доғлайдиганга ўхшайди. И. Раҳим, Ихлос.*

4 Мафтун қилмоқ, ўзига асир қилмоқ; армонда қолдирмоқ. *Юрагимда кўндир алам, мени доғлади бир санам. «Муродхон». Қўлга тегинс доғлаган паризодинг.. «Муродхон».*

5 кўчма Қайғу-ҳасрат; ғам-аламга дучор қилмоқ, бўлмоқ. *Бу уруш унинг юрагини бир умрга доғлаб кетди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Ҳар нарсадан қодир эгам сақласин, Кўролмаганларнинг кўнгли доғлансин. «Ойсулув».*

ДОҒЛИ I Юрагида доғи, алами, яраси бўлган, алам чеккан, куйган. *Токайлар биз юрамиз Қўлу оёқ боғли?! Бир нарча қотган нонга Юрак-бағир доғли! Ҳамза. Мажнун учун доғли сийнам, Энди вайрон кулбахонам. «Баҳром ва Гуландом».*

ДОҒЛИ II Доғи бор, доғ теккан; доғдор. *Доғли юз. ■ Дераза тагида ўтирган аёл қўлидаги сиёҳ доғли жазвал билан тизига уриб, ора-сира ҳар тўғрида гапириб қўяди. М. Файзий, Уч қиз. Қўнғизча хол-хол қора доғли қизғиш қанотларини товлантирганча бирпас жим турди-да, кейин учиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ДОҒЛИК, доғлиқ айн. доғли. *Юлдузлар шивирлар диллари доғлик! А. Орипов, Йиллар армони. Маъсум дил-ўйи қайғу-ла доғлиқ.*

Миртемир, Асарлар. *Кишининг бахти меҳнат бирла боғлиқ, Кимики меҳнат этмас, кўнгли доғлиқ*. Ҳабибий.

ДОҒУЛИ Ўта айёр, маккор, муғомбир, алдоқчи. *Доғули одам. ■ Тўпорилиги ёлғон бунинг, гап пойлашидан билаверинг, доғули бу..* М.М.Дўст, Лолазор. *Тинч турарми бу кекса олам, Тинч турарми доғули замон.* А. Орипов, Руҳим.

ДОҒУЛИЛИК Ўта айёрлик, маккорлик, алдоқчилик. *Яна кимлардир жиноят гирдобида доғулилик қилади.* Газетадан. -*Доғулилик қилманг, — деди кампир овозини бир парда кўтариб, — биламан, кимга муҳаббат кўйганингизни.* Ф. Зоҳид, Ошиқ ва маъшук.

ДОҒ-ҲАСРАТ, **доғу ҳасрат** Қайғу-алам ёки қайғу ва ушалмаган орзу, армон. *Мен сизни бир умр кўрмасман, кимлигингизни, кимнинг қизилигингизни ҳам билмай, доғ-ҳасратда ўтиб кетарман, деб уйлаган эдим.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Кекса Нуҳ вазирларини бир-бири билан яраштиролмай, мамлакатда тинчлик ўрнатолмай, доғу ҳасратда ўлиб кетди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ДОҲИЁНА [a. +ф. داهيانه — доҳийга ўхшаш] *рвш.* Доҳийларга хос донолик билан, доҳийларча, оқилона. *Доҳиёна фикр. Доҳиёна иш тутмоқ. ■ Тажриба жараёнида Кеплерда сайёраларнинг орбитаси эллипс шаклдан иборат, деган доҳиёна фараз туғилди.* «Фан ва турмуш».

ДОҲИЙ [a. داهى — айёр, маккор; зийрак, доно] Фавқуллода ақл-заковатга эга бўлган шахс, оқил йўлбошчи. *Набилар, расуллар, доҳийлар унда, Қабрлар, қасрлар тургандир қатор.* А. Орипов, Юртим шамоли. *Доҳийлар бешигини бедор тебратган Сен — она.* Миртемир, Асарлар.

ДОҲИЙЛАРЧА Доҳийларга хос, доҳийларга муносиб тарзда, доҳиёна. *Доҳийларча иш тутмоқ.*

ДОҲИЙЛИК 1 Доҳий бўлишлик.

2 салб. Ўзини ўта доно, барчадан устун деб ҳисоблашлик; такаббурилик. *Худо берган оғир, масъулиятли бурчни оғишмай, доҳийлик касалига берилмай, ҳалол адо этиш учун жуда катта ақл-идрок ва фаҳм-фаросат керак.* Газетадан.

ДРАМА [юн. drama — ҳаракат] Бадий адабиётнинг уч асосий тури (лирика ва эпос

билан бирга)дан бири: асосан диалог — персонажларнинг ўзаро сўзлашуви шаклида, муаллиф нутқи аралаштирилмай ёзилган саҳна асарларидан иборат. *Ҳамза драмалари. Драма театри. ■ Бу қимматли ҳужжат бизда мусиқали драмага бундан бир неча минг йил олдин асос солинганини тасдиқлайди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

ДРАМАЛАШТИРМОҚ Бирор асарни, мас., романини, қайта ишлаб, драма шаклига солмоқ, саҳнага мосламоқ.

ДРАМАТИЗМ Саҳна асарида воқеа ва ҳолатларнинг ўзига хос кескинлиги, жиддийлиги, ҳаяжонлилиги. *Тўс-тўполон, сохта драматизмдан қочиш, ҳақиқий санъаткорлик сирларини қидириб топиш керак.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Шундан сўнги лавҳалардан драматизм янада кучайиб, воқеалар шиддатли ва кескин тус ола бошлайди.* С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари.

ДРАМАТИК 1 Драмага, саҳна асарига оид. *Драматик асар. Драматик театр. Драматик актёр. ■ “Уч” Ҳамзанинг илк драматик асари деб тахмин қилинади.* «Саодат». *Драматик асарда деталь ўз ўрнини топса, актёр учун ҳам катта материал беради.* «Шарқ юлдузи».

2 Драматизм билан суғорилган. *Драматик финал. ■ Драмада драматик ҳаракат ва характернинг очилишида диалоглар билан бирга монолог ҳам муҳим роль ўйнайди.* «ЎТА». *Бизда яратилаётган кўпчилик романларда яхлит драматик воқеа кўринмайди.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ДРАМАТУРГ Саҳна асарлари, драмалар ёзувчи адиб. *Театр билан драматургни эт билан тирноқча қиёс қилиш мумкин.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ДРАМАТУРГИЯ [юн. dramaturgia] **1** Драматик санъат; саҳна асарларининг тузилиш тамойиллари ва усуллари ҳақидаги назария. *Драматургия курси. ■ Театр тана бўлса, драматургия унинг жонидир.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Бирор ёзувчининг, халқ ёки даврнинг драматик асарлари мажмуи. *Ҳамза драматургияси. Ўзбек драматургияси.*

ДРАП [фр. drap — мовут] Устки кийимлар тикиладиган қалин соф жун ёки ип аралашган газлама, қалин мовут. *Қора драп. ■ [Шербек] Бошига қоракўл қулоқчинини, эгнига қора драп пальтосини кийди.* С.

Анорбоев, Оксой. *Зулунбек қора драп пальтосига ёпишган хас-чўпларни қоқиб, эшик томонга йўнади*. Ҳ. Гулом, Тошкентликлар.

ДРАҲМА [юн. drachme – Қадимда Юнонистонда кумуш пул ва ўлчов бирлиги] Грецияда пул бирлиги. *..Юнонистонда оғирлик ва пул бирликлари ҳам драҳма деб юритилган*. «Фан ва турмуш».

ДРЕЗИНА [нем. Draisine – немис ихтирочи инженери Дреза (Drais) исмидан] *тех.* Темир йўл изларида унча узоқ бўлмаган масофага боришга мўлжалланган, қўл кучи ёки мотор билан юргизиладиган тўрт гилдиракли арава. *Биз худди шу ерда дрезинада [метронинг] “Ойбек” станциясигача йўл оламиз*. Газетадан.

ДРЕЛЬ [нем. Drillbohrer – бурғи, парма] Металлар, ёғоч ва б. материалларда тешиклар очиш учун ишлатиладиган дастаки ёки электрик кўчма механизм. *Электр дрель. Пневматик дрель*.

ДРЕНАЖ [ингл. drain – қуриштиш] **1** Захоб, шўрхок ерларни зовурлар қазиб ёки қувурлар кўмиб қуриштиш усули ҳамда шундай зовур ва қувурларнинг ўзи. *Айрим жойлардаги дренаж қувурлари сувнинг босимидан ёрилиб кетди*. Газетадан. *Аммо ўн йилдан ошдики, бу дренажлар ишламайди*. Газетадан.

2 тиб. Яра ёки тана бўшлиғидан суюқликни (йиринг ва зардоб)ни махсус найча билан сўриш ёки дока пилтага шимдириш орқали тортиб олиш.

3 тиб. Шу мақсад учун ишлатиладиган махсус резина ёки шиша найча.

ДРЕНАЖЛАШ Дренаж йўли билан ернинг захини қочириш. қуриштиш. *Бўлмалар ҳавосининг нам бўлмаслиги учун бинони қуруқ жойга солиш, фундаменти нам ўтмайдиган қилиб ишлаш, ерни дренажлаш керак*. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ДРЕССИРОВКА [фр. dresser – ўргатмоқ] Ҳайвонларни муайян кўникмалар ҳосил қилиш орқали баъзи ҳаракатларни бажаришга ўргатиш.

ДРОЖЖИ [р. «дрожжие» – суви сиқиб олинган нарса; қуйқа, қуйқум] *с.т. айн. ачитқи, хамиртуруш. Пиво дрожжиси. Хамир дрожжиси*. ■ *Дрожжилар аминокислоталарга жуда бойдир*. Газетадан.

ДРУЖИНА [р. дружина < друг – йўлдош; жангчи ўртоқ] **1 тар.** Қадимги Русда: князга яқин одамлар ва князлик қўшини.

2 эск. Бирор иш (жамоат тартибини сақлаш ва б.) олиб бориш мақсадида тузилган кўнгиллилар гуруҳи, тўдаси. *Дружинага ёзилмоқ. Дружина тузмоқ*. ■ *Дружиналарга биркирилган уй-жой кварталларида жамоат тартиби қаттиқ муҳофоза қилинмоқда*. Газетадан.

ДРУЖИНАЧИ Дружина аъзоси. *Дружиначилар Нусратбекни безорилиги учун.. оёғини ерга тегизмай, судраб кетишди*. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ДУАЛ [лот. dualis – қўшалоқ, икки ёқлама] Икки, иккиланма. *Дуал тузилиш ўзбек халқ эртақларида ҳозиргача сақланиб қолган*. «ЎТА».

ДУАЛИЗМ [лот. dualis – қўшалоқ, икки ёқлама] *флс.* Дунёнинг негизда бир-бири билан келиштириб бўлмайдиган ҳолатлар, тамойиллар, фикрлаш тарзи, дунёқараш ёнма-ён мавжуд деб билувчи, материалистик қараш билан идеалистик қарашни келиштиришга уринувчи фалсафий оқим; *зид. монизм*.

ДУАЛИСТ Дуализм, яъни дуалистик қараш тарафдори.

ДУАЛИСТИК Дуализмга оид, дуализм тамойилларига асосланган. *Дуалистик дунёқараш*.

ДУБ [р. «дуб» – қурилишбоп дарахт, ёғоч] *айн. эман. Дубнинг ўсиши учун кўп ёруғлик ва иссиқлик керак бўлади*. «География». *Мен – кекса дубман: унча-мунча шамол мени эголмайди*. «Шарқ юлдузи». *Қаердандир дуб бочканинг талх ҳиди келади*. А. Мухтор, Асарлар.

ДУББ [а. دُبّ – айиқ] **Дубби акбар** Етти қароқчи (Қатга айиқ) юлдузлар туркуми. *Бу Зухал, мана бу Дубби акбардир*. А. Орипов, Йиллар армони.

ДУБ-ДУРУСТ *с.т.* Дуппа-дуруст, туппа-тузук, яхшигина.

ДУБИР, дубур *шв. фольк.* Юрганда ёки чопганда эшитилувчи паст, бўғиқ овоз; дупур (кўпроқ отлар ҳақида). *Гўрўглининг қўшинига отларнинг дубири эшитилди*. «Гулнорпари». *Юрганда отнинг дубири ерни қимирлатиб кетди*. «Ҳасанхон». *Бирдан қулоқларига отларнинг дубури келди*. «Гўрўглининг туғилиши».

ДУБЛЕТ [фр. doublet < double – қўшалоқ, иккиланган, икки ҳисса] **1** Бирор нарсанинг иккинчи нусхаси; иккита бир хил, тенг қимматли нарсанинг бири.

2 Қимматбаҳо, нодир тошлар (буюмлар)нинг ясама, сохта нусхаси.

3 *тлш.* Тилда маъносига кўра айнан тенг келувчи ва бири иккинчиси ўрнига алмашиб қўлланиши мумкин бўлган сўз ва бошқа хил лисоний бирлик. *Бироқ илмий матнда дублетларнинг уч-тўрттасини бирданига беришни меъърий ҳолат деб қараш керак эмас. «ЎТА».* Тилда синоним, дублет ва вариантларнинг қаватланиши ёки такрорланиши ортиқ информацияни вужудга келтиради. «ЎТА».

ДУБЛЁР [фр. doubleur – иккилант-рувчи] 1 Бирор ишни навбатлашиб бажарувчи ёки бир ишда бир-бирининг ўрнини боса олувчи икки кишидан бири. *Космонавтнинг дублёри.*

2 Театрда ролни ижро этувчи актёрни алмаштирувчи актёр ёки бир ролни навбатлашиб бажарувчи икки актёрдан бири.

3 Дубляж қилинган фильмда овоз берган (кино)актёр. *Баъзи ҳолларда экрандаги ҳолатга нисбатан сўз узун бўлса, дублёр сўзни тезроқ айтиши керак.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

4 Футбол ва бошқа ўйинларда асосий ўйинчилар ёки команда таркиби учун тарбияланувчи ва уларни алмаштира олувчи ўйинчилар ёки команда.

ДУБЛИКАТ [лот. duplicatus – иккиланган] Бирор ёзма ҳужжатнинг асл нусхаси билан баб-баравар расмий, юридик кучга эга бўлган бошқа нусхаси, копияси. *Улардан сўраб келинг, дубликат олиш учун қандай ҳужжатлар керак бўлса, дарров берамиз, дейишди.* «Муштум».

ДУБЛЯЖ [фр. doublage – икки марта, икки карра кўпаймоқ] Бошқа бир тилдаги овозли фильмни иккинчи бир тилга таржима қилиб, диалоглар таржимасини фильм қаҳрамонлари оғиз ҳаракатига мослаш-тирган ҳолда яратилган фонограмма. *Кинофильмларни омма орасида ёйишда фильмлар дубляжи катта аҳамият касб этади.* Газетадан.

ДУБУЛҒА тар., ҳарб. Бошни тиг ёки ўқдан (шунингдек, бошқа хил зарбалардан) сақлаш учун темир ёки пўлатдан ишланган бош кийим; шлём. *Малика қоп-қора сочларини турмаклаб, бошига олтин дубулғасини кийди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. *..офтоб суворийларнинг бошларидаги ялтироқ*

дубулғаларда, энгиларидаги совутларда акс этиб, кўзларни қамаштирар эди. М. Осим, Ўтзор.

ДУВ рвш. 1 Бирлан, бараварига, тез. *Дув тўпланмоқ. Дув этиб учмоқ. Ҳовли ўртасидаги бир туп тут дув пишпти. Боланинг кўзларидан дув ёш тўкилди.* ■ *Кумушбиби ўз устига дув йиғилган қизларга кўзини қаратди-да, чўнтагидан рўмолчасини олиб, кўз ёшини қурипти.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Тамоман, бутунлай. *Сочлари дув оқарган, аммо кўз қарашлари тийрак доктор опа ҳар куни Шерзоддан.. нима туш кўрганини сўрайди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Маҳбубанинг буғдойранг кулча юзи дув қизарди.* О. Ёқубов, Тилла узук.

Дув гап Ҳамма ёққа тез тарқалган, ҳаманинг оғзига тушган миш-миш гап. *Янги шаҳарда аллақайси бир маҳкамага неча юз киши таёқ кўтариб, эшигу ойналарини синдирибди, шу одамлардан нечаси қамалибди, деган хабар ҳамма ерда дув гап эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Юртда дув гап – фалон бўпти, нисмадон бўпти.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

ДУВАРАК [ф. دوباره – иккинчи марта, иккиламчи] 1 Мевали дарактнинг бир йилда иккинчи бор берган меваси. *Дуварак олма. Олманинг дувараги.* ■ *Бир йиллик новдаларда етилаётган узум бошлари билан бир қаторда бачки новдаларда дуварак пайдо бўлиши мумкин.* «Фан ва турмуш». *Баъзи шохларда бултур чала терилган мевалар – дуварак олхўрини эслатувчи зайтунлар қуришиб ётарди.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

2 *кўча* Бўйи паст, пачоқ (одам ҳақида). *Дуварак одамлар.* ■ *Йўлдош почтачининг дуварак қизича ҳам бўлолмайсан, сендан ёш, лекин ўн ҳисса кўп ишлайди.* «Ёшлик».

3 *кўча* Хом, гўр; тажрибасиз. *Келганига бир йил, ярим йил бўлиб қолганлар бор.. дуварак бўлса ҳам, пулни пуфлаб тугади-ганлар – буларни оз-моз пул билан рағбатлантириш мумкин.* А. Мухтор, Туғилиш.

4 Умуман, ҳар нарсанинг кичкинаси, етилмагани. *Поезд мени кичкинагина, номи ҳали темир йўл хариталарига кирмаган дуварак бир разъездга ташлаб ўтиб кетди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *-Авраб ҳам бўлмайди бу дуваракларни, – арз қилди Убайда хола хит бўлиб.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ДУВВА *рвш. шв.* Бирдан, бараварига; дув. *Олма дувва тўкилди. Толдаги чумчуқлар дувва учиб кетди.* ■ Анжирнинг мадҳига тополмадим сўз, *Дувва тўкилгандай саватга юлдуз.* Газетадан.

ДУВДОҚ *с.т.* Тувалоқ.

ДУВ-ДУВ *Дув* *с.* такр.; жуда кўп, беҳисоб. *Дув-дув тўкилмоқ.* ■ У ўғлининг дўстларини кўриши билан кўзларидан *дув-дув ёш тўкди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Болалар қоқишса, дув-дув тушади: Оғиз тинмас оппоқ тугидан.* Миртемир, Асарлар.

Дув-дув гап Кўпчилик орасида тарқаган ҳар хил: тўғри ва шубҳали гап-сўз. *Кунларнинг бирида маҳаллада дув-дув гап бўлиб қолди: “Мухторхон домўлла уйланармиш!..”* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. *Ҳамма ерда дув-дув гап, шунинг ўзингдан билай, деб келдим-да.* Т. Ашуров, Оқ от.

ДУВОЛ *шв. айн. девор.* *Севмасанг – зўрлик увол.. Обқочаман ошиб дувол.* Отаёр, Оқ фасл.

ДУВУЛЛАБ *рвш.* Тез, бирдан, бараварига, дув (тўкилмоқ, оқмоқ ва ш. к.). *Чигитлар ердан дувуллаб униб чиқди.* ■ *Мастура холанинг кўзларидан дувуллаб ёш оқарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Сўнг шамол томорқадаги дарахтларни силжитдим, томга дувуллаб ёмғир суви тўкилди.* Ш. Холмирозев, Ўн саккизга кирмаган ким бор. *Дувуллаб бир ҳовуч ўрик тўкилди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДУГ *с. т. айн. дук* I.

ДУГОНА [ф. دوگانه – иккита, жуфт] I Ўртоқ, дўст (хотин-қизлар ҳақида). *Салом, менинг азиз дугоналарим, Азизим, лобарим, чеварим, қизлар. Зулфия. Тўлғоний кўшнларининг уйида, дугоналари орасида ўтирарди.* С. Сиёев, Аваз. *Давру давронингизда биз ҳам тўйиб ҳандалак ёйлик, дугонажон! О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса.*

2 **Шерик, жуфт.** *Кўксув билан Оқсув икки дугона, дилбар, Икки ёқдан тоғ бағридан уйноқлаб келар. Шайхзода. Уруғлик ерда ўса бошлагач, аввал дугона қилдим (бир жойда икки туп кўйдим), сўнгра ягона қилдим.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ДУГОҲ [ф. دوگاه – икки пайт, икки жой] Шашмақом системасидаги учинчи мақом номи (қ. **шашмақом**). “Дугоҳ”ни бошлаб юборди. “Дугоҳ” ҳам излаганини топиб бермади, ўзи ҳам излашдан, бўзлашдан чарчамади. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДУГЧИ *с.т.* Дукчи. *Бешикчилар, тароқчилар, дугчилар Майрамхонни ўз қўллари билан овқатлантиришни “бахт” деб билар эдилар.* Ф. Фулом, Шум бола.

ДУД I [ф. دود – тутун, қурум; оҳ, нола, ғам-алам] Тутун, қурум, ис. *Пороҳ дуди.* ■ *Мамажоннинг димоғига қорачироқ дуди гул этиб урилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ёғ дуди осмонга кўкиш устундай кўтарилди.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. *Деворлари ва шипини қоп-қора дуд босган бу уйга қуёш нурлари кичик бир туйнукдан тушарди, холос.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 **кўчма** Губор, доғ, асорат. *Кўзимда гурбатнинг захарли дуди.* Ф. Фулом. *Гулнорнинг кўнглини қоплаган ҳасрат дуди тарала бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аслида суҳбатдан қолган дуд ҳали Элмуроднинг кўнглидан аримаганди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 **кўчма** Оҳ, нола; руҳий азоб. *Ҳожи холанинг дуди осмонда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Душмандан интиқом олиб, дудини димоғидан чиқарайлик.* М. Осим, Карвон йўлларида.

4 **кўчма** Аччиқ, жаҳл; газаб. *Мана шу ерда мингбошининг дуди осмонга чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

5 **кўчма** Илиқлик тафти. *Хут кирди, ер остига дуд кирди.* Мақол.

ДУД II *тақл. с.* Болалар сурнайининг ёки автомобиль сигналининг овозига тақлид сўз. *Дуд демакка дудоқ керак.*

ДУД III [ф. دود – тутун] Газламага гул босишда ишлатиладиган қўш қолип.

ДУДА [ф. دوده – қурум, майда қуқун] Оқ бўзнинг сийрак тўқилган тури. *Дуда пашишахона.* ■ *Бизда ҳам газламаларнинг турларига исм бор: бўз, дуда, қалами ва ҳоказолар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДУДАК Тувалоқлар туркумига мансуб қуш.

ДУДАМ [ф. دودم – икки тигли, икки дамли] *айн. дудам.* *Шеър ул тиғи дудамдурки, жаҳонни фатҳ этар.* Мунис.

ДУДАМА [ф. دودمه – икки тигли, ҳар икки томони ўткир] I *сф.т.* Икки томонида ҳам дами, тиғи бор. *Дудам пичоқ.* ■ *Пичоқ унча катта эмас.. ингичка ва дудам эди.* С. Айний, Эсдалиқлар. *У этиги кўнжиги солиб қўйган дудам ханжарга ишора қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Тилини чиқариб тишлаб,*

дудам пичоғи билан новдани бутай бошлади. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

2 *от* Ҳар икки томони тегли пичоқ ёки ханжар. Зулайхо орқасига қайтади. Бир неча қадам юради-ю, дудамани эслайди. П. Қодиров, Қадрим. *Нақ кўксига сопиғача ботиб кетди дудам.* О. Ҳақимов, Достонлар.

ДУДБУРА айн. дудбурон.

ДУДБУРОН [ф. *دودبران* — тутунни ташқарига тортувчи] 1 Шип ёки девор орқали ташқарига чиқарилган тутун йўли; мўри, мўркон. *Онам баланд, дудбурони бор ошхонада куйманар эди.* Ойбек, Болалик. *Хўл хазон ёқилган ўчоқнинг дудбуронидан кўз ачитувчи тутун чиқади.* Шукрулло, Жавохирлар сандиғи.

2 Темирчилар кўраси ёки кулоллар хумдонининг тутунни ташқарига тортадиган карнайсимон қисми.

ДУД-ДУД Дуд II с. такр. *Дуд-дуд сурнай чалинди.*

ДУДКАШ [ф. *دودکش* — тутун тортувчи] шв. 1 айн. дудбурон 1, 2.

2 Ашаддий кашанда, ҳадеб сигарет тутатишни яхши кўрувчи (киши).

ДУДЛАМА Дудлаб ишлов берилган, қоқланган. *Дудлама балиқ гастрономларда кўп.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ДУДЛАМОҚ 1 Дуд билан ишлов бериб қоқламоқ, сурламоқ (гўшт, қазни ва шу кабиларни). *Дудланган қазни.* ■ *Холиса тақсимчаларда қора майиз, мағиз, дудланган қазни келтириб қўйди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Дуд билан қоқламоқ, исламоқ.

ДУДМОЛ Нималиги аниқ бўлмаган, ҳар хил тушунса бўладиган; мужмал, муҳмал. *Дудмол гап. Дудмол хулоса. Дудмол қарор.* ■ *Тожибой одатига мувофиқ қисқа, дудмол жавоб берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Азизхоновни тик турган ёш қиз эмас, унинг дудмол туюлган саволи ажаблантирди.* М. Исмоилий, Барҳаёт қиз. *Чол дудмол қилиб йигитга қаради.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДУДОҚ кт. 1 айн. лаб. [Гулнор] *Йўлчининг кучли, эркак нафасини, дудоқларида унинг бўсасининг жонли оловини бир лаҳза сизди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Севишганлар қўли бир-бирига чирмашди. Дудоқларда бўса чақнади.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Ярқираган ёноғингдан айланай, Гул барғидай дудоғингдан айланай.* «Кўшиқлар».

2 *кўчма* Оғиз; тил. *Шараф сизга, ёғар миллион дудоқдан кучли олқишлар.* Ф. Фулом. *Алла айтган дудоқларда Она меҳри тошқин.* Миртемир, Асарлар.

ДУДУЛАМОҚ с.т. “Дуд-дуд” деган овоз чиқармоқ. *Машина сайргоҳга кириб борди ва дудулаганича одамларни оралаб, дарё томон йўналди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Шу пайт машина “дудулаб”, икки бола ура қочиб қолишди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

ДУДУҚ Баъзи товушларни қийнаиб талаффуз этувчи ёки тутилиб гапирувчи. *Дудуқ одам.* ■ *Дудуқ одамнинг гапириши қийин, аммо унинг гапини эшитиш ундан ҳам қийин.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Гудак-сиз ўтарман наҳот жаҳондан, Майли, чўтир, дудуқ — севардим жондан.* Миртемир, Асарлар.

ДУДУҚЛАНМОҚ Баъзи товушларни қийинлик билан талаффуз этмоқ ёки тутилиб-тутилиб гапирмоқ. *У [Худойқул] Элмуроднинг сўроқларига дудуқланиб, тўмтоқ-тўмтоқ жавоблар бера бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *-Би-би-бе.. — деди Қурбон дудуқланиб.* Й. Шамшаров, Тошқин.

ДУДУҚЛИК Тутилиб гапиришлик, дудуқланиш хусусияти. *Унинг [Худойқулнинг] дудуқлигини ва ҳовлиқиб гапиролмай қолишини Давлатёр шундай деб таърифлади: -Бу худо қилган соқов эмас, ўртоқ Дўсматов! Мадаминов шундай қилиб қўйган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДУЖОН [ф. *دوجان* — икки жон(ли)] шв. Ҳомиладор, иккиқат. *Кунларнинг бирида бойнинг энг кичик хотини дужон бўлибди.* «Зумрад ва Қиммат».

ДУДХОНА [дуд + хона] Гўшт, қазни каби егуликлар дудланадиган хона.

ДУЗ айн. туз II. *Одам эса чорасиз, ғамгин кўринади бу чексиз дузда.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

ДУЗД [ф. *دزد* — ўғри] Ўғри. *Ўғри-дузд ўзин тортар панага, Санам қизлар зулфин ташлар шонага.* «Эрали ва Шерали».

ДУК I [ф. *دوک* — йиг, дук] Чархнинг йигирилаётган ип ўралиб борадиган қисми; йиг. *Ҳар қизнинг олдида.. ип ўралган семиз дуклар қаланиб ётипти.* Ойбек, Навоий. *У [Оташ дукчи] дукни ғув-ғув айлантиради.* Ойбек, Улуғ йўл.

ДУК II тақл. с. Бирор оғир нарса иккинчисига урилганда чиқадиган бўғиқ овоз

ҳақида. *Эшик дук этди. Дук этган товуш эшитилди.* ■ [Латиф] *Челакдан иккинчи шишани олиб, тагига бир урди-да, Султоннинг олдига “дук” этказиб қўйди.* О. Ёкубов, Ларза.

ДУКАРТ [ф. دوکارد — икки тигли; қайчи] шв. Кичкина қайчи.

ДУКАРТЛАМОҚ Қайчи билан кесиб текисламоқ; қайчиламоқ. *Кўзлари катта-катта Муҳаммадалибек тоза ювилиб-таралган, дукартланган соқолини аста силар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ДУК-ДУК Дук II с. тақр. *Эшикни дук-дук қоқмоқ.* ■ *Ҳасан сўфи тошга қулоғини босиб тинглади. Анча тинглаб ётди: Дук-дук бор-у.. жуда олис.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Аввалига у [соқчи] аста-секин юриб борди, кейин Насриддин афандининг қулоғига дук-дук қилган овоз эшитилди.* «Муштум».

Юраги дук-дук урмоқ Юраги ўйнамоқ, юраги қаттиқ урмоқ. *Эшик очилиши биланоқ Ҳасаннинг юраги дук-дук уриб, ранги оқариб кетди.* Ибохон, Улуғ кун. *Умиднинг юраги дук-дук уриб, беихтиёр унга яқинлашди.* Мирмуҳсин, Умид.

ДУКИЛЛАМОҚ I “Дук-дук” этган овоз чиқармоқ. *Эшик дукиллапти.*

2 Тез урмоқ, тепмоқ, ўйнамоқ (юрак ҳақида). *Унинг [Мирвалининг] юраги дукиллаб ура бошлади.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Қувончимданми, аллақандай хавотирданми — юрагим дукиллаб кетди.* А. Мухтор, Асарлар.

ДУККАК Ловия, мош каби ўсимликларнинг донни ўраб турувчи икки паллали пўчоғи; қўзоқ; дуккакдошлар меваси. *Ловия дуккак чиқарибди. Мош дуккаклари.* ■ *Олти қизнинг ичиди сен полвони, Дуккакка сиғмайди мошининг дони.* «Кўшиқлар».

ДУККАҚДОШЛАР бот. Икки йиллик ва бир йиллик икки паллали ўсимликлар оиласи.

ДУККАКЛАМОҚ Дуккак чиқармоқ, дуккак ҳосил қилмоқ. *Мош дуккаклабди.*

ДУККАКЛИ Дони дуккакларда пишиб етиладиган. *Бошоқли ва дуккакли экинларнинг баъзи бир турларида оқсилдан ташқари анчагина мой ҳам бўлади.* Газетадан.

ДУККИ шв. Дўнг, қавариб чиққан. *Ҳаракатнинг зўрлигидан Раҳимнинг сепкил бетлари, дукки пешонаси терлаб, қизил майкаси шимидан чиқиб кетган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ДУККИБОШ Дўнг бош, боши катта, дўнг пешонали. *Бу дуккибош, сепкил юз бола ҳар ганда тиржайиб турарди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ДУККИПЕШОНА Дўнг пешона, шундай пешонали одам.

ДУКУЛЛАМОҚ айн. **дукилламоқ.** *Юрагим дукуллайди, Ёр келганга ўхшайди.* «Оқ олма, қизил олма». *Пиджагимни киймасимдан хонам девори дукуллади.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўллошлар.

ДУКУР I тақл. с. Дукурлаган овоз ҳақида. *Бошқалар ҳам ётиб қулоқ солдилар. Аммо ҳеч ким дукурнинг қаёқдан келаётганини аниқлай олмади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Дастурхон йиғиштирилиб, Султонмурод кетмоққа қистаркан, дарвозада отларнинг дукури эшитилди.* Ойбек, Навоий. *Латофатнинг юрак дукури хийла босилди.* «Ёшлик».

ДУКУР II шв. Сув тақсим қилинадиган жой.

ДУКУР-ДУКУР Дукур с. тақр. *Отларнинг дукур-дукури, итнинг ҳуриши эшитилди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Турсундай ҳеч нарсани кўрмас, юрагининг дукур-дукуридан бошқасини эшитмас эди.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Дукур-дукур от келди, Қаранг, қандай зот келди.* «Кўшиқлар».

ДУКУРЛАМОҚ I Дукур-дукур овоз чиқармоқ. *Шу дукурлаш секин-секин оёқ товушига мубаддал бўлиб, Анварнинг қулоқлари тиккайди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Кўчадан эса от тўёқларининг сабрсиз дукурлаши эшитилди.* «Фан ва турмуш».

2 Тез урмоқ, тепмоқ, ўйнамоқ (юрак ҳақида). *Дарчага яқинлашганида, юраги бирдан дукурлаб, эшик олдида тўхтаб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДУКУРМА [ф. دوکرم — иккита ипак курти]: **дукурма** пилла Иккита ипак курти бир кафанга ўраган пилла, қўшалок пилла; барака.

ДУКЧИ Дук ясовчи уста. *Улар бешикни Жиззахдаги машҳур дукчи Оқил амакига ишлатишган экан.* «Ёшлик».

ДУКЧИЛИК I Дук ясаш билан машғуллик, дук ясаш ҳунари ва ўша касбнинг номи.

2 Бозорда дукчилар дўкони жойлашган раста.

ДУЛДУЛ [a. دلول — жайра] **1** Диний ривоятларга кўра, Муҳаммад пайғамбар

минган ва кейинча ҳазрат Алига тортиқ этган учар отнинг исми ёки лақаби. *Той ўссин, нақ Дулдулдай бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Келишган, чиройли, учқур от. *Солибой.. ориқ-тириқ отларни арзон баҳода сотиб олиб, бир оз боқиб, дулдул баҳосида пуллар эди.* Ё. Шукуров, Қасос.

ДУМ [ф. *دوم* – куйруқ, дум] **1** Хайвон танасининг чиқарув тешиги тепасидан бошланадиган ва ингичкаланиб борувчи энг ортки, охириги қисми; куйруқ. *Сичқон сиғмас инига, галвир боғлар думига.* Мақол. Туянинг думи ерга тегар, Хўжанинг қизи эрга тегар. Мақол. *Шошган ўрдак ҳам боши билан, ҳам думи билан шўнғийди.* Мақол. ■ *У [ит] думини ликиллатди-да, Нигоранинг оёғи остига ёта қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Думини хода қилиб 1) думини тикка, юқори кўтариб. - *Сигир бирдан ирғиб ўрнидан туриб, думини хода қилиб, бир қочиб берди, — деди Шум бола.* Ғ. Фулом, Шум бола. *Молхонадан келаетсам, олдимдан думини хода қилиб, бир бузоқ югуриб ўтди.* «Муштум»; 2) *кўчма* орқасига қарамай, тумтарақай бўлиб. ..*Олдинга қанча бордим? Нуқул бадбашара махлуқдан қочган юраксиздай думингни хода қилиб қоласан-ку?* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. ..*зўр келганда кўпинча беллашишдан бош тортади-да, думини хода қилиб қочади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. **Думи юлинган мусичадай** (ёки *товуқдай*) Бир ери ёки бир нарсаи етишмагандай, беўхшов. *Бердибой гарчи шаҳардан думи юлинган мусичадай бўлиб келган бўлса ҳам, фазлсиз эмас.* А. Қодирий, Обид кетмон. ..*орамизда Икром деган бир кимса ҳам бор эди. Думи юлинган товуқдай бир четга чиқиб, шумшайиб турибди.* «Ёшлик».

2 Баъзи жониворлар танасининг кет томонидаги узун патлар ёки ингичкалашган қисми. *Хўрознинг думи. Қалдирғочнинг думи. Илоннинг думи.* ■ *Ҳалиги чавоқ балиқ қор устида ялт-юлт қилиб сакрайди, думи билан савалайди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Раиснинг ориқ, қорамтир юзига ярашмаган тақасимон мўйлабининг учлари чаён думидай гажакланди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

3 Мева, барг ва ш. к. нинг банди.

Дум бермоқ Пишиб этилмоқ (асосан полиз экинлари ҳақида). *Бир кун нахта чопиб юрсам, битта қовун жуда ҳам тўри келган,*

“мени е!” деб дум бериб турибди. Ғ. Фулом, Тирилган мурда. *Нимадир “тирс” этди: қизилуруғ қовун дум берди шекилли.* А. Эшоннов, Дутор.

4 Сабзавот ўсимликларининг ер юзасида ўсиб турган барги. *Сабзининг думини кесмоқ.*

5 Учиш аппаратларининг ингичкалашган кет томони. *Бирпасдан кейин лагерь устида думига каттакон пуфак боғлаб олган самолёт пайдо бўлди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Самолётнинг думида елкамни қисганча биқиниб ўтиравердим.* «Гулдаста».

6 Умуман бирор нарсанинг кети, охири. *Юлдузнинг думи. Қанча машиналар қаторлашиб ўтди, ҳали думи кўринмайди.* ■ *Чарос дераза панжарасидан.. думи ликиллаб турган даканг варракни кўрди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Чопа беришнинг беҳуда эканини пайқаб, эшелоннинг думига уланган қизил вагонларга толиққан кўзларини умид билан тикди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

7 *кўчма* Доим бировга эргашиб ёки унга хушомад қилиб, бирга ортидан юрадиган одам; шотир. *Абдурасул Тожибойнинг мажлисда ўз тарафини оладиган думлар тўплай бошлаганини гапирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дум эмиш, хўжа келиб менга дум бўлсин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

8 *кўчма с.т.* Қарз, топширилмаган имтихон *Унинг математикадан думи бор.*

Бурганинг думини кўрган Жуда ҳам шум, айёр, улдабурон. *Биламан, Гавҳар яхши қиз. Лекин анави иблис бурганинг думини кўрган!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Думини босмоқ** Ғашига, асабига тегмоқ. *Идорада, иш устида, иш юзасидан гапираетирман. Думингизни босганим йўқ.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Мен бир-иккитасининг думини босдим шекилли.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. **Думини ликиллатмоқ** Хушомадли ва айёрона иш кўрмоқ. *Саройда биз ҳам дум ликиллатиб, қуйруқ қоқиб юрибмиз.* С. Сиёев, Ёруғлик. *У калондимоғ, энди қаршисидаги одамдан ўзига ўхшаб дум ликиллатишини талаб қилувчи нусхага айланади.* «ЎТА». **Думини тугмоқ ёки думи тугилмоқ** Қайтиб келмайдиган қилиб ишдан бўшатмоқ, ҳайдамоқ. [*Розиқ сўфи*] *Бир магазинга кечки қоровул бўлиб олган эди. Ундан ҳам ишқал чиқариб, думи тугилди.* С. Абдулла, Соялар. *Турсунбой.. кўпол ва дағал муомалали бўлгани сабабли.. бригадирликдан*

думи тугилган эди. «Муштум». Ҳаммамизнинг думимизни тугар эмишлар. Уйғун, Асарлар. ..иккинчи бу гандан оғиз очманг, акс ҳолда, думингизни тугаман. Ҳ. Фулом, Машъал. **Думини тутқазмаслик (ёки ушлатмаслик)** Ҳеч кўринмай, йўлиқмай қочиб юрмоқ. *Фаффор қўрбоши думини тутқазмасга, ўзини ютқизмасга уринади.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. **Думини қисмоқ** 1) итоаткорона иш тутмоқ; бўйсунувчан, итоаткор бўлмоқ. *Мен ўз юртимда мусофир итдай думимни қисиб юришни хоҳламайман.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Девона ўша заҳоти думини қисиб, жуфтакни ростлаб қолди.* К. Яшин, Ҳамза; 2) кўчма бўйсунмоқ, жиловланмоқ. *Сув думини қисди, энди шошмасдан [тўғонни] мустаҳкамлаш керак.* Ойбек, О.в. шабадалар. **Думи хуржун (ёки хуржунда)** Ногайин, таги-туғи йўқ; ўдла-жўлда, чатоқ ёки чала-чулпа; сарсон. *Думи хуржун гап. Думи хуржун иш.* ■ *Бўрибой ўша одамларнинг номини тилга олгиси келмай, думи хуржунда қолди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Гушт топширишининг ҳам думи хуржунда.* «Муштум». **Думи қисик** Бирор айби бўлган, айб иш қилган, айбдор; бирор нарсадан ҳадиксировчи. *Мусофир итнинг думи қисик.* Мақол. ■ *Илгари ўғрининг думи қисик буларди, эл олида сазойи қилинарди.* С. Нуров, Нарвон.

ДУМА [р. дума – ўй, фикр < думать – ўйламоқ] тар. Ўтмиш чор Россиясида турли давлат муассасаларининг номи; ҳозирги Россияда эса қўйи палата номи. *Давлат думаси. Шаҳар думаси.* ■ *Улар ўша дума сайловидан кейин сизни кўргани кўзи йўқ.* К. Яшин, Ҳамза.

ДУМАК шв. Жўхориюпа илдици. *Соҳира айвонга думак, яъни жўхориюпа илдизини ташир эди.* Қ. Мирзо, Олам гўзал.

ДУМАЛАМОҚ с. т. Юмалоқ. *Кўзларимиз тўқнашди-ю, унинг лаблари титраб, кўзларидан икки томчи ёш думалаб кетди.* «Саодат». *Қордан кичкина юмалоқ ясаб, думалата-думалата, ўз бўйларидан баланд, катта курра ясаганлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Олачинор тарвузлар, “устим кўм-кўк бўлса ҳам, ичим қип-қизил”, деб думалашиб ётибди.* «Саодат».

ДУМАЛОҚ с. т. Юмалоқ. *Бу хотиннинг ёши элликдан ошган бўлиб, ўзи пакана, думалоқ.* С. Зуннунова, Янги директор. *Эсон бобо пайкални оралаб, думалоқ, сариқ, қо-*

рамтир холи бор қовунни кўтариб чиқди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ДУМАЛОҚЛАМОҚ с. т. Юмалоқламоқ. *Асал буви дастурхонни думалоқлаб, кўлтиғига уриб олди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ДУМАЛОҚ-СУМАЛОҚ жуфт с. Гавдалари турли тузилишда бўлган. *Ўқтам муаллимнинг думалоқ-сумалоқ, ёқимтой болалари билан “сув сепар” ўйнашди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ДУМАХОНА тар. Дума идораси, дума маҳкамаси. *-Ҳали, – деди Ўрмон полвон, – Россияда подшоҳ йўқ, ҳукумат ишини думахонадан қўйилган Милюков билан Керенскийдай бир неча киши бажармоқда.* С. Айний, Қуллар.

ДУМБА [ф. دمه , دنبه – орт, кет; думба, қуйруқ] 1 *Кўйларнинг кет томонида сон билан бел ўртасида ўсган, асосан думалоқ шаклда кўринувчи ёғ қисми. Семиз кўйнинг думбаси катта, Семиз одамнинг – суҳбати.* Мақол. ■ *Ёлғиз кўйни ҳайдаш нуқул азоб. Бўйнидан сургайман – йўқ, думбасига арқон солиб тортаман – йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Раъно томорқада думбаси серкиллаган, жингалак юнгли кўзичоқларга майса юлиб бераётган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *Кўй танасининг шундай қисмидан чиққан ёғ. Думба тўғрамоқ. Думба эритмоқ. Узоқдаги думбадан яқиндаги ўпка яхши.* Мақол. ■ *Қайнонанинг маслаҳати билан докага думба ўраб, чақалоққа сўрдиришди.* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси. *Мамат қассоб.. оғринибгина ярим килодан ошиқ думбани тарозиға ташлади.* «Ёшлик».

3 *Одам танасининг сон билан бел ўртасидаги юмшоқ орқа қисми. Кимдир скамейкага газета солиб ўтирган экан, думбасининг изи тушиб қопти.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

ДУМБАДОР [ф. دمه دار – думбали, думбаси катта] Катта думбали. *Думбадор қўй.* ■ *Чўпон лорсиллаган, думбадор қўйларини сой тарафга ҳайдади.* «Газетадан».

ДУМБА-ЖИГАР Думба ёғи ва жигардан тайёрланган овқат ёки газак. *Заргаров, яқин бир ой бўлади, чоракам бир литр хушбўй винони думба-жигар билан ичгани асраб юрар эди.* А. Қаҳҳор, Ўжар. *-Думба-жигар билан кадоб олиб келдим, – деди Сайфи.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ДУМБАЛИ 1 Думбаси бор, катта думбали. *Думбали кўй.* ■ Шербекнинг вазифаси ҳам майин жунли, ҳам думбали дурагайлар учратишдан иборат. С. Анорбоев, Оқсой.

2 айн. думбадор.

3 Думба тўғраб солинган. *Думбали сомса.*

ДУМБАЛОҚ: думбалоқ ошмоқ айн. **умбалоқ ошмоқ қ.** **умбалоқ.** *Уртага қилтириқ бир бола чиқади ва ҳавода чир айланиб, думбалоқ ошиб сакраб, ҳаммага таъзим қилади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик, *Мовий осмонда сўфитўрғайлар.. думбалоқ ошар, гоҳ ерга тушиб, яшил майсаларда йўрғалаб ўйнар ва тинмай вижирлашар эди.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ДУМБУЛ [ф. *دمبل* – тўлиқ пишмаган дон, дуккак] **1** Донли экинлар, меваларнинг таъм кириб қолган, лекин ҳали етилиб пишмаган ҳолати. *Ҳали думбул шафтолиларнинг шохлари ерда.* Ойбек, О.в.шабалалар. *Чол қуроқ дастурхон ёзиб, сопол тақсимчада думбул ўрикдан кўйди.* Т. Малик, Кадр.

2 Ҳали қотмаган, сутми-қатиқ бўлиб қолган (дон ҳақида). *Думбул жўхори.* ■ *Бир танобча ерга жўхори экилса, думбул бўлмасдан тамом бўлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Нусратбек йўл четидаги майда баргли гулларнинг япроғини титкилаб ўтаётганда, кунгабоқар думбулининг ҳиди анқиди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Бошоқлар чайқалар, думбулроқ лекин, Думбул бошоқларда ҳали сут донлар..* Миртемир, Асарлар.

3 кўчма Ақлсизроқ, тентакнамо, девонасифат. *Думбул одам.* ■ *Хўп, бу одамнинг бугун кўли узун. Эртага суроби тўғри бўлгач, бу думбул эркатой нима қилади? «Ёшлик». Ярамас, бизни ҳақорат қилди! «Думбулсан!» деди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Ҳаёт тажрибаси бўлмаган; хом, гўр. *-Ўқишга ҳафсала қолмадими? -Ҳафсала-ку бор-а, – деди Қолдор нималарнидир эслаб, – аммо ўйлаб қарасам, думбул эканман, нишгунимча шоширманг.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *Бу замоннинг думбул қизлари наридан-бери бир иш қилиб кўйишади-да, кейин оҳ уриб, чапак чалиб қолишади.* Мирмуҳсин, Умид. *Афсуски, айрим наشريёт ва редакцияларда ғоят масъулиятли ишлар чаламулла, думбул муҳаррирлар кўлига топириб кўйилган.* «Ёшлик».

5 кўчма Мазмунан пишиқ-пухта эмас; хом; қиёмнига етмаган. *Думбул асардан фази-*

лат қидирадиган эстетик нўноқ танқидчилар фаолиятига чек қўйиш лозим. Газетадан. *Шоирнинг “Севги сирлари” тўпламида қиёмнига етмаган, думбул шеърлар учраб туради..* Газетадан.

ДУМБУЛЛИК 1 Дон экинлари уруғининг етилиши бошланадиган фаза, босқич, давр.

2 Пишмаганлик, хомлик, гўрлик (мева-лар ҳақида).

3 кўчма Ҳаёт тажрибасига эга эмаслик, пишмаганлик, гўрлик. *Унинг ичида гап ётмайдиган, шалдир-шулдурлиги, думбуллиги Онахонга ёқди.* Мирмуҳсин, Умид.

ДУМДОР [ф. *دمدار* – думи бор, думли] **1** Думи бор; узун думли: *Равшанбек қараса, бир одам ёлдор, думдор бир жийрон отни йўрғасига солиб селкиллаб, ҳа деб йўрғалатади.* «Равшан».

2 кўчма Мужмал. нотайин; тагдор, сирли (гап ҳақида). *Думдор гап. Думдор қилиб гапирмоқ.* ■ *-Бир гап бўлар, деб думдор қилма, – дейди Патар, – хўп бўлади, деб айт.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДУМ-ДУМАЛОҚ с. т. Юм-юмалоқ. *..амакимнинг қисик кўзлари йигирма тийинлик тангадай дум-думалоқ бўлиб кетди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Ёдгор ёноқ суяклари туртиб чиққан, кичкина, дум-думалоқ қорачикли кўзлари ўйнаб турадиган бу йигитни яхши танир эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДУМКАШАК [ф. *دومكش* – думидан тортувчи; ортидан борувчи] *шв.* Орқадан эргашиб юрадиган.

ДУМЛИ 1 Думи бор. *Узун думли от. Думли кўйлар.* ■ *Сэр телевизор вишқасига анқайиб қолганда, сичқон думли, рапидасимон беретқасини шабада учуриб кетди, кўнги хираланди.* «Муштум».

Думли юлдуз с. т. айн. **комета.**

2 кўчма Ўқишдан қарздор, қолақ. *У [Карима] раҳбарлик қилган синфда биронта ҳам “думли” ўқувчи қолмади.*

ДУММА-ДУМ 1 Орқама-орқа, орқама-кейин, орқасидан қолмай, товонма-товон. *Милиционер йўлни очиб юборди. Кутиб қолган машиналар думма-дум ўта бошлади.* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *У [Қудрат] думма-дум Сорокиннинг кетидан эмаклаб борарди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

2 кўчма Пешма-пеш, пайдар-пай, орқама-кетин. *..колхознинг уч-тўрт машинаси*

Асакадан шағал.. хом ғиштни думма-дум таший бошлади. «Муштум».

ДУМОҚ, думоғ айн. димоғ. Бўронбек уйга кириши билан думоғига атир ҳиди урибди. Х. Ғулом, Машғал.

ДУМПАРАСТ [ф. *دېمپرست* — думини ёқтирувчи; парваришловчи] Чумчуқсимонлар туркумининг шақшақлар (пашша-хўрлар) оиласига мансуб, катталиги чумчуқдек, эркагининг иккита дум пати жуда узун куш.

ДУМСИМОН Шақли думга ўхшаган; дум сифатли. *Орқасида думсимон нимадир ерга судралиб келяпти.* Э. Аъзамов, Жавоб. *Бундай думсимон пуллар Шарқий Африкада яшаган аҳоли ўртасида ишлатилган.* «Фан ва турмуш».

ДУМЧА I **Дум I-4** с. кичр. шақли. *Наби полвон қиздирилган тамғанинг думчасидан омбир билан қисиб туриб, уни Некқадамнинг билагига босди.* С. Айний, Қуллар.

ДУМЧА II шв. Дастансиз, хумчасимон кичкина идиш. *Кўзани чигирининг думчаларига тутиб тўлатди ва қизга узатди.* Ойдин, Гулсанам.

ДУМҒАЗА I Кушларнинг дум патлари ўсиб чиқадиган бўғим-бўғим суяги.

2 Одам ва ҳайвонларнинг умуртқа охиридаги бўғим-бўғим думчага ўхшаш суяги. *Кўённинг думғазга умуртқалари бир-бири билан қўшилиб кетиб, битта, яхлит суяк — думғазга ҳосил қилади.* «Зоология».

3 Кўйнинг шундай суягига ёпишган ёв ва гўшти. *Думғазга шўрва.*

ДУНГАНЛАР этн. Марказий Осиёда, асосан Қозоғистон, Қирғизистон, қисман Ўзбекистонда яшайдиган халқ. *Ўлкада.. қозоқлар, қирғизлар, ўзбеклар, тожиклар, мўғуллар, дунганлар.. яшарди.* А. Ҳақимов, Илон изидан.

ДУНЁ I [а. *دنيا* — жаҳон, олам] **1** Бутун борлиқ; коинот, олам. *Боғ кўрки — бодом, Дунё кўрки — одам.* Мақол. *Тил кичик бўлса ҳам, дунёни бузади.* Мақол. ■ *Дунёда онадан азиз, онадан мўътабар инсон йўқ.* Газетадан. *Дунёда энг даҳшатли нарса — ёлғизлик.* Т. Ашуров, Оқ от.

2 Борлиқнинг, мавжудотнинг айрим бўлақлари йиғиндиси, тўплами. *Юлдузлар дунёси.*

3 Жонли табиатнинг айрим қисмлари, улар яшайдиган муҳит. *Ҳайвонот дунёси.*

Ўсимликлар дунёси. ■ *Табиатни муҳофаза қилиш, жумладан, ҳайвонот дунёсини сақлаш.. ҳозирги даврга муҳим аҳамиятга эга.* Газетадан. *Дарҳақиқат, булар [илонлар] газандалар дунёсининг турқи энг совуқ, заҳари энг ўткир вакиллари ҳисобланади.* «Фан ва турмуш». *Кариб денгизида жойлашган Ямайка ороли наботот дунёсининг бойлиги ва ранг-баранглиги билан машҳурдир.* «Фан ва турмуш».

4 Ижтимоий ҳаёт ёки турмушда юз берган (мавжуд бўлган) ҳолатга нисбатан, унга қарама-қарши бўлган бошқа бир ҳолат. *Шу йўсин қизлар ўзларининг бир ўртоқларини хотинлик дунёсига узатиб, мажлисдан тарқалишдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Атрофимизни ўраб турган бутун мавжудот; атроф муҳит. *Торга — тор дунё, кенга — кенг дунё.* Мақол. ■ [Отабек] *Туш кўрар эди: Дунёни қоронғилик босган эмиш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кўзим очдинг, мен дунёни кенг кўрдим, Узимни ҳам одамларга тенг кўрдим.* Ҳ. Олимжон, Асарлар.

6 Ер юзи ва ундаги барча одамлар, инсоният. *Ўзбек пахтакорининг доврўғи дунёга таралди.* ■ *Бутун дунё сени олқишлар.* У. Исмоилов, Сайланма.

7 Ер юзи, ундаги барча қитъалар, мамлакатлар. [Ҳайдар ота:] *Агар биров менга «қолган умрингни дунёни саёҳат қилиб ўтказасанми?» деса, ҳеч ўйлаб ўтирмасдан, шу супани бера қол, дер эдим.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Агар дунёнинг нариги бурчагига сизни опичлаб боришга тўғри келсайди, мен севина-севина бажарардим.* Ойбек, Танланган асарлар. *..дунё аҳолисининг тенг ярми гуруч билан тирикчилик қилади.* К. Маҳмудов, Қизикарли пазандачилик.

8 Ҳаёт, тириклик. *Бу дунё ўтар-кетар, юзи қоралик қолар.* Мақол. ■ *Дунёнинг ишлари шунақа экан, дўстим.* К. Яшин, Ҳамза. *Ким дунёдан тоқ ўтибдики, сиз ўтасиз?* С. Аҳмад, Уфқ. *Дунё қизиқ экан. Қачон қарасангиз, етдим деганда қоқиласиз.* У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Бевафо дунё ёки дунёни бевафо Ҳеч ким раҳм қилмайдиган, охири ўлим билан тугайдиган, беқарор ҳаёт. *Пушти паноҳимиздан айрилганимиз ростми? Оҳ, бевафо дунё!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Бу бевафо дунёда истак ва заруратдан ташқари кўнгли деган нарса ҳам бор экан.* М. Исмоилий,

Фарғона т.о. *Эй дунёйи бевафо! Онангдан айрилибсан, жиян! Ойбек, Танланган асарлар. Беш кунлик дунё* Ўткинчи ҳаёт, қисқа умр. *Умр қисқа, беш кунлик дунёда завқ суриш ғанимат.* Ойбек, Танланган асарлар. *Беш кунлик дунёнинг лойқа сувини нима қиласан, жаннатдаги ҳавзи кавсарни ўйла, аблаҳ!* Ойбек, Танланган асарлар. **Бу дунё** Диний тасаввурларда ердаги мавжуд, яшаб турилган дунё (нариги дунё, охиратга нисбатан). *Ҳаммамиз ҳам бу дунёга меҳмонмиз. Ж. Шарипов, Хоразм. Унинг васлига етган йигитнинг армони бўлмаса керак бу дунёда!* К. Яшин, Ҳамза. **Дунёга келмоқ** Туғилмоқ. *Бу бош дунёга келиб, нималарни кўрмади-а?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Моҳирабонудан икки ўғил ва икки қиз дунёга келиб, тўнғичи – Азизбек.. тўртинчиси бизнинг Зайнаб эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Дунёдан ўтмоқ** (ёки **кетмоқ**) Ўлмоқ, вафот этмоқ. - *Тархон жаноблари дунёдан утибдилар, – деди сардор ёнидаги отликча.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Тақдир орамизга жудолик савдосини соладиган бўлса, Иқбол дунёдан кетди, деб қўя қолинг.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Полопон вақтингиздаёқ ёруғ дунёдан кетдингиз.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Дунё илми** Дунёвий илм, реал илмий мушоҳала. *Камина охират илмига, сиз дунё илмига моҳирсиз.* А. Қодирий, Кичик асарлар. **Дунёйи кўтир** ёки **кўтир дунё** Ҳар хил ҳодисалар, саргузаштлар (яхшилиқ, ёмонлик, мўлчилик, камчилик ва ш.к.)га тўлиқ бўлган олам. *Бу кўтир дунёда шунақа одамхўрлар борлигига ҳеч ақлим етмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Дунёни танимоқ** Ҳаёт тарзидан, турмуш сирларидан бохабар бўлмоқ; билим олмоқ. *Ўқитувчи дунёни танитади, оламни чинакамига тушунтиради.* «Фан ва турмуш». **Дунё юзини кўрмоқ** айн. **дунёга келмоқ.** *Сен дунё юзини кўриб, чақалоқ овозинг жаранглаган кун содда қишлоқ хотинлари билан уйимизда кичкина бир тўй ясар эдик.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ёлғон дунё** Нариги дунё (охират)га нисбатан сохта, алдамчи, ўткинчи ҳаёт. *Аслини сўрасангиз, ҳаммамиз бу ёлғон дунёга меҳмонмиз.* К. Яшин, Ҳамза. *Бу ёлғон дунёда қанча от суриб, нечоғлиқ жавлон урганимиз билан бир кун борар еримиз шул тупроқ экан, ҳайҳот!* С. Сиёев, Ёруғлик. **Ёруғ дунё** Ер юзи, тириклик олами; рўшнолик. *Бу ёруғ дунёга нима учун келдик? Ҳамза, Асарлар. Биз ёруғ*

дунёни кўриш учун туғилганмиз, Турғуной! А. Қаҳҳор, Асарлар. Икки дунё айн. у дунё-бу дунё. Узи жуда ақлли-да устозимиз, бунақанга ақлли одамни икки дунёда ҳам тополмайсиз. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакат. *Ундай келин энди икки дунёда ҳам бу жаҳонга келмайди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Мен икки дунёда рози эмасман.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Жон биродар, худо хайрингни берсин, бу яхши-лигингни икки дунёда унутмасман.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Мири (бири) кам дунё** Нимадир етишмайдиган, нимадир кам бўлган ҳаёт, турмуш. *Боболар: “Дунёники мири кам икки!” деганлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бири кам дунё.* Т. Ашуров, Оқ от. *“Бир кам дунё” эмас бизнинг бу дунё: Барча ҳужайраси тугал бир олам.* Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар. **У дунё-бу дунё** 1) ҳар икки дунё, ҳозирги мавжуд дунё ва нариги – илоҳий дунё. *[Волидамиз:] -У дунё-бу дунё мени рози қилман десанг, шу хотинни рози қил! – дедилар.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Кимда-ким бировга қўл бериб, ихлос қўйса, у дунё-бу дунё хор бўлмайди.* «Муштум»; 2) асло, сира ҳам, ҳеч қачон. *Вася Тюминга: -Хайр энди, ука, бу қилган яхшилигинг у дунёю бу дунё эсимдан чиқмайди, – дедим.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Сартарош у дунё-бу дунё хор бўлмайди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Бордию, турмуш қурадиган бўлсанг, у дунё-бу дунё сендан рози эмасман.* С. Кароматов, Олтин кум. **У (ёки нариги) дунё** Диний тасаввурларда кишилар ўлгач, унда абадий яшайдиган, илоҳий, охират дунё (бу, яшаб турилган дунёга нисбатан). *У дунёда шунча нарса бўлса ҳам, ҳеч ким бу дунёдан кеткиси келмайди-я.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бир-икки куннинг ичида кўзлари ич-ичига тушиб, нариги дунёга равона бўлди.* А. Қодирий, Гирвонлик Маллавой. **Фоний дунё** Ўткинчи, омонат ҳаёт, тез ўтиб кетадиган умр. *Уста гўр ва жаҳаннам азобини фоний дунёда бир мартаба бўйнига олиб қўйгани учун унча тап тортмади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Хўш, сиз бу фоний дунё лаззатидан кечган.. тарки дунё қилган пири муришлардан бири экансиз..* К. Яшин, Ҳамза. **Қайтиб келмас дунё айн. у дунё.** *Ўзбек ойим бўлса, эски гина ва адоватларни қайтиб келмас дунёсига жўнатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўтар (ёки ўладиган) дунё айн. фоний дунё** Қани, айт, бу ўтар дунё зебу зийнатлари, бу мазордаги омбор-

ларда ётган ҳисобсиз байтулмоллар фақат сенга керакми? К. Яшин, Ҳамза. *Фармон, кел, ўладиган дунёда бир отамлашайлик.* У. Исмоилов, Сайланма.

9 кўчма Кишининг маънавий, руҳий олами, ҳаёти. *Сеҳрлар дунёси. Руҳий дунё. Хаёллар дунёси. Маънавий дунё. Тафаккур дунёси.* ■ *Шербекнинг дунёси бўм-бўш, хувилаб қолгандек туюлди. Нигорасиз турмушида ҳаловат бўлармиди! С. Анорбоев, Оқсой. Сўнагул ўз дунёси билан банд эди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Аллаларда онанинг руҳий дунёси, фарзандга бўлган муҳаббати, орзу-ўйлари акс этади. «Саодат». Шу биргина сўз унинг [Мадумарнинг] бутун ички ва ташқи дунёсини ўзида акс эттирган эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Хаёллар дунёси кенг, ўткир фикрли бу ҳассос қиз берилиб, кичик-кичик ҳикоялар ёзар эди. Ойбек, Нур қидириб.**

10 Маълум бир илм-фан, касб-ҳунар, ижтимоий ҳодиса соҳаси. *Адабиёт дунёси. Одамийлик дунёси. Таълим-тарбия дунёси.* ■ *Адабиёт дунёсида икки турли танқид бор: жиддий танқид ва ҳажвий танқид. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

11 Маълум бир ижтимоий тузумга, ўзига хос маданий ва ижтимоий-тарихий хусусиятларга эга бўлган омилар билан бирлашган кишилик жамияти ва у мавжуд бўлган давр. *Қадимги дунё. Капитализм дунёси. Цивилизация дунёси.*

Бир дунё Жуда кўп, беҳисоб, беадад; жуда катта. -*Оҳ, дадажон, мен шўрли қариган чоғингизда сизга бир дунё ташвиш бўлдим, — деди Эъзозхон. Ҳ. Фулом, Машғал. Ғалаба! Олти ҳарфдан иборат бу сўзда бир дунё қайғу, қувонч ва маъно бор!* Н. Сафаров, Оловли излар. *Ҳовлига чиқдим. Мени бир дунё юмуш кутиб турган эди. С. Сиёев, Ёруғлик. Дунёга устун бўлармидинг “Умр қисқа, абадий яшармидинг” деган маънони ифодалайдиган ибора. Дунёдан тоқ ўтмоқ* Турмуш қурмасдан, ёлғиз яшамоқ, сўққабош бўлмоқ. *На хотин, на бола-чақа бор. Дунёдан тоқ ўтдик ҳисоб.* Ойбек, Танланган асарлар. *Энди эр деган шу бўлибдими? Бундан кўра дунёдан тоқ ўтган яхшироқ, ёлғиз юрган тинчроқдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дунёдан чироқчисиз бормоқ (ёки ўтмоқ)* Фарзандсиз ўтмоқ, бефарзанд қолмоқ. *Ёшим олтиши тўртга етди, ўғлим-қизим бўлмади..*

Дунёдан чироқчисиз бораман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дунё кўзига қоронғи бўлмоқ (ёки кўринмоқ) Ниҳоятда ғамга ботмоқ, юраги сиқилмоқ; ўта руҳий тушкунликка тушмоқ. *Талғат биринчи курсданоқ Ҳамида деган қизни севиб қолган, шу қиз бўлмаса, дунё кўзига қоронғи, бемаъни кўриниб кетарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Дунё кўрган* Турмуш тажрибаларига эга, ҳаётнинг борди-келдисини кўрган. *Биродари киром, сиз дунё кўрган бир кишисиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дунёни сув босса, тўпиғидан келмайди (ёки тўпиғига чиқмайди)* Беғам, парвойи фалак, ҳеч нарсадан ташвиши йўқ киши ҳақида. *Бу одамлар тўрт ишкали бут, дунёни сув босса, тўпиғига чиқмайдиган.. кишилардай бамайлихотир, ҳузур қилиб кулишарди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Дунёни таниган ёки дунёдан хабардор* Кўпни кўрган, кўп биладиган, билимли. **Дунё тургунча туринг (ёки турсинлар)** Узоқ умр кўринг. *Дунё тургунча туринг, асти ғам кўрманг. К. Яшин, Ҳамза. Икки дунё бир қадам* Писанд эмас, ҳеч гап эмас (кўпинча масофа ҳақида). *Саёқ учун икки дунё бир қадам. Ойбек, Танланган асарлар. Икки дунёда* Сира ҳам, асло, ҳеч. -*Мен у билан икки дунёда қишиша олмайман, — деди Тожибой. П. Турсун, Ўқитувчи. Тарки дунё қилмоқ* Ҳаёт лаззатларидан воз кечмоқ. *Асли ўзим тарки дунё қилганман. «Ўзбек халқ дostonлари».*

ДУНЁ II [a. دنيا — жаҳон, олам] Бойлик, давлат. *Дунёнинг кераклигини бозорда билдим, Охиратнинг кераклигини — мозорда.* Мақол. ■ *Мунира худди Аҳмаднинг ўзига ўхшарди, уни молу дунё, бойлик қизиқтирмасди. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. Унинг бирдан-бир дунёси, умид-орзуси, кўзларининг оқу қораси болалари эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

ДУНЁВИЙ [a. دنيوى — бутун жаҳонга, реал ҳаётга оид] Реал, моддий дунёга, ҳаётга оид, ҳаётгий. *Дунёвий ишлар.* ■ *Бобур.. кўпроқ дунёвий ишлар билан банд бўлди, ўз шеърларида дунёвий муҳаббат, инсоний фазилатлар, реал маҳбубанинг гўзаллигини улуғлади. «УГА». Онам диний ва дунёвий китобларни ўқиган саводли, ниҳоятда сабрли, одамларга меҳрибон аёл бўлган. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Қуръоннинг ҳеч қаерида дунёвий илмларни эгаллаш керак эмас, деган гап йўқ. «Фан ва турмуш».*

ДУНЁДОР [a.+ф. دنیا‌دار — мол-дунё эгаси] Мол-мулки, бойлиги кўп, бадавлат. *Баъзи серпул, дунёдор кўпас бойлар узоқ юртларга ўз гумаишталарини юбориб, ўзлари кайф-сафо билан машғул бўлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДУНЁ-ДУНЁ Жуда кўп, беҳад, ҳисобсиз, беадад. *Сизга биздан дунё-дунё салом. Дунё-дунё умидлар. ■ Хотиралар.. Бу бир оғиз сўз ўз ичига дунё-дунё воқеаларни сиғдира олади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ДУНЁЛАРЧА *рвш.* Бениҳоят кўп, сонсаноқсиз; буюк, юксак. *Албатта, Юсуфбек ҳожига бу ваъдаларнинг ҳеч аҳамияти йўқ, фақат у ўғлининг соғлиғини билса.. — унинг учун дунёларча мартаба ва ҳурмат эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДУНЁЛИК Бойликлар йиғиндиси, хазина. *Олиб боринг буни газнахонага, дунёликдан бунинг кўзин тўйғазинг.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДУНЁПАРАСТ [a.+ф. دنیا‌پرست — бойликка ҳирс кўйган] Бойликни, мол-мулкни жуда ҳам яхши кўрадиган, бойлик йиғишга ўч; молпараст. *Дунёпараст одам. ■ ..дунёпараст ва шухратпараст муттаҳамлар Туркистон тупроғидан йўқолмай туриб, бизнинг одам бўлишимизга ақлим етмай қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДУНЁҚАРАШ Табиат ва жамиятга, уларнинг айрим воқеа-ҳодисаларига бўлган илмий, мафкуравий, маънавий, илоҳий қарашлар тизими. *Ҳар қандай одамнинг ҳам ўзига хос хулқ-атвори, эътиқоди, дунёқараш бўлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Навоий ижодида ишқ масаласи шоир дунёқарашини, унинг инсон ва ахлоқ ҳақидаги таълимнинг таркибий қисмидир.* «ЎТА».

ДУО [a. دعا — илтижо, чақириб, даъват] **1 дин.** Худога ёлвориб, унга илтижо қилиб, ўзи ёки бошқалар учун яхши, эзгу тилак тилаш. *Кўпчиликнинг дуоси кўл бўлур.* Мақол. ■ *Дуо қилинг, бўлсин менинг фарзандим.* «Эрали ва Шерали». *-Худоё худовандо, қизларимни ўз паноҳингда асрагин!* — деб дуо қилди. Х. Фулом, Машғал. *Тўрт мулла чўкка тушиб олиб.. мен билмаган дуоларни ўқиб.. дам солишяпти.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *Бувим хавотирга тушиб, дуо ўқидилар.* «Саодат». *Уч тоифа кишилар бордирки, уларнинг қилган дуоларини Тангри ижобат қилмайди.* «Ҳадис»дан.

Дуойи бад ёки бад дуо Кимсага ёмонлик тилаб қилинган дуо, қарғиш. *Девонаи дарвеш дуойи бад қилиб, юзига фотиҳа тортибдию, жўнаб қолибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бермасанг, дуойи бад қилиб, ишингни хуржунлаштираман.* К. Яшин, Ҳамза. *Нега кўзингни лўқ қилиб, серрайиб турибсан? У шаккокни дуойи бад қил, дуойи бад!* К. Яшин, Ҳамза. **Дуойи жон** Кимсага умр ва яхшилик тилаб қилинган дуо. *Топганимни халтага [ёндафтарга] жамлаб, дуойи жонларини қилиб юрибман.* К. Қаҳҳарова, Чорак аср ҳамнафас. *Мени бу ердан чиқариб юборсангиз, ўла-ўлгунча дуойи жонингизни қилар эдим.* К. Яшин, Ҳамза. **Дуойи хайр** Кимсага яхшилик тилаб қилинган дуо. *Онанинг йигитга дуойи хайри, Эрини кузатган гўзал лабидан.* М. Шайхзода, Чорак аср девон.

2 дин. Фотиҳада ўқиладиган қуръон сураси. *Дуойи фотиҳадан кейин ҳаммалари ўринларидан туриб, йўл ҳозирлигини кўра бошладилар.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Домла Ниеъ Анвар тарафидан дуога кўл очди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Шундан сўнг иккинчи хутба ўқилиб, дуойи фотиҳа қилинди.* «Муштум».

3 Кишининг соғлиги, ўлими, бахтсизлигига сабабчи деб ҳисобланувчи турли ёвуз кучлар, инс-жинсларни қайтариш, кимсани кимсага иситиш ва ш. к. учун азайимхонлар, дуохонлар томонидан ўқиладиган ёки тумор ва ш. к. га ёзиб бериладиган матн, хат. *Ўзбек ойимнинг мияси айнадим ёки.. сеҳрчи ҳиндунинг дуоси асар қилдими, ҳар нучук, уч йиллик адоватлар ва гина-кудуратлар барчаси ҳам аллақайёққа қараб учиб кетдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сиз туғмас экансиз, бахтингиз боғланган, фарзандталаблар менинг дуойим билан тўққиз ой деганда фарзанд кўрадилар.* К. Яшин, Ҳамза.

4 Умуман кишилар бир-бирларига тилайдиган яхшиликлар; яхши ниятлар. *Олтин олма, дуо ол, Дуо олтин эмасми.* Мақол. *Меҳнат билан ер кўкарат, Дуо билан — эл.* Мақол. ■ *Энасидан дуо олди.* «Нурали». *Элга хизмат қилиб, болам, дуо ол.* «Маликаи айёр». *У кўп одамларнинг тўйида хизмат қилган, юртнинг дуосини олган киши.* С. Аҳмад, Сайланма.

Дуо демоқ (ёки айтмоқ) Салом демоқ, салом айтиб қўймоқ. *-Худога шукур, тинчлик,*

азаматлар зўр бериб ишлаб ётибди, дуо дейишди, — деди Алим бува. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Нормат аканга дуо деб қўй, қизим. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қудрат акам дуо деб юбордилар.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Дуода бўлмоқ* Кимсага доимо яхши тилаклар тилаб ўтирмақ. *Шоду хуррам бўлиб, ўйнаб кул энди, Хафа бўлмай, сен дуода бўл энди.* «Малика айёр». *Дуойи салом* Салом ва яхши тилаклар ёзилган хат, мактуб. *Ўғлингиз сизга бир дуойи салом юборган эди.* ■ -*Боласи тушкур, — деди кулиб Норбобо, — дуойи салом ёзишга нўноқроқ экан, неча бор ёзиб, неча бор ўчириб ташлади!* Ойдин, Ҳикоялар. *Мирзо аризалар ва ўқишга кетган фарзандларга дуойи саломлар ёзиш билан кун ўтказа берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Холмат акаларга кўндан-кўн дуойи саломимизни етказин.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ДУОГҲҲЙ [a. + ф. دعاگوۋى — дуо қилувчи, хайрихоҳ] 1 Дуо қилувчи, дуо ўқувчи; бирор тилак билан худога ёлворувчи. *Ўтирганлар даст туриб, хон дуогуۋийига қуллақ қиладилар.* С. Сиёев, Аваз.

2 *кўчма* Кимсага яхшиликлар тиловчи; меҳрибон. *Сен бўлгайсан дуогуۋийим, Жоним эна, хуш қол энди.* «Муродхон». *Афтидан, кампирим қазо қилганга ўхшайди. Дуогуۋийимдан айрилдим, элат!* Ойбек, Кўёш қораймас.

3 Дуолар ўқиб ёки ёзиб, гўё инс-жинсларни қайтарувчи, шу йўл билан касалларни даволовчи шахс.

4 Иссиқ-совуқчи, азайимхон. -*Мен шу вақтгача дуогуۋйдан ҳеч шифо топмаганман.. — деди Қаландар деган банди.* С. Айний, Дохунда.

ДУОТАЛАБ [a. دعاطلب — дуо изловчи, дуога муҳтож] Дуо ёзиб беришни илтимос қилганлар, дуога муҳтожлар. *Шайх дуоталаб икки аёлга тумор ёзиб бераётган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДУОХОН [a. + ф. دعاخوان — яхши тилак тиловчи] айн. **дуогҲҲЙ** 4. *Болани кўрсатмаган.. дуохон, азайимхон, қасидахон.. қолмади.* «Олтин олма». *Кўҳна арkning ичкари, таш-қариси дуохонлар, кўчириқчилар, ромчилар, азайимхонлар, қаландару мунажжимлар билан тўла.* С. Сиёев, Аваз.

ДУОХОНЛИК Дуо ўқиш, дам солиш билан шуғулланишлик. *Зероки дуохонликдаги шуҳратим халойиққа унча ошқора эрмасдур.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *У фол очар,*

дуохонлик, табиблик қиларди. Газетадан. *Менинг дуохонлик, фирибгарлик, чайқовчилик каби.. ҳунарлардан ҳам хабарим бор.* «Муштум».

ДУП тақл. с. Бирор нарсанинг ерга ёки ичи пўк нарсага урилишидан чиқадиган товушга тақлид. *Бир нарса дуп этди. Дуп этган овоз эшитилди.* ■ *Қўлдошбой.. қопни бир силтагани, унинг ичидан қоп-қора думалоқ нарса пўстакнинг устига дуп этиб тушди.* «Ёшлик».

ДУП-ДУП **Дуп** с. тақр. *Ойша хола зарда билан дуп-дуп юриб бораркан, бирдан эшик олдида турган, икки кўзи тўла.. қизил жун хуржунни кўрди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДУПОЯ I [ф. دوپايه — икки оёқли] Ямоқчи усталарнинг учи қайрилган темир асбоби.

ДУПОЯ II Мискарлик, нақшгарликда ишлатиладиган сандоннинг узун, думли тури.

ДУППА-ДУРУСТ Яхшигина, бинойидек. *Дуппа-дуруст дуппи. Дуппа-дуруст ёзаяпти.* ■ *Мен шу машинада дуппа-дуруст пахта териб берсан механик-ҳайдовчиларни биламан.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ДУПУР тақл.с. Дупурлаган товуш ҳақида. *От тугғининг қаттиқ дупури тун осудалигини бузди.* Н. Фозилов, Дийдор. *От дупурини эшитиб, хонақоҳидан Зоҳир шайх чиқди.* С. Сиёев, Аваз. *Яқин орадан от пишқиргани, тугёқ дупури эшитилди.* К. Яшин, Ҳамза. *Икки қулогим чиппа битди, ҳамма ёқни дупур тутди.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДУПУР-ДУПУР **Дупур** с. тақр. ..дарвозахона йўлагига дупур-дупур оёқ саслари эшитилди. С. Нуров, Нарвон. *Шу вақт икки отлиқ дупур-дупур қилиб келиб, Пирназар аканинг эшиги олдида тўхтади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Дам олишга команда берилгач, юздан ортиқ жангчи беш-ўн минут дупур-дупур қилиб, ювиниб, чекиб олди.* Ҳ. Олимжонов, Тақдир тақозоси.

ДУПУРЛАМОҚ “Дупур-дупур” овоз бермоқ; дукурламоқ. *Дупурлаб юрмоқ. Юрагим дупурлаб ураяпти.* ■ *Ташқарида от дупурлади.* С. Сиёев, Аваз. *Пол бирдан дупурлади.* С. Нуров, Нарвон.

ДУР [a. دُر — марварид, инжу] I Инжунинг, гавҳарнинг йирик тури. *Доно — дурдан аъло.* Мақол. *Гул тикансиз бўлмас, Дур — садафсиз.* Мақол. ■ *Аслида Аҳмад ёқут нима, дур, бриллиант, марварид нима, унча-*

лик фарқига бормас эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Дудоғу билакларида, қулоғу бармоқларида дурру гавҳарлар, олтин безаклар йилтиллаб, бир жаҳон бўлиб, уйқу оғушида ётибди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 кўчма Бебаҳо ёки энг яхши, аъло, сара нарсалар ҳақида. *Яхшилик шундай дурру гавҳарки, унинг баҳоси ҳеч қачон камаймайди.* Газетадан. *Ҳар сўзи ширин-шакар дур қизлар.* «Муштум».

3 кўчма поэт. Қимматли, сермазмун, чуқур маъноли сўз ёки шеър ҳақида. *Мен.. Навоий “Ҳамса”сининг сарғиш саҳифаларига қараб олиб йиғлардим, кўз ёшларим тўкилиб, Навоий терган дурларга қоришарди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Қиз сўзласа, оғзидан Дур сочилар, ёр-ёр.* «Кўшиқлар». Ҳангомада оғзидан дур сочибди. «Юсуф ва Аҳмад».

4 кўчма Ёруғлик, ёғду. *Қуёш сепар нурларин, Ерга заррин дурларин.* З. Диёр, Асарлар.

5 кўчма Мева, самара, ҳосил; натижа. *Отам ҳамиша: “Тажриба дурини саралаб тер”, – дердилар.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Бағринга дур сочди олтин пахтазор!* Г. Жўраева, Иқбол. *Гул очилиб сўлгунча, Қурти ўради инак. Халқ этаги тўлгунча Дур тўкар этак-этак.* Зулфия, Юрагимга яқин кишилар.

6 кўчма Бойлик, давлат; қут-барака. *Тер тўксанг, дур оласан.* Мақол. ■ *Ерга чигит тушиди – дур тушиди дейишади.* Газетадан. *Тер тўкилди – дур етиштирилди.* Газетадан.

7 кўчма Сув ва унга ўхшаш товланувчан нарсалар (томчи, шудринг, қор учкунлари). *Рупарамда сонсиз фонтанлар, Қулоғидан дур ёғилади.* Х. Салоҳ, Чашма. *Кечаси тушган шудрингга чўмилган кўм-кўк майсалар худди дур тўккандек чарақлаб, қуёш билан ўпишиб товланади.* О. Ёқубов, Ота изидан.

ДУРАГАЙ [ф. دورگه – икки қонли, аралаш қонли; гибрид] Ирсий белгилари жиҳатидан ўзро фарқланувчи икки ёки ундан ортиқ организмни чапиштириш, дурагайлаш йўли билан олинган насл; чапишма, гибрид (ҳайвон ва ўсимликлар ҳақида). *Дурагай кўй. Дурагай олма. Дурагай уруғ.* ■ *Шербек дурагай кўзининг орқа томонидан сездирмасдан борди-да, маҳкам ушлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Олимларни редиска ва карам ёки карам ва шолғом дурагайлари қизиқтириб қолгани бежиз эмас.* «Фан ва турмуш».

ДУРАГАЙЛАМОҚ Ирсий белгилари, зоти, тури бошқа-бошқа икки хил ҳайвон ёки икки хил ўсимликни бир-бирига чапиштирмоқ, шу йўл билан улардан янги бир нав, насл етиштирмоқ. *..дурагайлаш усули кўп меҳнат ва вақт талаб қилади.* Н. Назиров, Атом-селекционер.

ДУРАДГОР [ф. درودگر – ёғочга ишлов берувчи, нажжор] Ёғочдан иморат ва бошқа ҳар хил буюмлар ясовчи ҳунарманд, уста. *Ромсоз дурадгор. Сандиқсоз дурадгор.* ■ *Ҳар куни дурадгор устанинг уйидан қонда қипиқ олиб келиб, [молнинг] тагига тўшайман.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Гавдаси худди дурадгор рандалаган тахтага ўхшаш сип-силлиқ.* С. Аҳмад, Сайланма.

ДУРАДГОРЛИК 1 Дурадгор касби; ёғочсозлик ҳунари. *Дурадгорлик ишлари. Дурадгорлик асбоблари.* ■ *Акам дурадгорлик, яъни тоқичилик ҳунарига ўргата бошлади.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Бодомнинг ёғочи дурадгорлик ва ускунасозлик учун яхши материал ҳисобланади.* М. Набиев. *Бодом. Эшик, дераза, пол, тўсин керакми? Демак, дурадгорлик устахонаси керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Дурадгорлар ишлайдиган жой, устахона; дурадгорлар растаси.

ДУРАДГОРЧИЛИК с.т. Дурадгорлик. [Флагман кемада] *Иккита механик устахона, темирчилик, дурадгорчилик устахоналари бор.* «Ёшлик».

ДУРАЛЮМИН айн. дюралюминий. *Дуралюмин идиш.*

ДУРАНГ I [ф. دورنگ – икки рангли; иккиюзлама] Шахмат, шашка, футбол, карта ва ш. к. ўйинларда икки томон кучи тенг келиб, ўйиннинг ҳар иккала томоннинг галабасисиз тугалланиши. *Ўйин дуранг бўлди.* ■ *У кутилмаганда асп билан шоҳ берди, мен ўйинни дуранг билан тугатишга мажбур бўлдим.* Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз. *Шу аҳволда томонлар дурангга рози бўлишди.* Газетадан.

ДУРАНГ II [ф. دورنگ – икки рангли] Маҳси ёки этикнинг чокига кўпинча икки хил рангли ип ёки ипак билан тикилган гулли ҳошия, уқа. *Ҳаккам дуранг этик, Олифта, сатанг, тетик, Ягрин ташлаб, ҳайқириб, ўтганларга кўрсатиб.* Ф. Фулом.

ДУРАФШОН [ф. درافشان – марварид-дур сочувчи] поэт. *Дурдек ялтираб турадиган.*

Ўрта Осиёнинг қайрилма қоши: Бири – Амударё, бири – Сирдарё. Ялт-ялт тебранади тубида тоши, Ёқут янглиғ ёки дурафшон гўё. Т. Тўла.

ДУРАХШОН [ф. درخشان – ёруғ, ёрқин, ялтироқ] Ярқироқ, чакнаб турувчи, жилваланувчан. *Илк бор сиз [ўқитувчи] кўрсатган дурахшон Зухра Букун шеърим ичра ташбеҳдир мумтоз.* А. Орипов, Йиллар армони.

ДУРАЯ с.т. Дурўя. *Дурая рўмол.*

ДУРБИН [ф. دور – узоқ + بين – кўрувчи] 1 Узоқни яқин ва катта қилиб кўрсатадиган, узоқтаги нарсаларни кўриш ва кузатиш учун хизмат қиладиган асбоб; бинокль. *Командир дурбинни кўзига тутиб, ҳар томонга қаради.* С. Айний, Қуллар. *Низомиддин ғилоф ичидан дурбин олиб, дарахтни кўздан кечира бошлади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 кўчма Зеҳн, ақл-идрок. *Комилжон – илми одам, агроном. Унинг дурбини сиз билан биз кўролмаган нарсаларни кўриши мумкин.* И. Раҳим, Ихлос.

ДУР-ГАВҲАР, дуру гавҳар *жуфт* с. 1 Дур ва гавҳар; қимматбаҳо, нодир нарсалар.

2 кўчма Маъноли, мазмунли сўзлар, гаплар. *Лайлининг кўнгли очилиб, ҳар сўздан дур-гавҳарлар сочилиб, шунда қизнинг баҳри очилганини билиб, энаси айтди.. «Фольклор». Сенга хат ёзгани ўтирдим, Юрагимдан дур-гавҳар тўқдим.* У. Носир, Юрак.

ДУРДА [ф. درده – чўкма, қуйқа] 1 Мураббо, қиём, шинни ва ш. к. нинг бетига ҳосил бўладиган қумоқ-қумоқ парда. *Мураббо дурда боғлабди.*

2 Қиздирилган ёғ, сариёғ, шароб ва ш. к. тагига чўккан қуйқум, қуйқа, лойқа. *Шинни дурдаси. ■ Томоғи оғриб, кечаси билан иситмалаб чиқар, онаси ярим кечада уйғониб, сут қайнатар, дурда ёғ қўшиб, ичишга мажбур қилар эди. «Ёшлик».*

ДУРДА-ДУРДА *такр.*с. Бўлак-бўлак, узуқ-юлуқ; тарқоқ маъноли. *Бир қолипга тушолмаган дурда-дурда фикрлар зговлансин.* Ғ. Ғулум, Шеърлар.

ДУР-ДАРОЗ, дуру дароз [ф. دورودراز – узун, кўп сўзли; ориқча] Узундан-узоқ, чўзиқ. *Дур-дароз гаплар. Дур-дароз музокаралар. ■ ..дур-дароз шикоятлар қилди.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

ДУРДОНА [ф. درदानه – бир дона дур; ёлғиз бола] 1 Дурнинг сараси; йирик ва тоза

инжу. *Гуллар кўндир бу хилқат аро, Дурдоналар янглиғ сочилан.* А. Исроилов, Биз – дунё одамлари. *Қақир саҳро бугун тўйхона бўлди, Ери – зар, тошлари дурдона бўлди.* Ҳабибий.

2 кўчма Тоза, беғубор, дурдек оппоқ. *Сўзи ширин, тишлари дурдонадир, ёр-ёр. «Кўшиқлар». Дурдона тишинг, лаъли лабинг Ҳам қора холинг, бу ҳусни камолинг.* Ҳабибий.

3 кўчма Бебаҳо, қийматли, нодир, қадрли нарса ҳақида. *Сўз – дурдона, уни одамларга гулдаста қилиб тут.* Газетадан. *Мана, шундоқ битта афсона, Афсоналар ичра дурдона.* Ойбек, Навоий ва Гули. *Дур ичра дурдонам дейман, Ёлғузим, яғонам дейман.* М. Юсуф, Уйқудаги қиз.

4 кўчма Чуқур маъноли, мазмунли, қимматли. *Дурдона асар. Дурдона сўзлар. ■ Куйла, созим, юрасим, шеърим.. Ҳар бир сатри олмос, дурдона.* Ғайратий. *Бобо ибратнамо афсона бошлаб, Сўзи қийматбаҳо дурдона бошлаб.* Ҳабибий.

5 кўчма Бадий, маданий, маънавий мерос ҳисобланадиган қимматли асарлар, обидалар. *Йиллар ўтаверди, шоирнинг шеърӣ дурдоналари насрлардан насрларга мерос бўлиб қолаверди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Турфа хил моддий ва маънавий дурдоналар билан танишар эканмиз, замину замонлар чаимасидан баҳраманд бўламиз.* Газетадан.

6 кўчма Экинлардан олинган ҳосил. *Ватан хазинасида 3,5 миллион тоннадан ортиқ дурдона тўкилди.* Газетадан. *Ҳар туп гўза, ҳар ниҳол Дурдонага айланиб, Чаноқлари урди барқ.* Ғайратий.

7 Дурдона (хотин-қизлар исми).

ДУРКУН 1 Бўлиқ, тўла, гавдали. *Қирмизхон аввалгидан ҳам очилиб кетган.. кўша-кўша узукли кўллари дуркун кўксиде қовуштирилган.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Бозорқул.. Онабидини кўз олдиға келтирди.. у анордек тижмачоқ, дуркунгина, оташ.* А. Мухтор, Асарлар. *Ҳозирги кўзилар дуркун, териси талабга жавоб беради.* Газетадан.

2 Ўсиқ, ўсиб етилган. *Ғўзалар кўзни қувонтирадиган даражада дуркун эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Дуркун ўтларни хуш кўрувчи тоғ эчкилари юқорилаб кетишиди.* «Ёшлик».

ДУРРА(ЧА) 1 [ф. دره – чарм тасма ёки а. طره – пешона, кокил] Аёллар пешонага танғийдиган кичик рўмол. *Йиғитларнинг кўзи куйсин, деб дуррани чап томонга сал*

қийшайтиброқ танғирди. С. Аҳмад, Жимжитлик. *Сабогул кўз ёшларини дуррасининг учига артиб, Шералини уйга таклиф этди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Гавҳар бошида юлқинаётган дуррачасини томоғи остидан танғиб боғлади.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ДУРРА II бот. Фалладошлар [ғаллагуллилар] оиласига мансуб бир йиллик ўсимлик; донли жўҳорининг бир тури.

ДУРРОНИЙЛАР этн. Афғон миллатини ташкил этувчи йирик қабиалар уюшмаси.

ДУРСИЛЛАМОҚ «Дурс-дурс» товуш чиқармоқ. *Тулпор боради ҳарсиллаб, Туёғи ерга дурсиллаб.* «Маликаи айёр».

ДУРУСТ [ф. درست — тўғри, ҳалол; бутун, комил] I сфт. Яхши, тузук. *Дуруст одам.* ■ *Ҳусайн Бойқаро ҳарбий санъатни дуруст билар эди.* Ойбек, Навоий. *Шундай қарорга келинган анча дуруст бўлган экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 крш с. вzf. Маъқул, яхши, ўринли. *Ра-йимбойнинг қишлоғиданми? Ҳа, дуруст.* С. Аҳмад, Уфқ. *Дуруст, мен гапингизга ишонаман, лекин ановларни ишонтириш учун кучли далил керак.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.

3 Соғ, тетик, соғ-саломат. *Мурод энди ўзини анча дуруст сезарди.* Т. Ашуоров, Оқ от. *Терговчи келганида, Қудратулло ўзини анча дуруст ҳис қиларди.* С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина.

4 Мўл, кўп, унумли. *Бу йил сабзавот экинларидан ҳам дуруст ҳосил олинади.* Газетадан. *Сидиқжон тушки дам олишдан кейин кечгача хийла дуруст ишлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Муносабати яқин ва жойида, ўзаро қалин. *Уста Турдиали худо билан дуруст эди, уч ярим яшар қизчаси ўлди-ю, ораси бузилди.* А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш.

ДУРУСТЛАМОҚ Ўз ҳолига келтирмоқ, ўрнига қўймоқ, яхшиламоқ, тузатмоқ. *Ҳозир бунни омонат қўйиб кетай, эрта оқшомгача биров сезмаса, дурустларман.* Ҳамза, Асарлар.

ДУРУСТЛАШМОҚ I Дурустламоқ фл. бирг. н.

2 Дуруст бўлиб қолмоқ, тетикланмоқ, яхшиланмоқ. *Кечга яқин Гулнорнинг руҳи анча енгиллашди, иссиғи озайди, нафас олиши ҳам аста-аста дурустлашди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДУРУСТЛИК Яхшилиқ ҳолати, кўн-гилдагидек ҳолат. *Дурустлиги шуки, ўзи доктор! Доктор бўлганда ҳам, чаққонгина доктор экан.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ДУРУСТ-НОДУРУСТ жуфт с. Ўринли-ўринсиз, ўйламай гапирилган; тўғри-нотўғри. *Дуруст-нодуруст сўзга сабр айлаган Эрур яхши ҳозиржавоб лақмадан.* «Ақл ақлдан қувват олади».

ДУРУҒ [ф. دروغ — ёлғон, алдов гап] кт. айн. ёлғон. *Дуруғ гап.*

Дуруғ айтмоқ (ёки қўшмоқ) 1) алдамоқ, ёлғон гапирмоқ. *..ушбу муурофаада [улар] ҳақ сўзни айтмоқлари, дуруғ қўшмасликлари.. зарур.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота; 2) янглиш, хато айтмоқ. *Мен дуруғ айтган бўлсам, китоб сўзига амал қилдим-да, икки мўминни битиштириш учун сўзладим-да!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ДУРФИШОН [ф. درفشان — дур сочувчи] айн. **дурафшон.** *Кел, ишқ йўлида кўзларингни, Эй Нодира, дурфишон этиб кет.* Нодира.

ДУРҮЯ [ф. دورويه — икки томони бир хил, икки томонлама] Икки томони бир хил қилиб тўқилган маҳаллий мато тури. *Дуруя рўмол.* ■ *Нимшоий матоларнинг дагир ёки дуруя деган турлари табиий ипакдан ўралади, арқоғи очиқ рангли ипдан бўлади.* «Фан ва турмуш».

ДУСАҚ шв. Икки ёшли қўй.

ДУСТ [ингл. dust — чанг] Дезинфекция қилиш, зараркунанда ҳашаротлар (қурт, қандала, бурга, пашша, куя ва б.)ни қириш, ўлдириш мақсадида ишлатиладиган кимёвий кукун, порошок. *У гуғурт қутичасига кўсак қуртини солиб, устидан дуст сепди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ДУСТУМАН шв. фольк. Тўнқарилган ҳолда, юзи паства қараб (ётмоқ, йиқилмоқ). *Олиш кўрганмисиз ўзи?! Дустуман бўлмаса, ҳисоб эмас.* «Ёшлик». *Подшо тахти олдида бориб, дустуман йиқилди.* «Кунтуғмиш».

ДУТ I айн. дуд I I. *Эшигингдан ўтволай, Чилимимга дут олай.* «Оқ олма, қизил олма». *Дут қўйиб ётган ерда нима бор, ўтинчинми, кўмирчинми, ўзлари ўт ёқиб ўтирар.* «Маликаи айёр».

ДУТ II тақл. с. айн. дуд II. *Бир ҳафтаки, машина дут этса, эшик ғичирласа, кўчага болалар чувуллашиб қолишса, кўзи тўрт.* С. Сиёев, Райҳон.

ДУТО [ф. دوتا — эгилган, икки букилган] *поэт.* Эгилган, букилган, букчайган. *Эсида она шўрлик, мунису ювошлиги, Қаддининг дутолиги, муҳрининг дарёлиги.* Миртемир, Асарлар. *Мусибат остида рост қомати дуто кўринур.* С. Абдулла, Танланган асарлар.

ДУТОЛИК 1 Эгилганлик, букилганлик.

2 кўчма Ожизлик. *Бош эзмоққа жазм этганим — дутолигим эмасдир.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.

ДУТОР [ф. دوتار — икки тор, икки торли] Икки торли, чертиб чалинадиган узун дастали мусиқа асбоби. *Дутор чалмоқ. Дутор чертмоқ. Дуторсиз баҳши бўлмас, Ёмонсиз — яхши.* Мақол. ■ *Дутор товуши қандайдир ўзининг бир ҳасратини сўзлагандек, ҳикоя қилгандек бўлиб эшитилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Муҳаббат — дутор, эҳтиёт қилиб турмасанг, тоб ташлайди.* К. Қаҳқорова, Чорак аспр ҳамнафас.

ДУТОРБОЗ [ф. دوتارباز — дутор чалувчи; дутор ишқибози] *айн. дуторчи.* *Дуторбоз дуторини чертиб, найчи найини тортиб, сухангарлар қўшиқ айтиб, базм жуда авжига чиқди.* «Маликаи айёр».

ДУТОРБЎЙИН Бўйни узун ва хушбичим (асосан от ҳақида). *Дуторбўйин араби отлар, “Чу”, деса бир қирдан ҳатлар.* «Равшан».

ДУТОРЧИ 1 Дутор чалувчи созанда. *Дуторчи дуторнинг қулоғини жаҳл билан қаттиқ бураб, торини узиб юборди.* А. Қаҳқор, Қанотсиз читтак.

2 Дутор ясовчи уста.

ДУХОБА 1 Орқаси ип, юзи текис ва қалин ипак туклар билан қопланган мато; бахмал, бархит. *Қизил духоба. Қора духоба. Духоба кўрна.* ■ *Мошранг духоба дўптили, тўққиз-ўн яшар чиройликкина бола — болаларнинг каттаси эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Чий духоба. қ. чий. Фижим духоба қ. фижим 1. *Мен янги, бели бурма, сариқ чий духоба костюмим билан шалваримнинг чангини қоққанча, бирпас гарангсиз, аланглаб турдим.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

2 кўчма Бир текис ва қалин ўсан. *Қирларда духоба майсалар.* Уйғун. Тонг қўшиғи.

ДУХОБАГУЛ *бот.* Гули қизғиш ва юзи духобага ўхшаш қалин ва майин гул нави. *Духобагулларга дудоқ теккизиб, Ҳар саҳар шабада уйнаб ётади.* Уйғун.

ДУХОВКА [р. дух — ҳаво] Ошхона плитаси ёки газ плитасининг ичига ўрнатилган, қиздириб турли таомлар пишириладиган махсус тунука қути. *Духовкада пирог пиширмоқ.* ■ *Холиса духовкадаги димланган товۇқни ағдариб қўйиб, қўлларини сочиққа артди.* С. Нуров, Нарвон.

ДУХОВОЙ [р. дуть — пуфлаш]: **духовой оркестр** Пуфлаб чалинадиган мусиқа асбоблари оркестри. *Ибодуллани эрталаб духовой оркестр садоси уйғотиб юборди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ДУХТАР [ф. دختر — қиз] *с.т., шв.* Қиз. *Тезлик билан келсин хоннинг духтари.* «Гулихиромон». *Отим Ларзонойдир, боғбонга духтар.* «Гулихиромон».

ДУЧ: **дуч келмоқ (ёки бўлмоқ)** 1) учрашмоқ, тўқнашмоқ, рўбарў келмоқ, юзма-юз келмоқ. *Йўлакка чиқиши билан Анварга дуч келди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Кушандаси дуч келганда, шундай ҳам думини хода қилар эдики.* А. Қодирий, Кичик асарлар; 2) йўлиқмоқ; гирифтор бўлмоқ. *Хусусан, ўқининг дастлабки йилида бола кўпгина қийинчиликларга дуч келди.* «Фан ва турмуш». *Расо тўққиз эканда ёшим, Бир балога дуч келди бошим.* Ҳ. Олимжон. **Дуч келган** Тўғри келган; ҳар қандай; насиб қилган. *Қиз дуч келган биринчи таксини тўхтатди.* «Ёшлик». *Тўйда ошни дуч келган одам дамларди.* «Ёшлик». *Дуч келган ерларда ётиб юрадиган дайдага ўхшайди.* «Шарқ юлдузи».

ДУЧАВА, дучўба / дучўва [ф. دوچوبه — икки(та) чўп] Ўзбек анъанавий ногорадоира усули.

ДУЧМА-ДУЧ Юзма-юз, рўпара. *Мана, дучма-дуч келдик.* К. Яшин, Ҳамза.

ДУЧОР [ф. دچار — рўпара, тўқнаш келган; мубтало бўлган]: **дучор бўлмоқ** 1) учрамоқ, учрашмоқ, юзма-юз келмоқ. *Ясси қир бағрида сен бўлдинг дучор.* Миртемир, Асарлар. *Дучор келса, қирқ минг девни ўлдирай.* «Маликаи айёр»; 2) гирифтор бўлмоқ, мубтало бўлмоқ, йўлиқмоқ. *Қанд касалига дучор бўлганлар учун овқатланишдан олдин янги сабзи ва бодринг ейиши тавсия қилинади.* «Фан ва турмуш». *Сеғги дардига мени Дучор этиб қўйдинг, хаёл.* Газетадан.

ДУШ [фр. douche < doucher — сув қувури; сув сепиш] **1** Ювиниш ёки даволаниш учун сувни майда тешиклардан ёмғирдай ёғдириб берадиган қурилма. *Душ остида*

ювинмоқ. *Врач унга ўн душ буюрди.* ■ *Жимжитлик.. Фақат у ер-бу ерда ишлаб турган душларнинг шовуллаши эшитилади.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

2 Шундай қурилма ўрнатилган хона. *Душга кирмоқ.* ■ *У душга тушиб, ювиниб чиқди-да, устидаги кийимларини ўзгартирди.* Ойдин, Хикоялар.

ДУШАНБА [ф. *دوشنبه* – икки шанба; шанбадан кейинги иккинчи кун] Ҳафтанинг биринчи куни, якшанбадан кейинги, сешанбадан олдинги кун. [Отабек] *Душанба куни кечаси бир эмас, уч душман билан кураш тўғрисидагина ўйлар эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Водил – қадимдан бозор қишлоқ. Бу ерда ҳар душанба куни ниҳоятда гавжум, тирбанд бозор бўлади.* К. Яшин, Ҳамза.

ДУШВОР [ф. *دشوار* – мушкул, қийин, оғир; хавфли] Қийин, мушкул, оғир. *Душвор иш.* ■ *Сиз жуда баландда, мен қуйидаман, Ҳа, сизни севмаслик душвор, бибижон.* Миртемир, Асарлар. *Ҳижрон, ҳижрон оғирдир зилдай, Висол, висол тотли ва душвор.* Х. Саалоқ, Излар ва ҳислар.

ДУШМАН [ф. *دشمن* – ёв; муҳолиф; бадхоҳ] **1** Дунёқараши, манфаатлари, хатти-ҳаракати бир-бирига қарама-қарши бўлган, ўзаро ғаним, рақиб сифатидаги томонларнинг ҳар бири. *Ғоявий душман. Дўст ачитиб гапиради, душман – кулдириб. Мақол. Тикан захри учиди, душман захри ичиди.* Мақол. *Душманнинг катта-кичиги бўлмайди.* Мақол. ■ *Булар [Шарқ мутафаккирлари] зулм-зулмат, адолатсизлик, жаҳолат, хурофотнинг ашаддий душмани эдилар.* К. Яшин, Ҳамза.

2 ҳарб. Урушда ўзаро бири иккинчиси билан жанг қилувчи, бир-бирига қарши уруш эълон қилган томонлардан ҳар бири; ёв. *Душман билан буладиган жангларда қўрқоқлик қилманглар.* «Ҳадис»дан. *Полк мудофаа қилиб ётган район устида душманнинг неча юзлаб самолёти беҳисоб бомба ёғдирди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 кўчма Инсонга ва умуман бирор нарсага зарар келтирувчи кимса, нарса, ҳодиса. *Ёввойи ўт – ҳосилнинг душмани. Жаҳл – душман, ақл – дўст.* Мақол. *Сўнги нушаймон – ўзинга душман.* Мақол. ■ *Отабек ичкиликдан қаттиқ ҳазар қилар ва бу кунгача майни ўзига душман каби кўриб келар эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

..тушкунлик – энг ёмон душман. Ф. Мусаконов, Ҳиммат.

ДУШАМНАЛАШМОҚ Бир-бирига ёв, ғаним, рақиб бўлиб қолмоқ.

ДУШМАНЛИК **1** Бирор кимсага ёв, ғаним, муҳолиф бўлишлик; бировга ёмонлик қилишлик; кўролмаслик. *Нури бу оилага тушгач, уч кун ўтар-ўтмас, икки қайнана – кундошлар орасидаги душманликни сезди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Душманларча иш, хатти-ҳаракат. *Душманлик кўрсатмоқ. Душманлик қилмоқ.* ■ *Душман душманлигини қилар экан.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт.

ДУШМАНЧИЛИК айн. **душманлик** **2.** Ораларида душманчилик пайдо бўлди.

ДУШОХИ [ф. *دوشاخه* – икки шохли; ёғоч паншаҳа] Миллий нақш турларидан бири. *Содиқжон бойваччанинг тош пойдевор устига солинган, олди сирли айвон, душохи.. нақшлар билан безатилган.. меҳмонхонасида.. икки кумуш қандил париллаб ёниб турибди.* К. Яшин, Ҳамза.

ДУШХОНА Душ ўрнатилган хона. *Душхона қурмоқ.* ■ *Ҳамма дала шийпонларида душхоналар бор.* Газетадан.

ДУЭЛЬ [фр. *duel* – олишув, жанг < лот. *duellum* – уруш, жанг] Икки шахснинг орномус таллашиб, маълум шартлар асосида яккама-якка қиличбозлик қилиши ёки отишуви. *Дуэлга чиқмоқ.* ■ *Урта асрларда баҳс юритаётган одам ўз ҳарифига: “Сиз ҳақсиз, мен енгилдим”, дейишдан кўра уни дуэлга чақиришни афзал кўрган.* «Фан ва турмуш».

ДУЭТ [итал. *duetto* < лот. *duo* – икки] **мус.** **1** Икки мусиқа асбоби ёки икки хил овоз билан ижро этиладиган мусиқа асари. *Дуэт – икки ашуланинг икки овозда айтиши учун ёки иккита чоғу асбобида чалиш учун мосланган музика асари.* И. Акбаров, Музика саводи.

2 Шундай асарни ижро этувчи икки созанда ёки навозанда. *Улар Тоҳир ва Зухра ариясини дуэт бўлиб айтишди.* Газетадан.

ДУҲЎЛ [урдуча *دهل*, *دهول* – катта ноғора] Ҳарбий юришларда, овга чиқишдан олдин чабинидаган қадимий дўл ноғора (яна қ. дўл III).

ДЮЖИНА [фр. *douzaine* < лот. *duodecim* – ўн икки] Ўн икки дона (бир хилдаги нарсалар ҳақида). *Бир дюжина қошиқ.* ■

Майхонанинг панароқ бир бурчагига ўтириб, Саидий бир дюжина пиво буюрди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ДЮЙМ [голл. duim – бош бармоқ] Ўтмишда Россияда ва ҳозир Англияда: 25,4 миллиметрга тенг узунлик ўлчови.

ДЮЙМЛИК Дюйм узунлигидаги, дюймга тенг. *Бир дюймлик тахта (қалинлиги бир дюйм тахта; дюймовка).* ■ *Уч дюймлик труба. Уч дюймлик трубадан 150 метр олиб берсангиз.* Н. Юсупова, Боғдаги суҳбат.

ДЮКЕР [нем. Duker < лот. ducere – ўтказмоқ] Ариқ, канал сувларини улар йўлидаги тўсиқлар (бошқа канал, дарё, дара, йўл ва ш. к.) билан кесишган жойдан ўтказиш учун ётқизилган қувур шаклидаги, муайян босимли сувўтказгич қурилма, иншоот.

ДЮНА(ЛАР) [нем. Dune] Шамол таъсирида ҳосил бўладиган (тўпланадиган) ва узлуksиз силжи турадиган кум тепалари.

ДЮРАЛЮМИНИЙ [нем. < айна қотишма дастлаб ишлаб чиқарилган Дюрен шаҳри номидан + алюминий] Алюминийнинг мис, қисман марганец, магнит, темир билан қотишмаси.

ДЎЗАНДА [ф. دوزنده – тикаётган; тикувчи] Игна билан тикувчи (машиначи, пойабзалдўз ва ш. к.) [Унинг] *Йигирматадан кўпроқ дўзандаси бор эди.* С. Айний, Қуллар. *Сартарош соқолга, дўзанда оёққа қарайди, деганлари рост экан.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДЎЗАНДАЛИК Игна билан кашта ва кийим тикиш иши, дўзанда касби. *Касби – дўзандалик. Дўзандалик қилмоқ.*

ДЎЗАХ [ф. دوزخ – жаҳаннам] 1 Диний тасаввурга кўра: ўлган, дин талабларини бажармаган гуноҳкор бандалар охиратда абадий азобланадиган жой; жаҳаннам. *Дилзорларнинг ҳаммаси дўзахга маҳкумдир.* «Ҳадис»дан. *Дўзахни зино қилган, бировнинг ҳақини еган гуноҳкор бандаларимга яратганман.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 *кўчма* Кишини ортиқ азоб-уқубат ва мушкул аҳволга солувчи шароит, муҳит, ҳолат. *Яхши рўзғор – жаннат, ёмон рўзғор – дўзах.* Мақол. ■ *Бу ғамхона қошона унинг учун дўзах-ку!* К. Яшин, Ҳамза.

ДЎЗАХИ [ф. دوزخی – дўзах азобига маҳкум, лойиқ; дўзахга тушган, лаънати] 1 *дин.* Дўзахга тушишга лойиқ бўлган гуноҳ ишлар қилган шахс, дўзахга маҳкум. [Имом:]

“Улар худонинг қаҳр-ғазабига учрайди, барчаси дўзахи”, *дер экан.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

2 *кўчма сўк., қарғ.* Ёмон, бадфەъл кишига нисбатан қўлланади. *Ие, яхши таниймиз у кишини. – Бўлмаса, уста Баҳром ўша дўзахининг божаси бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДЎКАЙ с. т. Бирор жой, ташкилот, ҳокимиятнинг мансабдор катталаридан, казоларидан ҳисобланадиган кимса; кузир. *Маҳалла дўкайлари.*

ДЎКОН [а. دكان – магазинча; чодир, устахона] 1 Бирор нарса сотиш учун махсус жиҳозланган савдо-сотиқ хонаси, корхонаси; магазинча. *Баққол дўкони. Китоб дўкони. Дўкон мудир.* Ёмон *чўпон тиконга берар, Яхши чўпон – дўконга.* Мақол. ■ *Амакингининг дўконига яхши шоҳилар, бахмаллар келибди, олмайсизми?* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *Тўғри газета-журнал дўконига йўл олди.* «Шарқ юлдузи».

2 Ҳунармандларнинг ишхонаси. *Темирчи дўкони. Бўёқчи дўкони. Сартарошлик дўкони.* ■ [Мулла Обид] *Тинчимаиди: гузарда ямоқчилик дўкони очиб, ҳам ўзининг, ҳам қишлоқнинг эҳтиёжини ўтаб туради.* А. Қодирӣ, Обид кетмон.

3 Ҳунармандлар фойдаланадиган дастгоҳ; станок. *Тўқув дўкони. Дўкон тўқисанг – бўз бўлар, Чарх йигирсанг – тўн бўлар.* Мақол. ■ *Уйларида дўкони ҳам бор: алача.. жанда тўқийди.* Ш. Холмирзаев, Қаҳрамоннинг сўнгги кунлари.

ДЎКОН-ДАСТГОҲ *жуфт с.* Косибларнинг дўкон ва дастгоҳлари, бошқа иш асбоблари мажмуи. *Ота ўлиб, боласига дўкон-дастгоҳ мерос қолмаса, одамлар: “гадо бўлар экан, шўрлик”, деб бош чайқашарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Дўкон-дастгоҳни йиғиштирмоқ (ёки кўтармоқ) *айн. дов-дастгоҳни йиғиштирмоқ (ёки кўтармоқ) қ. дов-дастгоҳ.*

ДЎКОНДОР [а. + ф. دكاندار – дўкони бор, дўкон эгаси] Хусусий дўконда мол сотувчи савдогар; дўкон эгаси. *Дўкондорлар, ўткинчи одамлар маҳлиё бўлиб, илон ўнатувчига йўл берарди.* Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар.

ДЎКОНДОРЛИК Дўконга эгалик; хусусий дўкон очиб, савдо билан шуғулланишлик.

ДҶУКОНХОНА Ҳунармандлар дўкони (дастгоҳи) жойлашган хона, жой; ҳунармандлар ишхонаси. *Бўзчининг дўконхонаси.* ■ *Юпқа девор билан ҳовлига ажратилган дўконхонада Шокир ота ишлайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДҶУКОНЧА Кичкина дўкон, савдо шохбаси. *Савдога кириш. Савдода гап кўп. Мен сизга овлоқроқ бир дўконча олиб бераман.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

ДҶУКОНЧИ айн. **дўкондор.** *Тўйчи дўкончининг ҳам еган-ичгани бурнидан булоқ бўлиб чиқади.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *От-арава, машина шиббалаб юборган текис йўлдан сал юрганимиздан кейин, орқамиздан дўкончи йигит ҳаллослаб етиб келди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ДҶҮЛ I Юмалоқ ва б. турли шакл, турли катталиқдаги муз парчаларидан иборат атмосфера ёғини. *Айрилган йўлда қолар, Бўлинган — дўлда.* Мақол. ■ *Дўл шундай шиддат билан ёғар эдики, ердан чанг кўтарилиб, ҳавони ғубор босди, кундуз қоронғилашди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Дўлда қолгандай Юзи чўтир кимса ёки нарса ҳақида. Юр, Содиқ жияним, башарангми бу ёки дўлда қолган таппими? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДҶҮЛ II [ф. *دول* — челақ, чўмич; воронка] Тегирмон тоши тепасига ўрнатилган пирамида шаклидаги идиш, ҳампа (тортиладиган дон дўлга солиниб, ундан коса орқали тошга тушади). *Йўличи йўлини билар, тегиримончи — дўлини.* Мақол. ■ *Саҳар пайтларида.. икки дўлни янги бугдойлар билан тўлғазгач, Эгамберди ака ухлашга ётади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДҶҮЛ III Уруш майдонларида ёки улкан тантаналарда чалинадиган катта ноғора. *Карнай-сурнай, дўл, ноғораларнинг тақтими осмон ёқасини йиртиб солувдек.* К. Яшин, Ҳамза. *Дўл қоқа оламан, карнай чала оламан.* Қ. Мирзо, Олам гўзал.

ДҶҮЛАЙМОҚ шв. I Кўзини чақчайтирмақ, ўқраймоқ. *Қиём, кўзи дўлайиб, Қурбонга тикилди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Манглайда битта кўзи Боқар эди дўлайиб.* А. Орипов, Йиллар армони.

2 Кимсага калтак ёки мушт кўрсатиб дўқ урмақ, -*Ҳаддидан ошма, — дўлайиб ўшқирди Дуранбек.* А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз. *Рустам тишларини ғижирлатиб, муш-*

тини дўлайтирди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. *Собир депсиниб, итга муштини дўлайтирди.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *У кафтини дўлайтирганча нималарнидир деб дағдаға қилди.* «Шарқ юлдузи».

ДҶҮЛАНА [ф. *دولانه* — олмачасимон мевали дарахт] I Раънодошлар (атиргуллилар оиласи)га мансуб, кўпинча тоғли жойларда ёввойи ҳолда ўсадиган, сариқ ёки қизғиш, думалоқ мевали дарахт ва унинг ейишли меваси. *Жондан кечмасанг — жонона қайда, тоққа чиқмасанг — дўлана қайда?* Мақол. ■ *Тўп-тўп ўсган ёввойи дўлана, наъматак шохларида чумчуқлар чуғурлашарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Шу дарахт ёғочидан ишланган мунчоқ. *У [амаки] йўғон калта бармоқлари билан айвонда дўлана тасбеҳ ўгириб ўтирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эшакка дўлана таққандек, сенга фартуқни ким илиб қўйди?* И. Раҳим, Ихлос.

ДҶҮЛНАМОҚ шв. Қайрилмоқ, букилмоқ, бурилиб айланиб ўтмоқ. *Кирди йўлга дўланиб, Сингисчи бунда қолди.* «Муродхон». *Тоғлардан дўланиб ўтдик.* «Юнус пари».

ДҶҮЛВАР шв. I Гавдаси катта, йўғон, барваста (одам ҳақида). *Дўлвар йигит.* ■ *Далаларни пиёда кезсангиз.. дўлвар йигитларни, лобар қизларни кўрасиз.* Газетадан.

2 Кенг, тўқис. *Дўлвар кўйлак.*

3 Содда, гўл. *Тилавовнинг очиқ қўл, дўлварлигига кўп кишилар беш кетади.* Газетадан. *Менинг талқинимдаги Яхшибоев, ёйлик пайтларида ўта жўн, ўта дўлвар, ўта ёқимтой туюляпти.* М.М.Дўст, Лолазор. *Арслонқулнинг соф юрагини.. табиий ақлини ифодаловчи дўлвар сўзларини кўпроқ эшитгисиз келди.* Ойбек, Навоий.

ДҶҮЛМА Қиймани ток, қарам баргига ўраб ёки помидор, бақлажон ва ш. к. нинг ичига солиб пиширилган овқат. *Палов десанг — пайшанбага, Дўлма десанг — душанбага.* Мақол. ■ *Меҳмонлар ўтиришгач, Расулбек буғи чиқиб турган каклик дўлмани ўртага қўйди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

ДҶҮЛОБ шв. Кўнгилчан, сахий, саховатли, қўли очиқ. *Раисимиз Сотиболдиев феъли кенг, хийла дўлоб одам.* *Ёрдам сўраганни ноумид қайтармайди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ДҶҮЛОП I шв. Кўпол, бесўнақай.

ДҶҮЛОП II шв., Серодам, гавжум.

ДЎЛОП III шв. Ҳар хил навли донлар аралашмаси.

ДЎЛТА I шв. Юмалоққина, лўппи, дўмбоқ. *Дўлта бола.* ■ Арслонқул унинг юмшоқ дўлта юзини бармоқлари билан аста қисиб, қалага чопди. Ойбек, Навоий. *Мана сиз, бўйингиз наканароқ, лекин.. жудаям дўлта ийгитсиз.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДЎЛТА II шв. Қаймоқни қиздириб, ёғини олгандан кейин қозонда қоладиган жиззасимон ейишчи қисми.

ДЎЛЧА [ф. دولچه — сув челақ, кўза] *шв. I* Ҳовуздан мешга сув олишда ишлатиладиган чарм идиш, чўмич.

2 Мисдан чуқур косага ўхшатиб ясалган рўзғор буюми.

ДЎМБАЙМОҚ Туртиб, қаппайиб чиқиб турмоқ. *Чўнтагим дўмбайиб қолди.* ■ Қабр ёнига тизланган *Отабек* ва *юқори-қўйи дўмбайган қабрлар* бу *туловатга* *соне каби эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДЎМБАЛОҚ: *дўмбалоқ ошмоқ айн. умбалоқ ошмоқ қ. умбалоқ.* *Даврон сальто қилгандай дўмбалоқ ошиб тушди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ДЎМБИЛЛАМОҚ I Лўппи, дўмбоқ болаларнинг селкиллаб, чаққон-чаққон қадам ташлаб юриши ҳолатини ифодалайди. *Эшик ёнида уч-тўрт ёшли қизча дўмбиллаб юрибди.* Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз.

2 Семиз, бақалоқ кимсаларнинг тез-тез лапанглаб юриш ҳолатини кўрсатади. *Карим қизиқнинг дўмбиллаб кириб келишини кўрган улфатлари кулгига шайланишаверди.* «Муштум».

ДЎМБИРА [تنبور — танбур сўзидан] *мус. I* Икки торли, пардасиз, дуторга қараганда калтароқ, чертиб чалинадиган чолғу асбоби. *Ўроз дарахтга суяниб, дўмбирасини чертар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Отам дўмбира чертар эди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча.

2 с.т. Барабан. *Дорбоз киндикка келган бўлса керак, дўмбиранинг бир маромда дириллаши эшитилди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

Дўмбира қилмоқ 1) дўмбира сингари шишириб юбормоқ. *Француз солдатлари бўлса, халоскоримиз сенсан, деб ўпишавериб, икки бетимни дўмбира қилиб юборишди.* К. Яшин, Номус ва муҳаббат; **2)** қаттиқ танқид қилмоқ, ҳақиқий башарасини, кирдикорларини очиб ташламоқ. *Бунақанги миш-*

мишларни ёзиб дўмбира қилинмаса, оғзаки гап билан битириш қийин. «Муштум»; **3)** шовшув кўтармоқ, миш-миш гап қилиб юрмоқ. [Саидов] *Лалайган десам, гапдон чиқиб қолди-ку, мана шунақалар кишининг сирини дўмбира қилади-да.* А. Муҳиддин, Ҳаля.

ДЎМБИРАЧИ I Дўмбира чалувчи, чертувчи; дўмбира билан куйловчи. *Дўмбирачи энди “Қози”ни қарғай бошлади.* А. Суюн, Олис тонглар.

2 с.т. Барабанчи. *Шу пайт майдонга олдинда дўмбирачиси билан саф тортиб мактаб болалари кириб келишди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДЎМБОҚ I Дўмпайган, дўмпайиб (кўтарилиб) чиққан. *Дўмбоқ пешона.* *Дўмбоқ жой.* ■ *Қўлларини пастга тушириб, дўмбоқ тиззаларини ёпиб ўтирди.* С. Нуров, Нарвон. *..тепаликдаги хароб қишлоқ гўристонини ва онасининг дўмбоқ қабригина бутун чинлиги билан унинг кўзларига.. қадалади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Дўмпайиб, кўтарилиб турган жой ёки нарса. *Пешонасида дўмбоғи бор.* ■ *Учларида ботаётган қуёшнинг шуъласи ўйнаган икки-та адил оқ қайин орасида дўмбоқ пайдо бўлди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

3 кўча Тўладан келган, семиз, лўппи. *Дўмбоқ бола.* ■ *Йўлда Шамсиқамар деган дўмбоқ жувон билан учрашиб қолди.* Мирмуҳсин, Умид. *Темирбек дўмбоққина ийгит, жиндек овсарлиги ва доводирлиги ҳам бор.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ДЎМПАЙМОҚ I *айн. дўмбаймоқ.* *Катта тут ёғоч кўланкасида дўмпайган янги қабрни қучиб, соатларча йиғлаб, тинкалари қуригандан сўнг қайтишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳамма ариқ уватида дўмпайиб ётган бир қорани кўрди.* «Ёшлик».

2 Мукка тушиб ётмоқ. *Ишдан кейин ҳеч қаёққа чиқмайди, узоққа бормади, бўш қолса, айиқдай дўмпайиб ухлайди.* А. Мухтор, Асарлар. *..чарчаган болалар ҳар ерда дўмпайиб ухлаб қолишди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

ДЎНА-ДЎНА шв. фольк. Ёпирилган, даҳшат солган ҳолда. *Боринглар сиз душманга дўна-дўна.* «Интизор». *Оч шердайн дўна-дўна* *От қўйинглар, беклар, ғазога.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДЎНГ I *от* Ернинг ёки бирор нарсанинг бирмунча баланд кўтарилган жойи; тепалик. *Ўғри — тун ошгунча, Бўри — дўнг ошгунча.*

Мақол. ■ У дўнгга, бу дўнгга чиқиб қаради, укасининг қайси тарафга қараб кетганини билмади. «Кундуз билан Юлдуз».

2 сфт. Бўртиб чиққан, кўтарилган, дўмпайган, қаппайган. *Дўнг ер. Дўнг жой. Дўнг пешона. Дўнг қишлоқ. Қўчқор бўлар қўзининг пешонаси дўнг бўлар.* Мақол. ■ *Дўнг ерга ўтириб, одатдагидек яна дарёга тикилди.* Мирмуҳсин, Темур Малик. *Дўнг пешонасининг пастки қирраси иккита ёввойи бароқ қош билан тамом бўларди.* А. Мухтор, Опасингиллар.

Дўнг олмоқ Энгаштириб, думбасига тизза билан тепмоқ (турли ўйинларда).

ДЎНГАЛАК **1 шв. 1** Филдирак (арава, вагон, паровоз ва ш. к. да). *Поез(д)ингни юргизган Ўтхонаси билан дўнгалаги. “Кўшиқлар”.* Юмалоқ олам ҳам сирли бир чўпчак, *Дўнгалак айланур наҳот беғунчак.* Миртемир, Асарлар.

2 Юмалоқ ёки доира шаклидаги. *Кўҳна, тутилавериб сири кўчиб кетган дўнгалак хонтахтани келтириб ўртага қўйди.* С. Сиёев, Райхон. *Кўчада икки отлиқ турарди. Бири тулки тумоқ кийган, бўйдор, иккинчиси дўнгалак телпақда.* С. Сиёев, Аваз.

3 Дўнг ер, тепалик. *..дўнгалакларни бузиб, ерларни текислаш ва чимзорларни ҳайдаб, ишга солиш.. каби ишларга эътибор бериш лозим.* И. Раҳим, Ихлос.

ДЎНГЛИК **1** Дўмпайганлик, қаппайганлик, бўртиқлик.

2 Ернинг қавариқ бўлиб чиққан жойлари, дўнг ер, тепалик. *Мактабимизнинг олдида каттакон дўнглик бор.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Машина терак бўйи дўнгликка кўтарилди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Биз учун кўкарар дўнгликларда чим, Биз учун яшайди кўкда юлдузлар.* «Ёшлик».

ДЎНГПЕШОНА Пешонаси бир оз бўртиб чиққан. *Эшик олдидаги каравотда олтмиш беш ёшлардаги дўнпешона, жуссаси кичкина, оқ-сарик қария, кўзлари маъносиз жавдираганча ўтирарди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ДЎНГСА Кичкина дўнг, пастак тепалик.

ДЎНГСАЛИК Дўнгса жой, кичик дўнглик, тепалик.

ДЎНДИРМА *с.т.* Талабга жавоб берадиган қилиб, ўринлатиб, жойига келтириб, кўнгилдагидек қилиб ишланган, тайёрланган. *Дўндирма кабоб. Дўндирма иш.* ■

Дўндирма қилиб дамланган чойлар кетма-кет қуйилиб турибди. К. Яшин, Ҳамза. *-Эҳ, қани энди, дўндирма иш бўлар эди-да! - Ҳакимбой-вачча лабини ялаб қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎНДИРМОҚ **1** **Дўнмоқ** фл. орт. н.

2 с.т. Жойига келтириб, кўнгилдагидек қилиб, бошлаб бажармоқ, ижросини жойига қўймоқ, ўринлатмоқ. *Гапни дўндирмоқ. ■ Чоршанба - зўр йигит, ишни дўндиради.* М. М. Дўст, Лолазор. *[У] Ўзимизнинг таомларни - кабоб ва паловдан тортиб то ҳалимгача - дўндириб юборади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ДЎНДИҚ Бўйи-басти келишган, дўмбоққина, лўппи; ёқимтой. *Дўндиқ келинчак. Дўндиқ қизча. ■ Анвар келишган, дўндиқ бола эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бир дўндиқ, дўмбоққа суқланиб боқдим, Орзулар кўкида қанотим қоқдим.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

ДЎНДИҚЧА **1** **Дўндиқ** *с. кичр.-эркл.* *Ана, кўрмайсанми, бу қандай оппоқ дўндиқча! Шунақа дўндиқчасига уйлансам.* Мирмуҳсин, Умид.

2 шв. Бир турли ип ёки ипак газлама. *Дўндиқча рўмол.*

ДЎНМОҚ *эск. 1* Айланмоқ, ўхшамоқ; бир томондан иккинчи томонга ўгирилмоқ. *Ёнмаган қорлар ёнар, Тушларим ўннга дўнар. «Шарқ юлдузи». Тошга дўнди ёстиқлар, ғам-ғусса бош қўйганда.* «Саодат».

2 Қайтмоқ; тикланмоқ, ўзгармоқ. *Мард ўғлонсан, алвон-алвон дўнмагин. Хасмингнинг сўзига, болам, кўнмагин.* «Хушкелди». *Қиё қайтган давлат қайта дўнмайди, Бахт қуши қўлингга осон қўнмайди.* «Тоҳир ва Зухра».

ДЎНОН [мўф. *دوانان* - тўрт ёшли от] **1** Уч ёшга тўлиб, тўрт ёшга ўтган от ёки туя. *Кунлар ўтиб, қулун - той, той - қунон, қунон эса дўнон бўлиб етишади.* Н. Фозилов, Қуш қаноти билан.

2 Икки ёшга тўлиб, уч ёшга қадам қўйган қўй ёки эчки. *Дўноннинг тойлиги бўлмас, Нокасинг - бойлиги.* Мақол.

3 *кўчма* Бўйи (вояга) етган. *Қиқирлашиб кулишади, Сатта бирдай дўнон қизлар.* «Гулнорпарӣ».

ДЎНҒ *тақл. с.* Йўғон тор, сим ва ш. к. чертилганда чиқадиган дағал овоз ҳақида. *Дўнғ этган овоз эшитилди.*

ДЎНҒИЛЛАМОҚ **1** “Дўнғ” этган овоз чиқармоқ.

2 Ноаниқ ёки кўпол гап қилмоқ; тўнғилламоқ. *Дераза тагида қовоқ-тумшуғини осилтириб ўтирган Муса кўса дўнғиллади.* С. Аҳмад. *Ҳукм. Кампир яна дўнғиллади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДЎП тақл. с. Жарангсиз нарсаларнинг қаттиқ нарсага урилишидан ҳосил бўладиган товуш. *Дўп этмоқ. Тўп ерга дўп этиб тушиди.*

ДЎП-ДЎП Дўп с. тақр.

ДЎПИЛЛАМОҚ “Дўп-дўп” этган овоз бермоқ. *Уни ҳали кўрмасдан, бутун гавдам ўт бўлиб, юрагим чопқир отлар изидек дўпиллайди.* Ҳамза, Асарлар.

ДЎПИЛЛАТМОҚ 1 **Дўпилламоқ** фл. орт.н. *Тўпни дўпиллатиб уйнамоқ. Оёқни дўпиллатмоқ.*

2 **кўчма** Аёвсиз танқид қилмоқ, хато ва камчиликларини, салбий хислатларини айтиб қойимоқ. *Сабохон минбарга чиқди. Собирвой биров чимдиб олгандай чўчиб тушиди: “Мени дўпиллатиб қолса-я..”, деб кўнглидан ўтказди.* А. Муҳиддин, Кўнғиллар.

ДЎПИР тақл. с. Дўпиллаган овоз ҳақида.

ДЎПИР-ДЎПИР Дўпир с. тақр. [Шербек] *Бир вақт дўпир-дўпирдан уйғониб кетди. Қараса, ҳамма перронга интиляпти.* С. Анорбоев, Оксой. *Отларнинг оғир дўпир-дўпири эшитиларди.* «Шарқ юлдузи».

ДЎПИРЛАМОҚ айн. дўпилламоқ.

ДЎППАЙМОҚ Нотекис, ноўхшов бўлиб, бўртиб чиқиб турмоқ; дўмбаймоқ. *Қўлим дўппайиб турган тугунчага тегди. «Шарқ юлдузи».* *Мунгли дўппайган қабрлар устида бағри қон қизғалдоқлар бош эгди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДЎППИ Авра-астарли, кўпинча қавима, пилта урилган, тепа, кизак ва жияқдан таркиб топадиган гулдор ёки гулсиз, тўгарак ёки тўртбурчак шаклдаги бош кийими. *Бахмал дўппи. Гилам дўппи. Ҳожи дўппи. Чуст дўппи. Зар дўппи. Бош омон бўлса, дўппи топилар.* Мақол. ■ [Сидиқжон] *Нима де-йишини билмай, бошидан дўпписини олиб, у ёқ-бу ёғига чертди, тиззасига қўйиб, жиягини тортди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Эсиз йиғитлик, эсиз бошдаги дўппию белдаги қийиқ.* С. Аҳмад, Уфқ.

Тагдўзи дўппи қ. тагдўзи. *Йўлчи учун ўзи тайёрлаган яхши тагдўзи дўппини кийдирди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Тус (ёки чуст) дўппи қ. тус** II. *Мансур жилмаяр, чуст дўппи кийиб олган, ўжар сочлари дўппини кўтариб*

турарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *..айниқса янги тус дўппи билан қийиқчасига осилган пичоқ уни бениҳоя хурсанд қилиб юборди.* Ў. Усмонов, Сайланма.

Бировнинг дўпписини бировга кийгизмоқ Ўзининг фойдасини кўзлаган ҳолда бошқаларни алдаб, лақиллатиб юрмоқ. *Буни бировнинг дўпписини бировга кийгизши дейди.* Шукрулло, Сайланма. **Дўппини алмаштиргандек** Жуда осон, қийинчилик туғдирмайдиган. *Бош омон бўлса, иш топиш дўппини алмаштиришга ўхшаш бир нарса.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. **Дўппини ерга қўйиб** Хотиржамлик билан, бамайлихотир, диққатни бир жойга тўплаб. *Кетидан пачаваси чиқмаслиги учун, дўппини ерга қўйиб.. ўйлаб кўринг олдин.* Ойбек, Танланган асарлар. **Дўппининг тагида одам бор** «Эҳтиёт бўл», «сирингни сақла, лақиллаб гапираверма» маъноларидagi ибора. **Дўппини осмонга отмоқ (ёки ирғитмоқ, ташламоқ)** Ортиқ даражада қувонмоқ, ниҳоятда хурсанд бўлмоқ. *Бу ерда икки-уч овора бўлиб, иш битирган одам дўпписини осмонга отиб хурсанд бўлади.* «Муштум». **Дўпписини ол деса, калласини (ёки бошини) олмоқ** Бирор ишни лозим бўлганидан ҳам ўтказиб, ортиқ даражада ва кўпол қилиб бажармоқ. *Тасаддуғингиз кетай, дўпписини олиб кел десангиз, ахир биз жаллод.. бошини кесиб келтирамиз-да.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Дўпписи яримта** Иши жойида, ғам-ташвиши йўқ, парвойи фалак, беғам. *Бизнинг “сартия” жуда беғам.. ҳеч нима бўлмагандай, дўпписи яримта! Ҳалқумигача қарзга ботганини ўзи сезмай қолади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Дўппи тор келганда** 1) иш қисталанг бўлган ёки ноилож қолган вақтда. *Дўппи тор келиб қоладиган вақтларда кабоб қилиб юборамиз.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан; 2) камчилик, етишмовчилик юз берганда. *Ўйлаб қарасам, дўппи тор экан. Каттароқ иш қилишга қўлимиз калта экан.* И. Раҳим, Ихлос.

ДЎППИДЎЗ [дўппи + ф. دوز – тикувчи] Дўппи тикувчи уста, чевар.

ДЎППИДЎЗЛИК 1 Дўппи тикувчи касби; дўппи тикиш билан шуғулланиш. *Дўппидўзлик – нозик ҳунар. Ҳунаргина эмас, уни санъат деса ҳам бўлади.* «Гулистон».

2 Дўппидўзлар жойлашган ер, маҳалла (бозорда, шаҳарда). *Биз дўппидўзликда турарамиз. Қайтишда дўппидўзлик билан келдик.*

ДЎППИЛИК Дўппи бўладиган, дўппига етарли, дўппибоп. *Дўппилик сатин. Бир дўппилик духоба. ■ Вой, мана бу парча сатин меники, дўппилигим. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ДЎППИФУРУШ [дўппи + *ф. فروش* – сотувчи] Дўппи сотувчи, дўппи билан савдо қилувчи. *Амманнинг қизи Абдураззоқ дўппифурушга тушган эди. А. Қаҳҳор, Мастон. Бозори шабда дўппифурушдан олган дўппиларни кўтариб, одамларга кўрсатиб ёлборар эди Усмонжон. С. Зуннунова, Гулхан.*

ДЎППИЧИ *с.т.* 1 Дўппи тикувчи, дўппидўз.

2 Дўппи сотувчи, дўппифуруш.

ДЎППИҚАЙТАҚИ *с.т.* Парвойи фалак, ҳеч нарсадан ғами йўқ; дўпписи яримта. *Соясалқин ерларда шўрва шопириб, дўппиқайтақи, истироҳатда бўлган орсиз кишилар ҳам буни ўқийдилар, эшитадилар. Ф. Фулом, Мард майдонга чиқсин.*

ДЎППОСДАЙ Дўппайиб кўтарилиб чиққан; семиз, дўмбоқ. *Кун терак бўйи бўлганда, аскарнинг ён қишлоқдаги холаси дўппосдай ўғлини эргаштириб келди. Т. Мурод, Қўшиқ.*

ДЎППОСЛАМОҚ 1 Қўл, калтак ва ш. к. билан урмоқ, хумордан чиққунча, роса муштламоқ. *Кеча биров дўппослаб ташлаган кишидек бутун бадани шол-шол. Шухрат, Шинелли йиллар. Базоз ўғлининг кучук боласидек дўппосланганга чидаб туролмади. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

2 *кўчма* Аёвсиз танқид қилмоқ, бутун кирдикорларини очиб ташламоқ (оғзаки ёки ёзма равишда). *Хўп дўппослаб, танқидчи сўнгра Ижодимга тилайди камол. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Мақолада Шерзоднинг янги китоби роса дўппосланган эди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.*

ДЎРДАЙМОҚ 1 Шишиб, кўтарилиб чиқмоқ. *Ари қаққан лаблари дўрдайган эди. ■ Матпанонинг юз-кўзи моматалоқ эди: ўнг кўзи чала юмуқ, устки лаби дўрдайиб турибди. С. Сиёев, Аваз.*

Дўрдайган лаб Чўччайган қалин лаб. *Болалигидаги дўрдайган лаблари энди қуёш тафтида, дашту далада, тоғу тош шамолида пишибди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 *кўчма* Кимсага лабини буриб ёки лабини чўччайтириб, қовоқ солиб қарамоқ. *Мунча дўрдаясан?!*

ДЎРДОҚ Қалин, кўтарилиб чиққан, дўрдайган. *Дўрдоқ лаб. ■ [Хонзода Гулбаҳорга:] Сен ниманга бино кўясан? Ҳуснинггами? Ойнакка қара! Лабинг дўрдоқ, кўзларинг ғилай, ажина қошиқдек юзларинг бор! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Яхшибой ака дўрдоқ лабларида хуштак чалганча, идорасига кириб кетди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

ДЎРИЛДОҚ Дўриллаган, бир оз бўғиқ, йўғон. *Назар ширасиз, дўрилдоқ овозда шеър ўқий бошлади. Э. Усмонов, Ёлқин. Софиянинг қулоқлари остида отасининг дўрилдоқ, аммо эркаловчи овози янграгандек бўлди. Ў. Ҳошимов, Пўлат чавандоз.*

ДЎРИЛЛАМОҚ Йўғон, титроқ, бир оз бўғиқ овоз чиқармоқ, дўрилдоқ овоз билан гапирмоқ. *Қодиржоннинг овози дўриллаб қолди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. Овозинг дўриллар, демак, бу уйда Иккита эркакнинг шарпаси ҳоким. Ф. Фулом, Шеърлар.*

ДЎРИЛЛОҚ *айн. дўрилдоқ. Мутал унинг овози азалдан бўғиқ, дўриллоқ эканини биларди. О. Ёкубов, Ларза. Йиллар ўтди бир-бирин қувиб, Овозимиз бўлди дўриллоқ. Н. Нарзуллаев, Сайланма.*

ДЎРМОН *этно.* Ўзбекистон ва Тожикистонда, шунингдек, Афғонистон шимолида истиқомат қилувчи ўзбек қабилаларидан бири.

ДЎРСИЛЛАМОҚ *айн. дўмбилламоқ. Ашур ер остидан бирпас сузилиб қараб олди-ю, дўрсиллаб чопганча, отасига ташланди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

ДЎСАРА Содда, дилкаш, меҳрибон. *..мен дўсара, қувноқ одамларни яхши кўраман. Мирмуҳсин, Умид. Дўсарасина, лўппи юз, қувноқ, жозибаси гуёки гунча. М. Икром, Кўнгил гули.*

ДЎСТ [*ф. دوست* – шафқатли ўртоқ, ёр, ошно, маҳбуб(а)] 1 Қарашлари, дили, иш фаолияти яқин бўлган, иноқлик, аҳилик билан боғланган икки ёки ундан ортиқ кишининг ҳар бири; ўртоқ. *зид. душман. Қадрдон дўст. Чин дўст. Қиёматли дўст. Вафодор дўст. Ўз дўстим деб сир айтма, дўстининг ҳам дўсти бор. Мақол. Дўст сафарда билинади, Оға-ини – кулфатда. Мақол. ■ Дўст қидир, дўст топ жаҳонда, Дўст юз минг бўлса, оз. Э. Воҳидов, Муҳаббат.*

2 Яқин, таниш, ошно. *Мана бу дўстим билан мен дарёдан ўтолмай қолдик. Шу*

яқиндаги қишлоққа нон сўраб бордик. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Урта Осие халқлари: ўзбек, тожик, туркман, қирғиз, қорақалпоқ ва қозоқлар.. бир-бири билан иноқ ва дўст бўлиб яшаганлар.* Газетадан.

Дўстингдан топ Дўсти, яқин кишиси бирор ёмонлик қилганда айтиладиган ибора. **Дўсти содиқ** Вафодор, садоқатли дўст. *Дунёда дўсти содиқни топиш қийин экан.* А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён. **Жон (ёки жонажон) дўст** Жонини ҳам аямайдиган, самимий, беғарз дўст. *Пойлаб-пойлаб, хўб томоша қилсанг-чи, Туй-томоша қуллук бўлсин, жон дўстим.* «Юсуф ва Аҳмад». *Аввал айтганим-дек, академик Ҳабиб Муҳамедович Абдуллаев билан [Абдулла Қаҳҳор] жон дўст эдилар.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас. **Иш (ёки меҳнат) дўсти** Бирга ишлаб, меҳнат жараёнида орттирилган дўст. *Иш дўстинг – жон дўстинг.* Мақол. ■ *Кўриб кўй, деб сўзни бошлайман, меҳнат дўстим – асал ёримга.* Файратий. **Мол дўсти** Олди-берди муносабатларида орттирилган дўст, бирор нарсадан илинжи бўлгани учунгина ошно бўлган, юзаки дўст. *Жон дўстинг жонидан кечса ҳам, мол дўстинг молдан кечмайди.* Мақол. **Пирига ҳам дўст бўлмайди** Ҳеч кимсага дўст бўлмайдиган ёмон одам ҳақида. *Эрининг юз-хотирини қилмайдиган хотин пирига ҳам дўст бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 Мурожаат қилиш шакли. *Хўш, тақсир, нега хомушсиз? –Э, азиз дўстим, сал қийналиброқ қолдим.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

4 Диний тасаввуфда: Аллоҳо, эй худо. *Ҳар замон яқин-йироқдан гадоӣ товуши эшитилади: “Ҳей дўст, шайдулло, баноми олло, садақа радди бало, бақавли расули худо”.* А. Қаҳҳор, Бемор.

Дўст тортмоқ 1) “дўст!” деб худога ёлвормоқ. *У ўз одагининг аксича дўст тортди-да, юқорига қаради.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) кўчма қичқирмоқ, сайрамоқ. *“Роҳат”ни эшитиб, Тантубойвачча “эзиб юбордингиз, жонидан!” деб қичқирди ва бангилар каби бир “дўст!” тортди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДўСТ (ў – чўзиқ) унд. с. Тасанно, офарин маъноларини билдиради. *Дўст, кам бўлманг! Боғларни қоплайди завқу шавқ, қарсак, Кексалар оғзида: “Дўст!”, “Баракалло!”.* Уйғун, Тонг кўшиғи.

ДЎСТ-ДУШМАН Дўст(лар) ва душман(лар). *Хунарли эр хор бўлмас, Дўст-душманга зор бўлмас.* Мақол. ■ *Сен дўст-душманни ажратиб муомала қилгин.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дўст-душманнинг гапига кириб, ҳамманг ҳам шунга ёпишаверма.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ДЎСТ-ЁР Дўст(лар) ва ёр(лар), ҳамдам(лар). *Дўст-ёрлар аҳил бўлса, чўлда олтин ундирар.* «Муштум». *Дўст-ёрлар йиғилиб, чағир ичиб, мусиқа ва рақслар билан тонг оттирадилар.* Ойбек, Навоӣй.

ДЎСТЛАРЧА рвш. Дўстларга хос равишда; дўстона, дўстлар каби. *Дўстларча муомала.* *Дўстларча кўришиш.* ■ *Жўра дўстларча койиб-койиб, ҳужранинг беш тийинлик чақадаӣ қулфини кўрсатди-да, йўқолди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎСТЛАШМОҚ Дўстона муносабатлар боғлаб, ўзаро яқинлашмоқ, аҳиллашмоқ, иноқлашмоқ. *Яхши билан дўстлашсанг, Ўлгунингча хушлаши.* Мақол. ■ *У билан дўстлашишни кўнглимга тугиб кўйдим.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ботирали у билан жуда дўстлашиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ДЎСТЛИК Дўст мақомида бўлишлик; яқинлик, ошнолик; аҳиллик; меҳрибонлик. *Дўстлик синовда чиниқар.* Мақол. *Халқ дўстлиги – юрт бойлиги.* Мақол. ■ *Нафс, шахсиятпарастлик ғолиб келган жойда виждон ҳам, дўстлик ҳам тамом.* Шукрулло, Сайланма. *Халқимизнинг куч-қудрати чин дўстликни қадрлаш билан белгиланади.* Газетадан.

ДЎСТОНА [ф. دوستانه – дўстларча] рвш. Дўст каби, дўстларча, дўстлардек, дўстлик билан. *Дўстона муомала.* *Дўстона салом.* *Дўстона суҳбат.* ■ *Шербекнинг елкасига кўлини дўстона ташлади-да, утир, дегандек ишора қилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ДЎСТПАРВАР [ф. دوستپاروار – дўстни қадрловчи, севувчи] Дўстларини ва дўстликни севувчи, қадрловчи, дўстларига меҳрибон, ғамхўр. *Ваёдага вафоли, ахлоқда мумтоз, Дўстпарвар, ўз сўзли, ёрига содиқ.* Ф. Фулом.

ДЎХТ [ф. دوخت – бичим, бичиқ; тикиш, чок] 1 шв. Тана тузилиши, бичими; қомат. *Дўхти келишган йиғит.*

2 Юз тузилиши, бичими; афт-ангор. *Дўхти совуқ.*

3 Кийимнинг бичими. *Дўхти келишган костюм.* ■ *Шу бракларнинг ичида бир тарз*

дўхти келишганроқлари бизлар эканмиз. «Муштум».

ДЎХТА [ф. دوخته — тикилган, тайёр] шв. Пана бўлсин учун айвон олдида тутти кўйиладиган парда.

ДЎХТИР с.т. Доктор. Агар у йигитни дўхтир кўрса, касалини аниқлайди, дори беради, тузатади. Х. Гулом, Мангулик. Аввало Худо, қолаверса, дўхтир сақлаб қолдилар. К. Яшин, Ҳамза.

ДЎҚ I Кўрқитиш, чўчитиш, тартибга чақириш учун айтилган гап, қилинган ҳаракат; пўписа, сиёсат. *Дўқ урмоқ (қилмоқ). Ўғри дўқи билан кўрқитар, Ёмон аёл — йиғиси билан.* Мақол.

Дўқ урмоқ (ёки қилмоқ) Кўрқитмоқ, дўқ-пўписа қилмоқ, дўқламоқ. *Кейин овозини пардама-парда кўтариб, дўқ ура кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. -Қочишининг йўлини мўлжаллаб кўйдингми, ростингни айт! — деди Жуман дўқ қилиб. А. Мухтор, Туғилиш. -Ҳаддингиздан ошманг, — деб дўқ урди Яхшибоев. М.М.Дўст, Лолазор.

ДЎҚ II тақл. с. Жарангсиз нарсаларнинг урилишидан ҳосил бўлган овоз. *Дўқ этган овоз эшитилди. Чойнакни дўқ этиб ерга кўйди.* ■ *Шоқир ота ўтирган жойида ҳасасини ерга дўқ этиб урди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎҚ-ДАВАРА айн. дўқ-пўписа. *Тўрабек.. баъзан қўлига хипчин олиб, болаларга дўқ-давара қилар, шу билан ҳоврини босар эди.* Х. Нуъмон ва А.Шораҳмедов, Ота.

ДЎҚ-ДЎҚ, дўқ-дук I Дўқ II с. тақр. *Бехос ўрнидан туриб, этиги билан дўқ-дўқ юра бошлади.* А. Мухтор, Асарлар. *..қўлтиқ-таёқларини дўқ-дук ташлаб, протез оёқларини гичиллатиб, нари кетди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Дўқиллаган овоз бериб юрадиган, шалоқ. *Филдираб ҳар қадамда минг дўқ-дўқ, Мунча нотинч онағар араванг.* Муқимий.

ДЎҚИЛЛАМОҚ «Дўқ» этган овоз бермоқ. *Куп ўтмай кўчадаги йўлакда ҳасанинг*

дўқиллагани, бировнинг йўталгани эшитилди. «Ёшлик».

ДЎҚИР тақл. с. «Дўқ» тарзидаги давомли овоз. *Дўқир этмоқ. Дўқир арава.* ■ *Кўқон араванинг дўқири қурсин, — вайсади Лутфинисо.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎҚИР-ДЎҚИР **Дўқир** с. тақр. *Дўқир-дўқир этмоқ. Араваларнинг дўқир-дўқири.* ■ *Олой йўли ўнқир-чўнқир, машиналар дўқир-дўқир, Куйдик бу йўлнинг дастидан.* «Муштум».

ДЎҚЛАМОҚ Кўрқитиш, чўчитишга ҳаракат қилмоқ; дўқ урмоқ, пўписа қилмоқ. *Менга буйтиб дўқламанг, каттака! Мен бўлган гапни айтяпман.* «Ёшлик».

ДЎҚОЛ шв. Зиқна, феъли тор.

ДЎҚ-ПЎПИСА жуфт с. Ҳам гап, ҳам ҳаракат билан кўрқитиш хатти-ҳаракати, дўқ ва пўписа(лар). *Терговчининг дўқ-пўписа билан гап бошлашини кўрган бойвачча хиёл бўшашди.* С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина.

ДЎҚ-СИЁСАТ жуфт с. айн. дўқ-пўписа. *Аваз ғазаб билан дўқ-сиёсат қила берди.* «Нурали».

ДЎҚ-ТАҲДИД жуфт с. Дўқ ва таҳдид(лар). *Гулнорнинг заҳарланганини Мирзакаримбой ва ўғиллари қатъиян рад қилиб, маъсума қурбоннинг ота-оналарининг тилларини дўқ-таҳдид билан мухрлашга тиришдилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎҚҚИ шв. Кўпол, бесўнақай, беўхшов.

ДЎҒАЙМОҚ шв. айн. ўдағайламоқ. *Бир неча киши дадамни ургани дўғайиб келди.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар. -*Ким ёт унсур? — деди Тўлаган яна дўғайиб.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ДЎҒЛАТ этн. Ўзбек халқи таркибига кирган қадимий туркий қабилалардан бири.

ДЎҒОБ [ф. دوغاب — оҳақли қоришма] Ганч ясаш учун тайёрланган қоришма. -*Дўғоб қорингиз! — деганда, шогирдларининг юзи ёришди.* «Ёшлик».

ДЎҒОВ [ф. دوغاب — қатикли, чалопли ёвғон шўрва] шв. Сут-қатик зардоби.